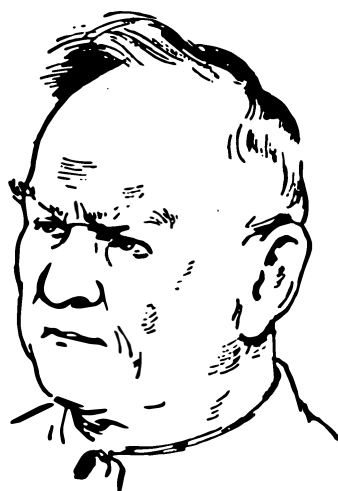

Prežihov Voranc

V OGLEDALU KOROŠKEGA FUŽINARJA
1951–2007

Prežihov Voranc

V OGLEDALU KOROŠKEGA FUŽINARJA
1951–2007

Naslov:

PREŽIHOV VORANC V OGLEDALU KOROŠKEGA FUŽINARJA (1951–2007)

Izdajatelj:

PREŽIHOVA USTANOVA

in Javni sklad RS za kulturne dejavnosti – Območna izpostava Ravne na Koroškem

Zanju:

dr. Tomaž Rožen in Jožica Pušnik

Svečana beseda:

dr. Tomaž Rožen

Strokovni uvodnik:

Miroslav Osojnik

Uredniški odbor:

Vojko Močnik, Miroslav Osojnik,

dr. Tomaž Rožen in Bojana Verdinek

Idejna zasnova:

Bojana Verdinek

Tehnična ureditev:

Mateja Verdinek Žigon, Urša Kogelnik in Jasmina Boromisa

Korekture:

Miroslav Osojnik in Bojana Verdinek

Fotografije:

Koroški pokrajinski muzej – Enota Ravne na Koroškem

Oblikovanje:

ateljé jk, Jasna Kalčič Rajzer

Naklada / Number of copies:

300

Tisk / Printed by:

MALEX, d.o.o.

Izdaja:

Ravne na Koroškem, 2023

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

821.163.6-311.6

PREŽIHOV Voranc

Doberdob : a war novel of the Slovene nation / by Prežihov Voranc ; translated by Dejan

Hrovat. - Ravne na Koroškem : Prežihova ustanova : Občina : Javni sklad za kulturne dejavnosti, Območna izpostava, 2021

ISBN 978-961-94934-1-0 (Prežihova ustanova)

COBISS.SI-ID 77232643

Kazalo

Zborniku na pot	13
Tomaž Rožen	
Prežihov Voranc v ogledalu Koroškega fužinarja	17
Miroslav Osojnik	

Umetnik in revolucionar	I

Tu bi rad počival	30
Kristina Brenkova	
Voranc pisatelj, Voranc komunist – ena celovita osebnost	35
Lidija Sentjurc	
Človek enkratnega navdiha	47
Dr. Josip Vidmar	
Manj znani Prežih, Lovro Kuhar – Prežihov Voranc	51
Drago Druškovič	
Izobraževalno delo Lovra Kuharja	64
Janko Liška	
Koroška v Prežihovih delih	75
Tone Sušnik	
Trdo delo in domotožje	80
Bogdan Pogačnik	
Prežihova evropska razgledanost	90
Drago Druškovič	
Prežih in osrednja Koroška	93
Dr. Katja Sturm – Schnabl	
Lovro Kuhar – Prežihov Voranc, 1893–1950	107
Janez Mrdavšič	
Srečanje z zgodovino – monografija o Prežihovem Vorancu	114
Marjan Kolar	

Prežihova proza	II

Začetki Prežihovega Voranca	128
Tone Sušnik	
Neznani spisi Prežihovega Voranca	137
France Dobrovoljc	
Nekaj o Prežihu	143
Janez Mrdavšič	
Prežihov Voranc in tradicija koroškega bukovništva	168
Jože Koruza	

Kompozicijsko literarno ideološke strukture Prežihovih Samorastnikov Taras Kermauner	185
Pogled na pripovedništvo Lovra Kuharja – Prežihovega Voranca Dr. Anton Slodnjak	242
Beseda o Vorancu in o Solzicah Ivan Potrč	249
Vorančeva Jamniška soseska naših dni Franček Bohanec	253
Beseda o Prežihovih Solzicah Kristina Brenkova	261
Prežihova dediščina Kristina Brenkova	265
Prežih o materi in materinstvu Tone Sušnik	269
Zbrana dela Prežihovega Voranca Mojca Potočnik	272
Moškoplet med Prežihovimi posebneži Miran Kodrin	279
Blagoslov in prekletstvo zemlje Marjan Kolar	291
Ob 80-letnici izida Prežihove prve zbirke pripovedi z naslovom Povesti Bojana Verdinek	295
Prežihovo literarno izkustvo Mag. Marija Vačun Kolar	311
O jeziku in slogu	III
Narečne posebnosti v Prežihovi Požganici Marija Lorenci	332
Prežihov slog v noveli Greh na odoru Marija Kolar	355
Odnos med literarnimi ideologijami in literarnim jezikom v dveh Prežihovih povestih Taras Kermauner	371
Živalski frazemi v Prežihovi Požganici Vanja Benko	381

Prežihov Voranc

V OGLEDALU KOROŠKEGA FUŽINARJA
1951–2007

Zborniku na pot

Prežihov Voranc je pustil izjemen pečat Koroški, Sloveniji in tudi svetu. Vrhunski pisatelj, intelektualec, politični delavec in še kakšna presežna oznaka se najde v njegovi bogati biografiji. S Koroško je bil povezan življenjsko in usodno. Tako je del svoje izjemno bogate in raznolike dediščine oziroma življenjskih sledi pustil tudi v Koroškem fužinarju. Njegov brat Avgust Kuhar, ki je bil urednik Koroškega fužinarja, in mnogi drugi priznani avtorji, so poskrbeli, da sta se (v skoraj 60-letni zgodovini izhajanja glasila) Prežih in njegovo delo pogosto pojavljala tako v poljudnih kot strokovnih člankih. Naše glasilo v času izhajanja ni pogosto zašlo zunaj meja Koroške, kar želimo z izdajo zbornika delno popraviti.

Temeljni namen naših prizadevanj je bil na enem mestu zbrati najboljša besedila o Prežihu, ki bodo tako postala preglednejša ter dostopnejša čim širšemu bralcu.

Uredniško delo je prevzel Mirko Osojnik in opravil izjemno delo, ko je pregledal vse zapise povezane s Prežihovim Vorancem, objavljene v Koroškem fužinarju, in se odločil za izbor 82 člankov (od 114). Tako je nastal zelo posrečen in zanimiv izbor tekstov, ki bo zagotovo privabil širši krog bralcev.

Prežihova ustanova tako v sodelovanju z Občino Ravne na Koroškem opravlja del svojega poslanstva v smislu ohranjanja spomina na Prežiha in širjenja njegovega izročila. To izročilo je brezčasno, bogato izpovedno in v sedanjem času zelo aktualno. Pričujoči zbornik je majhen prispevek Prežihove ustanove k ohranjanju izročila

velikega človeka. Človeka, ki ga je njegov ustvarjalni duh ponesel med velikane slovenske literature. Želim si, da bi bil Prežih še naprej navdih mladim rodovom, da bi ga veliko brali in morda stopali tudi po njegovi poti. Naj bo zbornik, ki ogleduje Prežiha skozi Koroški fužinar, majhna pomoč na tej poti.

Tomaž Rožen,
predsednik Prežihove ustanove

»Prežihov Voranc v ogledalu Koroškega fužinarja«

Prva in druga številka Koroškega fužinarja sta izšli skupaj 29. novembra 1951, torej slabi dve leti po Prežihovi smrti. Publikacijo, ki je imela takrat podnaslov Glasilo guštanjskih železarjev, je začel izdajati upravni odbor Železarne Guštanj, urejeval pa jo je uredniški odbor, ki v tej, pa tudi v vseh naslednjih številkah, ni bil poimensko imenovan. Že v naslednji številki, torej v številki 1–3 za leto 1952, pa smo v kolofonu glasila izvedeli, da je odgovorni urednik novega »fabriškega« lista Avgust Kuhar – Prežihov Gustl, Vorančev najmlajši brat. Ker ga najmlajše koroške generacije gotovo ne poznajo tako dobro, si zasluži vsaj zelo kratko, leksikografsko predstavitev. AVGUST KUCHAR (Preški Vrh, 23. 8. 1906–17. 10. 1964). Najmlajši brat pisatelja Prežihovega Voranca. Po nižji gimnaziji diploma na elektrotehniškem odseku tehniške srednje šole v Ljubljani. Jeseni 1929 odšel v Francijo. Tu je bil inženir-stažist in hkrati študent. V Parizu dokončal tudi žurnalistični tečaj, potem je moral služiti vojaški rok. Prva služba pri Združenju elektrotehničnih obrti Slovenije v Ljubljani: tajnik in urednik Elektrotehničnega vestnika. Že oktobra 1935 služba v železarni na Jesenicah; tu ostal petnajst let in na študijskem potovanju leta 1936 po Avstriji, Češki, Poljski in Nemčiji pridobil bogate izkušnje s področja racionalizatorstva. 1946 napisal publikacijo Male obratne izboljšave, zasnoval jeseniški tehniški muzej in strokovno knjižnico. Z bogatimi izkušnjami 1951 prišel na Ravne na Koroškem; v železarni je bil sekretar podjetja, njen propagandist, vodja higienske in tehnične varnostne službe. Zasluge pri ustanovitvi tehniškega muzeja. Na Ravnah napisal pionirski deli Delovna varnost (1954) in Racionalizacija (1955). 14 let urednik Koroškega fužinarja. Pokopan je v rodnih Kotljah na pokopališču ob cerkvi svete Marjete.

Pa nazaj k prvi številki Koroškega fužinarja! Že dokaj hiter pregled objavljenih prispevkov prvih dveh številk nas zlahka prepriča, da so skoraj vsi članki avtorizirani, le nekaj jih je brez navedbe avtorja ali njegovih inicialk. Takoj lahko torej zaslutimo, da stoji za temi besedili naš Avgust Kuhar, saj skoraj vse nepodpisane vrstice izražajo njegov včasih napol šegav, napol resen in večkrat tudi dokaj oster pogled na nekatere plati fabriškega ali družabnega življenja. Kazalo, ki ga je urednik izdal ob sklepu devetega letnika Fužinarja, nas o tem prepriča, saj je prvi nepodpisani članek označen z zvezdico in z naslednjo razlago pod robom: »Sestavki, kjer ni označen avtor niti z inicialkami, so večidel prispevek uredništva.« Kratko in jedrnato uredniško zasnovo glasila pa je urednik (v svojem imenu ali v imenu uredništva) razgrnil že v prvi številki Fužinarja v članku Naš list na strani 19: »Prvič od obstoja našega naselja in imena je sedaj izšel v Guštanju tudi že lastni list. Izdaja ga upravni odbor železarne. Guštanj ni toliko zaostal, kakor je oddaljen in ne tako nezanimiv, kakor je tih, da ne bi mogel biti tudi kraj za izdajanje lastnega glasila. To smo sedaj že dokazali. Kaj bi govorili več, razlagali in utemeljevali. 'Koroški fužinar' je tu in se utemeljuje sam. Rodil ga je napredek kraja, rodile so ga potrebe; oddaljenost in tišino smo prerastli ...«

Glavnega urednika poudarjeno navajam zato, ker je že njegova izvolitev za to nalogo kazala na to, da bo zagotovo skrben varuh bratovega spomina. In res: Že v omenjeni 1. številki je novembra 1951 začel izhajati Prežihov potopis *Od Meže do Poljane z lepim posvetilom dr. Franca Sušnika*: »V molčanju sinjih teh nicin

pod Goro si bral podobo samorastno življenja našega in iz globač temračnih v Tvoji luči vstal je človek naš. Človek? Kaj? Zver? Je brat trpljenja, blodenj in ljubezni v vse dalje časov in svetov.» Nadaljevanje potopisa je sledilo in se končalo v št. 1–3 za leto 1952, hkrati pa je v isti številki izšlo tudi poglavje *Skrivna bralnica* iz pisateljevega nedokončanega romana *Pristrah*. V številki 4–6 z dne 30. maja 1952 se je *Skrivna bralnica* nadaljevala a se, žal, v številki 7–9 z dne 27. avgusta 1952 ni sklenila. V tej številki pa je začel izhajati še Prežihov potopis *Svinja* in se sklenil v številki 10–12 z dne 29. novembra 1952. V tej številki je izšel še Prežihov potopis *Tam, kjer teče bistra Drava*.

V številki 1–3 z dne 26. februarja 1953 pa je bil natisnjen že prvi sestavek o Prežihu. Napisal ga je njegov revolucionarni tovariš Ivan Kokal – Imre. Tej objavi je sledilo še 113 zapisov o pisatelju.

Ker je bilo vseh člankov, ki so se bolj bistveno vezali na pisateljevo življenje in delo, kar 114, bi to najbrž pomenilo preveč obsežno izdajo. 32 manj pomembnih sem zato izločil in kljub temu je ostalo 82 vsebinsko najmočnejših prispevkov, ki sem jih smiselno razvrstil v devet različno obsežnih poglavij oziroma sklopov. Kljub temu da zbornik ne bo bogato ilustriran, bo kar obsežen.

Naslov pričujočega zbornika je Prežihov Voranc v ogledalu koroškega Fužinarja (1951–2007). Razdelil sem ga na 10 (deset) razdelkov:

- I. Umetnik in revolucionar
- II. Prežihova proza

- III. O jeziku in slogu
- IV. Prispevki k političnemu življenjepisu
- V. Prežihova pisma
- VI. Prežihova dela na odrskih deskah in v filmski uprizoritvi
- VII. Prežihov Voranc v prevodu, ponatisih in sestavki o njem – bibliografski del
- VIII. Spomini
- IX. Dolg kraja
- X. Epilog / Memento

Kdo so avtorji? V prvem razdelku *UMETNIK IN REVOLUCIONAR* so avtorji sama znana imena. Od literarnih zgodovinarjev, slavistov pa zgodovinarjev in novinarjev naj omenim Draga Druškoviča, urednika Prežihovih zbranih del, Josipa Vidmarja, pisateljico in Vorančevo kurirko Kristino Brenk, pa Janka Liško in Bogdana Pogačnika. Od politikov se pojavi le Lidija Šentjurc. Od koroških avtorjev so tu dr. Katja Sturm - Schnabl, Janez Mrdavšič, Tone Sušnik in Marjan Kolar.

V drugem sklopu *PREŽIHOVA PROZA* so vidni slovenski literarni zgodovinarji, slavisti in pisatelji še močneje zastopani. Tu so: France Dobrovoljc, Jože Koruza, Taras Kermauner, dr. Anton Slodnjak, Ivan Potrč, Franček Bohanec in Kristina Brenkova. Tudi domačini so dali pomemben prispevek. O Vorančevi prozi so pisali: Tone Sušnik, Janez Mrdavšič, Mojca Potočnik, Miran Kodrin, Marjan Kolar, Bogdana Verdinek in Marija Vačun Kolar.

Tretji razdelek *O JEZIKU IN SLOGU* je krajši. Ker so avtorji samo štirje, lahko omenimo vse. To so: Marija Lorenci, kasneje poročena Potočnik, Marija Kolar, Taras Kermauner in Vanja Benko.

V četrtem sklopu *PRISPEVKI K POLITIČNEMU ŽIVLJENJEPISU* je nekaj zgodovinarjev, dva Prežihova sotrpina v taborišču in nekaj domačih strokovnjakov. Tu so: France Filipič, Emil Cesar, Bruno Gerdovič in Mato Utovič ter domačina Avgust Kuhar in Alojz Krivograd.

Peti razdelek *PREŽIHOVA PISMA* ima samo dva prispevka. Avtorja sta V. L.= PREŽIHO[V] GUST[L], torej Prežihov brat in takratni urednik Koroškega fužinarja Avgust Kuhar in že kdaj razvozlani fs., ki je seveda naš dr. Franc Sušnik.

V šestem sklopu *PREŽIHOVA DELA NA ODRSКИH DESKAH IN V FILMSKI UPORIZITVI* so zgolj trije avtorji s 4 prispevki. Dvakrat pisatelj Marjan Kolar ter France Brenk in moja malenkost.

Sedmi razdelek *PREŽIHOV VORANC V PREVODU, PONATISIH IN SESTAVKI O NJEM – BIBLIOGRAFSKI DEL* predstavlja v glavnini kar profesor France Dobrovoljc, s po enim prispevkom pa sta se mu pridružila domača strokovnjaka, slavist Tone Sušnik in bibliografinja Marija Suhodolčan.

Po pričakovanju je najobsežnejši osmi sklop *SPOMINI*. V njem imajo svoje prispevke večinoma Prežihovi politični sodelavci,

pisatelji, sorodniki, prijatelji in znanci. Tu so med drugimi tudi: španski borec Ivan Kokal – Imre, brat Avgust Kuhar, ki se je včasih podpisal tudi s kraticama P.G. =/P/režihov /G/ustl; Prežihova žena Marija Kuhar, Vorančev učitelj Franc Aichholzer pa pisatelji France Bevk, Matevž Hace in Kristina Brenkova, založnik Ciril Vidmar, direktor ravske železarne Gregor Klančnik, slavista Janez Mrdavšič in Silva Sešel pa novinarja Marija Hriberšek in Milan Vogel. Od hotuljskih rojakov naj omenim še Roka Gorenška.

Predzadnji, deveti razdelek *DOLG KRAJA* zajema vse tiste prispevke, ki govorijo o našem pisatelju, pa jih smiselno nisem mogel uvrstiti v nobeno od prej naštetih poglavij. Sem sodijo torej vsi v Koroškem fužinarju objavljeni govori ob slovesnostih, posvečenih Vorancu, pa zapisi ob odkritjih spomenikov, spominskih plošč, Vorančeve poti, Prežihove dolenske poti in Prežihove bajte – spominskega muzeja Prežihovega Voranca, če so bili zasnovani tako, da so v svojem bistvu, četudi posredno, le govorili o Prežihovem življenju in delu. Avtorji so zvečine slavisti in pisatelji: Anton Ingolič, dr. Franc Sušnik, Tone Sušnik, Mitja Šipek, Stanko Kotnik, Marjan Kolar, dr. Matjaž Kmecl, Janez Mrdavšič in še nekateri.

Zadnji, deseti sklop simbolno zaključuje zbornik kot nekak memento (spominek) njegovega dobrega prijatelja in občudovalca dr. Franca Sušnika. Le kdo še zna tako jedrnato in hkrati vseobsegajoče spregovoriti o prvem lastnem domovanju Kuharjevih in o pisateljevem poslanstvu?!

Poudariti moram, da so tudi vsi naslednji uredniki Koroškega fužinarja Marjan Kolar, Jože Šater pa ponovno Marjan Kolar in mag. Andreja Čibron Kodrin varovali spomin na pisatelja in skrbeli, da so se dokaj redno v glasilu pojavljali tudi članki s tematiko vezano na življenje in delo Prežihovega Voranca. Ko se je zaokrožil zadnji, 57. letnik glasila, je nedvomno ostala v lokalnem koroškem glasilu trajno zapisana tudi neizbrisna sled spomina na prvega pri-povednika koroške dežele.

Nekaj je bilo pri izboru, urejanju in postavitvi tega zbornika tudi objektivnih težav. Okoli 98 % od pričujočih prispevkov je bilo v tistih letih (od 1953 do okoli 1993) zagotovo pisanih še na roko ali pre-tipkanih na pisalni stroj. Takšnega razkošja, da bi jih torej lahko pridobili na disketah oziroma na še sodobnejši zgoščenki, si torej v uredništvu nismo mogli niti zamisliti. Vseh 98 % izbranega gradiva je bilo potrebno znova postaviti na računalniku – zato torej toliko pridnih sodelavk, ki so si vsekakor zaslužile navedbo v kolofonu. Druga težava pa je nastopila takrat, ko so stavci pri Mariborskem tisku, ki je v tistih letih Koroškega fužinarja postavljaj za tisk še na klišejih s svinčnimi črkami, po pomoti izpustili dobršen del besedila in podvojili tistega, ki je že bilo postavljeno v prvem delu članka. Na našo srečo se je to zgodilo le enkrat in sicer v prispevku Janka Liške »Izobraževalno in kulturno delo Lovra Kuharja«, ki pa je bil ponatisnjen v samostojni publikaciji »Prežihove svečanosti. Sedmi sklic Plenuma kulturnih delavcev Osvobodilne fronte 1979« (Uredil Franček Bohanec. Pripravila gradivo Lojze Gostiša in Janez Mrdavšič.), Ljubljana 1980. Drugi, manjkajoči del prispevka smo

torej rešili na ta način, četudi verjetno malenkost korigiranega v primerjavi z izvirnim prvim delom.

Opazno pa je, da so prav v zadnjih letnikih Koroškega fužinarja sestavki o Prežihovem Vorancu le še bolj redke lastovke. To so opazili tudi drugi. Zato naj sklenem kar z besedami koroškega novinarja in pisateljice Kristine Brenkove, ki jo je Milan Vogel leta 2007 intervjuval za Književne liste v »Delu« pa je (na našo srečo) urednica Fužinarja mag. Andreja Čibron Kodrin pridobila dovoljenje za objavo le-tega tudi v našem glasilu: *'...in Koroškega fužinarja, ki ga je nekaj časa urejal Prežihov brat Avgust, Brenkova prebira še danes. »Veste, da zelo pogrešam spominske zapise o Prežihu. Zdaj bi ljudje še marsikaj vedeli, da bi se lahko zapisalo in ohranilo.«'*

In kakšna korist bo od te izdaje?... Velika! Vsi bodoči preučevalci pisateljevega življenja in dela pa tudi osnovnošolci, dijaki in študentje bodo imeli na enem mestu skoraj vse najvažnejše zapise o življenju in delu našega pisatelja, ki so izšli v Mežiški dolini. Ne bo jim treba ponovno prelistavati vseh 57 letnikov Koroškega fužinarja, če se bodo hoteli lotiti tega zanimivega problema in, žal, še vedno ne do konca raziskano Prežihovo življenje in delo poskusili znova in znova raziskati v vseh njegovih razsežnostih.

Miroslav Osojnik

I

Umetnik in revolucionar

Tak je bil Voranc približno v času izdaje svoje prve knjige POVESTI leta 1925.
To fotografijo so mati vsa leta, ko je bil Voranc po svetu, nosili pri sebi.

KF. Št. 1. 25. 1. 1974. Str. 17–18.

Tu bi rad počival

Kristina Brenkova

Če si šel avgusta leta 1943 po tihi ulici sedaj za ljubljansko sodnijo, si lahko s pogledom skrivaj ošinil okna zgoraj pod streho stisnjena.

Ker so bila okna zabita z deskami in je le ozka reža povedala, da skoznjo sme prikradena svetloba, se je zdelo kot da hudobno pomežikujejo.

Sodnija je stala mačehovsko prevzetno, saj je v nji že avstroogrška cesarsko kraljeva oblast in za njo kraljevska jugoslovanska krojila in delila pravico po svojih merah.

Zgoraj za enim teh zabitih oken pa je bila celica Prežihovega Voranca. V nji je bil zaprt čisto sam.

To smo vedeli v tistih dneh in tednih pred polomom italijanskega fašizma, ko smo šli po uličici za sodnijo in vedeli tudi, da je ulica zastražena, da je mladi moški na drugi strani ceste, ki bulji v časopis, plačan ovaduh, da te njegove oči niso spregledale.

In vendar smo morali iti tam mimo, kot da bi naša navzočnost na ulici v ogrožani svobodi pomagala živeti človeku samotno zaprtu tam zgoraj.

Potem je Prežih kmalu šel svoj novi križev mrtvaški pot v tuji no, v berlinsko ječo Spandau, kjer je pred njim trpel Leon Blume in Dimitrov in veljaki evropske napredne misli. Iz Berlina pa v lager smrti, kjer se je srečeval z njo v neštetihi grozljivih podobah vse ure dni in noči.

Kako neusmiljene in kamnito zle so bile koroške žalik žene in rojenice in sojenice, ki so se gnetle ob njegovi leseni neposlikani zibki.

- Črn kruh boš otepaval, je rekla prva.
- Če ga boš imel, je dodala druga.
- Vojak boš na fronti.
- Upiral se boš oblastem.
- Od doma boš bežal, ko preganjana zver in ptica bo imela svo
- je gnezdo in lisica svoj brlog, ti človeški otrok, pa ne boš imel
- kamna, da bi svojo glavo položil nanj.
- Pustil boš ženo, otroke, svojo družino.
- Svojemu imenu se boš moral odpovedati.
- Prehodil boš vseh devet krogov pekla.
- Dvom ti bo razjedal dušo.
- Umrl boš nepotešen.

Potem pa je prišla zadnja sojenica, ki je zamudila strašni obred, a je vse vedela in odrešilno rekla:

- Počival boš v zemlji, ki te je rodila.

In potem na ves glas, da je odmevalo do skalne gore:

- Dokler bodo živela njegova dela, bo živel njegov spomin.

Vse je uresničilo, a zdaj, danes in jutri, je le še eno res: Njegov spomin bo živel, dokler bo živel rod, ki mu je pisal v materinem jeziku.

Živel bo spomin, dokler bodo ljudje brali zgodbo o Meti samorastniški. Brali jo bodo v mnogih jezikih sveta. Na filmskem traku bodo oživljale pripovedi o otroštvu nekega pastirca, ki je premagal strah duše in telesa in je v sam pekel šel nabirat cvetja za mater. Kar je dobrih na našem pravem planetu, bodo sprejeli zgodbo o zvestobi in ljubezni.

Sojenica, ki je nerodno zamudila, je zmagala in bo zmagovala.

Prišel je na Mirje 4. Poleti leta 1945. Zdaj je hodil brez skrbi po lesenih škripajočih stopnicah. S svojimi pravim imenom imenovan, brez ponarejene osebne legitimacije.

Potrka, vstopi. V plavo delovno obleko oblečen kot delavci po tovarnah, z naramnicami prek srajce, brez klobuka.

– Roke pa ne dam, pravi. Me je sram, da sem človek.

In skriva roke nekam stran od sebe. Pogledam mu v sivkasto beli obraz in tudi meni oneme roke.

Potem si je nekega poletnega večera umival roke na horjulskem potoku. Po povratku iz Trsta, kamor se je peljal s Francetom Brenkom. Pred Ljubljano sta zavila še v Horjul, da bo videl, kje smo doma.

Poslušal je potok ob hiši in se je hotel umiti prav v njem, tam kjer stoje kamni perilniki, tam kjer se pero platnene rjuhe. Nesla sem mu k potoku platneno ozko brisačo in poslušala na mostu, kako prha in pljuska vodo v obraz, si jo zлива za vrat in vzdihuje od ugodja.

Potem si suši lice in briše roke v platneno dišavje, kot bi vedel, da je moja mama sama posejala lan, hodila s pogledi božat sinjo rast ob nedeljskih popoldnevih, sama žela, sušila razgrnjeno bilje na travniku, trla in nesla tkat jetičnemu tkalcu kajžarju v breg nad potokom.

Zdaj si se umil, lahko nam boš stisnil roke, sem pomislila.

– Bom, je rekel na glas, a me ni pogledal, ker je bil ves odsoten. Še tistega poletja, v letu zmage 1945, sva z možem šla na njegov novi dom. Vabil naju je in pisal, koliko potrebuje žebļev in šraufov za popravilo streh in vsega, kar je narobe pri hiši in hlevu.

Pa sta le prišla, se mu je smejalo iz oči in obraza, žarelo je iz njega vsega.

Pomenkovali smo se in obljubil je, da bo napisal še nekaj spominov iz dni svojega otroštva, da bo za knjižico, da ne bodo samo Solzice. Natisnila bo Mladinska knjiga.

Potem sva šla z njim na Prežihov vrh. Po kratkem kolovozu počasi navkreber nad belo hišo. Spodaj v vratih je ostala njegova skoraj slepa mati. Ne bi videla, če bi ji pomahal z roko in svojega najljubšega sina glas je slišala le, če ji je govoril tik ob belolasi glavi.

Prežih naju je vodil do turških šanc, potem pa spet nazaj do klope nad lipo.

– Tu mora biti klop, da se človek nagleda, je vedel.

Pred našimi očmi in dušami temna gora, njegova gora, sanjska

gora, ki je hlepel po njej petnajst let.

– Le kdo nam jo je podarjal hip za hipom. V svoj lastni molk ujeti smo videli vsi trije, da nam je vse to poslej podarjeno: življenje, upanje na jutri, vonjave trav in lipinih listov in debela in že spomladi odcvelih lipinih cvetov. Pogledi so se nam pasli po dolini in spet navzgor po gori in niso se mogli napasti miline vsakega novega trenutka.

– Tu bi rad počival, tu, prav tu, pod to lipo bi rad v grobu ležal, pravi.

Pomolčimo.

Od nekje pa se pritakne spomin na prečudno lepe grobove ob bosenskih muslimanskih hišah tam doli v Velikem Prozoru visoko nad morjem, v kršnih planinah.

– Vesta, nama pravi Prežihova Mici letos poleti, ne le vama, tudi Lojzu Kraigherju je pripovedoval, da hoče biti pokopan tu zgoraj pod lipo na Prežihovem vrhu.

– Ko smo Voranca pokopavali, se je nagnil Lojz k meni in mi rekel: Tale, tvoj mož bo imel dva pogreba. Danes je šele prvi. Tja gori ga bodo še nosili s hotuljskega britofa, gori pa pod njegovo lipo. Tam je hotel počivati! Tam gor bo ležal!

Od tam zgoraj vidiš širom po dolini, legla ti je pred noge kot vdana zelena žival, kot polože staremu, modremu kralju pod prestol čudežno preprogo iz živega tkano, vseh menjav lepote posejano, večno živo.

Če ležiš tam zgoraj in le malo dvigneš preprte veke, te pozdravi gora:

– Hej, pastirc, povej, ti je zdaj dobro?

Potepuh zvesti – nezvesti, si se vrnil navsezadnje za zmeraj v moje naročje.

Zdaj boš z leseno žlico iz moje sklede jedel. Močnik boš srkal, fižol in solato grizljal in mošt pokušal, da ti bo usta skupaj vleklo.

Potem, Voranc Prežihov, proti večeru, ko nikogar več ne bo na obisk, se boš počasi vzel na komolce in prisluhnil tja proti nevidni Raduhi.

Tam nad svojo rodno hišo bi bil rad pokopan Blaž Arnič. Nemara

sta se zaživa zmenila o tem, kako bo. Seveda sta se zmenila, samo-sevna rastca.

Poslušal boš, če se že pode polnočni viharji z Raduhe doli. Tole sva dobro uganila, boš vedel.

Tu sva, vsak na svojem hribu, vsak s tvojo silo, z rodno prstjo v sebi in okrog sebe, s travami nad seboj in z večnimi menjavami dni in let.

Tu sva, nihče nama nič ne more, nihče naju ne bo več prelisičil.

Tu sva, vsevdilj se bova pogovarjala, najin dih bo neslo v tisto gromozansko vesolje, po katerem se zdaj prepeljavajo ladje in živi ljudje v njih.

V dolinah pod nama pa najini ljudje. Prihajali bodo, posedali pod lipami, vse nama bodo potožili in naju poslušali.

– Če imaš še kakšno željo, Voranc, te vprašamo.

– Ne. Ne mavzoleja na grob. Le imej svojo Jasno poljano, lev ruski. Mene pa kar na ta nizki hrib, na ta nikoli dovolj ljubljeni Prežihov vrh.

Če že nočete kamen, pa mi dajte v kamen vklesano podobo tistega nežnega bitja, kot ga je vdolbel neznani Rimec pred skoraj dvemi tisočletji.

Na vrtu stare gutštanjske graščine, v zelenih travah pred študijsko knjižnico se skriva, sončni žarki, dež, sneg, rosa in slana so ji izpirali leče in tenčico. Le dajte mi jo semkaj gor, ob mojo zadnjo posteljo. Naj vam je ne bo žal. Dal sem vam Meto Samorastno, napisal sem vam jo za zmeraj, vi pa meni dajte tisto nežnost v kamnu, pogansko deklico Brezimenjo, da me bo varovala, da bo – skozi moje pretrpinčeno srce – davnino povezovala z jutrnjico.

KF. Posebna št. 18. 2. 1980. Str. 14–17.

Voranc pisatelj, Voranc komunist – ena celovita osebnost

Lidija Šentjurs

Prežihov Voranc – pisatelj in komunist – Lovro Kuhar – in tudi Janešič, Glanzner, Richard, Valič, Luis, Henri, Kunc, Peregrin, Stric, ali sta dva – sprašuje doktor F. Sušnik v spremni besedi k Vorančevim slavnostim in tudi sam odgovarja z izbranimi besedami, da gre za eno osebnost.

Tudi uvodni referat in že Prežihov zbornik, še bolj pa opombe k Zbranim delom Lovra Kuharja-Prežihovega Voranca kompleksno osvetljujejo njegovo življenjsko pot in njegov delež v naši kulturi in revoluciji. Današnje zasedanje Plenuma kulturnih delavcev lahko zato le kratko strne dosedanje rezultate raziskovalcev Prežihovega dela, še posebej, ker želimo, da bi njegovi rojaki in soborci, ki so Prežiha poznali, na plenumu spregovorili in dodali k do sedaj zbranim pisanim virom svoja pričevanja. Zato sem se le težko opredelila za koreferat o Vorančevi partijski poti in njegovem deležu v revolucionarnem boju KP, ker bom morala delno ponoviti nekatere navedbe iz uvodnega referata in še posebej zato, ker sam Prežih na vsej svoji življenjski poti ni nikdar ločeval svojih obveznosti revolucionarja in književnika. Pisal je ob delu, v zaporih ter na sestankih ob reševanju operativnih organizacijskih nalog ilegalnega dela, na sprehodih in v razgovorih s tovariši je neprestano razmišljal tudi o svojih Hotuljcih in Koroški. Morda ta ločeni koreferat opravičuje dejstvo, da so tudi prva leta po vojni ostale nekatere nejasnosti in ker poznajo širša javnost in posebej mlajše generacije Prežiha predvsem kot književnika in da so šele zadnja leta postali dostopni nekateri dokumenti iz fonda KI, ki osvetljujejo Vorančevo delo v emigraciji; sedaj pa so tudi objavlje-

ni v Zbranih delih Josipa Broza Tita, bodisi kot dopisovanje med Titom in Valičem ali v opombah v obdelavi zgodovinarjev. Mnogo dokumentov pa je očitno izgubljenih. Takoj po osvoboditvi nam je povedal in tudi pisal Moši Pijadeju, da sta ostala po njegovem odhodu iz Pariza tam shranjena dva kovčka njegovega arhiva, arhiva CK KPJ oziroma Rdeče pomoči, ki pa nam ju tudi po mnogih poizkusih in neposrednem angažiranju naše ambasade, raziskovalcev in KPF ni uspelo najti.

Vendar se mi zdi, da Prežiha – komunista najbolj osvetljuje njegov lastni življenjepis; napisal ga je 18. 4. 1947. leta k anketnemu listu, ki je v dokumentaciji CK ZKJ in ki ga z lastnoročnim podpisom hranijo tudi na Preškem vrhu, v prepisu pa v raznih arhivih in dokumentaciji raziskovalcev. Ta življenjepis je bil tudi osnova dosedanjim raziskovalcem Prežihovega dela, predvsem Druškoviču, tudi za današnji referat, Koruzi in drugim.

Skop v besedah, v glavnem tak, kot smo vsi starejši člani Partije svoje delo in življenje izpovedovali v partijski biografiji: iskreno, kratko, kje si bil in kaj si delal. Nihče pa ni opisoval okoliščin, trnjeve poti, pomanjkanja, preganjanja, zasliševanja, zaporov, mučenj, kakor tega tudi ni napisal Prežih. Enostavno: opredelil se je za boj proti krivicam že »od rane mladosti sem«, ker je izviral iz »rodu ponižanih in trpečih«, kot rekrut in vojak v prvi svetovni vojni je pod vplivom tovarišev postal marksist; čital, gledal je življenje okrog sebe, pisal prve črtice iz življenja kmetov in delavcev in tako opozoril nase vodilne ljudi takratne Socialdemokratske stranke v Ljubljani, ki so mu že l. 1920 naložili nalogo osnovati organizacijo Socialdemokratske delavske stranke komunistov v Guštanju, kjer je ob prisotnosti enega vodilnih komunistov iz prvega obdobja KPJ, tov. Koleča, formalno postal član KP 1. 5. 1920. leta. Tesno povezan z življenjem delavcev in kmetov se je vključil v delo kulturnih, združnih, gospodarskih organizacij, po preganjanju KP je dalje vodil partijsko celico, kasneje »okrožje SEVER« in organiziral ilegalne kanale KP za prehod ljudi, prenos pošte in literature.

Na občinskih volitvah 1926 in skupščinskih volitvah 1927 so komunisti v Guštanju nastopali enotno s socialisti in večletna usmeritev v množično delovanje se je obrestovala z dobrimi volilnimi uspehi. Ta levi blok je leta 1926 dobil v svoje roke občino. Kuhar je postal odbornik in referent za prosveto. Leta 1927 pa je – v veliki meri po Kuharjevih zaslugah – prešla dokončno na njihovo stran Möderndorferjeva skupina Bernotovih socialdemokratov (Spomini Lovra Kuharja na organizacijo komunistov na Ravnah 1920–1930, hrani Arhiv CK ZKS v Ljubljani).

Leta 1923 in 1926 so ravenski komunisti s Kuharjem na čelu veliko pripomogli k nemotenem poteku 2. in 3. kongresa SKOJ v Kefrovem mlinu, ki se ju je Kuhar tudi udeležil.

19. maja 1930 je emigriral zaradi kompromitacije v veliki »provali« državnega in pokrajinskega partijskega vodstva, oziroma zvez KP z inozemstvom, tako tudi partijske organizacije v »okrožju SEVER«. Nadaljnje delo, potovanja, naloge in dolžnosti, ki jih je opravljal, so v že objavljenih razpravah in omenjeni lastni biografiji verno opisana, pisma oziroma opombe v sedaj objavljenih delih Josipa Broza Tita pa to tudi z dokumenti potrjujejo. Zato torej ne morem povedati nič novega in naj citiram prav tako skopo, kot je to storil Prežih sam, kaj govorijo dokumenti, ki so jih pripravili zgodovinarji oziroma uredniki Zbranih del Josipa Broza Tita.

Najprej je živel pri svoji teti na avstrijskem Koroškem, kjer je živo in z bolečino spoznaval razmere koroških Slovencev, a hkrati vzdrževal zveze s somišljeniki, pisal ter pošiljal črtice za objavo v domovini. Kmalu pa je odšel na Dunaj in pri KPA delal kot propagandist med kmeti ter sodeloval pri Rdeči sindikalni internacionali.

Medtem, ko je bil v domovini v odsotnosti obsojen na 6 let ječe, je marca 1931 prek Prage odšel v Berlin, po nekih dokumentih z namero, da odide v SZ. Vendar je pri Europäischen Bauernkomitee sprejel delo kmečkega inštruktorja, potoval po Romuniji, Bolgariji,

Grčiji, Norveški in Franciji, sodeloval s tamkajšnjimi partijami ter organiziral stavke kmečkih delavcev.

1. decembra 1932 je prevzel urejanje DELA, slovenskega glasila CK KPJ, ki je izhajalo na Dunaju. Pobudo za to je dalo vodstvo KPJ v tujini, kar potrjuje med drugim pismo Milana Gorkića Grguru Vujoviću iz leta 1932, kjer se zavzema, da bi Kuhar opustil delo pri Profinterni in prevzel uredniške posle (fond KI, 1932/179, Arhiv CK ZKJ). DELO je urejal do sredine leta 1934 (v glavnem prevajal iz srbohrvaščine, ni pa mogel sam pisati vanj); ko pa je izhajanje DELA ponovno prevzel CK KP Italije, se je Kuhar s sedežem glasila preselil v Pariz, ker je ostal urednik do konca leta 1935.

V času, ko je bil na Dunaju, je leta 1933 sodeloval s KPI in KPA glede rešitve slovenskega narodnega vprašanja in pri formuliranju znane izjave komunističnih partij Jugoslavije, Italije in Avstrije o slovenskem vprašanju. Prav tako je sodeloval pri oblikovanju koncepcije tako imenovanega slovenskega narodno-revolucionarnega gibanja. V ta namen je napisal leta 1933 brošuro »Boj za osvoboditev in združitev slovenskega naroda« (Zbornik ob 40–letnici ustanovnega kongresa KPS, Ljubljana 1977, str. 79 in 180). Dopisoval je v eno izmed glasil KI, »Balkankorespondenz«, ki je od sredine leta 1933 izhajalo na Dunaju (Josip Broz Tito, Zbrana dela, knjiga 3, str. 249). Kmalu zatem, ko je odšel v Pariz, je bilo na seji CK KPJ (13. 8. 1934) sklenjeno, da se bo Kuhar udeležil VII. kongresa Kominterne (25. VII.–20. VII. 1935) v Moskvi kot član delegacije KPJ, s posvetovalnim statusom in tudi »zaradi slovenskega posvetovanja« (Titova zbrana dela, knjiga 2, str. 209). Njegovo udeležbo na kongresu leta 1935 potrjuje opomba v Titovih zbranih delih, knjiga 2, str. 285 in navedba njegove navzočnosti v zapisniku sestanka delegacije KPJ v Moskvi 19. 8. 1935, kjer so razpravljali o spremembah kandidatur za vodstvene organe IK KI (Titova zbrana dela, knjiga 3, str. 171 in 259). Na sestanku delegacije KPJ naslednji dan (20. 8. 1935) so določili Tita in Kuharja (Valiča), da se bosta udeležila slovenskega posvetovanja, za katerega je bila predvidena razprava o problemih

v zvezi z ustanovitvijo KP Slovenije ter kadrovsko politiko in partijskim tiskom v Sloveniji.

Na IV. konferenci KPJ 24. 12. 1934 v Ljubljani je bil Kuhar pod imenom Janešić izvoljen za kandidata za člana CK KPJ, kar je razvidno iz protokola IV. konference KPJ (Tito v obširnem poročilu o stanju v KPJ, pisanem v Moskvi 2. IX. 1938, ko govori o »provali« na Dunaju in potem o delu v Parizu, označuje Valiča kot člana CK KPJ in med drugim pravi: »A najbolj mi je bil v pomoč Valič, ki se je ves čas posvečal delu«. Ko govori o tej izvolitvi Kuhar sam, daje pripombo, da se direktnega dela v CK v tem času ni udeleževal, ker je ostal na delu v Parizu.

Da je Kuhar vedno tesneje sodeloval pri najpomembnejših partijskih nalogah, potrjuje sklep seje CK KPJ na Dunaju 5. februarja 1935, ko so obravnavali pismo CK KPJ trboveljskim rudarjem, da ga bosta dokončno oblikovala Tito in Kuhar (Titova zbrana dela, knjiga 2, str. 316) ter sklepi seje politbiroja CK KPJ v Moskvi 21. 8. 1935, kjer so razpravljali o odhodu delegacije, kjer stoji: »tč. 3 Richard (Lovro Kuhar) – dovoljenje nazaj v Biro CK« (Titova zbrana dela, knjiga 3, str. 172).

Ko je bil v Parizu, je (zlasti potem, ko je že opustil urejanje DELA), organiziral patronatsko gibanje (patronasi so med jugoslovansko ekonomsko emigracijo zbirali pomoč žrtvam reakcije v Jugoslaviji) in organiziral v okviru Mednarodne rdeče pomoči močno patronatsko centralo. Urejal je tudi glasilo tega gibanja z naslovom »Protiv Glavnjače«, ki je izhajalo v srbohrvaškem in slovenskem jeziku vse do konca 1937. leta. Tito je 29. 10. 1939 v Moskvi napisal poročilo o organizaciji pomoči žrtvam reakcije v Jugoslaviji, kjer pravi, da so patronati letno prispevali nad 1000 dolarjev pomoči, kar je šlo skoraj v celoti za politične begunce in španske borce iz Jugoslavije in navaja, da patronate vodi Valič, ki je v Parizu (Titova zbrana dela, knjiga 5, str. 29).

1. februarja 1936 ga je član PB CK KPJ Vladimir Čopič, po formaciji v Kuharjevi biografiji, »odgnal« na Dunaj, kjer naj bi prevzel posle org. sekretarja CK KPJ in organiziral partijsko konferenco, ki je bila predvidena v Pragi in ki bi naj to funkcijo tudi formalno potrdila. Zato je odšel konec marca tja, vendar ga je praška policija aretirala in ga zaradi lažnega potnega lista zaprla za tri mesece (Zbornik ob 40-letnici ustanovitve KPS, str. 106). Medtem je bilo na seji PB CK KPJ 4. aprila 1936 sklenjeno, da bodo na plenumu predlagali v sestav PB CK KPJ tudi Glanznerja (Kuharja) (Titova zbrana dela, knjiga 3, str. 177). Julija je Kuhar (član CK KPJ, Titova zbrana dela, knjiga 4, str. 76) iz praških zaporov odšel na Dunaj, a je bil že čez tri dni z več drugimi jugoslovanskimi komunisti, med drugim tudi s Kidričem, aretiran ter obsojen na eno leto zapora (Titova zbrana dela, knjiga 4, str. 76). Zaradi pomanjkanja partijskega tiska v Sloveniji je Tito 23. oktobra 1936 predlagal Ivanu Gržetiću (predstavniku KPJ pri KI), da bi del »Proleterja« tiskali v slovenščini, za kar bi skrbel Al. Hlebec do Kuharjevega prihoda iz zapora (Titova zbrana dela, knjiga 3, str. 28).

Avgusta 1937 se je Kuhar prek Češke vrnil v Pariz in tam živel pod svojim pravim imenom kot begunec. Takrat je bil CK KPJ v razsulu (frakcionaštvo, Gorkić aretiran itd.), Tito pa se je z vsemi močmi boril proti razpustu KPJ. Kuhar je tedaj poleg dela s patronati sprejel še vodenje knjigarne »Horizont« (ter ob tem skrb za ilegalni material) in delo v Rdeči pomoči Jugoslavije (Titovo pismo Gržetiću 21. 9. 1937, Titova zbrana dela, knjiga 3, str. 94 in 238, Titova zbrana dela, knjiga 4, str. 77).

Titovo pismo W. Piecku (članu sekretariata IK KI) 2. novembra 1937 potrjuje, da je Kuhar v tem težkem obdobju tesno sodeloval pri novih pomembnih nalogah, saj pravi, da (po odpoklicu in aretaciji M. Gorkića in I. Gržetića, Titova zbrana dela, knjiga 3, str. 124) v Politbiro ni nikogar kooptiral, vendar priteguje k delu in vabi na seje (med drugimi) tudi Kuharja (Titova zbrana dela, knjiga 3, str. 124). To potrjuje tudi Kuharjeva navzočnost na seji CK KPJ v Parizu 4. septembra 1937 (Titova zbrana dela, knjiga 3, str. 189), dalje njegovo

članstvo skupno s Titom, ki so po nalogu CK KPJ razčiščevali obnašanje posameznih komunistov in razmere v sremskomitroviški kaznilnici (Titova zbrana dela, knjiga 4, str. 237). Kuhar je sodeloval tudi na seji CK KPJ 21. januarja 1938, ko so razpravljali o kadrovskih vprašanjih, sindikalnem delovanju, frakcionaštvu in izključitvah ter o »proleteru« (Titova zbrana dela, knjiga 4, str. 218). Prisoten je bil na seji CK KPJ neposredno po priključitvi Avstrije III. Rajhu marca 1938, kjer je bil sprejet proglas »Za mir, neodvisnost in svobodo« (Titova zbrana dela, knjiga 4, str. 252).

Po ustanovnem kongresu KPS je bilo na seji CK KPJ 27. avgusta 1937 sklenjeno, da se Valič (L. Kuhar) kooptira za člana CK KP Slovenije, a Gašper za kandidata za člana CK KPS. Opomba v Titovih zbranih delih, knjiga 5, str. 218 pa govori, da sta v CK KPS po sklepu CK KPS bila naknadno vključena L. Kuhar in D. Gustinčič. Za L. Kuharja je podatek vsekakor nesporen.

Po 20. marcu 1938 je Tito Dimitrova obvestil, da je zaradi spremenjenih razmerij in zaradi vojne nevarnosti odločil ukiniti centralno vodstvo KPJ v Parizu, tam pa pustil le predstavništvo: »Valiča (Kuharja) bom pustil tukaj kot odgovornega predstavnika, Petrov (Kardelj) in Rozenko (Čolaković) pa bosta pomagala, če bo potrebno. Toda to ni forum, ki bi bil pooblaščen za sprejemanje odločitev.« Služil je predvsem kot »člen« za zvezo s Kominterno in za pomoč našim španskim borcem (Titova zbrana dela, knjiga 4, str. 36, 225, 320). To odločitev je Tito potrdil še v pismu Dimitrovu 1. 4. 1938, kjer poleg tega pravi, da Kuhar ni bil Gorkičev človek, da je bil predan Partiji, požrtvovalen in da mu je v težkih trenutkih največ pomagal (Titova zbrana dela, knjiga 4, str. 39 in 41).

Poslej sta Tito in Kuhar veliko komunicirala, vendar je bil Kuhar praviloma le vmesni (vezni) »člen«. To potrjujejo pisma 20. 4. 1938 (Titova zbrana dela, knjiga 4, str. 322) in 29. 4. 1938 (Titova zbrana dela, knjiga 4, str. 45) ter pisma aprila in maja 1938 (Titova zbrana dela, knjiga 4, str. 322, 324, 48).

V začetku avgusta 1938 je Kuhar v Parizu sodeloval na sestanku v zvezi z nalogami s španskimi borci iz Jugoslavije, decembra 1938 pa je Titu pisal več pisem o razmerah med našo politično emigracijo (Titova zbrana dela, knjiga 4, str. 326 in 330). 2. maja in 20. junija 1939 je Tito prek Kuharja ponovno obveščal Moskvo o najpomembnejših dogodkih v domovini – o konstituiranju CK KPJ v Bohinjski Bistrici, o državnem posvetovanju KPJ v Tacnu, o volitvah, o »špancih«, o tisku itd. (Titova zbrana dela, knjiga 4, str. 194, 195, 197, 198).

Pri opravljanju teh številnih dolžnosti je Kuhar imel veliko težav zlasti zaradi preobremenjenosti, ki se je še povečala, ko je prevzel nase tudi skrb za vračanje naših prostovoljcev iz Španije v domovino ali odhod SZ. Pri tem so mu nekateri očitali birokratsko obnašanje, očitki pa so pogosto leteli na račun denarja, ki si ga je maja 1930 ob begu na tuje sposodil iz blagajne Bratovske skladnice. Ta dolg je potem dolgo in težko vračal. Za pomoč je prosil celo brata Alojza, teologa. Ta se je svoj čas pri notranjem ministrstvu zavzel tudi za Lovrovo vrnitev v domovino. Vse to so mu očitali zlasti tisti, ki jih je obsojal in kritiziral zaradi njihovega frakcionaštva.

To omenja tudi Tito v pismu, ki ga je 4. 10. 1939 pisal v Moskvi za potrebe kadrovske službe KI in ki je ohranjeno v lastnoročno pisnem rokopisu Tita, kjer daje tudi svojo sodbo o Luju (Kuharju). Tu je rečeno, da Kuhar opravlja dolžnost predstavnika KPJ v Parizu in skrbi za že omenjene naloge. Tito se v pismu strinja, da Kuhar (glede na različne očitke) res ni najbolj dosleden v političnem pogledu, ima pa težave s preobremenjenostjo. Pravi, da je preveril nekatere očitke iz njegove preteklosti (denar, zveze z bratom), a jih ni mogel potrditi.

Tito navaja na koncu, da je Kuhar danes eden najboljših piscev v Sloveniji. Govori o Požganici, ki ji kritiki dajejo najboljšo oceno, in pravi, da so se dogovorili, da bo Kuhar odšel v domovino in se bolj posvetil literarnemu delu (Titova zbrana dela, knjiga 5, str. 28, 224, 225).

Zaradi poslabšanja razmer v Evropi poleti 1939 se je tudi v Parizu poostрил nadzor nad tujci in tudi Prežiha išče francoska vojna policija, pred katero se uspe skriti in se nato vrne domov. Ker mu nad glavo visi 6-letna robija, ki je ni odsedel, mu vodstvo Partije (Kardelj) sporoči sklep CK KPJ, da ostane v ilegali in se posveti književnemu delu, da dokonča in pripravi za tisk rokopisa, ki jih je začel že v emigraciji. To je delal po raznih ilegalnih stanovanjih vse do okupacije, kar je podrobno opisano v opombah k Zbranim delom.

Okupacija in ustanovitev OF postavljajo pred vse komuniste nove naloge in tudi pred Prežiha še zlasti: organiziranje kulturnih delavcev, štajerskih emigrantov, in ker so te zveze segale v meščanske kroge, naloga organiziranja posojilne komisije oziroma finančno-gospodarske komisije OF, pisanje člankov za Poročevalca, Kričača, brošure npr. »O naših mejah« in drugo. 8. januarja 1943 ga aretirajo belogardisti, zaslišujejo, prevzamejo ga Italijani, zaslišujejo ga poleg Italijanov tudi posebni od gestapa poslani strokovnjaki za KI in evropske KP, po kapitulaciji ga Italijani predajo Nemcem, ki ga ponovno zaslišujejo v Begunjah in Berlinu, pošljejo najprej v taborišče Sachsenhausen in pred prodirajočo Rdečo armado premestijo v Mauthausen, kjer že ves bolan dočaka svobodo.

Prve njegove reakcije so sicer bile, da ne bo več pisal, vendar si kmalu toliko opomore, da se ponovno vključi v politično delo zlasti na terenu kot kandidat za zveznega poslanca v Ustavodajno skupščino, kot član GOOF, kot predsednik Ljudske prosvete, predsednik Kluba koroških Slovencev, podpredsednik Društva slovenskih književnikov in član odbora Zveze književnikov Jugoslavije in spet mnogo piše, od črtic do govorov, člankov in tudi večjih tekstov. Bolezen, preobremenjenost, delno neurejena domačija in življenjski pogoji ter razmere na Koroškem, še posebej nepravilnosti pri izvajanju agrarne reforme, so ga ponovno usmerili, da se je skušal razbremeniti političnega dela in se ves posvetiti pisa-

nju. Vendar se je tudi ob prelomnih dogodkih, kot je bil IB, aktivno opredelil za partijsko politiko in podredil celo svoje zdravstveno stanje interesom KP; ni se šel zdraviti v Karlove Vari, čeprav je imel lastna sredstva od prevodov na Češkem. V razgovoru s sekretarjem CK KPS je tudi sam razmišljal, da bi se to utegnilo tudi drugače razlagati in bi bil podvržen pritiskom in kombinacijam z njim tudi brez njegove vednosti.

Njegovo aretacijo in zapore v Ljubljani opisujejo v objavljenih razpravah in spominih razni raziskovalci in sojetniki, med njimi Janko Jarc, že leta 1958 (»Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS«, 1958, str. 55-79, tudi na osnovi zapisnikov zaslišanj, Teodor Tomišek kot sojetnik (še v rokopisu), Emil Cesar kot raziskovalec (Borec, 1977, št 8-9, str. 449).

Oceno svojega zadržanja v zaporu je prav tako napisal sam in jo je delno objavil Koruza že v Zborniku. Do sedaj najdeni dokumenti, tudi zapisniki zaslišanj v Ljubljani, ki so v arhivu CK, kažejo, da je njegova lastna ocena točna. Naj jo citiram:

»V Jugoslaviji sem bil enkrat par tednov zaprt in ni prišlo do procesa. V odsotnosti sem bil leta 1931 obsojen na 6 let robije zaradi svojega dela v Guštanju. V Pragi in na Dunaju, kjer sem sedel vsega 16 mesecev, nisem ničesar izdal. V Italiji in Nemčiji, kjer sem sedel vsega 2 leti in pol, sem se po svoji zavesti zadržal tudi pošteno in nisem nikogar izdajal ali kompromitiral. Priznaval nisem, da bi bil organiziran komunist, pač pa sem vedno priznaval, da pripadam komunističnim svetovnim nazorom. Edino se mi lahko zamerja, da sem tajil vsako aktivnost za KP in sem se zagovarjal, da sem postal pisatelj in od tega časa politično več ne delujem. Sicer je pa Gestapo itak imela vse podatke o zgodovini naše Partije v svojih rokah, posebno točno pa od dobe, ko je Gorkić prišel v vodstvo v 'trojki' in vse do prihoda Tita. In to zelo natančno in skoraj vse podrobnosti, tako da bi jim ne mogel nič novega povedati, ako bi jim tudi hotel.«

Da je policija in Gestapo vedela zelo veliko o Prežihovem delu v emigraciji, govori tudi dopis Ministrstva unutrašnjih poslova NDH z dne 26. maja 1943, naslovljen na Njemačko poslanstvo, na roke SS Sturmbannführerja g. Helma, Zagreb, sedaj v arhivu CK ZKJ (br. 15215), v katerem javljajo podrobne podatke o delu in obsodbi Lovra Kuharja v Guštanju, o zaporu v Celovcu, v Pragi, na Dunaju, delu v Parizu in ki vsebujejo tudi izvleček iz obvestila Ministrstva notranjih zadev kraljevine Jugoslavije z dne 5. junija 1937 s podatki o sestavi CK KPJ, izvoljenim na IV. konferenci, o gibanju in delu njegovih članov, kar je v širši verziji z navodili Dravske banovine vsem sreskim načelstvom in upravam policije ohranjeno tudi v Državnem arhivu Slovenije (letos na razstavi ob 60-letnici KPJ kot eksponat 102).

V arhivu CK ZKS so med spomini na Prežiha tudi razgovori, v katerih je Prežih nekaterim tovarišem pripovedoval o namerah Nemcev, da bi ga pridobili za predsedniško funkcijo v Sloveniji v okviru Reicha. Računali so očitno na njegov ugled. Prežih je to odklonil in jim zabrusil, da bodo vojno izgubili in zato so ga premestili iz berlinskih zaporov v Sashsenhausen z namero, da ga ubijejo. O tem mi je nekaj dni pred smrtjo med drugim pripovedoval tudi tovariš Makso Šnuderl, ki je nekako čutil kot svojo dolžnost, da to pove, misleč, da nam to ni znano, povedal je tudi več podrobnosti iz razgovorov s Prežihom, ki jih ima očitno zabeležene v svojem dnevniku, ki še ni dostopen javnosti. Tako bodo bodoči raziskovalci, verjetno tudi še na osnovi drugih pričevanj in virov, lahko še dopolnjevali podobo Prežihove življenjske poti in dela.

Kako sta dva jetnika v Mauthausnu – Mato Utovič, bločni brivec, in Bruno Gerdovič, ki je delal v bločni pisarni, Prežiha rešila gotove smrti, ko so Nemci jetnike iz transporta v najhujšem mrazu pustili ležati zunaj, na betonskih tleh, v sami spodnji obleki, je opisal v Prežihovem zborniku A. Ingolič, na osnovi pripovedovanj Prežiha in obeh tovarišev, ki sta leta 1950 bila v Mariboru.

Naj mi bo dovoljeno, da na koncu povem tudi kasnejše ocene tovariša Tita, ko je večkrat nanesel razgovor na Prežiha, da mu je v času razčiščevanja odnosov s frakcionaši v Parizu in v boju in delu za utrditev Partije v letih 1938 in 1939 Prežih veliko pomagal in da ga visoko ceni kot pisatelja.

Kakšen pomen pa so imela prizadevanja tovariša Tita v letih 1937–1939 za obstoj in utrditev KPJ in tako za vodilno vlogo KPJ v združevanju vseh progresivnih sil v pripravi za oboroženo vstajo in zmagovito revolucijo, pa je bilo prav letos ob partijskih jubilejih dovolj osvetljeno in ovrednoteno, kar velja tudi za delež Lovra Kuharja – Prežihovega Voranca v tem.

KF. Posebna št. 18. 2. 1980. Str. 17–18.

Človek enkratnega navdiha

Dr. Josip Vidmar

Nič se mi ne zdi bolj naravno kakor to, da smo slovenski kultureniki Osvobodilne fronte slovenskega naroda uvrstili plenum med svečanosti, s katerimi zavedno ljudstvo Prežihovega kraja slavi spomin tega svojega velikega rojaka, pisatelja, kulturnega delavca in znamenitega revolucionarja. Ne zdi se mi to tako samo po sebi umevno samo zaradi tega, ker je bil Voranc eden od organizatorjev našega plenuma, saj je prva dva, ki smo jih opravili še v okupirani Ljubljani, če se ne motim, vodil ravno on. Važnejše je za vse nas njegovo delo, duh njegovega dela, ki ga danes verjetno določneje in zanesljiveje razbirmo, kakor smo ga mogli v prvih časih njegovega ponovnega nastopa, čeprav smo njegovo pisateljsko veličino čutili in priznavali od vsega začetka.

Zadnji dan svetovnega miru ali prvi dan nemškega vdora na Poljsko sem se s Prežihom seznanil v Parizu, in to z namenom, da se pogovoriva o knjigi Samorastniki, ki naj bi jo uredil in ji uvod napisal jaz, kar se je kasneje zgodilo. Srečanje z njim me je samo utrdilo v sodbi, ki so mi jo ustvarili njegovi dotedanji spisi, da imamo v njem velikega pisca mogočne potentnosti, kakršne naša literatura ali vsaj njeno pripovedništvo kljub Tavčarju in drugim, nista poznala. V uvodu, ki sem ga nato napisal, sem primerjal njegov resnično presenetljivi nastop z rojstvom Palade Atene, ki da je odrasla in oborožena skočila iz glave očeta Zeusa. In še sem poudarjal, da zavzema v rokah tega pisatelja vsaka stvar veliko, nadpovprečno mero, čeprav ostaja pri tem povsem naravna in preprosto sprejemljiva. Dalje in globlje takrat nisem znal in nemara nisem mogel seči, čeprav sem se zavedal in čeprav sem tudi pisal, kako je

Prežih zraščen s slovensko zemljo, predvsem s Koroško, in z vsem slovenstvom, na kar nas opozarjajo teme njegovih obsežnejših del, ki so vse zajete iz važnejših poglavij naše zgodovine: iz časov slovenskih taborov, iz prve svetovne vojne, iz koroškega plebiscita in naposled iz naše osvobodilne vojne, in še pričevanje o njegovi povezanosti s slovensko zemljo, ki ga je izpovedal v svojih resnično prelepih potopisih od Kotelj do Belih vod ali, če hočete, do Pijane gorice ali gore.

Kmalu nato so prišli časi naše velike zgodovine. V njih smo globlje doumeli svoj narod in vse nevidno snovanje v njegovem kolektivu. Seveda smo videli, kako je slovensko razumništvo ostalo zvesto svojim prerokom in buditeljem. In kako so se možje najglasnejših naših imen vključevali v osvobodilno stvar, med njimi vsi trije najpomembnejši realisti polpreteklega časa: Miško Kranjec, Ciril Kosmač in kot prvi od njih, Prežihov Voranc, če smem kot pisatelj govoriti samo o sodelovanju naše literature z veliko stvarjo naroda. Vso to našo zgodovino poznate vsi tako dobro kakor jaz. Zato tudi ni moj namen govoriti o nji, pač pa bi hotel spričo nje z razmišljanjem in dognanjem, ki mi je dozorevalo v tem velikem času, vsaj bežno osvetliti prispevek Prežihovega Voranca k naši veliki stvari in to predvsem z njegovim literarnim delom. Vsi trije omenjeni pisatelji so po nekem naključju predstavniki naše nacionalne periferije, kolikor je v tako majhnem narodnem organizmu mogoče govoriti o periferiji. Kranjec je glasnik dela Slovenije, ki se je v dolgem procesu ponovno vključeval v naše skupno življenje. Njegova osnovna tematika je motnjava drameče se zavesti njegovih rojakov, in to vsakršne zavesti od moralne, splošno življenjske do politične in, če hočete, do revolucionarne, kakor tudi je ta tod in tam nejasna, anarhična, drameča se iz težkega spanja. Ciril Kosmač je posmehljivec, ki je zaljubljen v svoj mali primorski vaški svet. Spremlja ga zmeraj z rahlim smehljajem, pri čemer ga seveda bolj zanimajo nedolžne osebne slabosti ljudi kakor razvoj kolektivne zavesti, ki se mu zdi opredeljena apriori, se pravi sovražno razpoložena tujemu in surovemu fašizmu in pripravljena na vsako žrtev za dokončno narodno svobodo.

Kakor ta dva pripovednika tudi Prežiha zaposluje kmečki vaški svet. Vendar se njegova pozornost obrača v drugačno smer kakor pri prejšnjih dveh piscih. Ne gre mu za kakršnokoli prebujanje zavesti v njegovih ljudeh in ne za vključevanje njegovega kraja v Slovenijo kot narodno enoto, njegov nagon ga vodi drugam. Najuspešnejši in najbolj pronicljiv je Prežih pri podajanju gole vitalnosti, žilave in neugonobljive življenjske moči, ki jo opazuje bodisi v težkem kmečkem delu ali v boju z naravo, ali v silni ljubezni, kakršno nam je opisal v Ljubezni na odoru ali v neuničljivi odporosti druge ljubezni, ki jo je upodobil v Samorastnikih. V opisu teh moči je resnično velik in sile, ki nam jih predstavlja, imajo v svoji naravi elementarno prvobitnost in neugonobljivost, o kateri se nam hoče zdeti, da jo je vede ali nevede slutnjema občudoval Prešeren, ko je preglašal skromne začetke našega narodnega prebujanja kot komaj verjeten čudež, skoraj kot vstajenje od mrtvih. V to srčiko našega življa in naroda je prodril Voranc s svojim pisateljskim instinktom za življenjski vzgon rodu, iz katerega je izhajal. In ta brezpogojna življenjska energija je kmalu nato dobila zgodovinsko potrditev v junaški blaznosti našega osvobodilnega boja, kakor ga je ocenil nekoč italijanski publicist. Vsekakor velik predmet za redko umetniško nadarjenost, ki je resnično brez primere v vsem našem pripovedništvu. Toda, dovolj! Hotel sem vas samo opozoriti ali vas celo samo spomniti na to po mojem mnenju osrednjo posebnost, ki se mi pač zdi najdragocenejša v njegovem delu. O vsem tem in tudi o marsičem drugem vam bosta prepričevalneje govorila oba poglavitna govornika. Svoje uvodne besede bi zaključil samo še z naglim pogledom na Prežihovo življenje. Človek takega enkratnega navdiha nam je tudi s trdo resničnostjo svoje življenjske poti pokazal dragoceno smer. Za socializem se je odločil zelo zgodaj. Rusko revolucijo je sprejel od vsega začetka in posvetil se je njeni službi. Jasno je, da je ves čas tega težkega in nevarnega dela pripravljal tudi našo revolucijo. Njegovo življenje je bilo posvečeno temu opravilu v vseh njegovih fazah in oblikah. Kot neustrašen delavec revolucije je prepotoval skoraj vso Evropo in to kot progresiven političen emigrant, kot preganjalec in kot

jetnik mnogih evropskih policij. Tudi njegovo življenje, ki je med vsemi življenjskimi zgodbami naših pisateljev gotovo enkratno, je po svoji požrtvovalnosti zvestobi posvečeno velikemu smotru, kar ga dela povsem enakovrednega njegovemu znamenitemu pisateljevanju.

KF. Posebna št. 18. 2. 1980. Str. 18–22.

Manj znani Prežih, Lovro Kuhar – Prežihov Voranc, pisatelj in revolucionar na pragu 30. obletnice pisateljeve smrti

Drago Druškovič

Nepopoln pogled na naše sprejemanje Prežihovih del nam izpričuje še danes pisateljevo aktualnost. Presenetljivo je to zato, ker temelji njegova proza v večji meri na kmečki snovi in motivih, tedaj na okolju in življenjskem ustroju tako imenovane predindustrijske družbe v slovenski varianti, družbe, ki se je prav v zadnjem času močno spremenila. Celo pri znanstveno kritični izdaji v Zbirki slovenskih pesnikov in pisateljev, kjer so dosegli Prežihovi spisi devet knjig (1962 do 1973), so razprodali štiri knjige (I: prvenci, II: samorastniške novele, VI: roman Požganica, VIII: tretji del Jamnice, Kmečka drama, Skrivna bralnica).

Med vsemi njegovimi deli je dosegla največ, enajst izdaj, zbirka Solzice, skupno 87 tisoč izvodov (1949 do 1978). Omenjeni podatki in dejstva povedo, da je pisatelj tako s svojimi deli kakor tudi s svojim življenjem vseskozi jasno izpričeval, kako je na pravi strani barikade. --- »Spoznal sem, da se deli človeštvo v dva svetova, izkoriščevalce in izkoriščance,« je razlagal v pismu bratu (1920).

Le z redkimi izjemami pa bi lahko govorili v zvezi z njegovimi stvaritvami o poenostavljeni črno-beli razporeditvi. Preseneča, da ne učinkuje nepristno celo ob neizravnani tehtnici, ob jasni tendenčnosti in angažiranosti; samo mimogrede, glede na novele, kjer pride do omenjenih nesorazmerij: Ljubezen na odoru, Samorastniki. Prav zato mu lahko pripisujemo resnično ustvarjalno silo, ki še danes zmore pridobiti bralca.

Osebnost in življenjska pot Lovra Kuharja-Prežihovega Voranca (Kotlje, 10. avgusta 1893 – Maribor, 18. februarja 1950) sta bili v obdobju med obema svetovnima vojnama pa tudi še kasneje veliki neznanki, pač zaradi pisateljeve življenjske usode, usode političnega preganjanca in begunca – dejavnega v jugoslovanskem in mednarodnem komunističnem gibanju. Posebnost njegovega vstopa v slovensko javno, pisateljsko življenje označujeta dejstvi, da je šele v drugo bolj pritegnil nase pozornost, tako bralcev kakor tudi tistega domačega posredniškega ožilja, ki lahko bralcu knjigo sploh približa; razumljivo ob razvrstitvi za in proti.

Vemo, da njegova prva zbirka Povesti (1925) ni zbudila večjega zanimanja. Z njo je pisatelj zaključil svojo začetno stopnjo. Naj jo označimo: Med znanimi zunanjimi podatki o nagibih, ki so napotili najemniškega sinu Lovra Kuharja h književnosti, omenimo najprej njegovo težnjo, da se povzpne iz socialnega položaja, v katerega ga je postavilo rojstvo. Sam je zapisal v življenjepisu za PEN, da je sin najemnika grofovske hube, ki si je naposled kupil malo posest z obsegom 14 oralov na Prežihovem vrhu v občini Kotlje; da je osem let obiskoval dvorazredno utrakvistično osnovno šolo; da je po njej ostal doma, opravljal pri bajti poljska dela, hodil dninarit k bogatejšim sorodnikom in sosedom, se naučil tesati stavbni les in da je z očetom tesaril po gozdovih. Izobraževal se je še na dveh zimskih zadružnih tečajih (Ljubljana, 1912/13; Dunaj 1913/14). Odgojen je bil v bedi, trudapolnem delu od zore do mraka v morečem ozračju strahu in večnega trepeta pred grofovskimi oskrbniki, v ozračju, ki jo dušilo roditelje in je prehajalo na otroke, nanj ter s svojim skrbi polnim pečatom zapečatilo tudi njegovo usodo (Lastni življenjepis, 1920). Voljo in hotenje, da se povzpne iz socialnega položaja, je pridobil tako od matere kakor od očeta. Prva ni bila zadovoljna s socialnim položajem, v katerem se je znašla s človekom brez lastne zemlje, ki pa se ni odločil za pot v industrijo. V njej je bila zbrana tradicija kmetstva z lastno posestjo. Da si jeboljšala svoj položaj, je s svojo bogato domišljijo bolj živela v starodavnih kmečkih dvorih, kakor pa v trdi sedanosti. Svoj abstraktni, spominski svet je posredovala v obilni meri prvorojencu, Vorancu.

Korenine teh storij, jih imenuje kasneje pisatelj. Oče, ki je sprejel nase težjo izbiro od obeh možnosti kmečkega človeka v tistem času in se je namenil pridobiti si lastno posest, je s svojim neusmiljenim bojem, ki mu je podredil vso družino, tudi že otroka Lovrenca, vplival na pisatelja s svojo življenjsko silo. Vendar, s te strani je Voranc prevzel nekaj nezaupanja tistih, ki so se vrnili iz nekdanjih fužin nazaj na kmete (koroški primer, 18. in 19. stoletje) in so se raje prebijali na zemlji, ki je skoparila, kakor da bi spet odšli k topilnicam.

»Optimizem, vera v moč, v napredek je davna last familije Kuharjev,« je zapisal še potem, ko ga je prevzemal hud pesimizem v dvajsetih letih. Ljudska ustvarjalnost je bila prva dediščina na umetnostnem področju; pisatelj jo je spremljal v najbolj zgodnjem obdobju. Vendar se njena pravičnica izročila še srečujejo z elementi novejše vaše zgodovine, s pripovedjo o propadajočih kmečkih domovih. Ljudski umetnik bi lahko postal slaven, segel bi zunaj kmečkih streh, če bi mu življenje omogočilo izobrazbo. Berilo – domača zgodovinska povest in pač književnost v izdajah Mohorjeve družbe, od Jurčiča do Cankarja, je dopolnjevala domače, lokalno izročilo, Dokaz, da lahko postane tudi kmečki človek pisatelj, je bil vsekakor koroški bukovnik Drabosnjak. Idejna dediščina pa je bila bolj zapletena. Predvsem krščanski svetovni nazor ni zadoščal več ob socialnem položaju. In tako so prihajali z njim, z njegovim etičnim kodeksom v konflikt že Prežihovi starši.

Vsestransko pravični bog ni pravično razdelil zemljiške posesti (novela Borba). Narodnostni boj, ki je obsegal na Koroškem človeka od ponemčevalne šole do vseh družbenih ustanov, je uvrstil že mladega Voranca v narodnoobrambni položaj.

Zofki Kvedrovi je poslal (1910) za natis v Domačem prijatelju rebus Tajinstveni napis z rešitvijo: Koroškim Slovincem preti pogin.

»Moj oče je bil slovenski nacionalist,« je zapisal kasneje. »In zato sem že od prve mladosti tudi jaz bil tak. Zgodaj je ta moja karak-

teristika dobila močan prizvok socialno-revolucionarne črte.« In še kasneje je pojasnjeval (kratka biografija), da mu je oče vcepil enačenje narodnostnega zatiranja s socialnim zatiranjem Slovencev na Koroškem. V tako izoblikovano duhovno naravnost Lovra so vdrla doživljaji, doživetja po srečanjih z miselnim svetom delavcev na deloviščih od Trsta do Celovca.

Na začetku stoletja sta bili strategija in taktika delavskega razreda manj znani. Brezposelnost je nihala med potepuštvom in mladimi organizacijami delavstva. Domači snovi, lokalni in kmetijski kroniki se je pridružila snov na temo potepuških dni iz časov, ko je mladenič Lovro prvič odšel v svet (1911/12).

Vemo, da je znal pisatelj kakšno sentenco iz del Ivana Cankarja na pamet. Zelo zgodaj je bral ruske pisatelje, Dostojevskega, Tolstoja, Gorkega; sam nekajkrat zatrjuje, da so odločilno vplivali nanj.

Prva svetovna vojna ga je hudo prizadela, zatem internacija v Italiji in izgubljene iluzije o novi državi, Jugoslaviji; vse to mu je za čas jemalo vero v samega sebe; tako je presojal sam. Z vojno je prevzel vase novo snov – za roman Doberdob.

Prav ta roman je doživel posebno usodo (1930-1940) do svojega natisa. Pisal ga je najmanj dvakrat, zaplenili so mu ga (1932), tudi dvakrat; vemo za nekaj domnev, da je šel še večkrat v izgubo. Tudi po današnji presoji ne zaostaja za sorodnimi romani v evropskem prostoru (pri nas doslej štiri izdaje, v srbohrvaščini dve izdaji, še prevod v bolgarščino, 1956, in v ruščino 1962).

Vse, kar je zasnoval na prvi stopnji svojega literarnega razvoja, so šele zarodki pisatelja »v pol razvoju«. Že z eno prvih črtic V tuji- no je pokazal smisel za sociološka vprašanja (1909). V tistem času docela prevladujejo regionalni viri, snov, motivi, slogovne sestavine in celo koroški regionalizem sam. Hkrati nas preseneti prav tako v istem letu objavljena črtica, prva po pisateljevi izjavi, Petkov Cenc,

z opisom in sintetično podobo pijančeve nasilne smrti. Še kasnejša razmišljanja bodo lahko uporabila vsebino in izraznost omenjene črtice, neko povsem določeno pisateljsko naravnost k tovrstni motiviki.

Voranca je njegov dom vzgajal v duhu koroških posebnosti Slovenske ljudske stranke; ta mu je omogočila šolanje v okviru dr. Krekove zadružne vzgoje, mu dopolnila izobrazbo človeka, ki je izšel iz zapostavljenega sloja nesamostojnega vaškega prebivalstva.

Pisateljeva narodnostna občutljivost, posebnost ljudi iz slovenskega obrobja, je bila sprejemljiva za ideje mladih Preporodovcev. Srečanje s socialno demokracijo in delavci mu je posredovalo prva pojmovanja splošnega značaja o vsebini marksizma, kot so to propagirali pri nas na začetku stoletja, vendar ne bi mogli govoriti, da se je to uveljavljalo neposredno v njegovih zgodnjih spisih. Vojna, internacija in povojni razvoj so pospešili Prežihovo nazorsko usmerjanje k levici.

Izrazito literarnih pobud v začetku ni bilo na pretek. Pisatelj je imel srečo z Zofko Kvedrovo, ki zavzema kot njegov mentor prvo mesto. Ob njej bi lahko našteali še nekaj imen: Antona Peska, domačina Frana Kotnika, založnika Antona Kristana, urednika Ljubljanskega zvona Janka Šlebingerja in Frana Albrehta; pesnika, prijatelja Mileta Klopčiča in Bratka Krefta in pa Boga Teplyja; zadnja sta v tridesetih letih v svojih prispevkih opozorila nanj. Začetnih ovir je bilo precej; kot pisatelja začetnika ga je zavrnil celo takratni tajnik Mohorjeve družbe Valentin Podgorc in ga napotil nazaj na kmete. Neznaten odmev kritike po izdaji zbirke Povesti in tudi nezanimanje v pisateljevi bližini pa vendarle nista zavrla njegovega pisanja. O tem je po drugi svetovni vojni prišlo do soočenja različnih pogledov med nekdanjimi Kuharjevimi tovariši (sodruzi): Kermavnerjem, Gustinčičem, Klopčičem, Golouhom; namreč o tem, koliko bolj ali manj so v tistih časih cenili Lovra njegovi komunistični tovariši kot pisatelja (polemika je publicirana v Naših razgledih in revijalnem časopisju zgodovinarjev).

Če pogledamo nazaj, se zdi vse jasno in razumljivo. Očitno pa ob prvih objavah Lovra Kuharja ni bilo mogoče spoznati njegove pisateljske nadarjenosti. Spet kasneje, ko je nastopil v drugo, in je zanj kritik Josip Vidmar uporabil metaforo o nenadnem rojstvu Palas Atene, je ostal začetni pisateljski fenomen Prežihovega še naprej javnosti neznanka. Profesor Slodnjak razlaga takratno neodmevnost slovenskega sveta na njegove prvence s splošno duhovno naravnostjo na Slovenskem.

Mnogo kasneje, ko so doživele po prelomu tridesetih let v objavah v Sodobnosti »samorastniške« novele velik odmev in je porastlo zanimanje tudi za osebo pisatelja, je mogel identificirati Lovra Kuharja s Prežihovim Vorancem le ozek krog ljudi. Vsekakor nekaj vodilnih komunistov, dalje levo usmerjenih izobražencev, krog Sodobnosti, najbrž tudi policijski aparat, medtem ko je postajal široki javnosti še naprej neznanka, čeprav je prišlo do prvih napadov nanj, na kolumnista, že ob podeljevanju ljubljanske mestne nagrade. Zaradi italijanske okupacije ni izšla niti razprava Marje Borštnikove, Prežihovi prvenci v Domačem prijatelju (natisnjena 14 let kasneje).

Vendar se Lovro Kuhar, kljub lastni izjavi (1922), da uporablja svoj prosti čas le za pisanje, ni ukvarjal le s tem. Kakor vemo, se v prvi svetovni vojni ni bil voljan boriti za avstro-ogrsko monarhijo in je prebegnil (1916) na italijansko stran, kjer pa so ga pridržali v raznih taboriščih do konca vojne, tako da ni mogel uresničiti svojih prostovoljskih namenov. Povojno depresijo je očitno kmalu premagal, ob koncu 1919. leta je nastopil službo v pisarni ravenske je-klarne in se je že naslednjega leta (1920) dejavno vključil v delovno gibanje: soustvaril je organizacijo komunistov na Ravnah, postal odtlej tudi dopisnik komunističnih časnikov (Ujedinjenja, Rdečega prapora, Glasu svobode, Delavsko kmetskega lista, Enotnosti – vse to do 1928. leta). Z dopisi je sporočal o političnem dogajanju, tudi o nasprotjih v delavskem gibanju, o mezdnem vprašanju, o pritiskih oblasti in delodajalcev na delavstvo, o proslavah 1. maja, o problemu

bratovske skladnice, o volitvah, o slabostih občinske uprave in komunalni politiki, o spopadu s kapitalom in občinsko socialistično upravo, o strokovnem gibanju kovinarjev, o prizadevanjih za enoten nastop delavstva v Mežiški dolini pri raznih volitvah – občinskih, v oblastno skupščino, v parlament; o Vukovarskem kongresu, o delu med mladino v delavskem društvu Svobodi, o združništvu v časnikih, namenjenih tem vprašanjem – in je tako oskrbel skoraj redno informacijo o naporih, prizadevanjih, vzponih in mrtvilu v delavskih vrstah v domači in sosednjih občinah v Mežiški dolini.

Postal je tudi član upravnega odbora hranilnice in posojilnice, ustanovil je klavniško zadruho, soustanovil je Svobodo, postal je tudi občinski odbornik (1926) in se potegoval na volitvah za oblastno skupščino (1927); kmalu je presegal lokalni okvir, saj je postal pri Zvezi gospodarskih zadrug član združnega sveta.

Po »obznani« in »zakonu o zaščiti države« je nadaljeval svojo dejavnost kot komunist tudi ilegalno; bil je sekretar za guštanjško (ravensko) organizacijo do 1926. leta, hkrati delegat v širšem pokrajinskem strankinem vodstvu, se udeležil istega leta še 3. kongresa KPJ na Dunaju; odtlej je postal sekretar okrožja Sever (posebne organizacijsko-politične enote za koroško in štajersko območje). Le mimogrede, organizacijsko je pripravil še drugi in tretji kongres SKOJ v bližnjem Kefrovem mlinu.

Vrsta ohranjenih dokumentov priča o tem, kako so policijski organi, žandarmerija, vseskozi natančno spremljali njegovo dejavnost. V novembru 1923 so ga z nekaj tovariši aretirali, že prej pa dolžili, da je omogočal skrivne prehode čez mejo in tihotapil komunistično literaturo v državo.

Vse do pregona in bega med 19. in 20. majem 1930 so Lovru posvečali veliko pozornost; v odsotnosti je bil obsojen na 6 let zapor v naslednjem letu. Ob svojem umiku je Voranc po dogovoru z lokalnimi sodelavci, ob jamstvu z lastnimi nepremičninami in

denarnimi sredstvi svoje družine sprejel posojilo iz sredstev bratovske skladnice. Kljub celotnemu pokritju posojila so takratne oblasti skušale izkoristiti to dejstvo pri svojih zahtevah za njegovo ekstradicijo, hkrati pa so mu skušali nasprotniki naprtiti neke vrste »moralno« hipoteko, ki so jo izkoriščali še v drugi svetovni vojni s svojo agitacijo tudi belogardisti.

Ne moremo se spuščati v podrobnosti o nasprotovanjih, s katerimi se je Lovro Kuhar še srečeval pri svojem političnem delu v desetletju do svojega odhoda v tujino; nekajkrat je doživljal razna nasprotovanja s strani socialnih demokratov.

Vsa dokumentacija in njegova objavljena dela v obravnavanem obdobju izpričujejo, da se je Lovro Kuhar v tistem času več ukvarjal s političnim delom kakor s pisateljevanjem – čeprav pa je vendar napisal za novoustanovljeno Cankarjevo družbo osnovno besedilo romana Doberdob.

Večjo neznanko kot doslej obravnavano obdobje pomeni Prežihovo nepolno desetletno bivanje v evropski tujini (1930 do 1939), saj je prešel na Koroško v republiko Avstrijo, z Dunaja čez Prago v Berlin in je najprej dve leti deloval kot aktivist Rdeče sindikalne internacionale, ene izmed organizacij v okviru Komunistične internacionale (KI), kot svetovalec za kmečka vprašanja. Tako je obiskoval skandinavske dežele, balkanske države Romunijo, Bolgarijo, Grčijo. Po 1932. letu je prešel na delo h KPJ kot urednik glasila Delo. Že v tem obdobju je sodeloval v bližini emigrantskega vodstva jugoslovanskih komunistov. Leta 1935 se je kot delegat udeležil 7. kongresa KI, tudi še kongresa mednarodne rdeče pomoči v Moskvi. Po vrnitvi je prišel pri pripravi aprilskega plenuma KPJ (1936) v praške zapore in zatem po izgonu v Avstrijo še v roke avstrijske justice; v dunajskih zaporih je prebil do polovice 1937. leta, ko se je vrnil v Pariz. Odtlej je postal neposreden sodelavec Josipa Broza Tita in opravljal je vrsto dolžnosti v partijski knjigarni Horizons, pri organizaciji podpornega patronatskega središča, pri

skrbi za razne zveze, za natis partijske literature, glasil, tudi glasil za izseljence, pri skrbi za španske borce, tako ob njihovem prihodu kakor ob koncu španske vojne.

V tako kratkem seštevku opisuje svoje 9-letno obdobje sam Lovro Kuhar v partijski biografiji iz 1948. leta, ohranjena je med zapuščino na Prežihovem vrhu. Doslej pa se je nabralo še več pisateljevih lastnih življenjepisov iz let 1920, 1939 in še tri kratke biografije iz povojnega obdobja.

Vse to gradivo omogoča vpogled v nekdanjo neznanko pisateljevega življenja. S pomočjo dokumentov Komunistične internacionale, ki so postopoma prihajali v zadnjem desetletju iz Sovjetske zveze, pa so mogoča še nadaljnja dopolnila. Znatno delež pojasnil za pisateljevo politično biografijo najdemo tudi v zbranih delih Josipa Broza Tita, v znanstvenem komentarju dr. Pera Damjanovića in njegovih sodelavcev (1978/79). Vrsto raziskovanj so oskrbeli zgodovinarji, ki so raziskovali bodisi pisateljev slovstveni delež ali pa obdobje, v katerem je živel. Naj jih naštejemo le nekaj: dr. Anton Slodnjak, *Ob pisateljski 40-letnici* (1950), dr. Franc Sušnik, v kalendarju Mohorjeve družbe (1951) in v knjigi *In kaj so ljudje ko lesovi* (1968), Marja Boršnik, *O Prežihu v Jeziku in slovstvu* (1956/57); hkrati je uredila in zasnovala Prežihov zbornik (1957), v katerem je objavil širšo pisateljevo biografijo Jože Koruza. Ob zborniku je napisal vrsto pomembnih opozoril dr. Dušan Kermavner, bibliografskih, memoarnih, historiografskih (1957/58), Janko Jarc pa je oskrbel prikaz pisateljeve usode v italijanskih zaporih leta 1943 (1958); Janko Pleterski je v Zborniku *Progresivna Slovenija, Trst in Koroška* (1964) oskrbel poglede na Prežihove članke v zvezi s koroškim vprašanjem, dalje s svojo študijo *Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v teoriji in praksi* (1967/71) pripomogel k širšemu okviru za razumevanje tudi Prežihove dejavnosti v okviru slovenskega narodnostnega vprašanja. Vrsta avtorjev je oskrbela dela o posameznih poglavjih iz novejši ali pa zgodovine zveze komunistov: France Klopčič s knjigo *Velika razmejitev* (1946), France Filipič s študijo

Partijska organizacija v Sloveniji v obdobju ustanovnega kongresa KPS (1977), Alenka Nedog, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji (1978). Hkrati so znanstveni delavci oskrbeli bodisi ponovne izdaje glasil, na primer Proleterja (1968). Prav tako koristna so memoarska sporočila, čeprav kdaj tudi subjektivno poudarjena.

Vse to je omogočilo predstave o osebnostni življenjski poti Lovra Kuharja. Več gradiva je omogočilo tudi na primer takšno spoznanje, da je bil Kuhar vseskozi konsistenten tudi v primerih, ko je padel v roke svojih nasprotnikov. Že v svojem zagovoru 1922. leta omenja, da je pristaš komunističnih idej, a da je organizacijsko kot komunist nehal delovati. To izhodišče svojih zagovorov je ohranil Lovro Kuhar celo pred gestapovskim zasliševanjem – tudi v tem primeru se ni odrekel pripadnosti naprednim idejam (toliko glede na ohranjeno gradivo v arhivu CK ZKS).

Med vprašanji, ki so v Prežihovem emigrantskem obdobju v ospredju njegovega ukvarjanja, izobrazbe, naj omenimo njegovo preučevanje kmečkega vprašanja. Skrbno se je seznanjal z dokaj široko analitično paleto socioloških pričevanj o položaju kmetov na Slovenskem. Prebiral je vse članke in razprave, želel informacije do posameznih nadrobnosti od svojcev in izmenjeval svoje poglede na kmetsko politiko z inženirjem Gustinčičem, ki je tisti čas živel v Moskvi. Naj le mimogrede opozorimo, da je skušal vsaj po naši presoji razmišljati nedogmatsko, saj je trdil, da ne kaže vnašati sovjetske kategorizacije kmetov poenostavljeno v naše razmere. Med zapuščino so se ohranili tudi njegovi zapiski s preučevanjem zemljiške rente. Očitno mu je to izobraževanje koristilo pri kasnejši upodobitvi kmečkega »univerzuma«, upodobljenega v romanu Jamnica. Prav tu je dobila analiza širši razmah. Še v povojnem obdobju se je posvečal kmečkemu vprašanju, pisal članke o problemih agrarne reforme v Mežiški dolini (1945. leta); CK ZKS ga je v tej zvezi vabil tudi v Ljubljano.

Drugo takšno vprašanje in vsebina pisateljevega zanimanja –

je obsegalo problematiko slovenske narodnostne eksistence. V času, ko je Tone Brodar (Edvard Kardelj, 1932) napisal nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje, se je tudi Prežih že ukvarjal s tem vprašanjem; hkrati ko je sodeloval pri zbiranju podpisnikov za resolucijo treh partij o slovenskem narodnem vprašanju (1934), je pripravil »Podlago« za Slovensko narodno revolucionarno gibanje; kasneje je bila na tej osnovi natisnjena tudi brošura Boj za osvoboditev in združitev slovenskega naroda (1933),

Omenili smo že njegovo zgodnjo prizadetost glede vprašanja narodnosti. V predplebiscitnem obdobju je Prežih že napisal vrsto člankov, ki jih je takrat objavil Rdeči prapor (1920), ti članki so bili hkrati stališče slovenskih komunistov. Tudi v korespondenci Ivan Regent in inž. Gustinčič in Prežihov Voranc najdemo izmenjavo pogledov na to vprašanje. Ob 13. obletnici plebiscita (1933) je Lovro prav tako objavil v Delu samostojen uvodni članek. V naslednjem letu je prišlo do izmenjave pogledov med Ivanom Regentom in inž. Gustinčičem v teoretskem glasilu KPI o slovenskem vprašanju, v Lo Stato Operaio; svoje mnenje je kritično zapisal na koncu tudi Prežihov v članku Glede na pripombe o Sloveniji; opozarjal je na različne poglede pri oceni posameznih slovenskih strank in položajev Slovencev v treh sosednjih državah.

Prežihov Voranc se je tudi še kasneje intenzivno ukvarjal z narodnostnim vprašanjem, v zapuščini so se ohranili njegovi zapiski, ki povedo, da je temeljito preučeval Kardeljevo – Speransovo knjigo o slovenskem narodnem vprašanju. Še med vojno pred svojo aretacijo je napisal po dogovoru z ljubljanskim partijskim vodstvom brošuro O slovenskih mejah, v kateri je povzel poglede iz prve Komisije za mnenje pri IOOF, kakor na to opozarja Janko Pleterski v svojem zapisu ob obletnici dr. Frana Zwittra (Zgodovinski časopis 1965/66).

Razumljivo je, da tukaj ne moremo izčrpati vsega vprašanja, niti podrobneje spregovoriti o usodi prve in druge Prežihove brošure

na temo slovenske narodnostne problematike. Kot posebna dilema in neznanka, ob kateri pa so se morali ustavljati predvsem raziskovalci, je bila dilema celotnega pisateljevega opusa in avtentičnosti natisov njegovih del. Potrebno je bilo zbrati najprej leposlovni delež, zatem publicistične in časnikarske prispevke, posebej nelahko nalogo je pomenilo iskanje prispevkov v glasilih mednarodnega komunističnega gibanja (Internationale Presse-Korrespondenz, Balkan-Korrespondenz, Rundschau, Arbeideren), pri čemer ni bilo doslej dosti uspeha.

V tem okviru se je kazalo še vprašanje posegov druge roke v Prežihova besedila, vprašanje, ki je predvsem pomembno za njegova leposlovna dela; šele pri ponatisih po drugi svetovni vojni je lahko pisatelj vsaj v neki obliki sodeloval pri natisu svojih del.

Ob pisateljevi biografiji in iz prepletenosti politične dejavnosti in pisateljskega dela se je kazala na videz dilema med pisateljem in politikom. Kakor vse kaže, pa prevzem življenjskih izkušenj ni bil vselej v škodo pisateljevanju. Preučevanje kmečkega vprašanja je lahko razširilo zasnovo romana Jamnica, preučevanje narodnostnega vprašanja pa je navajalo pisatelja k novim zamislim. Ne bo naključno, da je sledila Doberdoba, slovenskemu vojnemu romanu, Požganica, roman o koroškem spopadu, in da se je pisatelj še v zadnjem obdobju svojega življenja vrnil k zamisli romana iz obdobja 1848. leta, spet k pomembni letnici iz naše narodne zgodovine.

Vendar se raziskovalci niso ustavljali samo ob dilemi omenjene pisateljeve naravnosti. Niti niso razmišljali samo o tem, kam bi ga lahko oblikovno in vsebinsko »strpali«; prišlo je v novejšem času celo do tega, da zanj in njegove stvaritve docela ne ustrezajo do sedaj uporabljene opredelitve. O vsebini njegovega intelektualizma, če naj s tem izrazom opredelim njegov ustvarjalni nemir, tenkočutnost zaznav, smisel za tragično občutje, so pisali po novejših stilnih analizah (Marjan Kramberger).

Očitno bo zbrano gradivo in bodo mnoge raziskave omogočale odslej natančnejše poglobljanje v bistvo, pisateljsko bistvo Prežihovega Voranca.

Sestavine njegovega življenja po drugi svetovni vojni so tudi že zbrane, pripovedujejo o prizadetem pisatelju po drugi svetovni vojni. Vemo celo za njegovo izjavo, da ne bo več pisal. A še naprej se nam kaže ista panorama Prežihovega življenja, kljub temu, da je njegova bolezen hitro napredovala. Sam nam pripoveduje v reportaži Tisoč in en dan, kako je bil razdeljen med pisanjem in vsakdanjimi skrbmi in srečanji s svojimi soobčani. Prežih je s svojo prozo segel s prevodi med vse narode in narodnosti v Jugoslaviji, še dlje, njegovi romani so prevedeni v češčino, slovaščino, ruščino, njegove novele in črtice v nemščino, francoščino, italijanščino.

Spomin nanj, na njegovo mednarodno romanje, smo srečali še pri norveškem spremljevalcu in v romunski izdaji »O srbsko (jugoslovansko) romunsko kulturnim i književnim odnosima« (1976).

Že vse to, le na kratko povedano, priča o angažirani pisateljski osebnosti komunista in revolucionarja, za katerega bi manj prišle v poštev kakršnekoli shematske razporeditve – za kakšno osebnost gre, ali bolj za pisatelja ali bolj za profesionalnega politika.

Vsaj po doslej znanem gradivu bi se tehcnica nagnila k pisatelju; tudi med zbranimi deli je Prežihovih časnikarskih aktualno-političnih publicističnih prispevkov za eno samo knjigo.

KF. Posebna št. 18. 2. 1980. Str. 29–32.

Izobraževalno delo Lovra Kuharja

Janko Liška

Prežihov Voranc ni le najpristnejši, najprepričljivejši epik slovenske književnosti, ampak tudi pomemben slovenski in jugoslovanski partijski voditelj ter ljudskoprosvetni in kulturni delavec.

Prežihov Voranc – oziroma v legalnem obdobju Partije Lovro Kuhar – pozneje, v ilegalni »borbi na tujih tleh«, pa Valič, Richard, Louis, Glanzner, je bil v dvajsetih letih vsestransko družbeno aktiven doma v Ravnah, tako tudi v socialistični »Svobodi«, ki jo je usmerjal v levo; od osvoboditve do prezgodnje smrti pa predsednik Ljudske prosvete Slovenije in kulturnopolitični delavec sploh.

Vorančevo politično in kulturnopolitično delo in njegovo književno ustvarjanje je med seboj neločljivo, organsko povezano. Klilo in raslo je iz istih korenin, iz zahtev in boja njegovih kmečkih proletarskih in fužinarskih rojakov za pravičnejše in lepše življenje ter za enakopravno mesto zatiranega slovenskega naroda v svetu. Iz zahtev torej, ki so bile in so vsebina boja proletarcev vsega sveta in vseh zatiranih narodov.

V vseh omenjenih oblikah svojega delovanja in ustvarjanja je Voranc krčil pota socialistični revolucionarni zavesti in revoluciji in hkrati pota h kulturnejšemu življenju v mednarodnih in medčloveških odnosih. Bil je vedno vojak revolucije: doma na Ravnah, kot usmerjevalec ilegalnih prehodov čez mejo, v dunajskem zaporu, ko je pisal Doberdob, na VII. kongresu Kominterne leta 1935 v Moskvi, v času pred izbruhom vojne kot desna roka Tita v Parizu oziroma zveza prek Pariza med Titom in Kominterno; med okupacijo kot or-

ganizator – med drugim – I. in II. plenuma kulturnih delavcev OF v Ljubljani, zaprt pa kot pobudnik narodnoosvobodilne aktivnosti ljubljanskih političnih zapornikov. Po grozotah koncentracijskih taborišč se je vrnil na svoj ljubi Preški vrh, bil pa je hkrati ljudski poslanec in prvi predsednik Ljudske prosvete, dragocen revolucionar proti pojavom nepreudarne revolucionarnosti.

»Sodrug Kuhar« je bil v dvajsetih letih osrednja osebnost komunističnega delovanja, legalnega in ilegalnega, ter delavskega kulturnega in združnega življenja v Mežiški dolini. Že zgodaj leta 1920 je dal skupaj z Matijo Gradišnikom pobudo za ustanovitev »Svobode«, ki je po prepovedi leta 1935 zaradi celjskega zleta nadaljevala delo kot »Vzajemnost« vse do okupacije. 1. maja 1920 je Kuhar ustanovil na Ravnah krajevno organizacijo takrat še legalne Komunistične stranke Jugoslavije, prvo v Mežiški dolini. Izvolili so ga za tajnika. Za Kuharja in ravenske komuniste je značilno, da so na vukovarskem kongresu predlagali po svojem delegatu Antonu Metarniku resolucijo, ki je zahtevala priključitev vseh koroških Slovencev k Jugoslaviji, boj proti nemškemu pritisku in raznarodovanju Slovencev v obliki borbe proti tovarnarjem, veleposestnikom in vsem ostanikom fevdalizma. Kongres je to resolucijo sprejel. Po Obznani konec leta 1920 in po »mali obznani« l. 1924, ko je bilo prepovedano javno delovanje Komunistične stranke Jugoslavije oziroma Neodvisne delavske stranke, se je Kuhar s svojimi tovariši še bolj vrgel v globoko ilegalno skrb za vzdrževanje kanalov čez mejo ter v množično delo v legalnih organizacijah, zlasti v »Svobodi«. Ta je prišla, največ po Kuharjevi zaslugi, v celoti iz socialističnih v komunistične roke. Za cilj delovanja v »Svobodi« si je Kuhar zastavil poglobljanje razredne zavesti delavcev, usposabljanje delavcev za delo v »razrednih strokovnih organizacijah, kulturno vzgojo ter vzgojo narodne zavesti delavcev slovenskega rodu, ki so tiste čase še precej »plaval«, po zaslugi avstromarksistov, »v nemčurskih vodah«, kot je Voranc zapisal leta 1948 v spominu »Kralj na Betajnovi na Dobrihah«. In ker je zastavljene cilje Voranc dosledno izvrševal, je lahko tudi zapisal, da je »pravilnemu delovanju guštanske »Svobode«, ki je v stari Jugo-

slaviji nosila prapor bratstva, ki je zbirala zdrave sile ljudstva krog sebe, pripisati, da se je ljudstvo v Guštanju med okupacijo pravzaprav zelo dobro držalo, dasiravno so bile med njim zelo velike sile, ki so čustveno in zavestno z vsemi sredstvi delale na to, da bi naše delavstvo ne šlo v borbo slovenskega naroda.

Guštanjaska »Svoboda« je imela iste odseke kakor »Svobode« drugod. Imela je telovadni odsek (s člani, naraščajem in šolskim naraščajem), pevski zbor, dramski, godbeni in mladinski odsek ter knjižnico. Prirejala je občasna predavanja, proslave, zlasti prvomajske, izlete in veselice.

Voranc je bil ponovno tajnik »Svobode«, zapisnikar občnih zborov, režiser. Vodil je priprave za ustanovitev društvene godbe. Ko je postal knjižničar, je društvo kupilo od nekega privatnika nad 4000 knjig, ki jih je »Voranc sam z veliko vnemo sprejel in uvrščal v knjižnico«, kot je zapisal Drago Druškovič v svojem prispevku v knjigi »Naša pota v kulturo svobodnega človeka« Tolikšna knjižnica je bila med takratnimi knjižnicami »Svobod« redkost. Pa tudi med knjižnicami liberalnih in klerikalnih društev, ki so imela več sredstev. Voranc je poskrbel tudi, da je knjižnica »Svobode« postala javna.

Gotovo sodi med njegove pobude proslava Liebknechta ob 5-letnici njegove usmrnitve in odpoved socialističnega lista »Naprej«, obenem pa naročilo na »Proletarsko mladino«. O delu »Svobode« in drugi društveni dejavnosti je poročal v levičarskih delavskih listih Rdeči prapor, Glas svobode, Kmetsko-delavski list in Enotnost. Sploh je bil idejni in v marsičem tudi organizacijski usmerjevalec »Svobode« in avtoriteta v društvu, če je bilo treba koga pozvati »k socialistični disciplini«.

Vorančevo delo v »Svobodi«, v strokovnih organizacijah in delo po njegovih napotkih celo v klerikalnih organizacijah je bilo tako uspešno, da so komunisti oziroma njihovi zavezniki leta 1927 dobí-

li ravensko občino v svoje roke; pri skupščinskih volitvah pa so dobili v prevaljskem okraju 44 % oddanih glasov oziroma 1747 glasov, medtem ko so jih dobili takrat v Beogradu komaj 600. Skratka po Vorančevi sodbi so bili tedaj, v drugi polovici dvajsetih let glede množičnega dela na Ravnah prvi v državi. Bili so vsekakor zgled nesektaškega povezovanja množic v skladu z njihovimi dosegljivimi in tudi dolgoročnejšimi interesi, kot je bila npr. v volilnem programu zahteva po slovenski narodni samostojnosti v okviru Jugoslavije.

Po Vorančevi zaslugi je dajala ravenska »Svoboda« poleg iger, kakor je »Vdova Rošlinka«, tudi izvrstna in zahtevna dela: tako Cankarjeve Hlapce, Kralja na Betajnovi, Gogoljevo Ženitev, Finžgarjevo Razvalino življenja itd., čeprav ni imela svojega odra. Toda bila je za takratne politične razmere v Sloveniji v nenavadno dobrih odnosih z ravenkim Sokolom. Zakaj na obeh straneh so bili ljudje, ki jim je bilo več do uspešnega kulturnega dela kakor do strankarskih prepričanj in spodnašanj. »Sokol« je dajal delavcem vedno skoraj brezplačno na voljo svoj oder in tudi svoje igralce – kakor npr. Kantorja v Kralju na Betajnovi, ki ga je na Dobrihah igral njegov načelnik gozdni uradnik Turk. Tudi telovadnico je »Sokol« dajal na voljo Svobodašem.

Zanimivo je, da se Voranc kot dramaturg in režiser »Svobode« ni vnel za kolektivistično gledališče. Ko je v začetku tridesetih let prišel na Dunaju v krog prirediteljev iger v gledališču Theater der internationalen Arbeiterhilfe, je ob Delakovi prireditvi Cankarjevega Hlapca Jerneja v obliki zborne recitacije imel pomisleke. Ob Delakovem Hlapcu Jerneju in ob prireditvah omenjenega gledališča se je Vorancu zdelo, da prevladuje propaganda nad resničnostjo. Ni pa rečeno, da propagande in agitacije ni dopuščal za čas revolucij in bojov. Toda upirala se mu je plitvost, demagogija. Bolj od množičnih nastopov, ki so se uveljavljali v letih po Oktobru, so ga mikale drame, tragedije in komedije z možnimi in za svoj čas značilnimi, pristnimi značaji. Pomagal je pri organiziranju prvomajskih spre-

vodov in nastopov, vendar je ob eni takih priložnosti (1925. leta) naglasil, da »delavstva ne bodo rešile samo rdeče zastave in parade, ampak delo in poglobitev razredne zavesti ter delavnost razrednih organizacij.«

V pismu Miletu Klopčiču 17. julija 1925 je zapisal: »Ustvariti moramo 'Proletkult'. Škoda, da nas je tako malo revolucionarnih delavcev na polju muze v Sloveniji. Ako bi nas bilo več, bi lahko pokrenili lastno glasilo.« Očitno Voranc ni vedel za poglobitveno napako sovjetske delavske kulturnoprosvetne organizacije s tem imenom, za njeno teorijo, naj se delavstvo odpove dosedanjim kulturnim vrednotam in ustvari tako rekoč čisto »novo proletarsko kulturo«, torej teorija, ki jo kritizira že Lenin. Na tak 'Proletkult' globoko v pozitivno ljudsko kulturo in v napredno slovensko slovensko tradicijo zasidrani Voranc gotovo ni mislil. Mislil je očitno na podobno organizacijo, kot je bila češka »enotna organizacija za proletarsko kulturo« v letih 1921–1924, čeprav je verjetno ni poznal. Skratka na organizacijo, ki jo je na Češkem vodil pesnik Stanislav Kostka Neuman in v kateri so sodelovali najvidnejši češki komunistično usmerjeni književniki: Zdenek Nejedlý, Marija Majerová, Ivan Olbracht, Jiří Wolker, Josef Hora in drugi, ki so se vsi po svojem izrazitem pozitivnem odnosu do češke kulturne dediščine bistveno razlikovali od sovjetskih proletkultovcev.

Za lastno levičarsko literaturo in publicistično revijo sredi dvajsetih let še ni bil čas. Vorancu je izdal njegovo prvo knjigo Povesti (1925. leta) revizionist Albin Kristan, ki je komunistom omogočal objavo tudi v svoji reviji Pod lipo (1924–1928) (poleg socialistov in liberalcev). Vorančeva zamisel o lastni »proletkultovski« reviji se je uresničila v njenem progresivnem bistvu približno deset let kasneje s Sodobnostjo, ki šteje Voranca med svoje najtehtnejše sodelavce.

Za predsednika Ljudske prosvete Slovenije je bil Lovro Kuhar izvoljen na kongresu te izobraževalne, ljubiteljske in kulturnovzgojne organizacije 24. marca 1947. Kongres je poslal brzojavko Svetu

zunanjih ministrov s poudarkom, da je »borba koroških Slovencev za priključitev k FLRJ borba vsega slovenskega naroda in drugih jugoslovanskih narodov za dokončno združitev v svobodni ljudski državi.« To brzojavko bi bil kongres verjetno poslal brez Voranca. Lahko pa se reče, da je napisana tako kleno in od srca, ker jo je očitno pisal Voranc sam; saj je več kot verjetno, da ji je dal vsaj zadnjo obliko. Njeno jedro se glasi takole: »Koroški Slovenci nadaljujejo osvobodilno borbo kljub temu, da so zaradi svoje demokratične in protifašistične miselnosti stalno izpostavljeni preganjanju in fizičnim napadom, ki jih vršijo fašistični elementi po navodilu in s podporo neofašističnih oblastnikov. Delegati I. kongresa Ljudske prosvete Slovenije še posebej ugotavljamo, da je stanje na kulturnoprosvetnem področju na slovenskem Koroškem kljub vsem slovesnim obljubam popolnoma nevzdržno in v nasprotju z najprimitivnejšimi načeli demokracije: avstrijske in okupacijske oblasti plenijo slovenske knjige in preprečujejo njihovo širjenje, cerkev in šola sta poslušno orodje germanizacije; v Celovcu, v zibelki slovenske kulture, ni mogoče tiskati glasila koroških Slovencev, nahujskane nacistične tolpe nekaznovano razbijajo slovenske kulturnoprosvetne prireditve. Slovenski mladini na Koroškem sta onemogočena učenje materinskega jezika in vzgoja v narodnem duhu, čeprav so se koroški Slovenci z orožjem borili na strani velikih zaveznikov proti fašističnim silam.«

Kot delovni predsednik I. kongresa LPS je Voranc, prisrčno pozdravljen, spregovoril uvodne besede. Ugotovil je, da je po osvoboditvi »vzplamtelo med našim ljudstvom še nevidno kulturno in prosvetno življenje«, da ima slovenski narod »na kulturnem in prosvetnem polju bogato tradicijo, ki je pozitivna in negativna«, a ljudstvo je zavrglo po osvoboditvi »vse, kar se je preživel, kar je bilo kvarno, kar mu je bilo vsiljeno od starih oblastnikov«, »najlepša tradicija iz naše preteklosti, hrepenenje ljudstva po izobrazbi, po plemenitosti in po dobroti pa je obstala in ostala.« Ljudstvo, ki postaja kovač svoje lastne usode v svoji državi, jo nadaljuje v tovarnah in po vaseh.

Nato je pojasnil, zakaj zboruje I. kongres LPS šele skoraj dve leti po osvoboditvi oziroma poldrugo leto po konferenci prosvetnih delavcev in ustanov, ki je oktobra 1945 ustanovila Zvezo Ljudske prosvete, sprejela njena začasna pravila in si izvolila iniciativni odbor, ki je pod Vorančevim vodstvom začel izdajati glasilo Ljudske prosvete »Obzornik« in pripravil I. kongres LPS.

»Velik, prav zgodovinski pomen našega kongresa leži v tem,« je Voranc zaključil svoj uvodni govor na I. kongresu LDS, da »se vrši ravno v dobi, ko naša država stopa v načrtno gospodarstvo. Pri vstopu v to veliko dobo čakajo ljudskoprosvetno delo ogromne in važne naloge. Brez vzgojnega dela mi te velike naloge za našo lepšo bodočnost in za našo nacionalno samostojnost ne bi mogli izpolniti. Naša naloga je, da mi pomagamo vzgojiti miselnost za ljudsko skupnost. Nad tisoč let smo se vzgajali v miselnosti, ki je temu pojmu bila popolnoma tuja in nasprotna. Zato ni čudno, da je naše ljudstvo vse polno predsodkov in polno nezaupanja, ko mu govorimo o bodočih nalogah. Štiriletna narodnoosvobodilna borba je v našem narodu vzbudila veliko smisla za skupno trpljenje, za skupno žrtvovanje, za skupno odgovornost pred zgodovino.

Te pozitivne, napredne vrednote v miselnosti našega naroda moramo mi dalje vzpodbujati, negovati in razvijati. V našem ljudstvu dozoreva veliko, novo spoznanje za dolžnost in za skupno odgovornost. Poleg šole je ljudskoprosvetno delo najvažnejši faktor pri prevzgoji naše stare miselnosti in pri dvigu kulture našega delovnega ljudstva. Vse napore OF, naših voditeljev in naše vlade za boljšo in lepšo bodočnost, ki si jo bomo sami ustvarili, mora spremljati neumorno ljudskoprosvetno delo med našimi ljudstvom.«

Izgrajevanje ljudske skupnosti, to je etičnega bistva socializma, je utrpelo v dobrih treh desetletjih od osvoboditve vrsto pretresov in hudih udarcev: razočaranje zaradi hegemonističnega nastopa Informbiroja, motnje spričo oblastiželnosti in topoglavosti posameznih birokratov, anarhoidni oz. protisocialistični liberalizem, bolno

individualistične, solipsistične in tudi nihilistične pojave v kulturi v imenu svobode umetniškega ustvarjanja, a neodgovornosti do skupnosti; vdore socialistično zavest in narodni ponos razkrajajočih pojavov pod zastavo potrošniške družbe in zadnje čase razna smešno prestižna preklanja nekaterih vidnih kulturnikov, ki nimajo nič skupnega s kulturnostjo ter z občenarodnimi in obče ljudskimi interesi itd. In hkrati vse premalo socialistične graditeljske kritike in vse premalo naporov za omejevanje degenerativnih pojavov, raznih manij med mladino itd. Ob teh pojavih toliko bolj čutimo globino gesla, ki ga je naglasil Voranc na I. kongresu LPS: »Naša naloga je, da mi pomagamo vzgojiti miselnost za ljudsko skupnost« – seveda z zgledi, ne le z besedami – ki je samoupravni družbi še neprimerno bolj potrebna kot etatistični, če hoče ostati dovolj zdrava in trdna.

Brž ko je Voranc postal odgovoren za Ljudsko prosveto, je šel ugotavljat stanje knjižnic, domov in ljudskoprosvetnih kadrov na terenu, zlasti na Štajerskem. Materialnih osnov za ljudskoprosvetno delo je našel malo, zlasti knjig ni bilo, saj so jih nacisti požgali. Našel pa je veselje osvobojenih, mladine in starejših, do ljudskoprosvetnega delovanja. Takrat, proti koncu 1945 ali v začetku 1946 sem se prvič srečal z Vorancem kot član okrožnega agitpropa in referent za ljudsko prosveto pri mariborskem okrožnem Ljudskem odboru. Spominjam se, da je Voranc že takrat – pravzaprav proti veljavni liniji nevoljenih ljudskoprosvetnih svetov, sestavljenih iz zastopnikov množičnih organizacij, kot vodstev ljudskoprosvetnega življenja na vseh ravneh – napovedal, da bo treba ustanavljati društva s prostovoljnimi člani in z voljenimi odborniki. No, do uresničitve tega stališča, k demokratizaciji društvenega ljudskoprosvetnega življenja je prišlo šele v mesecih pred II. kongresom LPS januarja 1950, ki je ugotovil 529 ustanovljenih društev, že na smrt bolnega Voranca pa ponovno izvolil za predsednika. Žal, le za malo časa.

Docela napačno bi bilo Voranca, ljudskoprosvetnega delavca videti le v voditelju ravenske »Svobode« in v predsedniku LPS. Voranc je bil ljudskoprosvetni delavec ves: tudi kot politični aktivist

in pisatelj. Vse njegovo pisateljsko delo je osveščalo in osvešča za pot k boljši, pravičnejši, človečnejši družbi in vse višjo kulturo delovnega ljudstva v širokem pomenu tega pojma. Toliko bolj, ker njegovo leposlovno delo nikjer ni papirnato, ampak vselej prepričljiva drama življenja. Vzemite protivojni vojni roman Doberdob, Požganico, širok niz podob revolucionarnega vrenja, plebiscitnih homatij ter izjalovljenih socialnih in narodnoosvobodilnih ciljev koroškega slovenskega ljudstva v spletu neprijaznih okoliščin objektivne in subjektivne narave – ali preteklost in sočasnost presenetljivo jasno osvetljuječa opažanja njegovih potopisov ali tankočutnost Solzic, itd. Vse, kar je Voranc napisal, bralca osvešča: osebno, družbeno, kot zgodovinska bitja.

Podobno velja tudi za prepričljivost Kuharjevega dolgoletnega političnega delovanja, ki je bilo stvarno, življenjsko, daleč od fraz in cenene agitacije. Do neke mere je izjema Kuharjeva, toda ne čisto njegova knjižica »Boj za osvoboditev in združitev slovenskega naroda«, nastala leta 1933 na Dunaju v okviru takratne politične linije CK KPJ v emigraciji. Vsebuje »Program slovenskega nacionalno-revolucionarnega gibanja (SNR) in obravnava takratno življenjsko osrednje vprašanje Slovencev kot naroda. Na boj za rešitev tega vprašanja je opozorila Kominternu, CK KPJ v emigraciji, jugoslovanske komuniste in še posebej slovenske ter druge borce za osvoboditev in združitev slovenskega naroda. Opozorila je na nasilno razkosanost slovenskega naroda, na narodno zatiranje Slovencev v Italiji, Nemški Avstriji in v Porabju, na ponižanje slovenskega naroda v Jugoslaviji v letih JNS v »pleme fevdinega jugoslovanskega naroda« ter gospodarsko in socialno izžemanje Slovencev v »narodni državi« po velesrbski buržoaziji.

Glede težkega položaja slovenskega naroda je Kuhar v obravnavni knjižici napisal že marsikaj, kar je naslednje leto (septembra 1943) naglasil Edvard Kardelj v svojem referatu na pokrajinski konferenci KPJ za Slovenijo v Goričanah. Kuharjeva knjižica je razen utemeljitve o nujnosti boja »za osvoboditev in združitev slovenske-

ga naroda« postavila tudi njegove zahteve in cilje kot zahteve in cilje najširših slovenskih množic neglede na državne meje, ki so jih delile na štiri države. Pozvala jih je v boj za njihove »vsakdanje potrebe« ter na »pripravljanje, organiziranje in razvijanje teh bojev, za vsakdanji kruh, za delo, zemljo in svobodo vse do splošne oborožene vstaje, ki edina«, kot je zapisal na 28. strani, lahko zruši oblast tlačiteljev slovenskega naroda«.

Kuharjeva knjižica je nastala, kot rečeno, v okviru takratne politične linije Kominterne in od nje preveč odvisnega emigrantskega CK KPJ, bolj ali manj odtujenega od dejanskih razmer in možnosti boja v domovini. Zato ni in tudi ni mogla biti usmeritev k čisto konkretnim uspešnim oblikam boja, ki je nanj pozivala. Konkretnne oblike boja so izoblikovali v naslednjih letih komunisti v domovini. Klasično pa jih je zapisal Edvard Kardelj v Manifestu ustanovnega kongresa KPS aprila 1937 na Čebinah.

Konkretno, razmeram in času ustrezne oblike boja so dozorele v odločitvah in v praksi vodilnih slovenskih komunistov že pred pokrajinsko konferenco v Goričanah. Ta konferenca jih je v nemali meri že izrekla, zlasti v omenjenem Kardeljevem referatu in v obeh Kidričevih (o Partiji v letih šestojanuarske diktature ter o delu in nalogah sindikatov). Potrdil in dopolnil jih je Rudi (Tito), ki je zastopal v Goričanah dunajski CK in začel tudi vanj vnašati nova spoznanja in novo politično prakso. Že v Goričanah je dozorelo spoznanje, da zgolj ali pretežno ilegalno delo ne more roditi večjih uspehov, da ga je treba razširiti s konkretnimi pollegalnimi in vsemi možnimi legalnimi oblikami boja. Skratka, da je treba »prebiti obroč ilegalnosti«, ki je od konca leta 1920 stiskal in mrtvičil Partijo, in z gibljivimi oblikami dela mobilizirati v boj množice. Uspehi so se kmalu pokazali (Ljudska pravica, oktobra 1934, ki je proti razpadajočemu sistemu meščanskih političnih strank dvignila pristno ljudsko gibanje, val stavk v letih 1935–1937, ki je postavil temelj delavski enotnosti in do neke mere tudi zavezništvu delavcev z drugimi neizkoriščevalskimi sloji itd.).

Z ljudskofrontnim gibanjem, ki je klilo in raslo pod vodstvom Partije proti vse večji fašistični nevarnosti in fašizaciji jugoslovanske buržoazije ter kmalu postalo ključ k oblikovanju boja za narodno osvoboditev Slovencev, se je krog »zaveznikov« Partije, dejansko soborcev, vse bolj širil z mladino, z delavci, ki so spoznali v boju, da ne morejo biti prirepki meščanskih strank, z bolj ali manj sproletariziranim kmečkim prebivalstvom, z iskrenimi domoljubi, z naprednimi izobraženci in z vse večjo udeležbo žensk v političnih nastopih in bojih. Lahko se reče, da je tudi ljudskofrontno gibanje v Sloveniji vzkliklo in začelo rasti prej, preden se je Kominterneta odločila opustiti sektaško linijo svojega VI. Kongresa in proglasiti politiko protifašističnih ljudskih front za poglavitno takratno usmeritev vseh njenih sekcij.

Voranc je že v dvajsetih letih doma na Koroškem zavestno in uspešno delal z množicami (gl. zadevna mesta na prvih straneh tega članka), pa tudi v najtežjih časih za KPJ si je Tito njega izbral za zvezo med Parizom in Moskvo. Voranc je znal pridobiti in se ne-sektaško ravnati tudi med okupacijo in po vojni, ko mu je na primer med drugim uspelo ohraniti Mohorjevo družbo.

Toda če se Voranc v knjižici »Boj...« v okviru direktiv Kominterne in neustvarjalnega CK KPJ v emigraciji ni mogel docela samoniklo izraziti (elementi sektaštva), se ga neplodni del kominternskega duha nikdar ni dotaknil kot pisatelja. Tudi na »tujih tleh« je ostal pristen, brez omahovanja zvest težnjam in pravicam svojih rojakov, Slovencev in človečnim predstavam prihodnje človeške družbe, nepotvorjenemu življenju – skratka izvoru svoje moči. Nič mu ni moglo zamegliti njegovih širokih oči, ne za vedno potreti srca in vere v lepše.

VIRI: Razen virov, navedenih sproti v besedilu, se opiram na spominske prispevke o Vorancu v Koroškem fužinarju, na Vorančevo leposlovno delo in na »Besedo o Prežihu – ljudskoprosvetnemu delavcu« (Kulturni delavec, september 1975, št. 26, str. 9-13) in na Druškovičev prispevek »O Prežihovem Vorancu – ljudsko-prosvetnem delavcu« v zborniku Naša pota v kulturo svobodnega človeka (1978, str. 153-160).

KF. Posebna št. 18. 2. 1980. Str. 43–44.

Koroška v Prežihovih delih

Tone Sušnik

Za uvod tole: Moj sestavek je v bistvu več ali manj informacija o tem, kje in kako je Prežih obravnaval koroške probleme v svojih delih; zajema politične spise, potopise, novele in roman Požganico.

To, kar bom tu predstavil, je povzetek daljšega sestavka, ki naj bi izšel v tisku.

Celotno informacijo delim na naslednja poglavja:

1. Korenine narodnostne vzgoje doma in v šoli;
sem spadajo črtice s spomini na dom in šolo: Dobro jutro, Prvo pismo, Prvi korak in novela Svinja.
2. Od skušenj mladega Voranca do zavestne zavzetosti;
v to vključujem prvi del potopisa Gosposvetsko polje, deloma tudi Drava teče proti vzhodu – z oznako avstrijske socialno demokratične stranke –.
3. Politično zorenje do zloma Avstro-Ogrske; plebiscitno obdobje;
sem sodijo članki v Rdečem praporu, deloma Drava teče proti vzhodu, proglas za Vukovarski kongres, zaključim pa z rebusom v Domačem prijatelju 1910 »Koroškim Slovencem grozi pogin,« s tem pa že začnem novo poglavje.
4. Dela o slovenskem nacionalnem – revolucionarnem gibanju, povezano s problemi koroških Slovencev;

v tem okviru so: brošura Boj za osvoboditev in združitev slovenskega naroda 1953, potopisni sestavek Dunaj, Reportaža o Koroški, zaključim pa to poglavje s Požganico.

5. Potopisna srečanja s Koroško:

Če Zila noj Drava nazaj potačo..., Tam, kjer teče bistra Drava.

6. Vera v pravično rešitev ostane...;

v to poglavje spadajo dela oziroma odlomki: Uvod k Miklovi Zali, rokopis Koroški Slovenci in informburo, Drava teče proti vzhodu – konec, iz pisma Lojzu in konec reportaže Petletka pod Uršljo goro.

V prvih treh poglavjih torej iščem v Prežihovih delih korenine in idejni razvoj, od prvih doživetij ponemčevanja na šoli in očiščevalnih trenutkov, ko je prvič – pod vplivom šolskega drila – spoznal, da je zatajil samega sebe, svoj rod in svoj dom pa si je v mislih rekel: »Moj rod, nikdar več v življenju te ne bom izdal...« preko ponižujočega zorenja v Celovcu, ko niti gnoja ni mogel kidati, ker je bil Slovenec, do zorenja v Ljubljani in na Dunaju posebno še v vojnem obdobju v Italiji, kjer se je seznanil z leninističnimi pogledi na reševanje narodnostnega vprašanja. Ta idejni razvoj zaključujem z bojem za Koroško oziroma s plebiscitom in z ustanovitvijo komunistične partije v Guštanju 1920, ki so jo prav na njegovo spodbudo organizirali. Kakor je že problem Koroške in koroških Slovencev motiv njegovih leposlovnih del, je ob tem vendarle podal jasno analizo narodnostnih problemov, sploh problem samoodločbe narodov.

V naslednjih poglavjih pa skušam na kratko analizirati dela, kjer že idejno oblikovano posreduje in obravnava ta problem. V dvajsetih letih se po plebiscitu skorajda ni ukvarjal direktno s temi vprašanji, kolikor to seveda ni tesno povezano z revolucionarnimi družbenimi spremembami, razen še za leto 1921 sam govori v sestavku Drava teče proti vzhodu, kako je sodeloval na volilnih shodih na Koroškem, »smo slovenski komunisti na prošnjo avstrijskih

komunistov pomagali pri volilni kampanji na slovenskem Koroškem».

Ko je emigriral leta 1930, je dve leti za tem že pripravil brošuro Boj za osvoboditev in združitev slovenskega naroda, kjer je prikazal tudi položaj koroških Slovencev v novem okolju po plebiscitu, prikazal nam je ob tem politiko avstrijske socialne demokracije. Prežih je tudi avtor članka Za samoodločbo slovenskega naroda, ki je izšel v Slovenskem zborniku leta 1942, ki ga je pripravilo vodstvo osvobodilne fronte. »Slovensko narodno ozemlje je bilo takrat razdeljeno med tri države. Taka je bila slovenska »samoodločba« leta 1918... Edina stranka v Jugoslaviji, ki je pravico samoodločbe slovenskega naroda postavljala v svoj program, je bila Komunistična stranka Jugoslavije. Na pobudo te stranke se je leta 1934 vršila skupna konferenca komunističnih strank Jugoslavije Italije in Avstrije. Na njej je bila sprejeta resolucija, v kateri so se vse tri stranke izjavile za popolno pravico samoodločbe slovenskega naroda vključno do odcepitve ter za uveljavljanje slovenskih narodnostnih teženj po osvoboditvi in združitvi v enotno državno ozemlje.

In leta 1934 je Prežih sredi partijskega dela urejal glasilo, ki so ga pripravljali koroški slovenski študenti na Dunaju. »Imenoval naj bi se 'Punt'. Pripravljena je bila prva številka. List naj bi prikazal stanje slovenske narodne manjšine na Koroškem v dobi, ko so se na obzorju že grmadili črni oblaki fašizma... 'Punt' je bil torej zadnji blisk pred nevihto... 'Punt', koroški svetilnik, ni izšel. Zgorel je v plamenu dunajske vstaje, v kateri se je rodil... dokazuje, da hočejo koroški Slovenci živeti.« (Potopis Dunaj).

Najgloblje pa se je Prežih lotil koroškega problema, bistva tega vprašanja nasploh, kakor ga je dejansko Prežih postavljal že leta 1920, v romanu Požganica, načelno pa se je te analize lotil še po vojni leta 1947 v sestavku Reportaža o Koroški.

Nadrobne analize Požganice nam ne dopušča ne prostor ne čas.

O bistvu romana pa je povedal pisatelj sam v pismu bratu Gustlnu (Paris, 18. junija 1939):

»Kar se tiče osnovne misli, smeri romana je ob delo, naperjeno proti glavnemu sovražniku slovenskega ljudstva, pangermanizmu, nemškemu fašizmu. To je njegova propagandna stran. Jaz sem ga napisal predvsem napredno, progresivno v smislu razvoja človeške družbe sploh, v smislu interesov slovenskega ljudstva pa posebej. Kako pa naj bi pisal o dobi, ki je za naše ljudstvo napolnjena z neverjetnimi historijskimi napakami, če ne bi pri tem kazal napak, ki so se delale, ki so jih posamezniki delali, pripadajoč generaciji, oziroma sloju, ki je imelo reševanje narodnega vprašanja v zakup. To mi je bilo glavno, vse drugo so epizodice. Napisal sem nekaj tvornega za naše ljudstvo.« Prežih je torej konkretno zgodovinsko situacijo vzel za osnovo, da je na to postavil idejno nadgradnjo o problemih in reševanju narodnega vprašanja in Požganico bi bilo vredno primerjati s Kardeljevo razpravo Razvoj slovenskega narodnega vprašanja.

Z vprašanjem koroških Slovencev, s Koroško se je Prežih povsem razumljivo srečal tudi po vojni, včasih s prav kratko reminiscenco na kraju kakega povsem Koroški odmaknjenega sestavka. Reportažo Petletka pod Uršljo goro, kjer govori o elektrifikaciji Kotelj po vojni, konča: »In potem se bo iz našega okraja zasvetila luč tja čez mejo na Koroško, v Avstrijo, in ta luč bo govorila: – Mi smo napredna dežela, mi smo Jugoslavija.« Optimizem zgodovinskega trenutka veje iz vseh njegovih reportaž in potopisov.

»Zdaj se bije odločilen boj za koroško Slovenijo... Nismo praznih rok. Med nami in koroškimi Slovenci raste tista velika skupnost, tista zavest, ki dela narode, in ta skupnost bo prej ali slej premagala vse zapreke, da bo postala meso in kri.«

V reportaži Drava teče proti vzhodu je Prežih podal kritično analizo stanja leta 1920, politiko avstrijskih socialistov, kar pa

predstavljamo v prvih poglavjih. Sijajno pa je v tej reportaži prikazal še posebej povojni položaj na Koroškem in iz te vere v demokracijo, pravico, in iz prepričanja, da samo pravična rešitev narodnega vprašanja lahko prinese mir v tem delu Evrope, mir med slovenskim in nemškim narodom, je pogojena njegova optimistična vera v pravično rešitev problema.

»Miklova Zala mora še trpeti, mora še doprinalati žrtve za končno zmago pravice nad krivico,« je zapisal v uvodu k povesti Miklove Zale leta 1946. S spisom Koroški Slovenci in informbiro se zaključuje ta tema pri Prežihu, to pa je bilo že tik pred smrtjo.

Izven političnega konteksta, a le na videz, sta potopisa Če Zila noj Drava nazaj potačo in Tam, kjer teče bistra Drava.

Prežih je zlasti potoval po Koroški, ko je leta 1930 emigriral; saj mu je bila prva postaja teta, Marija Migler, očetova sestra, ki se je z možem železničarjem preselila v Logo vas pri Vrbskem jezeru. Prav zato je razumljivo, da je ta del še posebej prepotoval. V obeh potopisih pa prav posebej izstopajo opisi ljudskih pesnikov in ljudske pesmi. V tej elementarni duhovni izpovedi je Prežih videl duhovno moč slovenskega človeka, zlasti na Koroškem. Posebno pri srcu mu je bil ljudski pesnik in dramatik Drabosnjak. Pomenil mu je umetniško udejanjanje koroških Slovencev, dokaz, da je lahko ljudski pesnik silen, elementaren umetnik. Sam Prežih je iz ljudske starodavnosti zrasel in ni naključje, da so mu samorastniške novele zazvenele kot ljudske balade, kot da mu jih pripoveduje mati ali Hudabivška Nana, in ni naključje, da se je Prežih vračal h koroškimi bukovnikom, še tja v skrivne bralnice.

KF. Št. 2. 25. 4. 1985. Štev. 12–15.

Trdo delo in domotožje

Po zastrtih sledih Prežihovega ilegalnega in literarnega delovanja v Parizu

Bogdan Pogačnik

Ker je spet minila ena izmed obletnic Prežihove smrti, sem se po vrnitvi iz Pariza podal še v Kotlje in na zasneženi Prežihov vrh, kjer mi je prijazna Prežihinja stisnila v roke steklenico domačega žganja, češ: Na zdravje Voranca v Parizu!

Toda tudi preden sem iz Pariza odšel, sem skušal še enkrat, pa čeravno zaman, stopati za Vorancem in vsaj od zunaj obiskati hiše, kjer je v letih od 1931 do 1939 bival kot politični ilegalec Louis, Valič, Richard ali Omer, kot se je vse v tem času Lovro Kuhar pisal. Seveda njegove korenjaško širokohlače pojave nisem zagledal za nobenim vogalom in gospod iz ulice Fournier me je skoraj očitajoče premeril, češ: Kako morete spraševati za človekom, pa še za tujcem povrhu, ki naj bi bil tukaj pred 50 leti! Tudi v sekretariatu člana politbiroja KPF Gastona Plissoniera oziroma v partijskem zgodovinskem institutu so mi na mojo vlogo odgovorili, da žal ne morejo najti o Vorancu nobenih podatkov, zlasti ker so vsi tovariši, ki bi naj imel stik z njimi, že mrtvi. O onem Vorančevem partijskem arhivu, ki naj bi ga pred odhodom izročil nekim zaupanja vrednim francoskim komunistom, tudi ni bilo ne duha ne sluha, zlasti, ker so bili, kot so trdili, mnogi arhivi med vojno uničeni.

Celo doma na Ravnah so pred poldrugim letom na simpoziju ugotavljali, da ostajajo v Prežihovi politični poti slejkoprej neke vrzeli in dileme, zaradi česar so toliko bolj povzdignili njegovo literarno tvornost. Med Vorancem in novim partijskim vodstvom je vsekakor prišlo tik pred začetkom vojne do kratkega stika in Voranca so s političnih tirnic preusmerili zgolj v književne. Kljub

temu sem prav v Parizu Voranca doživiljal spet celovito in pogosto, morda toliko bolj iz razloga, ker smo v našem novem slovenskem kulturnem društvu Lipa skušali pridobiti nekdanji lokal Prežihove knjigarne »Horizonti« v ulici Eubaché za svojo društveno pisarno. Je pa značilno, da so pred nekaj leti v antologiji jugoslovanske zdomske poezije iz Pariza »Horizonti« še s poudarkom omenjali, da je nekoč to knjigarno vodil Prežihov Voranc, ki je bil eden najožjih Titovih sodelavcev; medtem ko je Dejan Kuzmanović, avtor letos v francoščini izšle študije o zgodovini jugoslovanskih priseljencev v Franciji, pripravljeni za agencijo medkulturnih raziskovanj ADRI v Parizu, sicer navedel vrsto političnih in literarnih imen, vendar je ime Lovra Kuharja – Prežiha izpustil. Kaže pa, da je bil Prežih res širši v svojih človeških in literarnih razmišljanjih, kot pa v političnem razgledovanju, kjer se je bolj držal ustaljenih partijskih kolesnic. Še več: kot sem včasih skoraj zavidal velikim francoskim pisateljem, za katere spominski muzeji pričajo, da je npr. Balzac: pisal v paviljonu ob ulici Raznourard ali Victor Hugo v zadnjem križu dvorca na trgu Voges, tako sem čutil kot eno krivico slovenski kulturi več, da je moral žlahtni pisatelj Voranc ustvarjati skoraj le na eni nogi, zdaj čakajoč na javki, zdaj skrivajoč se v ilegalnem stanovanju ali v kratkem zavetju zakotne kavarnice. A spet – morda je tudi to prispevalo k temu, da je Vorančeva literatura tako ljudsko otipljiva, tako prvinsko bojevita in tako zvesto zemljena. Tod v Parizu je svoje hribe in globače le slutil, a vse to mu je ostajalo vendar blizu, tako kot se je kljub svoji politični zagnanosti toplo in skrbno zanimal za vse domače, posebej za hčeri. To sem razbral v raznih pričevanjih iz Pariza pa tudi iz dolgega pisma, ki ga je 18. julija 1939 pisal svojemu bratu Gustlju na Jesenice, s katerim sicer političnega prepričanja ni delil, delil pa bratovsko občutje.

— — —

»Tvoje pismo z dne 26. pr. m. sem dobil in sem ga bil vesel, hudo vesel, kot bi rekli naš oče. Dolgo, predolgo si nisva pisala, in zato je težko dopolniti to meddobje. Ti si ga v svojem pismu izpolnil, ko si

popisal Tvojo pot in Tvoj razvoj od trenutka izgube najinih stikov pa do dneva dandanašnjega,« je začel Voranc.

»O tem ne bom ničesar pripominjal, ker ne vem nobenih konkretnih stvari, oziroma ne poznam konkretnih okoliščin, ki so določevale in oblikovale Tvoje pozicije. Kar pa sem slišal – precej nedoločeno rečeno, pa se nekako krije z resnico, ki si jo priznal v svojem pismu. Čisto gotovo vse to dognanje ni tako, da bi se mogel z rezultati navduševati človek z mojimi nazori. O tem ne bom pisal, kot sem že rekel. Ali eno me veseli, ker sem mogel iz tega dela Tvojega pisma skleniti: vse je pri Tebi iskreno, odkritosrčno, tudi to, kar bi po najstrožji analizi moglo izpasti negativno v smislu političnih predsodkov. In to je dobro, odlično je to, in zato me je pismo takoj zajelo z ono toplino, katera me je ogrevala, kadar sem mislil na našega Gustača pred leti in leti.

O sebi ne bom nič pisal. Samo to, da sem ostarel. Temu je vzrok občutek moje odtrganosti od zemlje, na kateri sem rasel, in v katero sem tako krvno zakoreninjen po vsem svojem bistvu. Skoraj deset let živeti pod občutkom večnega hrepenenja, neprestanega glada za tem, kar te dela živega, mora imeti za posledico, da spremeni značaj človeka. Pri meni je to delovalo v smeri, da se je razvila mržnja do tistih, ki mi preprečujejo vrniti se domov, do tistih, ki so za vse storjeno zadnjih deset let in prej storjeno narodu in državi, odgovorni, ki pa solijo pamet drugim in se šopirijo s pavovim perjem tradicije našega ljudstva, a so pri tem vsako minuto pripravljeni, da to našo krvno zemljo izdajo komurkoli za kak Hachov rezidentski klobuk ali pa še neznatnejšo odškodnino. Dobro – v zgodovini bo vsak imel zasluženno mesto, eno samo bitje pa ni merodajno,« je pribil Voranc, za tem pa se obširno lotil vprašanja vzgoje in zdrave slovenske rasti svojih hčera Vidice in Micike, ki ne smeta postati plen kakih »čaršijskih tipov, katerih miselnost nam je neptunsko daleč«.

Prekinil sem branje in sledil Vorančevim stopinjam po pari-

škem predmestju. Značilno je bilo že to, da je vseh pet ilegalnih stanovanj, ki jih je imel v teh letih v Parizu, izbral na levem bregu, kjer so bolj ljudske in umetnjakarske četrti, zlasti še v bolj delavskem 13. okraju okrog ulic Tolbiac. Seveda pa je bilo njegovo bivališče v marsičem odvisno tudi od francoskih partijskih prijateljev. Druga značilnost, ki mi je padla v oči, pa je bila ta, da sem v bližini njegovega bivališča vedno našel tudi živilsko trgovinico, zlasti s kruhom in zelenjavo. Nehote sem se moral spomniti tudi na njegovo solato, ki jo je baje v Parizu tako rad jedel. Beograjski akademik, fizik Pavle Savić, ki mi je v zvezi z zadnjimi dnevi pred Prežihovim odhodom iz Pariza potrdil, da se je Voranc, kljub pregonu francoske politične policije, ob nemškem napadu na Francijo iz solidarnosti proti fašizmu skušal prijaviti kot prostovoljec v francosko vojsko, pa ga niso sprejeli, je navrgel tudi šaljivi prizor, kako je zagledal Voranca v skrivališču, ležečega na tleh, zraven pa mu je na tleh stala zvrhana skleda solate. Toda Prežihov stari tovariš, predvojni komunist, zdaj upokojenec Alojz Mukenauer, ki je prav zdaj spet odpotoval v Moskvo zaradi ponovne operacije oči, se je hudo ujezil, češ: »Kaj vedno očitajo Prežihu solato, zlasti tisti, ki so boljše jedli, a manj delali. Voranc je pa tedaj ogromno storil, jedel pa je to, kar je bilo najcenejše.« Tudi takrat, ko sta se srečala na javki v Parizu, in je bil Mukenauer lačen, je Voranc takoj za hip izginil, nato pa se vrnil s štruco kruha in margarine. »Takrat smo imeli 50 frankov za tri dni,« je dodala Mica. Mukenauer mi je navedel tudi novo inačico, češ da je Prežih oni kovček s partijskimi arhivom pred odhodom zazidal pod stopnice v eni izmed bližnjih trgovin.

Izstopil sem na metrojski postaji Tolbiac, kot nekoč Voranc, in šel po stopnicah za preprostimi Francozi, Vietnamci, Azijci in Črnci. Dve mogočni, skoraj tovarniško veliki stavbi sta se vlekli ob strani ceste – Station Verlain in College George Sande. Ob koncu pa je stala cerkev sv. Ane z dvema čebulastima, Mont Martru podobnima zvonikoma, ki jo je Prežih pogosto omenjal. Stranska ulica, ki se je vila za vogalom, je bila Charlesa Fournierja. V nizki enonadstropni opečnati hišici, nekakšnemu paviljonu, kot je zapisal

Voranc, na št. 31 bis, je najdalj bival. Pravzaprav gre za dvojčka, in v oni hišici na desni je bival Voranc skupaj z gospodarjem, medtem ko je drugo krilo pripadalo lastnikovi sestri, je pripovedovala Mica, ki ji je francoski lastnik hiše med obiskom v Parizu ljubeznivo odstopil prostor. Prežihova vdova je govorila o nekem gospodu Beku, toda zdaj je na vratih pisalo M. Calles. Bele železne polknice in zavesi z volančki na oknu v prvem nadstropju sta vsekakor govorili o skrbnem posestniškem duhu. Prežihinja, ki se ji je nabralo že prej čez 80 let, v obujanju spominov na pariško bivanje ni povsem jasna in zanesljiva, ker stvari včasih malce zapleta, toda s svetim zagonom mi je pripovedovala, kako je potovala v Pariz, čeravno je bila le preprosta kmečka ženska in ni znala nič francoščine, še komaj malo nemščine. »Toda Voranc si je močno želel, da ga enkrat le pridem obiskat, in ko je prišlo tajno obvestilo preko znanca iz Pliberka, sem se res odločila.« Potovala je z vlakom in ves čas molčala, kot ji je mož zaradi previdnosti naročil, a kaj, ko so v istem kupeju potovali tudi neki južnjaki, ki so ji postregli z jedačo in jo jeli pregovarjati, naj gre raje z njimi v Ameriko, kot pa k bolnemu stricu v Pariz, kar si je izmislila. Izstopila je na Gare de l'Est, a Voranca pri prihodu vlaka ni bilo; čakala ga je tri dni, dokler je v hotelčku niso pobrali neki Francozi, ki so jo po navezi končno pripeljali do ilegalnega Louisa. Kljub veselju srečanja ga je Mica oštela, zakaj je ni čakal, češ: Saj ni važno zame, toda Tebe lahko spravim v nevaren položaj... Mica je v zvezi s tem stanovanjem v ulici Fournier navrgla še zgodbo, kako je zbolela in ležala sama v zgornji sobici, medtem ko je Voranc v spodnji pisal. »Nenadoma so se odprla vrata in vstopil je Tito, ki je imel tudi ključ od tega stanovanja. Rekel je, da bo Luisa že prijel, ker premalo pazi na ženo, ko je bolna. Sam pa je pozneje šel stanovat drugam... Prišel pa je sicer še enkrat in povedal, da bo tu seja, na katero bo prišlo tudi nekaj tovarišev iz Hrvaške... Pripravila sem torej polno skledo kumarične solate in jo močno začinila s papriko. Vendar se je Tito ponovno oglasil in mi povedal, da bo seja odpadla, da bo pa še malo počakal v sobi. Odšla sem v spodnjo sobo, a ko sem se vrnila Tita ni bilo več, pa tudi kumarične solate ne. V skrbeh za njegove zdravje sem to zaupala Vorancu, a

ko je Tita naslednjega dne vprašal, če mu je bilo kaj slabo, se je le zasmel, češ: Samo veliko piva sem popil, ker me je žejalo...

V tem stanovanju je tudi Prežih do kraja napisal in popravil rokopis svojega romana Požganica. »Ves dan je hodil okrog po partijskih nalogah, zvečer pa je doma tipkal Požganico,« je pripovedovala Mica in se spomnila tudi nekega lepega sončnega dne, bila je nedelja, ko sta po dolgem času vendar stopila na zrak in ob Seini naletela na Tita. »Bil je res brhek, v beli obleki, z belimi čevlji,« je pripominjala Mica. A čeprav je bil Prežih na videz okoren in počasen, je znal tudi poskočiti. Odporniški general Ljubo Ilić, ki mi je sicer precej pravil o tem, kako sta s Prežihom razpečevala Delo in drugo partijsko literaturo ter nabirala sredstva in prostovoljce za republikanske ljudske brigade v Španiji, mi je plastično orisal, kako sta s Prežihom nekoč šla na neki sestanek, ki se je zavlekel pozno v noč. »Na vsak način sva hotela ujeti zadnji nočni avtobus za domov in stekla. Jaz sem veljal za dobrega tekača, a nenadoma me je v silnem zagonu prehitel Voranc in prvi skočil na stopničke avtobusa.«

O zaključevanju redakcije Požganice mi je pripovedoval tudi Alojz Mukenauer. »Ko sem leta 1935 prišel s partijsko nalogo v Pariz in sem vzdrževal stike z Vorancem, je nekega dne prinesel pod pazduho zajeten sveženj listov in mi ga dal, češ: »To je Požganica. Preberi, pa mi povej, kaj misliš!« Jaz sicer do tedaj nisem bral veliko literature, a ta rokopis sem na dušek prebral in mu ga vrnil s pripombo, češ: Mislim, da je stvar zrela za tisk... Precej pozneje, leta 1940, ko sem bil zaprt v kaznilnici v Ljubljani, skupaj z Alešem Beblerjem, sem v ambulantni izvedel od Bratka Krefta, ki je bil tam na previjanju, da je zunaj v slovenski javnosti doživela velik uspeh knjiga Požganica Prežihovega Voranca. Prežihovega Voranca? Meni seveda takrat to ime še ni bilo znano, saj sem poznal le Kuharja ali Louisa, ki mi je v Parizu tudi dal brati svoj rokopis. No, stvar avtorjevega imena se je brž razjasnila...«

O Požganici je Prežih sam v pismu bratu Gustlju pisal: »Moj roman je menda napravil precej prahu. Jaz ga še nisem dobil roke in torej ne vem, kako so ga popravili. Mrcvarili so ga dolgo, ker bi bil moral že lansko leto ob 20-letnici prevrata iziti. Zdaj ga bom dobil, in če so mi skvarili najbolj temeljne stvari, bom dal izjavo. Za take cenzurne spremembe naj bo avtor Luka Kravina ali pa kandidati Hachinih Klobučkov. No, prej moram videti! To delo sem napisal v dunajskem zaporu. Popravljal sem ga potem še tu. Literarno umetniško vzeto ima stvar gotovo svoje napake. Pisal sem delo v neki prenapeti naglici, poleg drugega dela za kruh, ki sem ga dnevno opravljal. Pečat tega torej je. Ali kar se tiče osnovnih misli, smeri romana, je on delo, naperjeno proti glavnemu sovražniku slovenskega ljudstva, pangermanizmu, nemškemu fašizmu. To je njegova propagandna stran. Praviš, da je revolucionaren. To so različni pojmi. Jaz sem ga napisal predvsem napredno, progresivno, v smislu razvoja človeške družbe sploh, v smislu interesov slovenskega ljudstva pa še posebej. Kako naj bi pisal o dobi, ki je za naše ljudstvo napolnjena z neverjetnimi historijskimi napakami, če ne bi pri tem kazal napak, ki so se delale, ki so jih posamezniki delali, pripadajoč generaciji oziroma sloju, ki je imel reševanje narodnega vprašanja v zakupu. To mi je bilo glavno, vse drugo so epizodice. Ne vem, kaj bo rekla kritika. To je vseeno. Napisal sem nekaj tvornega za naše ljudstvo. Ti vidiš, da sem na primer Malgajevo vlogo orisal v pozitivnem smislu.

Tako je tudi bilo, vzeto čisto zgodovinsko v smislu boja za slovensko osvoboditev, čeravno je bila v nijansi, na samem terenu, z vsakdanjimi pojavi in po liniji socialnega napredka – reakcionarna. Toda pustimo to kritiki. Seveda kritiki, ki stvar razume. Kritiki, ki bodo gledali skozi zastarela očala, pa bodo seveda vpili... Honorarja za roman še nisem dobil celega izplačanega. Kadar ga bom dobil, bom plačal nekaj starih dolgov. Kar mi bo ostalo, bom pa dal očetu za to, kar so mi plačali za menoj ali pa Lojznu za njegove stroške...«

Pri vseh svojih vizijah o novi družbi je Voranc očitno vselej želel tudi poravnati vse račune. Vsekakor me je tudi zdaj njegova vnukinja pri Prežihu spomnila na to, da so Kuharjevo domačijo od občine s plačilom cene odkupili, kajti pred smrtjo je Prežih v oporoki, ki mu jo je sestavil znani pravnik in pisatelj iz Maribora dr. Makso Šnuderl, zapisal, da hišo, ki jo je dobil iz splošnega ljudskega premoženja, spet občini nazaj vrača. Šnuderlov sin, sedanji jugoslovanski veleposlanik v Parizu, Boris Šnuderl pa mi je po svoji strani omenjal, da je Prežih njegovemu pokojnemu očetu, ki ga je Prežih vedno cenil, še pred smrtjo zelo prijateljsko pisal, da pa je služkinja žal te dokumente po nevednosti pokurila.

Pot po sledovih Prežihovih stanovanj v Parizu sem nadaljeval in na izteku ulice Fournier, kjer stoji onstran ceste delavski športni center Maison Blance, sem zavil na desno in takoj prišel v zavito stanovanjsko ulico Bellier-Dedombre. Voranc je tu bival na številki 3, a hiše, očitno mestna stanovanjska kolonija, so že novejšega datuma ali pa vsaj obnovljene. Vse hiše so druga drugi podobne in tu bi bilo iskati posebno sled za Louisom povsem nemogoče.

Drugo področje Vorančevih stanovanj, kjer je bival pravzaprav že prej, preden se je preselil v 13. okraj, pa je bilo v 5. okraju, v Latinski četrti, tam okrog trga Monge. Tudi tu sem poleg nekaterih univerzitetnih uradov naletel na očitna pričevanja mešanega prebivalstva. Poleg italijanske pizzerije je bila trgovina s francosko afriškimi živili, nedaleč pa je tudi glavna pariška mošeja. Hiša št. 15 v ulici Larey je visoka petnadstropna meščanska stavba z mansardami na vrhu iz z bleščeče očiščeno kljuko na vhodnih vratih. Drugo njegovo bivališče pa je bilo na št. 45 v ulici Censier. Bila je to že nekoliko razpadajoča večnadstropna hiša, s kitajsko restavracijo v pritličju, poraščena z ovijalkami bršljana. V parku sosednje cerkvice pa so polegali po tleh pijani klošarji.

Knjigarna Horizonti, za katero so po policijski ovadbi celo na nekdanji banski upravi v Ljubljani vedeli, da je na št. 12 Rue Echa-

udé, pa je nasprotno v enem najbolj živahnih in tudi dragih predelov Latinske četrti, v manjši ulici takoj za Odeonom. Okrog tega naslova sem precej hodil, toda na sami št. 12, kjer sta zdaj neka manjša umetnostna galerija in trgovina z modnimi okraski, o kaki nekdanji knjigarni sedanji posestniki nič ne vedo. Zanimiv pa je prizidek ob tej stavbi, povsem opuščen in zanemarjen lokal, kjer so nekoč prodajali barve, zdaj pa naj bi se za to zavzel neki prodajalec znamk. Toda, ko sem šel vprašat celo na županstvo in na osrednji kataster v Montreuilu, mi kljub elektronskemu računalniku niso znali odkriti lastnikov te parcele.

Zadnja postojanka Prežihove dejavnosti v Parizu, kjer se še danes odvija živahna knjigotrška dejavnost Zveze jugoslovanskih klubov, je pa jugoslovanska knjigarna v ulici Traversière blizu lyonskega kolodvora. Vsakovrstno blago sem tu našel, od učbenikov nogometnih in popevkarskih posterjev, med knjigami pa je po razstavljeni lestvici uspešnic baje na prvem mestu zgodovinsko kritična knjiga Jovana Marjanovića O Draži Mihajloviću. Slovenskih knjig v trgovini nisem opazil.

»Svobodo Hrvatski« se je povampiril v francoščini na sosednjem zidu protestni ustaški napis. Malo dalje na zidovju dolgih arkad boulevarja Daumenil, kjer so razne delavnice in skladišča, pa sem na okrušeni spominski plošči bral, da so tod leta 1944 med boji za Pariz Nemci ubili nekaj sto Severnih Afričanov, ki »so padli za svobodo Francije«. Pod Bastilo sem se znova spustil v metro in prebral na obrabljeni stroj pisano Vorančevo pismo Gustlju skoraj do kraja.

»Ako ti je res mogoče priti enkrat v Pariz, bi me neizrečno veselilo. Tu so zmirom kake prireditve, ki omogočajo polovično vožnjo... Stroški ne bi bili preveliki, če bi Ti le čas dopuščal. Kajti tukaj pri meni bi te ne koštalo kaj posebnega. Stanujem namreč pri mojem patronu, ki ima zmirom kako sobo prosto... In za pojesti in popiti liter vina, za to pa je hvala bogu do zdaj še zmirom bilo... Zdaj se

bom lotil Doberdoba, kakor hitro ga dobim z Dunaja, kjer je shranjen. Usoda tega dela je moji podobna. Tolikokrat na policiji, že policijsko prevedeno na nemško itd. Z njim se bom udeležil tudi razpisa za literarne nagrade, ki jo je razpisala banska uprava. Zaloginikov pa ne manjka. Imam več ponudb. Kadarkoli mi pišeš, pošlji priporočeno. Tudi ev. izrezke itd. Moram ti še to reči, da mi moraš v slučaju kakega potovanja v Pariz prej pravočasno pisati, da organiziram takojšnje zveze, ker bi me sicer na Tebi znanem naslovu mogoče zastonj iskal. Moram namreč biti previden, ker bi me sicer obletavale gnojne muhe...«

KF. Št. 1. Junij 1994. Str. 12.

Prežihova evropska razgledanost

Drago Druškovič

V Prežihovem zborniku (1957) je urednica Marja Boršnikova natisnila prispevek o Vorančevi evropski razgledanosti. Pisec je v tem zapisu objavil iz pisateljevega zgodnjega pisma bratu Alojzu (1919–1920) izjavo, da je že do takrat bral Tolstoja, Dostojevskega in ljubljenca Gorkega, in še podatke, da je kasneje po zgledu Zolaja zbiral nadrobnosti za svoj zgodovinski roman. Dušan Pirjevec je v svoji kritiki zbornika opozarjal na previdnost pri sklepanju o literarnih vplivih in želel več usmerjenosti k pravih dilemam (NR, 1958). V drugem zvezku Prežihovih ZD (1964) je Jože Koruza pisal o tem, kaj bi lahko dala Vorancu tujina, in posredoval njegovo posredno izjavo, da ne bi mogel pisati, če ne bi šel v tujino. Vemo, da je prvič odšel v tujino 1911., drugič kot vojak v prvi svetovni vojni in v tretje kot politični begunec za desetletje (1930–1939). Koruza navaja, da je govoril nemško, francosko, češko, romunsko, rusko, bolgarsko. Vemo, da je bral v francoščini Gionoja, marsikaj že zelo zgodaj prevedenega v nemščino, skandinavske pisatelje, italijansko se je učil v ujetništvu, na Norveškem pa je imel posrednika prevajalca iz nemščine itn. Znano je, da se je vzdajal v utrakvistični ponemčevalni šoli, pomagalo pa mu je predvsem branje Mohorjevih knjig. Urednica Domačega prijatelja Zofka Kvedrova je v začetku pokazala razumevanje za njegove črtice in pripoved in ni dosti posegala v njegova besedila, predvsem je varovala pristno, pa četudi kdaj nerodno ali robato izražanje.

O Prežihovem leposlovju je pisala kopica književnih kritikov in preučevalcev literature. Njih presoje so včasih tudi nasprotno druga drugi, a združuje jih misel, da gre za nadpovprečno nadarjenega

pisatelja. Eni mu pripisujejo romantični izraz, vsaj takšne osnove, drugi socialni realizem pa verizem, naturalizem, celo začetek socialističnega realizma. Sam pravi v pismu L. Adamiču (1935), da je bilo njegovo življenje zelo razgibano, ali kakor pravijo – romantično. Sam tega romantizma ni občutil niti iskal – dosledno se je boril proti izkoriščanju slabejših, zatiranih. Vemo, da romantičnih izhodišč pri pisatelju ne manjka, pa naj že gre za pomen, ki ga je pripisoval ljudski, narodni ustvarjalnosti, saj je že zgodaj zbral ljudske pesmi, pregovore, cenil ljudske ustvarjalce iz domačega okolja: bukovnike, pesnike, citrarje. Pri zgodovinskem romanu Pristrah je predvideval uvodna gesla iz stihov Lesičnika in Vodovnika; pa še marsikaj bi lahko našteli. Med idejnimi vplivi naj omenimo, da je ob koncu prve svetovne vojne prevzel v ujetništvu najbolj radikalen nazor delavskega gibanja, komunizem, kolikor vemo, v stikih z italijanskim socialistom Lazarijem pa bosenskim sindikalnim človekom Trifunovićem; v domačem kraju je bil med soustanovitelji lokalne komunistične organizacije, prišel po prepovedi stranke celo v zapor in se je z begom 1930. leta umaknil pred aretacijo. V glavnem je ta razvoj opisan v deseti knjigi ob ponatisih njegovih publicističnih in časnikarskih prispevkov (1983). Ob napol preprostih, tudi osebnih in ne znanstveno podprtih pogledih na pisateljev svetovni in politični nazor naj omenimo, kar je povedal piscu vrstic pisatelj in Vorančev prijatelj ter sodelavec v Parizu, Ciril Kosmač: da je bil Voranc v bistvu takšen ko večji kmet, patriarhalen v domačem domu, drugače skoraj uradniško natančen pri organizaciji političnih nalog – a že tretji človek v isti osebi kot pisatelj, umetnik. Ob tej izjavi naj omenimo misel W. Kayserja, švicarskega literarnega teoretika, da »človekova osebnost ni izključno ista z umetniško ustvarjalno osebnostjo«. (Das sprachliche Kunstwerk, Bern-München 1973, str. 288, sedmi ponatis). Pisatelja pa je doletela pri pisateljevanju samem vrsta nezgod, odvzeli so mu dvakrat že napisani roman Doberdob (1932) in v drugo: 1936–37. Voranc je začel pisati o vojni, še preden je videl fronto, 1915. je izšla zelo strnjena in skoraj z jezikovno plastiko oblikovana protivojna črtica Bajonetni napadi; sledile so še druge tovrstne črtice: Pred

odhodom na bojišče, do daljšega odlomka Sektor št. 5 (1926); varianto najdemo v romanu. Zanima nas predvsem literatura. Profesor dr. Janko Kos je v študiji Pripovedništvo socialnega realizma na Slovenskem in evropski modeli (1987) opozoril na zgodnje vzorce pri Zolajevih romanih, neposredne in posredne. Omenja Polom – La Debacle, La Terre – Zemlja (1887), in pa Germinal (slov. prevod A. Gspan, 1933). V tem letu je opozarjal na Zolajev roman La Terre v svojem zapisu v Književnosti o književnosti o vasi in kmetu že Bratko Kreft. Ta prispevek je Voranc najbrž prebral. Iz preučevanja J. Kosa lahko povzamemo marsikaj kot napotek za razlago ob morebitnih vzorcih. Prof. Kos seveda omenja ob Polomu tudi Barbussov roman Ogenj pa Remarquov roman Na zahodu nič novega. V času, ko je Voranc pisal svojo prvo ali drugo varianto Doberdoba, so na Dunaju nacionalistični ljudje iz te smeri priredili demonstracije zoper prevajanje filma po tem toliko pacifističnem romanu. Profesor svet. prim. književnosti pa pripisuje ob že omenjenih vzorcih, da gre pri Prežihovih stvaritvah tudi za posebnosti, različnost in ciklično zgradbo.

Seveda bi pri Prežihu kazalo kaj več razpravljati o vprašanju njegovega sloga, o tem, da tudi že njegovi začetki, opisi »življenja v hlevu«, nikakor niso bili po volji ali pa blizu takratni bralni meščanski publiki, tako je bilo tudi o njegovem kasnejšem krepkem izrazju slišati pomisleke. O tem je marsikaj zanimivega pojasnil v svoji analizi že pred leti M. Kramberger (Problem kmetstva v Prežihovih novelah, 1975). Ne glede na kakršnekoli primerjave, vzorce ali pa razdalje (prof. A. Slodnjak v zvezi z Blagoslovom zemlje) je, očitno tudi ob stoletnici, imenitno Vorančevo stvarjalstvo pač dosežek tega. Avstrijski književni publicist Karl Magnus – Gaus je kritiziral svoje rojake, da so pozno začeli prevajati Vorančeva dela v nemščino, šele po petdesetih letih, piše, s hudo zamudo – in to pisatelja, ki se mu ni treba sramovati primerjav z Gorkim, Anderseonom, Nexoem, Laxnessem, Illyesem (1986).

KF. Št. 1. Junij 1994. Str. 13–16.

Prežih in osrednja Koroška

Dr. Katja Sturm – Schnabl

Prežihov Voranc – Lovro Kuhar (1893–1950), ki se je rodil v Kotljah na Koroškem, je do svojega 25. leta, namreč do leta 1918, do razpada habsburške monarhije, živel v naši skupni koroški deželi, tudi zanj je bilo glavno in administrativno mesto Celovec, tudi on je zrasel v istih razmerah kot Slovenci v Podjuni, v Celovski kotlini, na Gosposvetskem polju (vsaj takrat so tam živeli tudi še Slovenci), po južnih in severnih obronkih Vrbskega jezera tja do Beljaka, v Rožu, na Hurah in po Ziljski dolini.

Kot otrok je doživljal socializacijo v družbi ravno tako kot vsi slovenski otroci na Koroškem prek utrakvistične šole, ki je predstavljala nekako prvo duhovno nasilje družbe in države nad otroki. Prav intenzivno je to podzavestno doživljanje nasilja opisal v prizoru na utrakvistični šoli na Strmcu v besedilu, o katerem bomo še govorili. Na drugi strani pa je obeležje domačega slovenskega jezika dobivalo s pridobljeno sposobnostjo branja prvo izvendružinsko potrditev prek slovenskih Mohorjevih knjig (in drugega slovenskega čtiva), katere so poleg tega pomenile za kmečkega otroka takrat tudi prvo okno v svet, kajti ni bilo niti radia niti televizije itp. To se pravi, tudi Prežih je odraščal v ozračju (loku) napetosti, ki je na naši strani Koroške ostalo tudi po plebiscitu leta 1920 še nadalje tipično. In ker je Prežih poznal vse mehanizme ponemčevanja, bodisi prek gospodarskega ali duhovnega pritiska, je tudi ob plebiscitu leta 1920 bolj kot kdorkoli spoznal, da bi bila ločitev Koroške za Slovenijo usodnega pomena. Zato je tudi kot aktivist socialistične delavske stranke zagovarjal mnenje, da se mora tudi socialist odločiti za državo, kateri narodnostno pripada. Čeprav mu je bila Av-

strija kot republika ideološko bližja od kraljevine SHS, je deloval za priključitev. Izid plebiscita in izguba Koroške mu je ostala za vedno globoka rana, kajti izgubil je del svoje dežele, lastne identitete.

Ni torej naključje, če je leta 1945 – po grozotah druge svetovne vojne in nacističnega nasilja nad slovenskim narodom – ko je prirejal zbirko svojih povesti za tisk, v to zbirko uvrstil tudi dve besedili, v katerih je literarno prizorišče prav osrednja Koroška. To je bila zbirka »Od Kotelj do Belih vod« (Ljubljana: DZS 1945).

S kritiko svojčas Prežih ni bil zadovoljen. Kaže, da je obravnavala zbirko po vzorcih, ki ji jih je naložil tisti prvi povojni čas, čas, ko je bila v socialistični republiki Sloveniji uradno zaželeno pač socialno–realistična literatura. Morebiti, ker je bil Prežih znan komunistični politični aktivist, so mu posamezni kritiki rade volje potrdili, da piše v stilu in o predpisanih temah uradnega socialnega realizma. A Slodnjaku se zdi bistveno, da te slike izražajo socialno življenje pisateljeve ožje in širše domovine... posebno lep se mu zdi opis zimske poti matere z otrokoma k pregnanemu očetu. Filip Kalan vidi v Gosposvetskem polju »obujanje spominov na ilegalno delo v stari Jugoslaviji«... »kmečko življenje kot družbeni problem... »Pri Antonu Ocvirku najdemo formulacije, kot pretresanje narodnostno političnih in socialnih zadev našega življenja...«, »zapletenega vozla ekonomskih antagonizmov ni mogoče razvozlati s samaritanstvom, ampak s spremembo družbenega reda« »nepričakovani izbruhi čustev ob pogledu na neoskrunjeno lepoto prirode... Takšen je opis nočne poti pisateljeve žene z otroki preko meje«. Franc Zadavec govori o »globoki študiji socialne in nacionalne problematike,« Herbert Grün pa meni, da se Prežih »prepušča sentimentalnemu obravnavanju obmejnega problema, kar je pač korak nazaj od globoke družbene analize koroškega vprašanja, kakršno je Prežih podal v Požganici.« (ZDSPP 9, 1973) 641–644.

Če si pogledamo bližje prav ti dve povesti iz osrednje Koroške,

nam postane jasno, zakaj Prežih s tako naravnanimi kritikami ni mogel biti zadovoljen.

Res, da je življenje postavilo Prežiha v vrste političnih aktivistov. Na Ravnah je leta 1920 postal sekretar podružnice Socialistične delavske stranke (pozneje preimenovanje v Komunistično stranko Jugoslavije). Po njeni prepovedi 1. 8. 1921 je Prežih deloval v ilegali, leta 1930 pa je moral pobegniti, da bi ga šestojanuarske oblasti (6. januarja 1929 je Jugoslavija dobila vojaško diktaturo) ne aretirale. Nato je celo desetletje deloval v Komunistični internaciji in kot njen funkcionar do vrnitve v Ljubljano leta 1940 preromal Evropo od Pariza do Moskve, od Osla do Aten.

In vendar bi lahko rekli, da je bil politični aktivist po sili razmer in zaradi občutka odgovornosti do sočloveka. Po svojem najglobljem nagnjenju je bil Prežih UMETNIK in PISATELJ. Brez notranje umetniške sile, volje in vztrajnosti reven kmečki fant z osnovnošolsko izobrazbo v utrakvistični šoli – to se pravi, da niti ni bil v ustrezni meri deležen pouka slovenščine – ne bi mogel postati mali Gorki, kot ga je imenovala Zofka Kvedrova (Agramer Tagblatt 1912 »...in mladi konjski hlapec iz Koroške je skoraj majhen Gorki, čeprav ni nikoli bral karkoli drugega kakor knjige Mohorjeve družbe.« Že leta 1909, torej ko mu je bilo 16 let, mu je objavila v DOMAČEM PRIJATELJU prvo črtico (V tujino), ena pa je izšla že nekaj mesecev prej v celovškem MIRU. Do izbruha prve svetovne vojne je objavljal tudi še v drugih listih.

S kritikami Prežih ni mogel biti zadovoljen, ker v tej zbirki, kakor tudi v drugih literarnih delih, ni nameraval objaviti avtobiografskih spominov na socialno in nacionalno problematiko; tudi opis hoje matere z otrokoma skozi zimsko noč je uporabil kot literarno gradivo, kot literarno temo, prek katere je uresničil svoje umetniško hotenje, svoje umetniško poslanstvo, umetniško poslanstvo pa je pri Prežihu ABSOLUTNA, VREDNOTA ČLOVEKOVEGA DOSTOJANSTVA, DO KATERE IMA VSAK ČLOVEK NARAVNO PRA-

VICO. Uresničil je to s pomočjo jezika kot umetniškega medija in z jezikovnimi stilskimi sredstvi.

Če Zila noj Drava nazaj potačo

V tej povesti nam je zapustil prečudežen literarni spomenik upadajočega slovenstva po prvem desetletju ločitve od materinega telesa, poln otožnosti in lepote. Prežih sicer opisuje kraje okrog Vrbskega jezera, ki so bili tedaj še slovenski, oziroma so tam živeli tudi še Slovenci. Vendar to ni potopis ali reportaža, to je umetniško besedilo, ki nam podaja tako bogato število karakterjev in usod z vsemi mogočimi niansami, kot bi to bil roman. Navidezno je čas leto 1930, ko je prvoosebni pripovedovalec (avtor) te kraje obhodil, vendar sega obravnavani čas daleč nazaj v različna zgodovinska obdobja – v legendarni čas, ko se je neko mesto pogreznilo v jezero, v čas Rimljanov, v čas karantanske države, ali pa v čas Drabosnjaka.

Ker na začetku nastopa Vrbsko jezero ne kot mrtva narava, ampak ga Prežih personificira, tako personificira tudi ostalo naravo in s tem jima da vlogo soustvarjalcev oziroma sojunakov v zgodbi: »POLETI JE VRBSKO JEZERO TAKO ŽIVAHNO, ŠUMNO, VIHRAVO; veriga vil in hotelov okrog po njegovi obali se strne takrat v glušoč odmev godbe, ropotanja vseh vrst motorjev, žargona kontinentalnih vele mest; prah, parfum, bencin, katran, ki se v Vrbi, v Porečah, v Krivi Vrbi, pa že na oni strani, na Otoku in v Ribnici zgosti v pravi orkan letoviščnega vrvenja, da moraš prisluhniti, AKO HOČEŠ SLIŠATI ŠEPETANJE VALOV, in se ti zdi, da so redki gozdovi, ki še segajo do jezera, OSTOPILI OD OBALE IN SE ZAČASNO NEKAM DALEČ UMAKNILI. In če prisluškuješ še tako pozorno, če se spustiš na gladino jezera, ne moreš v dobi sezone slišati iz jezera skrivnostnega zvonjenja potopljenih zvonov in VZDIHOVANJA POGREZNJENEGA MESTA, katero je v davnih časih zadela kazen, da ga je zalilo jezero.

Potem da Prežih tem zvonovom in temu zvonjenju simbolično vrednost, njihovo zvonjenje pomeni slovensko besedo; tam, kjer se slovenščina še govori, se slišijo tudi zvonovi pogreznjenega mesta, in sicer v tej meri, kot je domačim jezik še živ. Prežih nam poda to zvočno sliko v ritmizirani prozi, to se pravi, uporablja literarni prijem iz simbolizma, zvočnosti jezika, če piše »...ako hočeš v tem napetem, z bencinom in parfumom nasičenem ozračju slišati zvonove, moraš iti stran od jezera, v okolico, v hribe, proti Hodišam, v Logo ves, na Dholico ali pa na Dvor, na Kostanje, na Strmec do Domačal, na Lipo in Žoprače... Tam se ti zdi, da slišiš zvonove, včasih močnejše, včasih slabotnejše, komaj slišno, zamirajoče...

V LOGI VESI SE TI ZDI, DA ZVONVI BUČE, KAKOR BI NA LEPO NEDELJO Z VSEMI ZVONILI SAMI DRAGASNIKI, KOŠIRJI, KAKLNI IN RAINERJI, TO ZVONJENJE TE SPREMLJA, KO GREŠ PROTI ŽOPRAČAM, POTEM POJENJUJE, NA LIPI SE PAČ SLIŠI VELIKI ZVON IN UDARI ČEZ GORNJI ROŽ, ALI NJEGOV GLAS, OSAMLJEN, VČASIH UTIHNJE... ZAMRE, PRENEHA – POTEM SPET ZAKIPI IN NEGOTOVO ODMEVA NAZAJ DO VRBE, KJER SE IZGUBI V PRVIH BOROVIH GOZDOVIH... SLUTNJA, DA ČUJEŠ ZVONOVE, TE ŽENE SKOZI OŽGANE PAŠNIKE PROTI DOMAČALAM, ALI ODMEV OD LIPE JE VEDNO SLABEJŠI, PRENEHA, IN AKO SVOJ SLUH ŠE TAKO NAPENJAŠ, SE NA DOMAČALAH NOČE POJAVITI GLAS POTOPLJENEGA ZVONA... VČASIH SE TI ZDI, DA GA ČUJEŠ NEKJE DALEČ, SILNO GLOBOKO, KOMAJ SLIŠNO – ALI KO MISLIŠ, DA SI ZAJEL SMER IN GLAS, PA ZGINE RAHLI ODMEV PROTI UMPERGU IN GRAJANOM IN NE SLIŠIŠ NIČESAR VEČ.

Prežih uporablja tudi literarno antitezo, razširjeno, kot je to uvedel Cankar. Lepota pokrajine slovenske Koroške je postavljena proti pridobitvam moderne NEMŠKE tehnizacije: JEZERO, JEZERO, OZKE DOLINE, BELE REKE, GRIČI, ZATIŠJA, POLJE, LESOVI, RJAVE NJIVE, ZELENIJE, DOMOVI, RAZKOŠNI IN KOŠATI, SKROMNE KAJŽICE, VISOKE STENE KARAVANK, STARINSKE CERKVE, RAZVALINE GRADIŠČ, POLJSKA ZNAMENJA, STEZE IN STEZICE S

POEZIJO POTOPLJENIH ZVONOV, VZDIHUJOČIH MEST, ZAKLETIH GRADOV, LJUBEZNI!...

ŽIVLJENJE, KI GA DIHA TA DEŽELA V SVOJI PRISTNOSTI, JE MEHKO, VALOVITO KAKOR GLADINA TEH SKRIVNOSTNIH JEZER; RESIGNACIJA POČIVA NAD NJIM, IZPOD TE RESIGNACIJE PA VRI-SKA GLADKI ASFALT IN ŽE DESETLETJA DRŽI V OGROMNI VRTI-NEC PRENASIČENE ENERGIJE MILIJONSKIH MEST, KRUPPOVIH TOVARN, NEDOSEGLJIVIH KNJIŽNIH NAKLAD, STOODSTOTNE KULTURE BISMARCKOVIH KVADRATNIH BITIJ, KUBIČNIH MOŽ-GANOV, ZNORELIH DINASTIJ, OBOŽEVANIH MONARHOV, POZAB-LJENIH LIEBKNECHTOV, KI PREKIPEVA IN PLJUSKA DO KARA-VANK...«

Prav tako je Prežih posegel po sredstvu antonomazije; če našte-va razna imena, so to na eni strani realni ljudje, uporabljena imena v množini pa pomenijo, da predstavljajo celo skupino oziroma vse rodove teh družin, to se pravi vse koroške Slovence, v dobrem in slabem smislu. V MESTU, SE TI ZDI, DA SREČUJEŠ DRABOSNJA-KE, AHACLJE, EINSPIELERJE, SERAJNIKE, JANEŽIČE, MAJAR-JE IN TOLIKO DRUGIH..., KI SO ZVONILI NEKOČ V POTOPLJENEM MESTU VIJUGASTEGA JEZERA, KI LEŽI POD TEBOJ V BLESKU MI-GLJAJOČIH LUČI IN ŠVIGAJOČIH ODSEVOV... In potopljeno mesto postane simbol za zgubljeno Koroško, kakor zvonjenje simbol za slovensko besedo.

Poleg tega opisuje tudi realne osebe, ki so takrat še živele, žu-pnika Frica na Dvoru (Jože Fritz, 1861–1939), kako se bori proti Nemcem naklonjenemu škofjskemu ordinariatu in Vrbljanom, ali župnika na Domačalah, ki je baje samo enkrat na mesec pridigal nemško, to je bil Karl Marasek, 1888–1959, na pokopališču je na-šel še tri slovenske nagrobne napise; ali pripoveduje o župniku na Kostanjah Martinu Kuchlerju, tam, kjer so igrali Drabosnjakove pa-sijone.

Drabosnjaku posveti odlomek, ki je svojevrsten literarni spomenik temu koroškemu kmetu pesniku. Prežihova beseda zadoni bronasto in postane SLAVOSPEV ČLOVEKOVEGA DOSTOJANSTVA, DOSTOJANSTVA KOROŠKEGA ČLOVEKA, KI KLJUBUJE ASIMILACIJI IN NEMŠTVU:

»Drabosnjak je bil revolucionar. Kopal je oplaze po njivah drabosnjaških in delal rajme, igral pasijonske igre in napravil tiskarno v kajži: tiskarno mu je razbila s kiji avstrijska policija in mu zažgala plod njegovega truda in dela na grmadi, njega pa vtaknila v ječo, čeprav so njegovi rajmi peli slavo Bogu na višavah in mir ljudem na zemlji. Posestvo je propadlo in umrl je ubit telesno in duševno.

Ali bil je revolucionar, ker se je drznil pred več kot stopetdesetimi leti ustanoviti tiskarno, podzemeljsko tiskarno, ter tiskati in pisati slovensko narečje.

Drabosnjak je predznamenje nove dobe, blisk na obzorju, ki je švignil iz teme in ugasnil brez plamena, zadušen v morju privilegiranega avstrijskega in nemškega, nemškega in avstrijskega dvornega birokratizma, ki je iz kulture hotel narediti arhiv plešastih pismoukov, iz svobode pašnik bradatih kozlov, ki sproti pogrižejo vsak poganjek in ga vržejo neprebavljenega od sebe, na vse skupaj pa postaviti najmanj tisoč ton težki bronasti spomenik skupine lintvernov, ki kljujejo in bruhajo vodo...

Zato tudi koroški Wutte Drabosnjaka ne pozna, ker na skromnih spominkih, ki so še ostali, ni rogovilastih pečatov s kačami, kremplji in hudičem. Kar zgodovina ni povezala s temi pečati, ni zgodovina, ni dokument – to je revolucija tudi za Wutteja. Drabosnjak pa je vendar vstal, povedal svoje in zginil v domačalske gozdove.«

Tudi z uporabo pripovedovalca popestri celotno sliko tega dela Koroške, enkrat je prvoosebni pripovedovalec, ki pripoveduje to,

kar ravno vidi, sliši, doživlja, potem pa zgine, in neki nevidni pripovedovalec začne objektivno opisovati situacijo.

Torej daleč od socialnega realizma, kot mu ga je prisojala kritika v Sloveniji, je Prežihov Voranc v tem besedilu dosegel maksimalni umetniški učinek s stilskimi sinkretizmi: s simboličnimi, realističnimi, socrealističnimi stilskimi sredstvi pričara Koroško v vsej svoji raznolikosti: ponos in obup, trdoživost in resignacija koroških Slovencev, cinizem, zloba in oportunizem ustanov in nemškonačionalcev, nad vsemi pa prekipevajoča lepota koroške pokrajine. Vizionarna pripoved za tiste čase – zvonovi potopljenega mesta so v večini tistih krajev že za zmeraj utihnili – vizionarna pripoved tudi za naše čase, ko zvonovi, ki so v Vorančevem času še bučali, danes še komaj slišno zvonijo.

Gosposvetsko polje

Druga povest v tej zbirki ima naslov GOSPOSVETSKO POLJE. Tudi ta ima svojevrstno literarno zgradbo. Struktura povesti je po času dogajanja dvodelna, prvi del se dogaja v letu 1912, drugi del pa dvajset let pozneje, leta 1932. Leta 1912 nam govori Prežih prek prvoosebnega pripovedovalca, ki ima seveda tudi identiteto Prežiha samega. Opisuje, kako se je mlad kmečki fant odpravil v svet za srečo, to se pravi zaslužkom. Brez denarja se vrne do Celovca, v upanju, da bo tam našel pomoč ali delo. Vendar mu ne preostane nič drugega, kakor da prebije celo zimo v družbi brezposelnih in postopačev v celovški grelnici. Tudi v tej zgodbi riše Prežih zelo subtilno razne karakterje, njih usode in navade nam podajo zelo živo sliko socialnih razmer, v katerih živijo v tisti dobi brezposelni, ki se morajo kot izobčenci družbe skupaj s pravimi postopači prebiti skozi zimo: podnevi v celovški grelnici, ponoči po konjskih hlevih. Fant se sicer prilagaja in živi z njimi njihovo življenje, vendar obdrži svojo kmečko zavest in svoj ponos, ne more in noče se

socialno istovetiti z njimi. Ko se spomladi pisana družčina začne odpravljati v svet, in ko tudi njega vabi, da bi šel zraven, tega vendar ne stori, ponos in težnja po človeškem dostojanstvu sta večja. V celovski klavnici iščejo hlapca, tam se oglasi; ko je takorekoč že vse jasno, ga uradnik še vpraša, ali je Slovenec ali Nemec. Ko odgovori, da je Slovenec, ko noče biti niti Vindišar, mu uradnik pove, da za take mestno podjetje nima zaposlitve. To novo ponižanje ga žene iz mesta, v naravo, znajde se na Gosposvetškem polju. Veličastna slika slovenske zgodovine se mu poraja: »Tukaj so nekoč naši predniki volili svoje voditelje«. Doživetje lepote in veličastja tega kraja mu da moč, odloči se za vrnitev domov, pa četudi brez denarja. Vsa ponižanja mu niso mogla streči dostojanstva.

Drugi del zgodbe se dogaja čez dvajset let, 1932. V Črni v Mežiški dolini se žena trudi, da bi dobila potni list, z otrokoma hoče obiskati moža, ki je pred leti pobegnil v inozemstvo. Ker šestojanuarske oblasti ženi pobeglega komunista potnega lista ne dajo, se napoti na sveti večer z obema deklicama, starima šest in osem let, iz Črne čez zasnežene gore peš čez mejo v Železno Kaplo. To štirinajsturno hojo opisuje Prežih veličastno in pretresljivo, bralec takorekoč sledi uro za uro trojici, ki se prebija skozi mraz sneg in utrujenost - štirinajst ur!

Avtor navdahne vse tri junakinje z duhom dostojanstva in samoodločbe. Mati se je kot ženska odločila, da bo šla obiskat moža, ker meni, da je to njena pravica. Deklici sta prav tako po lastni volji šli z materjo. Tukaj je Prežih otroka in žensko naslikal kot heroje, ki premagajo sebe in naravo z lastno voljo, da bi kljubovale nečloveškemu birokratizmu, s tem pa dosežejo vzvišeno stopnjo dostojanstva, emancipirajo se vse tri in postanejo same sebi odgovorna človeška bitja. Prežih doseže to na jezikovni ravni enkrat leksikalno, s tem, da junakinje uporabljajo določene potrdilne glagole: »Vse, kar imate proti njemu, mene nič ne briga, vem le, da je moj mož in da imam kot žena PRAVICO iti za njim,« reče na glavarstvu.

Nato se je ODLOČILA za skriven prestop meje... Žena se je zgani-la in ODLOČILA: vsi skupaj bomo šli... Ali mati vpraša otroka: »Micej, ali boš mogla hoditi?« Otrok odgovori odločno: »Bom, mati...« Deklici sta korakali z neverjetno vztrajnostjo... Odpornost otrok je navdajala mater z velikim pogumom... Ko mati vpraša otroka, ali naj ga nese, le-ta odgovori: »Ne, mati, bom že sama šla...« Družina je spet pogumno nadaljevala pot... otroka sta potolažena in z novim pogumom korakala dalje... To črno misel je takoj pregnala... Premagati je treba le še teh nekaj ur, pohiteti dalje... močnejše je čutila otroka v naročju in ga krepko pritisnila na srce... Tedaj pa je deklič v njenem naročju vzkliknil: »mati, luč...« ko se je že oglasila starejša deklica: »Mati, zvoni, zvoni...« Mati se je odločila... Po kratkem premisleku je žena povabilo zavrnila... Videč njeno odločnost... Bila je spet krepka in pogumna... Zaradi prelaganja pa se je otrok prebudil, si pomencal z rokavičkami zaspane oči, potem pa pogumno zacepetal z nogami in zaklical: »Mati, jaz bom sama šla,« pogumno se je pognala dalje... polna novih moči... spet je krepko hodila ...spet je pomagalo in otroka sta začela krepkeje stopati...«

Aktivni glagoli dejanja in dialogi podčrtujejo in jasno izpričujejo, da vse tri osebe ravna po lastni volji in lastni odločitvi. Zadnji vrhunec je na koncu hoje: ko je videti, da otroka res ne moreta več, se mati prestraši, vendar se odloči, da bo pač oba otroka nesla. Ob pogledu na preplašeno mater sta se postavici pred njo nalahno zdrznili... Nenadoma pa se je starejša Vidica obrnila stran in rekla: »Ne, mati – jaz bom sama šla...« Micej je storila ravno tako in rekla: »Mati, jaz tudi...« Mater je ta hrabrost globoko presunila... »Otroci, prišli smo...« je rekla mati zmagoslavno... tedaj se je iz njenih prsi izvil zagrljen, slaboten krik: »...Štirinajst ur...«

Od Črne do Železne Kaple so hodili štirinajst ur. S tem je odstavek končan, in mati in otroci izginejo iz zgodbe.

Res, da je večina opazila lepoto opisa te zimske hoje čez zasnežene gore. Ksaver Meško pravi: »Zame, ki sem hodil sam po takih

potih, v smrtnih nevarnostih, je pot Vorančeve žene, v visokem snegu, z otrokoma v naročju, čez goro za možem na Koroško, in Vorančev opis te poti eno najlepših poglavij v naši besedi.«

Tudi drugi so opazili lepoto tega opisa, vendar nihče ni podčrtal ali poudaril, da Vorancu ne gre za lep opis neke poti ali za ganljivo sliko matere, ki se z otrokoma požrtvovalno prebija skozi sneg, mraz in utrujenost, da bi videla svojega moža, ali pa ker le-ta to želi. Vse tri junakinje so se same odločile za to dejanje, ter se vzlic težavam odločajo vedno znova, dokler njihova volja ne premaga pravzaprav nepredstavljenih telesnih naporov. Očividna je intencija pisatelja, da naslika žensko in otroka kot individualne osebnosti, duhovno neodvisne, z lastno voljo in lastnim ciljem, in to je Prežih-ju popolnoma uspelo. Ni to mati trpinka, niso to otroci trpini, to so individualne osebnosti, ki kljubujejo nepravični oblasti in se s tem postavijo na višjo stopnjo človeškega dostojanstva.

Pripoved nadaljuje prvoosebni pripovedovalec: kako je v celovski gostilni čakal na družino in kako je prišel prijatelj s sporočilom, da je družina prispela po štirinajsturni hoji čez goro. Ko se napoti proti vratom, pristopi policaj in ga aretira. Nadalje opisuje pisatelj doživetja v celovškem zaporu, dokler končno ne pobegne, da bi se napotil proti Dunaju. Kraj sestanka je Gosposvetsko polje. Ob pogledu na lepoto tega zgodovinskega in zanj magičnega kraja najde v sebi dostojanstvo in moč za novo upanje. Lepota pokrajine Koroške, njegove domovine, pomeni več kakor samo estetska lepota, pomeni magično moč.

»Pred nami je ležalo širno Gosposvetsko polje v tistem, nepremičnem zimskem spanju. Pokrival ga je čez kolena visok sneg. Iz te bele prostranosti so se dvigali gozdnati holmi s svojimi črnimi sencami, ki so si čez belo polje podajale svoje skrivnostne roke. Tu in tam se je snežna belina prerajala v komaj vidno, rahlo meglico. Iz ozadja na desni strani se je kazala podoba samih Svaten; mogočno sivo zidovje svatenske cerkve se je vijoličasto zrcalilo skozi tiho

prosojnost, da se je iz daljave zdelo, ko da stoji osamel prestol na koprenastem polju. Ozadje tega pogleda je zastirala Senurska gora pa otmanjski hribi. Vsa ta mala zaokrožena deželica se je pogrezala v veličastno prostranost široke svetle pokrajine, ki je oči skozi to zrcalo niso videle, a so jo tem močnejše slutile. To je bila celovška kotlina. Njeno nedrje je bilo v širokem krogu obdano z visokimi, v mesečini se topečimi belimi mejniki, na jugu z mejniki Karavank, na severu in zapadu s predgorji Visokih Tur, na vzhodu z labotskimi gorami. Vsi trije smo se tresli od hudega mraza, ki je ta večer dosegel morda trideset stopinj. Moja duša pa ga ni občutila, ker je bila vsa zatopljena v lepoto tega pogleda. Bil sem prepričan, da gre podoba tega zgodovinskega kraja le meni k srcu, toda naenkrat je eden izmed mojih spremljevalcev zamišljeno vzdihnil: »Zlodej – je to prekrasen pogled.« Drugič v svojem življenju sem stal na Gosposvetskem polju. Kakor nekdanj pred dvajsetimi leti, sem tudi zdaj prišel sem zbit, nebogljen, osleparjen za najplemenitejše občutke človeške dostojnosti. Podoba tega kraja me je zbolela pri srcu. Zakaj neki me ta lepa dežela preganja, ko ji vendar nič slabega ne želim, ko nočem nič drugega kakor biti njen vredni sin? Pregarjala me je takrat pred leti, ko je bila še vsa združena v enem velikem cesarstvu, pa mi ni marala dati niti skorje hlapčevskega kruha; preganja me tista, ki leži onstran belih mejnikov, Karavank, in ki se imenuje svobodna domovina; preganja me ta košček, ki se razprostira pod to zimsko kopreno in je del imenovane svobodne republike.

In kakor sem se ob prvem svidenju tega kraja nasrkal novih moči in sem ga zapustil z novim pogumom za poznejše življenje, tako je ob pogledu na svetlo krasoto tudi zdaj začel rasti moj odpor...«

Prežihov Voranc je v teh dveh pripovedih postavil v ospredje dve osrednji koroški pokrajini; enkrat Vrbsko jezero z okolico in v drugi Gosposvetsko polje in Celovško kotlino. Obe pripovedi sta zgrajeni na napetosti in problematiki obstoja naroda, ki je ravno vezan na ti

pokrajini. Zato dobita pokrajini prek same estetske vrednosti svoje lepote vzvišeno pomenskost in postaneta soakterja in aktivna udeleženca literarnega dogajanja. V navidezno preprosti pripovedi je Prežih vpletel zelo subtilne stilske prijeme, s katerimi intenzivira dogajanja in svoje umetniško poslanstvo. V obeh pripovedih pa je Prežih zavestno avtor centralne/osrednje Koroške, katero postavlja v ospredje prek njenih prebivalcev (Če Zila noj Drava nazaj potačo), ali pa je dal pokrajini ključno vlogo v dogajanju (Gospovetsko polje).

Za razliko od ostalega dela slovenske, večinoma ruralne Koroške, je bila Mežiška dolina že takrat industrializirana, to pomeni, da je poleg kmečkega proletariata Prežih poznal tudi delavski proletariat. Eni in drugi so bili žrtve kapitalističnega razvoja v 19. stoletju. Navsezadnje so te krivične razmere vodile takratno Evropo v socialne revolucije in končno v prvo svetovno vojno. Za vse to si je pridobil mladi Prežih zelo prefinjen posluh. Socialna naravnost in osebne izkušnje, še posebej za časa 1. svetovne vojne, ko je bil avstrijski vojak, dokler ni leta 1916 v Italiji dezertiral, so določile po vojni njegovo aktivno vključitev v delavsko gibanje. Toda tudi kot socialist je menil, da velja človeško dostojanstvo več kot ideologija. Leta 1920 je ob plebiscitu na Koroškem zagovarjal mnenje, da se mora tudi socialist odločiti za državo, kateri po narodnosti pripada, čeprav v njej njegovi ideali niso uresničeni. Čeprav mu je bila Republika Avstrija po ideologiji bližja kot kraljevina SHS, je deloval za priključitev Koroške k celotnemu narodnemu telesu. Prežihovega Voranca je življenje postavilo v vrste političnih aktivistov. Na Ravnah je postal 1920. leta sekretar podružnice Socialistične delavske stranke Jugoslavije, ki se je še istega leta preimenovala v Komunistično stranko Jugoslavije (na njenem prvem kongresu v Vukovarju junija meseca), 1. avgusta 1921 je vlada kraljevine SHS razpustila komunistično stranko, 6. januarja 1929 je postala tedanja Jugoslavija vojaška diktatura, ki je ostro zasledovala ilegalno komunistično partijo. Leta 1930 se je Prežih aretaciji umaknil v sosednjo Avstrijo. Tukaj se je vključil v komunistično internacionalo

ter v njenem okviru deloval, vse dokler se ni vrnil leta 1940 v Ljubljano. Kot politični aktivist je preromal vso Evropo, od Pariza do Moskve, od Osla do Aten.

In vendar bi lahko rekli, da je bil politični aktivist po sili razmer in zaradi odgovornosti, ki jo je čutil do sočloveka. Po svojem najglobljem nagnjenju je bil Prežih umetnik in pisatelj.

KF. Št. 2. December 2003. Str. 2–3.

Lovro Kuhar – Prežihov Voranc, 1893–1950

Janez Mrdavšič

Šest let mu je bilo, ko je leta 1900 postal oče najemnik pri Prežihu. Takrat je Kuharjev Lovro prvič v resnici postal Prežihov Voranc. Prej se je družina selila s kmetije na kmetijo. V lepem spominu so mu ostajale prisojne domačije s širokimi razgledi, nicin ni maral.

Raznarodovalna šola ga je razočarala, saj so v njej nemški učitelji uporabljali slovenščino le kot uvod v poučevanje nemščine. Zaničevali so jo in jo označevali kot jezik hlapcev in dekel. Formalno šolsko izobrazbo si je mladi Voranc pozneje izpopolnjeval samo še v združnem tečaju v Ljubljani in višjem združnem tečaju na Dunaju. Največji učitelj mu je postalo življenje.

Sedemnajstleten je hotel v Ameriko (1911), a se mu podvig ni posrečil. Razočaran se je vrnil domov, kjer je oče tega leta kupil Prežihovo bajto in prav tisto vigo (1912) prvič zaoral brazdo v lastno zemljo.

Že avgusta leta 1914 je moral Voranc k vojakom, pa na bojišča pri Doberdobu in na Tirolskem, kjer je jeseni 1916 prebežal k Italijanom, da bi se pridružil jugoslovanskim prostovoljcem.

Ko se je leta 1919 razočaran vrnil iz italijanskega ujetništva, se je zaposlil v guštanjski železarni in že za prvi maj leta 1920 s svojimi somišljeniki ustanovil podružnico Socialistične delavske stranke – poznejše komunistične partije. Usmerjal je njen razvoj in široko razvejeno dejavnost.

Leta 1930 se je moral umakniti v tujino. V potopisni reportaži Ob versajskih plotovih je pozneje zapisal, da je, ko je na Strojni zapuščal domače kraje, pomislil: »Da, iti moraš ... Če poneseš s seboj v srcu vso lepoto, ki jo zdaj vidiš in jo slutiš, in če poneseš s seboj vse dosedanje življenje, te ne bo konec niti onstran versajske meje ...«

In spomin na lepoto koroške pokrajine, vse védenje o domačih krajih in ljudeh je nosil s seboj vsa dolga leta »borbe na tujih tleh«, kjerkoli že je bil: na Dunaju, v Pragi, Berlinu ali Parizu, ko je kot inštruktor pri Rdečih mednarodnih sindikatih (Profinterni) potoval po Norveškem, Romuniji, Bolgariji, Grčiji, Franciji, kjer naj bi bil pomagal organizirati stavke poljedelskih in gozdnih delavcev.

Med to dolgo odsotnostjo si je za božič leta 1932 zaželel srečanje z družino. Poklical je ženo k teti v Logo vas nad Vrbskih jezerom. Ker pa ji oblasti niso izdale potnih dovoljenj, se je s hčerkama napotila v hudi zimi in globokem snegu skrivaj k njemu skozi koprivske in kapelske globače, a so Voranca medtem aretirali in so se lahko sešli le za kratek čas v celovškem zaporu.

Drugič ga je žena obiskala v Parizu leta 1935, a se je vrnila domov, ko je Voranc odpotoval na VII. kongres Komunistične internacionale v Moskvo.

In tretjič je prišla k njemu v Pariz leta 1937 in ostala tam do sredine leta 1939. Takrat se je zaradi bližajoče se druge svetovne vojne vrnila v domovino, novembra istega leta pa se je vrnil tudi Voranc in še vedno pod izmišljenimi imeni živel v okolici Ljubljane, na Dolenjskem in v Zagrebu. Po zasedbi in razkosanju Slovenije leta 1941, ko je bila slovenščina (vsaj na ozemlju, ki so ga zasedli Nemci) takoj pregnana iz vsega javnega življenja, ko smo bili Slovenci kot narod dokončno obsojeni na smrt, se je Prežih vrnil v Ljubljano in se aktivno vključil v delo Osvobodilne fronte.

Januarja 1943 ga je aretirala prostovoljna protikomunistična

milica. Zaprt je bil v ljubljanskih zaporih, nato v Begunjah in Berlinu. Od tod so ga premestili v koncentracijski taborišču Sachsenhausen in končno v Mauthausen, kjer sta ga rešila gotove smrti njegova sotaboriščnika.

Krutost taborišč so doživljale tudi žena in hčerki. Preživele so in avgusta 1945 se je končno vsa družina naselila pri Prežihu. Tam je Voranc kmetoval in pisal, sodeloval v družbenem življenju domačih krajev, bil predsednik Ljudske prosvete pa poslanec zvezne skupščine v Beogradu. Zavzel se je za ohranitev Mohorjeve družbe in tako agrarno reformo, ki bi upoštevala poseben položaj planinskega kmeta.

Literarna nagnjenja je začutil že zgodaj in jih začel odločno ureničevati. Pisati je začel pri Prežihu na parni. Šestnajstleten je leta 1909 v celovškem Miru objavil prvo – socialno črtico V tujino in istega leta v Domačem prijatelju psihološko črtico Smrt pijanca in s tem napovedal razvoj v politični in psihološki smeri. Nadaljeval je s kratkimi opisi domačega okolja.

Prvo knjigo z naslovom – Povesti – je izdal leta 1925 pod pravim imenom Lovro Kuhar. Slovenska literarna kritika izida skorajda ni opazila, ko pa je v tridesetih letih prejšnjega stoletja začel objavljati svoje samorastniške novele, je ostrmela. Pojavil se je zanj nov, a že docela izoblikovan pisatelj – Prežihov Voranc.

Pozneje je v svojih velikih romanih Doberdob, Požganica in Jamnica spregovoril o pomembnih dogodkih: prvi svetovni vojni, bojih za severno mejo nove jugoslovanske države na Koroškem, o plebiscitu leta 1920 in dogodkih med obema vojnama v njegovih Kotljah – v Jamnici.

Med knjigami, ki jih je izdal po drugi svetovni vojni, so najbolj znane Solzice (1949). Do sedaj so bile samo v Sloveniji devetindvajsetkrat ponatisnjene, so pa ob Prešernovih Poezijah in nekaterih

Cankarjevih črticah največkrat prevedeno slovensko literarno delo. Tudi v kitajščino. V zbirki govori pisatelj o svojih močno občutenih in doživetih odzivanjih na prva zavestna srečanja s svetom in z življenjem, o prvih spoznanjih o notranjih globinah in širinah človekove psihe in medsebojnih človeških odnosih.

V svojih delih se je torej loteval pomembnih tem. Toda opisi še tako pomembnih dogodkov in še tako zanimivih usod posameznikov, zgolj prepisani iz življenjske resničnosti, še niso umetnine in hitro zatonejo v pozabo. Šele ustvarjalna moč umetnika jih preoblikuje in jih ohranja prihodnosti.

Tudi Prežihova dela bi ne bila preživela avtorja, ko bi v njih ne nastopale umetniško prepričljive literarne osebe s svojo preteklostjo, svojimi nazeri, značaji, temperamenti, navadami in razvadami. V romanih so to posamezniki v množici tesno povezanih skupnosti. V Požganici je gotovo najpomembnejši Močivski Petruh. V Jamnici jih je cela vrsta, od premožnega, vplivnega Lenarta Munka do samosvojega pohajkovalca Moškopleta in beračice Ajte. Med živimi in slikovitimi opisi tekočega življenja kolektivov jih pisatelj tu in tam izloči iz množice in jih izostreno izpostavi svoji pronicljivi pozornosti.

Še posebno tankočutno je Prežih opisal nekatere ženske like: v Ljubezni na odoru Radmanco, v Samorastnikih Hudabivško Meto, v Jamnici mlado Munkinjo, nesrečno Zabevko in Černjakovo terbo.

Velik mojster je bil Prežih kot opisovalec narave. Največkrat jo je opisoval v gibanju.

Tako smo med branjem črtice Prvi maj priče porajanja zgodnjepomladnega jutra, *ko vrhova najvišjih gor zagorita v škrlatnem plamenu*, Prežihov vrh pa je *kakor samotni otok sredi jutranjega kipenja*. Nato se začne megla sesedati, škrlatno sonce blede, dolino pa zalijejo modrikasta svetloba in tisočeri glasovi ptic in prvih

jutranjih sap. Mladi Voranc se zlije s pokrajino in narava ga vsega prežame.

V Ajdovem strnišču pisatelj prelije v naravo svoje razpoloženje in polje se mu zazdi nekako otožno, ker že vsa poletna rast zamira, toda vsa ta zamišljena otožnost... je tako lepa, da človekovo srce nehote prisluhne čudnim, daljnim mislim.

Toda narava je lahko tudi drugačna.

Oblaček, ki se komaj opazen zariše nad Svinjško planino, hitro raste in njegova barva postaja vedno ostudnejša. Mirna žetev rži na Bunkovi njivi pod Goro se spremeni v krčevit boj za vsako kopo, vsak snop rži – za vsako peko, vsak hleb kruha. Pa oblak buti ob goro in *pobeli polje s točo, kot da ga je pokrila sneg*.

Borovnik v noveli Vodnjak uresničuje sen prejšnjih rodov in svoj življenjski cilj. Izkopati hoče vodnjak. Spoprime se s suho zemljo, rine globlje in globlje, dokler ne naleti na vodo in se v njej utopi. Vodnjak se hitro napolni in voda se razlije po njivah in travnikih. Borovnikova smrt torej ni bila zaman. S svojim početjem je olajšal življenje bodočih rodov Borovnikov.

Najbolj okrutna je narava v noveli Boj na požiralniku. Dihurji, najbolj nesrečni in najbolj samorasli med vsemi samorastniki, se spoprijemajo s požiralniki, ki jim uničujejo pridelek. Spopadajo se z njimi, toda zemlja kipi v vedno večjem krogu in na obronkih tega kipenja se slinijo novorojeni požeruhi. Končno se Dihur le prerije skozi vrhno plast rdeče ilovice do legla teh sluzastih požeruhov in voda z vso silo privre na dan. Toda občutek zmagoslavja je kratek. Dihur v tem boju vendarle podleže in po njegovem pogrebu tuja roka razdre Dihurjevo gnezdo.

Snov za svoja dela je Prežih zajemal iz zakladnice živega spomina in resničnosti svojih dni. Bogatile so ga zgodbe, ki mu jih je pripovedovala mati – živa kronika vaškega življenja. Dragocene življenjske izkušnje in razgledi po literaturi so mu daleč od doma izostrili poglede na življenje v domačem okolju. Zagledal ga je v luči aktualnih evropskih dogajanj. Z načelnostjo svojega pogleda na svet in življenjska dogajanja jih je prežarjal, pa so mu dela in posamezni liki zadobivali in dobili simboličen pomen.

Svoje pripovedi in izpovedi je Prežih izražal v jeziku, ki je koreninil v narečju kraja njegovega otroštva in zgodnje mladosti. Kot svoje politične in literarne nazore si je tudi jezik kultiviral in bogatil samorastno, brez priučene šolske jezikovne modrosti. Najlepše in najbolj živo mu je zazvenel takrat, ko sta se snov in jezik ujela v polnem soglasju.

Zakaj torej ob stodeseti obletnici njegovega rojstva in dobrega pol stoletja po njegovi smrti sploh še govoriti o njem?

Zato, ker je v svet slovenske pripovedne proze prvi vključil tudi slovensko Koroško, še posebno Mežiško dolino in Kotlje.

Ta svet je poselil z literarnimi osebami, spodobnimi enakovrednega življenja v družbi z literarnimi osebami, ki so jih ustvarili drugi največji mojstri slovenske književnosti.

Ob branju njegovih del lahko spoznamo, iz kakšne preteklosti prihajamo, in kljub nekaterim stranpotem, pomislekom in trenutnim težavam vendarle lahko z zadovoljstvom ugotavljamo, da smo preteklost, kakršno je opisoval Prežih in kakršna trajno živi v njegovih delih, pustili že daleč za seboj. Toda človekovi notranji problemi in njegove stiske, tudi socialne, ostajajo. Nastopajo sicer v novih pojavnih oblikah in na drugačni ravni kot nekoč, a nič manj bolj boleče in nič manj krivične kot nekoč.

Še danes, ko spet stojimo pred usodnimi spremembami, nas Prežihova dela spomnijo na naše dolžnosti do prejšnjih rodov, njihovih žrtvovanj in žlahtnega dela njihovega izročila. Tudi na pravico in dolžnost, da zavestno ohranjamo in ohranimo našo nacionalno samorast, še posebno jezik, to največjo živo umetnino, ki so nam jo ustvarili vsi rodovi naših prednikov, tudi v družbi z drugimi evropskimi narodi, v katero vstopamo.

KF. Št. 2. December 2005. Str. 19–22

Srečanje z zgodovino – monografija o Prežihovem Vorancu

Marjan Kolar

Spomladi 2005 je izšla monografija o Prežihovem Vorancu, ki je natančno predstavila obe glavni Prežihovi dejavnosti. S tem je po petnajstih letih zaključila izdajo zbranih del, ki so izhajala od leta 1962 do 1990. (Drago Druškovič, Prežihov Voranc, pisatelj in politik. Celovec: Drava 2005, 511 str.). Ker je težišče dogajanja postavljeno v 30. leta prejšnjega stoletja, je branje te knjige nenehno soočanje z zgodovino, zato je za boljše razumevanje Prežiha nekatera dejstva nujno treba podati bolj podrobno.

(z vabila na predstavitev Druškovičeve knjige)

Politik

Ko se je Prežih leta 1893 rodil, je bila Slovenija del Avstro-Ogrske. Učni jezik v šolah je bil nemški in fant se je slovensko učil iz mohorskih knjig. Njegov oče je bil najemnik na grofovi zemlji in daljni cilj njegovega garanja je bil imeti kdaj kaj svojega; želja se mu je uresničila leta 1911. Danes je tam muzejska Prežihova bajta.

Že v 19. stoletju je kriza marsikaterega koroškega kmeta prisilila k delu v tovarni ali rudniku. Zato so Prežiha že kot otroka zaznamovali odpor proti germanizaciji in socialne krivice, predvsem ostra delitev na bogate in revne, ki jo je trdo okušal vse do 1. svetovne vojne. V italijanskem vojnem ujetništvu je usvojil komunizem kot svoj svetovni nazor in mu ostal zvest vse življenje.

Sprejel je torej nauk, po katerem je zgodovina sestavljena iz razrednih bojev med izkoriščevalci in izkoriščanimi vse do zadnjega, ki se bije med proletariatom in buržoazijo in ki se je v Rusiji končal z zmago oktobrske revolucije. Komunisti so verjeli, da gospodarski razvoj z nenehno akumulacijo premoženja na eni strani in z rastočo bedo delavcev na drugi nujno vodi v zlom kapitalistične družbe. Samo revolucija (ne pa morda kakšne socialne reforme) bo po zgledu Sovjetske zveze zrušila kapitalizem po vsem svetu in potem bo delavski razred skupaj s proizvodnimi sredstvi prevzel oblast.

Prežih se je že leta 1920 vključil v komunistično partijo in nato na Ravnah deset let (večinoma kot prikrit komunist) deloval v raznih legalnih delavskih združenjih. Tako je bil tajnik v Svobodi, član upravnega odbora Hranilnice in posojilnice in poslovodja klavne zadruge. Po zmagi socialistov na občinskih volitvah je postal občinski referent za prosveto. Po tajnem kanalu so ravenski komunisti vodili čez mejo kompromitirane tovariše iz države, vanjo pa prinašali veliko politične literature.

Ker so jugoslovanski komunisti odkrito priznavali, da se bori jo za ukinitev veljavnega družbenega reda in za prevzem oblasti, je država z Obznano že 30. decembra 1920 prepovedala KPJ, naslednje leto pa je bil sprejet še Zakon o zaščiti države. Partija se je umaknila v ilegalo in v naslednjih letih nadaljevala svoje delo podtalno. Organizirala je stavke, se v Trbovljah spopadla z Orjuno (Organizacijo jugoslovanskih nacionalistov) ter vedno znova našla možnosti, da je njena beseda prišla med ljudi.

Kralj Aleksander I. je izrabil nemoč parlamenta za reševanje nacionalnih in socialnih nasprotij v državi. 6. 1. 1929 je z državnim udarom razpustil parlament in uvedel (t. i. šestojanuarsko) diktaturo. Iz Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev je nastala Kraljevina Jugoslavija. Odpravljene so bile ustava, svoboda tiska in pravica do združevanja.

Povsem mimo analize dejanskih razmer v državi in brez temeljitih priprav je vodstvo KPJ februarja 1929 izdalo direktivo o obo-roženi vstaji, ki seveda ni mogla uspeti, partiji pa je poleg poraza prinesla veliko škodo. Nekaj komunistov je bilo ubitih, nekaj obso-jenih na smrt, nad 850 je bilo zaprtih.

Prežihov Voranc je pred aretacijo pobegnil čez mejo v Avstrijo in se podal v emigracijo, v kateri je preživel devet let (1930–1939). Pod raznimi ilegalnimi imeni je prekrižaril Evropo. Najprej je poldrugo leto delal kot instruktor Evropskega kmečkega komiteja pri Komin-terni (mednarodni zvezi komunističnih partij); na Norveškem in Balkanu je soorganiziral stavke poljedelskih delavcev. Konec leta 1932 se je ustalil na Dunaju v zamejskem biroju KPJ kot urednik gla-sila slovenskih in italijanskih komunistov Delo. Tu je leta 1933 na-pisal brošuro Boj za osvoboditev in združitev slovenskega naroda.

Za vodstvo KPJ v tistem času so v glavnem značilni medseboj-ni prepiri in frakcionaštvo. Kominterni, ki je od ustanovitve leta 1919 združevala in iz Moskve usmerjala vse komunistične partije, je leta 1932 imenovala začasno vodstvo in politični sekretar je pos-tal Milan Gorkić.

Prežih je z Gorkićem dobro sodeloval. V stiku z vodilnimi ju-goslovanskimi komunisti se je izobrazil v razgledanega marksis-ta boljševističnega tipa. Bil je delegat na kongresu Kominterne v Moskvi, izkusil je šestnajst mesecev zaporov v Pragi in na Dunaju. Potem je delal na partijski izpostavi v Parizu. Tam je vodil t. i. pa-tronatsko gibanje pod pokroviteljstvom Rdeče pomoči, ki je jugo-slovanskim komunistom zagotavljalo razmeroma velika finančna sredstva od izseljenih rojakov.

Medtem je organizacijski sekretar KPJ postal Josip Broz, ki je po odstavitvi Gorkića leta 1937 opravljal tudi naloge generalnega sekretarja KPJ. Kljub nekaterim nesoglasjem je Tito Prežiha pri-tegnil k delu za krepitev KPJ. Občasno ga je Prežih tudi nadome-

ščal in vodil nekatere komisije. Še naprej je imel odločilno vlogo pri organizaciji financiranja KPJ in zato velik vpliv v stranki, ki pa ga zaradi osebne skromnosti ni izkoriščal. V letih 1937–39 je vodil knjigarno KPJ Horizons. Organiziral je tiskanje glasila KPJ Proleter in drugih komunističnih spisov. Hkrati je delal v centru za prostovoljce, ki so iz Jugoslavije odhajali v mednarodne brigade španske republikanske vlade.

Ker se je moral Tito pri Kominterni v Moskvi boriti s hudimi sumničeni, je bil precej dolgo odsoten. V času Stalinovih čistk so aretirali večino jugoslovanskih komunistov v Rusiji pod obtožbo, da so imperialistični vohuni in izdajalci. Takrat je med onimi, ki so živeli v Parizu, prihajalo do hudih trenj, intrig in preprirov, in Prežihovo delo je bilo zelo oteženo. Začasno vodstvo KPJ ni imelo ne avtoritete, ne izkušenosti, ne samozvesti, ne podpore, zadnji čas tudi ne sredstev, in Prežih je takrat zapisal: »Pamet mi je kratko malo nehala delati. Sam sebi se zdim, kakor da brez moči sedim na bregu reke in sem obsojen gledati, kako me spodnaša tok.« (str. 248) Na koncu je vprašal, ali mu še zaupajo ali ne. Bil je skromen in discipliniran komunist, marljiv delavec z dolgoletnimi izkušnjami, toda reševal je večinoma tehnične naloge. Ženi je pisal: »Sem navaden politični emigrant, ki je z eno nogo vedno v arestu... dela za svoj cilj brez ozira na lastne koristi.« (str. 244)

Tudi ko so začela izhajati kritična dela o stanju v Sovjetski zvezi (Gide, Panait Istrati), je Prežih neomajno verjel, da je Stalinova politika kljub čistkam pravilna. A v negotovem položaju ni imel pooblastil za kakršnokoli pomembnejšo odločitev. V času Titove odsotnosti večkrat tudi ni vedel, kako naj brez navodil dela, da bo prav. Poleg tega je v letu 1938 tudi intenzivno pisal roman Požganica, večkrat kar po pariških kavarnah med posameznimi sejami. Skratka, nezadovoljstvo z njegovim delom se je nabiralo in tik po začetku 2. svetovne vojne (4. 10. 1939) je bil razrešen vseh političnih funkcij ter bil (takrat že uveljavljen pisatelj) ilegalno poslan v Slovenijo z edino zadolžitvijo, naj še naprej piše knjige.

Kakor je bil Prežih leta 1937 naknadno kooptiran v CK novoustanovljene Komunistične partije Slovenije, tako ga leta 1940 na 3. partijski konferenci KPS ni bilo več v novem vodstvu, v katerem sta glavno vlogo prevzela mlajša Kardelj in Kidrič. Partija mu je v Sloveniji sicer priskrbel varna bivališča, v katerih je lahko pisal, a njegova kariera vrhunskega politika je bila končana. Pri tem ničesar bistvenega ni spremenilo dejstvo, da je bil med vojno v Ljubljani aktiven član OF, saj je vodil plenum kulturnih delavcev ter komisijo za posojila in gospodarski svet. Napisal je tudi brošuro O slovenskih mejah, v kateri se pojavi kasneje zelo odmevno geslo: »Tujega nočemo, svojega ne damo.« Januarja 1943 je bil aretiran in nato do konca vojne zaprt v koncentracijskih taboriščih Sachsenhausen in Mauthausen. Ko je Josip Vidmar na 2. zasedanju Avnoja 29. 11. 1943 v Jajcu predlagal Titu, da bi Prežiha zamenjali za ujetega nemškega majorja, je Tito to odklonil. Po osvoboditvi je Prežih sicer postal poslanec v zvezni skupščini in predsednik Ljudske prosvete, a to po teži in pomenu seveda niso več bile funkcije, kakršne je opravljal nekoč.

Tako se je končala zgodba o Prežihu politiku. Zgodba o pisatelju je dosti bolj svetla.

Pisatelj

Prvo kratko prozo je napisal kot šestnajstletnik ter do odhoda k vojakom v različnih časnikih in revijah objavil 27 črtic in dve noveli. V njih je pokazal smisel za kritiko socialnih razmer. Pozoren je bil na usode z dna kmečke hierarhije: kmečki gozdni delavci, hlapci, dekle in potepuhi. Na svoji poti po slovenskem obrobju je srečeval socialne iztirjence in spoznaval etične deformacije delavcev: kraje, varanja, laži. Njegovi pripovedni liki so v tem obdobju pasivne žrtve družbenih razmer. Izbor njegove proze je izšel leta 1925 z brezbarvnim naslovom Povesti. Knjiga ni doživela opaznej-

šega odmeva, zato je Prežih dal prednost že opisanemu političnemu delu, čeprav je še vedno pisal in je celo vzel s seboj v emigracijo osnutek romana Doberdob.

Na tujem je v njegovem pisanju prišlo do velike spremembe. Bolj ko je namreč spoznaval marksizem, bolj je razumel zakonitosti, po katerih je delovala družba in v katere so bili ujeti tudi njegovi koroški kmetje in proletarci. On je bil kot aktivist Kominterne eden od poklicanih, ki so pripravljali revolucijo, da bi spremenili svet. Nobenega dvoma namreč ni bilo, da je veliki ekonomski razvoj Sovjetske zveze ob hkratni svetovni krizi kapitalizma na Zahodu jasno dokazoval veliko prednost socializma pred kapitalizmom in s tem seveda tudi pravilno usmeritev jugoslovanskih komunistov.

Marksizem je hkrati učil, da je umetnost ena od oblik družbene zavesti, usmerjanje na preobrazbo starega sveta pa je pomembna sestavina novega realizma. Napreden pisatelj stoji sredi boja množic in s svojim pisanjem prispeva k zmagi pravične stvari.

Tako se je v Prežihovem pisanju za razliko od prejšnjega zdaj pojavila nova poteza – gotovost ustvarjalca, ki razume usode svojih junakov, obenem pa pozna tudi izhod iz njihovih stisk. Zato jih je začel oblikovati z močnejšimi, kar silovitimi zamahi. Svoje romane je znal postaviti v najbolj krizna obdobja ter jih nato umetniško oblikovati.

Monografija kaže takšno periodizacijo Prežihovega pisanja: 1921 – Borba, 1925 – Vodnjak, 1935 – Boj na požiralniku, 1939 – Ljubezen na odoru, 1939 – Požganica, 1940 – Samorastniki in Doberdob, 1941 – Ajdovo strnišče, 1942 – Solzice.

Samorastniške novele so izhajale v letih 1935-36. V noveli Boj na požiralniku se mu je zemlja kazala kot nenasitna pošast, življenje bajtarja, malega kmetijskega proizvajalca, je oblikoval kot tragedijo. To in druge novele je podal z močnimi potezami, ki iz realistič-

nih mer silijo v monumentalnost in stilizacijo. V njih je precej poetiziranja, izbrani so krepki, mogočni, tudi presenetljivi momenti. Svoje občutenje je dogradil v mit o samoraslem najširšem delavskem sloju. Samoraslost je sploh osrednja lastnost, ki na videz neznatnim ljudem daje veličino, s katero simbolično rastejo nad omejeni prostor in čas. Kritika je Samorastnike sprejela zelo ugodno.

V Požganici (1939), romanu iz plebiscitnih dni, nastopajo pisatelju najbližji grofovski najemniki. So za Jugoslavijo, ker upajo, da jim bo v njej bolje. Ob plebiscitu spoznajo, kako so na obeh straneh padali fantje za veliko zablodo. Revolucija je bila izigrana, idealizem spodkopen, a grob padlega junaka iz bajtarske Jazbine jih je vendarle krepil v vztrajnosti.

Čeprav je v romanu dosti poročanja in feljtonskega ironiziranja meščanske in nemškutarske strani in kljub idejnemu prikrojevanju, je v Požganici vrsta živih človeških postav.

V Doberdobu (1940), romanu o prvi svetovni vojni, je Prežih podal široko panoramo vojaškega življenja po kasarnah in na kraški fronti. Pokazal je, kako se budita slovenska zavest in odpor proti oblasti, ki je sprožila vojno. Amun (ima nekatere pisateljeve poteze) zato prebegne k sovražniku. Tisti, ki ostanejo, zorijo v prevratnem ozračju, v katerem odmevata deklaracijsko gibanje in oktobrska revolucija do judenburškega upora.

Poleg dobrih strani je kritika v romanu opazila obilje ohlapno anekdotičnega, tudi deklarativnega.

Jamnico, roman soseske, je Prežih začel pisati leta 1940, izšla pa je leta 1946. V njej je prikazal gruntarje, berače, industrijske delavce, trške malomeščane in izobražence skozi dve desetletji. Zato se kdaj ni mogel izogniti šibkosti v kompoziciji in reportažnosti, tudi preprostostim v razlagah. Opazno je nagnjenje k močnim efektom, beraški romantiki, prikazovanju spolnih ekscesov in duševne iznakaženosti.

Prežih je v Jamnici ustvaril močno podobo trenj med različnimi skupinami in posamezniki, razkroj kmetstva pod vlado kapitalizma, posebno v letih gospodarske krize, kar pomaga, da se zblížajo prej med seboj sprti gospodarji in delavci. Izstopa monumentalna podoba starega Munka. Iz celote stopajo novelistični bloki, kakor obdarovanje revežev in beračev, proščenjska procesija, steljeraja in nočno tavanje trške pivske družbe. – Vse priče prave epike, ki je znala zajemati široko in najrajši tudi mogočno. Prežih je v tem romanu, ki ga je sam najbolj cenil, dosegel umetniški vrh.

Mnogi podatki, ki jih je Druškovič v posameznih knjigah zbrane delu nanizal v opombah, so v monografiji razporejeni v štiri-deset poglavij. Ta je uredil kronološko, tako da je na podlagi mnogih citiranih virov zelo podrobno popisal življenje politika Lovra Kuharja in podal večkratno analizo del Prežihovega Voranca. O njem so pač pisali vsi najboljši poznavalci slovenske književnosti, od Vidmarja do Boršnikove, Slodnjaka, Zadravca, Glušičeve, Pogačnika in Grdine. Tehtna spoznanja sta prispevala tudi Janez Mrdavšič in Marijan Kramberger. Soglasno so priznali, da je bil Prežih največji pripovedni talent med tedanjimi slovenskimi pisatelji.

Tako je Druškovič s to monografijo opravil veliko delo in ustvaril trajen dokument o enem največjih slovenskih pisateljev.

Zunaj monografije, ki jo dopolnjujejo nekatere fotografije in skice, so seveda ostale številne lokalno znane anekdote, ki osvetljujejo kakšne dogodke iz pisateljevega življenja. Razmišljanja o tem, koliko je Prežih politik koristil Prežihu pisatelju, koliko pa mu je morda škodil, niso več stvar zapisa o monografiji.

V Prežihovem času (in še precej pozneje) nihče ni mogel vedeti, da bomo nekoč zapisali: »Osnovna značilnost komunizma kot političnega sistema je prevlada politične sfere (države) nad družbeno, ideološko vsiljevanje obveznih vzorcev vsakdanjega življenja, vključno z zasebnostjo. Komunizem se je izkazal kot gospodarsko

neučinkovit, nesposoben jamčiti človekove pravice in kulturno nezadosten.« (Leksikon Cankarjeve založbe. Ljubljana: 2004, str. 507)

A če se je komunizem v Evropi preživel, ostajajo Prežihova najboljša dela živa, saj še danes občasno ponatiskujejo predvsem Samorastnike, Solzice in Požganico. Tako je pisatelj preživel politika.

LITERATURA

Enciklopedija Slovenije 9. Ljubljana: Mladinska knjiga 1995

Leksikon Cankarjeve založbe. Ljubljana 2004

Zgodovina slovenskega slovstva VI. Ljubljana: Slovenska Matica 1969

Marja Boršnik, Studije in fragmenti. Maribor: Založba Obzorja 1962

Boris Zihnerl, Književnost in družba. Ljubljana: Cankarjeva založba 1957

Bitka, kakor življenje dolga. Ljubljana: Cankarjeva založba 1975

Aleksander Kutoš, Zveza komunistov Jugoslavije, ustanovitev in razvoj. Maribor: Založba Obzorja 1978

II

Prežihova proza

KF. Št. 1–3. 20. 2. 1956. Str. 21–23.

Začetki Prežihovega Voranca

Tone Sušnik

Stara kmečka hiša je pri Prežihu še čisto taka, kakršna je bila takrat, ko so bili tu Kuharji najemniki. Tudi parna je še ista. Na tej parni je začel Lovro Kuhar svoje pisateljstvo.

Nista minili še dve leti, ko je izstopil iz hotuljske dvorazrednice, že se je začel javljati kot pisatelj. Oglašal se je pod različnimi imeni: kot Črt, kot Ivan Wastl, kot Lorenc Kuhar, Lovro Kuhar, L. Ženovec. Pojavil se je v Miru, Domačem prijatelju, Zarji, Ljubljanskem Zvonu, Kresu, Ilustriranem Glasniku, Slovenskem ilustrovanem tedniku, Pod lipo.

Prvo njegovo tiskano delo je izšlo dne 17. aprila 1909 v Miru, tedniku koroških Slovencev (od 1881 do 1920), z naslovom: **V tujino**, podpisal se je: Črt. – Naši drvarji morajo v tujino – v Romunijo, ker doma zanje ni dela. Semkaj pa prihajajo tujci–Lahi. »Prekleti Lahi! Ne! Ne Lahi, ampak grof, ki... ne da dela in pita tujce... Oj domovina, koliko grobov si prodala tujini! Koliko kletvic, koliko vzdihov in solz mori vest tvojih veljakov! Pa ljubimo te vsekako. Saj ti nas ljubiš, pa si sama reva zapuščena. Romunija, bodi vsaj ti usmiljena, naj ne teži tvoja gruda trupel tujcev – slovenskih drvarjev!«

Že v tem svojem prvencu postavlja 15–letni Lovro Kuhar pred nas košček živih usod svojega kraja, ki kažejo nacionalno in socialno zapostavljenost koroških Slovencev in krivce trpljenja in krivic: grofe in veljake. Že tu se pojavlja velika ljubezen do trpeče domovine, ki jo srečujemo vseskozi v poznejših njegovih delih.

S tem letom (1909) se prične njegovo stalno sodelovanje pri »Domačem prijatelju«, ki ga je izdajala Vydrova tovarna hranil v Pragi (od 1904 do 1915). – V osmi številki tega letnika je natisnjena črtica Petkov Cenc, in sicer pod psevdonimom: Ivan Wastl. To je zgodba dveh pijancev, ki se na poti iz gostilne domov smrtno ponesrečita. – Kaže, da je urednici Kvedrovi še več kaj poslal. V 12. številki tega letnika je zapisala v listnici uredništva: »Lovro, Vi ste rokodelec, vendar Vaši pisateljski poskusi niso slabejši kakor drugih študiranih ljudi. Za tisk seveda niso; saj veste, da je za vsako delo potrebna vaja, dolgoletno učenje, dar in železna vztrajnost. Samo nespametneži mislijo, da pade pesnik ali pisatelj »fix und fertig« izpod neba, kakor peče prepelice v deveti deželi. Uganke bom porabila.«

Leta 1910 je objavljala izključno v »Domačem prijatelju«. Objavil je štiri krajše pripovedi, in sicer vse pod imenom Ivan Wastl. Prva je **Ironija**, (str. 43): ironija hvalospevne osmrtnice krčmarju; druga **Poslednji pot**, (str. 125), spominja na Hlapca Jerneja: Mladi gospodar velike kmetije odslovi hlapca, ki je bil že 40 let pri hiši. Iz usmiljenja ga je vzel majhen kmet, hlapec pa je že naslednje jutro umrl. (Urednica je napisala v listnico: J. W. na Koroškem. »Poslednji pot natisnjen, člančič pa ni dovolj trezno in stvarno.) – Tretji spis v tem letniku je **Dr. Brinec in usodne Pušnikove gare**, (str. 252): Zdravnik ni hotel sesti na volovje gare in je rajši pešoč ob njih, prisedel je šele, ko je postala cesta le pregrda. – Četrty je **Noč v koči Andrejca Ožgana**, (str. 290): V koči ležijo: pijani Andrej, umirajoča žena; Nejč, najstarejši sin, in njegov bebasti brat in bebasti sestra. »Nejč objokuje mrtvo mater, obenem pa kriči od strahu, ker je sam v črni strašni noči v sredi med mrtvimi, blaznimi in pijanimi.«

Tudi leta 1911. je objavljala samo v »Domačem prijatelju« in spet vse pod imenom Ivan Wastl. (Str. 113): **Mi vozniki**, jedrnat opis življenja voznikov in obramba, ker so kot preklinjavci na slabem glasu. (Str. 178): **V zimi**, slika iz trdega drvarskega življenja. (Str. 246): **Blagoslov**: Kmet želi, naj mu pobožen menih in puščavnik blagoslovi zemljo, ker slabo rodi. Ta mu razloži, da je obilo gnoja pravi

blagoslov polj. (Str. 338): **Koroški narodni pregovori in reki.**

Leta 1912 je objavil:

V »Domačem prijatelju« (str. 139): Lorenc Kuhar: **Baraba**: nekdanji Dvornikov hlapec se zopet pritepe v kraj in okrade sohlapca in gospodarja. (Str. 168): Ivan Wastl: »**Iz našega življenja**«: »Vigred je prišla, krasna mlada devojka, in z vigredjo je prišlo novo življenje, oj lepo to življenje posebno na deželi...« (Str. 236): Ivan Wastl: **Iz našega življenja**, kramlja o življenju hlapcev; o njih trdem, toda po svoje veselem in zanimivem življenju.

Tega leta (1912) pa je tudi objavil prve slike iz proletarskega življenja v socialistični Zarji (ki je izhajala od 1. 1911 do 1914) v številkah 12. XII.–20. XII.: Lovro Kuhar: **Med nami** (od 17. XII. dalje pod imenom: L. Ženovc): to je podoba iz dni, ko je šel iskat srečo v svet, a je našel še hujše razočaranje, še hujšo krivico.

Leta 1913 so izšle tele črtice:

V Domačem prijatelju (str. 1): Lorenc Kuhar: **Pri vapnici**. (»Ob takih prilikah se zbere navadno več ljudi skupaj, starih in mladih, ki si pripovedujejo, se smejejo in se šalijo včasih do belega jutra...« (Str. 225): Lorenc Kuhar: **Iz našega življenja**: »V lepem kraju živim. Kotlu podobna dolina leži stisnjena v planinah, sredi doline je vas s cerkvijo, okrog vasi je nekaj ravnega polja, njiv in travnikov; čez polje se vlečeta dva pasova, bela cesta in struga potokova ter izginjata v ozki soteski, ki veže kotlino s kraji onstran gorovja. Okrog in okrog se vrstijo hribi, tam na južni strani dvignjeni v visoko, skalovito pogorje, ki kraljuje nad krajino in ji daje slikovito romantično lice. Po holmih, brežinah in višinah se dvigajo samotni kmetijski domovi. Visoke strme strehe poslopij se vzpenjajo nad sadnim drevjem, beli zidovi se bliskajo med tratami. Ne vem sicer, kdaj je moja domovina najlepša, ali zjutraj, ko vstaja iz rose in svetilka v prvih sončnih žarkih, ali zvečer, ko sonce odhaja in postaja mrak

ali morda v mesečni noči odeti v tajinstven somrak zibajoči se v odmevu različnih klicev, jekov in zvokov, ko se vsa zdi kot očarana, ampak zavedam se njene krasote in jo ljubim.« Piše o ljubezni do domovine in pravi, da se marsikaj ljubi: »Ljubijo se dekleta, ljubijo se prijatelji in sorodniki, bratje in sestre; a ljubezen do domovine je drugačna; je kot ljubezen otrokova do rodne matere, globoka in resna, prerojena na blagih čustvih, orošena s spomini in zakopana v srce. Kadar vzklije na dan, je silna, neuklonljiva, hrepeneča in je utehe željna, skeleča, ako najde človeka nepripravljenega.« Dalje piše: »Pa tudi moji rojaki ljubijo svojo rodno zemljo, so taki, ki v mladih letih odidejo v svet, obhodijo pol zemlje, na starost se pa vračajo v domovino umirat v njeno naročje... Tako je narod okrog mene, drugače je preprost, šegav in sanjav in ni prežet z ono sentimentalnostjo, ki veje iz sanjavih polmračnih salonov. Življenje mu je kruh. Kadar je vesel, poje, če je žalosten, toči solze. V radosti žvenklja s cekini, pije in poje, pretepa se in roga celemu svetu, drugače zdihuje, hodi v cerkev in se v molitvah klanja svojemu Bogu. Včasih, kadar opazujem to življenje, kolnem usodo, ki me je potegnila iz njega in mi porinila pero v roke; lahko bi živel kot živijo drugi, med tednom bi delal, v nedeljo bi molil in popival z drugimi, pel in stokal in kadar bi prišla zadnja ura, bi legel in umrl brez skrbi. Mnogo mirnejši bi bil tek mojega življenja, do smrti bi mi ostale skrite nesramnosti in spletkarije, ki vladajo sedanji vek.« Kar že izstopa v tem opisu, je Kuharjeva zavest, da mu je usojeno pisati o svojem ljudstvu in odkrivati krivičnost časa. S tem trenutkom dejansko sprejme borbo za pravico, ki ji ostane zvest do kraja. (Str. 335): Lovro Kuhar: **Dva očeta**: Sin, ki je vse doslej smatral materinega moža za svojega očeta, sreča pravega, ki je pijanec in potepuh.

V Ljubljanskem zvonu pa je objavil doslej najdaljšo povest (1913), (str. 192, 227 in 301): Lovro Kuhar: **Tadej pl. Spobijan**. Da je mlad, nepoznan in brez zvez prodril v osrednjo slovensko leposlovno revijo, pomeni brez dvoma priznanje njegovemu pisateljskemu talentu. Ta povest je nastala v ljubljanskem ozračju. Opisuje življenje potepuha in anarhista.

V Slovenskem ilustrovanem tedniku je to leto (1913) objavil tri zgodbe, vse s pravim imenom Lovro Kuhar. Te so: (štev. 1): **Zgodba svete noči**: »Vršila se je pred sto leti, ko še ni bilo toliko koledarjev...« Pri Ošvenu, kmetu visoko na Uršlji gori, so vedeli, da je Božič, ko končajo z mlačvijo. Tisto leto so pa za dan zakasnili. (Štev. 41): **Konec trpke usode**. Odlomek iz življenja koroških Slovencev: Na dražbi kupi domačijo tuj meščan. (Štev. 47): **Jubilej**: Slovenski učitelj obhaja 25-letnico službovanja v nemškem Hinterwaldu pod Turami. Za jubilej je prišel v Celovec in tam zahteval po slovensko vozni listek v domači kraj. Zaradi tega so ga zaprli.

V Zarji je to leto objavil: (8. I.–11. I.): L. Ženovc: **Nas eden**. (11. I.; 13. I.): **Obrazi s ceste**. (28. II.–5. III.): **Večerja**. To so slike delavske bede. Značilna je Večerja. Tu se jočejo na eni strani gospoda: gospod tovarnar, gospa, sinček in hčerka, ker se ne morejo zediniti, kaj bi naročili kuharici za večerjo; na drugi strani pa se jočejo delavski otroci, ker morajo lačni v posteljo, joče se mati, žalosten je oče, brezposeln delavec, ker nimata jesti za otroke.

Leta 1914 je objavil tole:

V Domačem prijatelju (str. 39): Kuhar Lovro: **Iz našega življenja**: Stari Dvornik mu pripoveduje o svoji mladosti, posebno o pretepu med leškimi knapi in Hotuljci. Za dekleta so se stepli. Tepli so se teden dni, šele takrat se je domačim posrečilo nagnati knape. Izzval pa je Dvornik knape s tem, da je med »štajriš« zapel: 'je prišev z Lieš an cotov knap, še hvač ni mev, je kazov gnat!' Značilen je opis nara-ve: »Sonce je jasno in žareče, nebo vedro, zrak soparen, dušeč, a tih, nepremičen, vse tako prozorno, neskajeno, tako nedopovedljivo lepo. Po travnikih se vrstijo sveže košene redi, rosa izginja; trava izgublja barvo... Čez vse to veje poljska poezija, poezija preprostosti, življenja in zdravja, poezija mladosti...« (Str. 121): Lorenc Kuhar: **Konec**: To je njegova zadnja zgodba v Domačem prijatelju Zofke Kvedrove. Kakor je v svoji prvi, ki jo je objavil v tem listu, opisal pijanca in njegovo smrt, podobno tudi v tej: pijanec pade v izkopan grob in si zlomi tilnik.

V Slovenskem ilustrovanem tedniku (štev. 4) je objavil: Kuhar Lovro: **Pozimi** – Črtica o dveh gozdnih delavcih, ki sta izkoristila dobrotljivost in zaposlenost zdravnikovo, da dosežeta bolezenski dopust.

Ljubljanski zvon (str. 30) je objavil: Lovro Kuhar: Za delom – zgodbo brezposelnih.

Leta 1915 je poslal Ilustriranemu Glasniku (ki je začel izhajati 1915 v Ljubljani) dve sliki iz ruske fronte iz Galicije: Lovro Kuhar: **Bajonetni napad** (štev. 31): kaže razpoloženje vojakov tik pred napadom na sovražnikovo postojanko. Lovro Kuhar: **Pred odhodom na bojišče** (štev. 33): slika s fronte.

Odslej ni do leta 1920 registrirano nič njegovega tiskanega.

Leta 1920 je priobčil Mir dva njegova spomina iz vojske (2. I.): Lovro Kuhar: **Moj božični večer v ujetništvu**. »Ta podlistek ni namenjen mladim in nežnim srcem, pač pa usmiljenim,« piše urednik v opombi. Napisal ga je na božič 1918 v italijanskem taborišču Casale di Altamura. Drugi je (9. I.): **Moje prenočišče**, podpisan pa Lovro Kuhar. V štirih nadaljevanjih prikazuje, kako šikanirajo oficirji vojaške. Idejno sliči na poglavje iz Doberdoba Lebring.

Leta 1921 je objavil v Kresu (izhajal 1921–1922) črtico: Lovro Kuhar: Obračun, slika brezposelnosti, v Ljubljanskem Zvonu (štev. 1, 2, 3, 4) pa : Lovro Kuhar: **Borba**. Ta povest je eno njegovih najmočnejših leposlovnih del te dobe. Avtobiografsko pripoveduje o svojem in življenju svojih staršev – grofovih najemnikov, dokler se ne priborijo do lastne bajte, in osvetljuje svoja mladostna spoznanja socialnih krivic.

S to povestjo se je Lovro Kuhar poslovil od Ljubljanskega Zvona. Z leposlovnimi spisi sodeluje v glavnem samo še v novo ustanovljenem listu Pod lipo (1924–1926), ki ga urejuje Anton Kristan. Tu je

objavil leta 1924: Kuhar Lovro: **Deklica z mandolino** – sliko iz vojnega časa, in Kuhar Lovro: **V strugi**. To je razgovor dveh delavcev o socializmu in revoluciji. Revolucija bo kapitalistični red postavila na glavo, na vladi bo delovno ljudstvo in bo gnjavilo gospodo. Zlo vsega je v mestu, kjer žive ljudje na kupu in so zato nevoščljivi drug drugemu; na kmetih pa je narava široka, tam je prostorno, taka je tudi duševnost kmečkih ljudi. Leta 1925 je izšel »Pod lipo« **Vodnjak** pod imenom Kuhar Lovro in s podnaslovom: Kmetška slika. Kaže silen spopad človeka z zemljo in naravo. Z jezikovnimi popravki je sprejel zgodbo v »Samorastnike«. (Po tej je izdelal Fr. Kosmač film: Koplji pod brezo.)

Leta 1925 je Kuharju končno uspelo izdati zbirko Povesti, kar je skušal že štiri leta poprej. Vanjo je sprejel: Tadej pl. Spobijan iz LZ 1913, Borba iz LZ 1921, Za delom iz LZ 1914, Barbara iz Dom. prij. 1912 in Obračun iz Kresa 1921. »Povesti« so izšle v Zadrugi založbi kot prvi zvezek njene leposlovne knjižice s kratkim, nepodpisanim uvodom in karakteristično označbo: Lovro Kuhar je delavec, doma na kmetih. Takoj po izidu je objavil list Pod lipo oceno, ki jo je napisal A(nton) K(ristan); pravi, da pripoveduje Kuhar neprisiljeno, jezik pa mu teče gladko. – Ob Povestih se je ustavil tudi Ljubljanski Zvon (aprila 1926 na strani 310). Oceno je napisal Kocijan (Fran Albreht?). Pravi, da ga miče krstiti te povesti »za dokumentarne študije o psihi, življenju in borbi našega malega kmeta in delavca. Pozna se jim na prvi pogled, da jih je napisal človek, ki biva v temnem kontaktu z maso... Naturalistično ostro objetje opazovanega predmeta; nezamotana, toda zanimiva in aktualna fabula, jedrnat jezik, ki izdaja priroden stilističen talent – to so prednosti tega knjižnega prvenca.«

Naslednje leto (1926) ima Kuhar še samo eno povest, in sicer v listu Pod lipo: **Sektor štev. 5**. To je spomin z italijanske fronte, dobra psihološka podoba razpoloženja vojakov v strelskem jarku. Vse skozi se kaže negativen odnos do vojne.

V prvi številki obnovljenega Domačega prijatelja (1927–1941) je objavil nekako nadaljevanje, ki ga je že list Pod lipo obetal, pa je prenehal izhajati, naslov je taisti: **Sektor štev. 5** (štev. 1, leto 1927).

Obe ti zgodbi je prevzel v roman Doberdob.

S tem je Kuhar utihnil in se oglasil šele iz emigracije. Sam je dejal, da je izgubil veselje do pisanja, ker ni bilo zanimanja za njegovo delo (prim. Slodnjak, Obzornik 1950!). To so potem leta njegove velike politične aktivnosti. Kljub temu pa je bil še vedno tvoren v leposlovju. Snoval je roman Doberdob. Marca 1930 se je že pogajal, da bi ga izdal, toda maja tega leta je moral emigrirati. Tako tega načrta tedaj ni izvršil.

S tem je prva doba Kuharjevega leposlovnega ustvarjanja končana.

Čeprav tvori to, kar sledi v dobi emigracije, na Kuharjevem leposlovnem področju navidezen preokret in se zdi kot izbruh doslej neznanega ognjenika, je v resnici samo posledica in dozoritev dosedanjega dela. Že v prvencih se razkrivajo Kuharjeve lastnosti in značilnosti, ki pozneje zrastejo v ono moč, da ustvari monumentalna dela. Prav tako, kot smo stilne elemente Prežihove srečevali že v prvih delih, srečujemo v zasnovi tudi vso galerijo njegovih oseb in idej že v teh prvencih.

»V našem kraju živi... človek, imenovan Gvažar. Pije za tri, štiri. Pri nekem kmetu je izpil vedro mošta sam tekom pol ure...« (Dom. prij. 1913). – Ali ni to morda Moškaplet iz Jamnice? In tako bi lahko

primerjali še dalje in odkrivali zarodke, če ne že kar popolne slike iz Jamnice, Požganice, Samorastnikov, Doberdoba...

Osvetlitev prvencev z njegove življenjske poti: Rojen 10. avgusta 1893. – 1909/1910 so bili Kuharjevi še najemniki pri Prežihu. – 1910 odide v Trst, barabi po Gorici in si išče dela v Celovcu. – 1911 se vrne na vigred domov. To leto si kupijo Prežihovo bajto in pridejo na svoje. – 1912 jeseni gre v Ljubljano v združno šolo. – Vigredi 1913 se vrne domov. – 1914 je na Višji združni šoli na Dunaju. – 1915 je na fronti. – 1916–1919 je po italijanskih taboriščih. – Od jeseni 1919 je uradnik pri Bratovski skladnici Jeklarne na Ravnah – do emigracije (maja 1930. leta).

KF. Št. 10–12. 29.11.1956. Str. 32.

Neznani spisi Prežihovega Voranca

France Dobrovoljc

Ko se je Prežihov Voranc v začetku 1940. leta vrnil v domovino, je prišel v Ljubljano, kjer so prijatelji in znanci preskrbeli varno zavetišče nekje v bližnjem Polju. Kljub razburljivim časom, ki so naznanjali nevihte prihajajoče vojne tudi v Jugoslaviji, pa njegovo pero ni prav nič počivalo. Pripravil je za natis svojo znamenito zbirko novel »Samorastniki«, poleg tega pa pisal feljtone in spomine na svoja številna potovanja po Evropi. Tov. Ludvik Mrzel, bivši urednik »Ponedeljskega Jutra« v Ljubljani, me je nedavno tega opozoril, da mu je pisatelj kmalu po svojem povratku domov začel prinašati razne podlistke za objavo v listu, pri čemer mu je dal popolnoma proste roke glede jezikovnih in pravopisnih popravkov. Seveda je moral pri tem tudi paziti, da bi se v podlistke ne utihotapila kaka stvar, ki bi lastnikom lista, dr. Kramerju in drugovom, ne bila prijetna, kar se je nazadnje vendarle pripetilo. Ti podlistki doslej še niso bili v evidenci literarne zgodovine. Tov. Mrzel se ni mogel spomniti niti datumov niti števil, v katerih je objavljal te prispevke. Spominjal se je le od daleč, da so se tikali potovanj Prežihovega Voranca po skandinavskih deželah in morda tudi po Balkanu. Po pazljivem prelistanju celotnega letnika 1940 »Ponedeljskega Jutra« se nam je posrečilo ugotoviti tri feljtone, ki so prav za gotovo potekli izpod peresa koroškega pisatelja, o čemer priča njihov slog in snov. Vsi trije feljtoni so podpisani s psevdonimom oziroma s šifro. Prvi je izšel pod naslovom »Med Dnjestrom in Donavo« v 4. številke dne 22. januarja 1940 s psevdonimom Ažej. Tu je pisatelj zares duhovito vzel kar prvo in zadnjo črko v abecedi in jima dodal obrazilo -ej, ki je tako zelo priljubljeno pri koroških moških rojstnih imenih: A-ž-ej – Ažej. Drugi feljton je izšel pod šifro T. z naslovom: »Dezerterji pred

sto leti« v številu 14 z dne 1. aprila 1940. V tem spisu se v narodnem tonu pripovedovanja in v stvarnem opisu dogodkov najbolj jasno kaže, kje se je Prežihov Voranc učil pisanja: pri koroškem ljudstvu. V pripoved vpleta tudi domače koroške izraze, kakor so: skrev, kre-zenter, jeglič, bajtlerca, lesnača. Tretji spis ima naslov: »Kratek izprehod po Norveški« in je izšel v številu 16 z dne 15. aprila 1940 prav tako pod šifro T. Oba potopisa sta pisana podobno kakor Prežihovi potopisi iz knjige »Borba na tujih tleh«, le da so morda malo bolj ohlapni v slogu in jeziku in jih pisatelj verjetno zaradi tega ni uvrstil v gori imenovano knjigo. Ni izključeno, da bi se morda našel še kak feljton, ki smo ga pri iskanju prezrli. Da pa lahko o teh novih spisih poročamo, je seveda predvsem zasluga tov. Ludvika Mrzela, ki je s svojim opozorilom dal spodbudo, da smo te pozabljene spise Prežihovega Voranca poiskali, za kar se mu na tem mestu še enkrat prav lepo zahvalimo. Za primer objavljamo najkrajšega, tistega, ki se neposredno tiče Koroške, z naslovom:

Dezerterji pred sto leti

V starih časih so se vojaški ubežniki zbirali v razbojniške tolpe, ki so kdaj pa kdaj ustrahovale sosesko in oblast.

Tam, kjer se zadnji obronki Karavank, združeni z onimi Savinjskih planin, iztekajo proti Štajerski, je trikot Peca, Uršlja gora, Raduha. V tem trikotu, kjer se še danes razprostirajo obširni gozdovi, je konec osemnajstega in v prvi polovici devetnajstega stoletja mrgolelo vojaških ubežnikov.

Od žolnirjev do krezenterjev

Zaradi neprestanih vojn so avstrijski vladarji potrebovali vedno več vojaštva. Prostovoljci »žolnirji« že davno niso več zadostovali in oblasti so si s silo nabirale vojake po deželi. Kmečki fantje iz Spodnje Podjune iz obdravskih krajev, pa tudi iz Savinjske in Šaleške doline so se desetletja zatekali v ta gozdni trikot, kjer so se skrivali pred cestnimi biriči. Takrat so gozdovi bili še bolj zarasli kakor dandanašnji in številne soteske ter temna neprodurna korita z nedostopnimi jamami in skrivališči ter skrevi so ubežnikom nudila varno zavetje. Te begunce je ljudstvo imenovalo »krezenterje«. Še danes živi v teh krajih polno pripovedk in legend o življenju in bojih teh beguncev. Ljudstvo je bilo na strani ubežnikov ter jih je pomagalo skrivati pred preganjalci. Zato je v teh stalno vladala neka napetost med ljudstvom med državnimi oblastniki ter njihovimi najemniki, valpti, in biriči. Boj ubežnikov za osebno svobodo je ljudstvo imelo za boj proti omraženi cesarski oblasti in jih je za tega delj podpiralo.

Ubežništvo pa v tedanjih časih ni trajalo le kratek čas. Včasih so se begunci morali skrivati leta in leta. V bojih proti biričem je tekla večkrat tudi kri, marsikateri birič in marsikateri biriški doušnik je za vedno obležal v temnih soteskah pritokov Meže. Marsikateri ubežnik si je s tem nakopal na glavo zločin ter je zato moral podaljšati svoje neprostovoljno bivanje v gozdovih. In tako je mnogokak ubežnik sčasoma postal ropar, ki je moral s silo jemati, če je hotel živeti. Mnogi pa so se preživljali s tihotapstvom. Kljub temu pa, da je ta ali oni ubežnik ali cela skupina sčasoma postala ljudstvu nadležna, ljudstvo le ni stopilo na stran cesarskih oblasti, ampak je s svojimi simpatijami ostalo na strani preganjancev ter jih ohranilo v svojih pripovedkah tudi še do današnjega dne. S temi pripovedkami so zvezane tudi marsikake lepe romance in ljubezenske zgodbe ubežnikov z dovoljenimi in skrivnimi ljubici iz tega gozdnatega trikota ...

Biriči in Hlevnikova mati

Pri Hlevniku na Javorju se je v samotni bajti skrivalo več fantov skupaj. Ravnokar so sedeli za mizo in čakali na zaželeno večerjo. Jeglič (kaša) so se že kadili na mizi, le zabele je še manjkalo, ki pa jo je gospodinja tudi že cvrla na ognjišču. Kar nenadoma pa se odpro vrata in v sobo planejo trije oboroženi biriči, znani hrustje iz Podjune:

»Fantje, z nami boste šli!«

Ubežniki so bili iznenadeni, niso videli več izhoda in so se tako rekoč že vdali v usodo. Toda Hlevniška bajtlerca, krepka planinka, ni izgubila glave. Obrnila se je k biričem, rekoč:

»Večerjat boste fantom pa menda vendar še dovolili?«

»To pa to!« so obljubili biriči. Vodja biričev se je začel sukati okrog gospodinje, ki je mešala zabelo. Ko je zabela bila že popolnoma raztopljena, je gospodinja vzela ponev, kakor da bi jo hotela nesti k mizi. Toda namesto tega jo je z enim samim zamahom zanesla biriškemu vodji za vrat in mu žarečo mast izlila na kožo. Od hudih opeklin se je mož skoraj onesvestil, medtem pa so fantje skočili, obvladali še druga dva prestrašena biriška pomočnika in se tako rešili v bližnji gozd.

Župnik Globočnik gre na pot

Menda je bilo 1844. leta. Temna noč je pokrivala Kotlje, nobene zvezdice ni bilo na nebu, le črne, strahotne megle so se vlačile od obzorja do obzorja. V zvoniku je ura bila ravno polnoči, ko je potrkalo na farovška vrata.

»Kdo je?« je vprašal župnik Felicijan Globočnik, znani Drobtiničar in Slomškov sodelavec.

»Eden, ki potrebuje vaše pomoči!« je odgovoril nočni gost.

»Pokličite mežnarja!« je rekel župnik, zaprl okno in se šel opravljat. Toda, ko je odprl vrata, je stopil v vežo črn mož, zaprl vežna vrata za seboj in rekel:

»Eden je, ki na zadnjo uro potrebuje vaše pomoči. Toda opraviti morava to brez mežnarja, ker za to pot nihče razen vas ne sme vedeti. Jaz bom svetil.«

Iznenaden župnik se je obotavljal. Moževemu glasu se je poznalo, da govori odločno in resno.

»Kdo pa ste?« je vprašal župnik stisnjenega srca.

»Ne izprašujte, ker vam tega ne morem povedati.«

»In tisti, ki me želi, ali je slab?« se je zanimal župnik.

»Jutranje zore ne bo dočakal.«

Župnik je pomislil in se odločil da gre. Ni bil kak bojazljivec. Toda spremljevalec ni hotel prižgati svetilke, dokler nista bila izven vasi. Ko pa jo je prižgal, je župnik videl, da nosi mož črno masko na licu. Potem sta korakala proti goram, ves čas molče. Po triurni hoji, že visoko v črnih planinah sredi temnega gozda, kjer se je že začel skalnati svet, kolikor je mogel župnik opaziti, sta se znašla na ozki kamnitni stezici. Tu je župnikov spremljevalec ugasil luč, prijel župnika za roko in ga odpeljal po ozki stezi med skalovje. Nenadoma je spremljevalec obstal.

»Moram vam zavezati oči!« je rekel s trdim glasom.

V zavetju beguncev

Župnik se je vdal. Spremljevalec mu je zavezal oči, ga prijel za roko in ga gnal pred seboj. Koraki so začeli votlo odmevati, zrak okrog njega je postajal toplejši - korakala sta v jamo. Potem je župniku pritisknil dim v oči in okrog sebe je začul človeške glasove.

Bolnik, katerega je župnik prišel spovedovat, je ležal na tleh, nedaleč od njega je prasketal ogenj. Župnik je pokleknil k ležišču in izpovedal se mu je nekdanji ubežnik, ki se je petdeset let potikal po Karavankah in postal razvpit razbojnik. Ko je bila spoved opravljena, je spremljevalec župnika spet za roko odgnal iz skrivališča. Šele zunaj mu je snel zavezo z oči. Potem mu je posvetil s planine do prve poti, kjer je izginil v temni gozd. Medtem pa je od vzhoda sem že segal prvi svit...

Časi, ki so razburjali te kraje, so že davno minili. Malo domačega, svojevrstnega hajduštva pa je vtisnilo svoj pečat v ljudsko povest ter tako današnjim rodovom obudilo kos domače zgodovine.

KF. Št. 2. 25. 4. 1970. Str. 21–25.

Nekaj o Prežihu

Janez Mrdavšič

V noveli *Jirs in Bavh* (izšla je v *Sodobnosti* leta 1936) je Prežih med drugim zapisal:

»To, kar človek doživlja v mladih letih, kar se kali skozi otrokovo dušo, to ostane odločilno pri odraslem, iz tega rastejo nagibi, dejanja. Če se ti v mladih letih do česarkoli vsadi ljubezen ali pa sovraštvo v srce, to ostane in se pozneje vedno v taki ali drugi obliki pokaže. Čemur se pozneje priuči, to raste najrajši na temelju tega, kar si je osvojil v mladosti.«

Navedene besede izgovarja sicer junak novele *Til Oplaz*, toda gotovo izražajo tudi avtorjevo prepričanje. Tudi Prežihu so mladostna doživetja pogojevala smer osebnostnega in literarnega razvoja.

Prva spoznanja

Lovro Kuhar, pozneje bolj znan pod pisateljskim imenom Prežihov Voranc, se je rodil 10. avgusta 1893. leta. Oče Ivan – ob rojstvu prvega sina dninar in tesač – se je pozneje z družino večkrat selil. Selitve so ostale Vorancu v neljubem spominu, domačije pa, kjer so živeli, je presojal po njihovi legi. Prisojne so mu prirasle k srcu, nicinskih nikoli ni maral. In ta prvinski odpor do vsakršne temačnosti, do nicin te ali druge vrste ter zagledanost v svetlobo, sonce, je ena značilnih potez Prežihovega Voranca in njegovih junakov.

Ivan Kuhar – »čisti kmet«, kakor ga je pozneje označil Voranc, je vse do leta 1912, ko je končno kupil Prežihovo bajto, sanjal o lastni zemlji. Težnja, da bi se dokopal do nje, je narekovala življenjski stil njemu in družini – tudi mlademu Vorancu, ki je pozneje zapisal: »Še kot dete sem se najrajši držal očeta... Na ta način sem že rano videl njegovo trpljenje, čul sem pokanje njegovih kosti...«

Že kot otrok je Voranc prisluškoval očetovim polglasnim razmišljanjem in občudoval njegovo garaško vztrajnost. Očetova želja, da bi obdeloval lastno zemljo, je postala tudi želja sina – Voranca. Stopnjevala se je in poglobljala. Toda napak bi jo razumeli, če bi si jo razlagali zgolj kot željo po privatni lastnini. Zemlja Prežihu ni pomenila končnega cilja, ampak predvsem sredstvo za dosego višjih, človeško pomembnejših ciljev.

Pisateljev oče je bil namreč notranje trden, vzravnani človek. Da ga je Voranc vendarle videl ponižanega, upognjenega, je bila kriva odvisnost.

Ko je bil najemnik na grofovski kmetiji pri Kogelniku, je nekoč prišel grof.

»Oče je že pri lesi snel klobuk z glave in, držeč ga v rokah, se je bližal lipi, obstal pred mizo in pozdravil z vdanim pozdravom,« poroča Prežih in nadaljuje: »...še danes vidim natančno pred seboj očeta s klobukom v tresočih se rokah, sklonjenega v bojazni pred grofom... njegovo bolešno, spremenjeno lice, s katerega je odseval strah utripajočega srca – prizor, ki me ob spominu pekoče zaduši v grlu.«

Še bolj pa je Prežih spoznal, kako odvisnost maliči človeka, ko je opazoval očetov odnos do oskrbnika grofovskih posestev.

»Bil je pred njim vedno pasje ponižen... Kmalu sem začel pojmi-ti,« piše Voranc, »da je moj oče pravzaprav suženj na grofovi zemlji,

orodje v rokah brezvestnega grajskega oskrbnika, v pravem pomenu besede brezpravna stvar; zavest, da sem sin sužnja, se me je polasčala vedno bolj... in se slednjič kot bridek občutek naselila v srce.«

Tej odvisnosti je hotel Ivan Kuhar ubežati, zato se mu je po dolgih letih, ko je končno kupil zemljo s hišo in gozdom, vse skupaj »majhno in siromašno«, vendarle zdelo tako »sijajno«.

»Dočakal sem, da sem sam svoj gospod!« je rekel zadovoljen.

»In ko je prvič zasadil plug v lastno zemljo in stopal star in sključen ... po brazdi, se mi je zdel kakor človek, ki je po dolgi ... poti našel svoj mir,« je zapisal Voranc.

Boj za lastno zemljo mu je torej pomenil boj za samostojnost, boj z njo in za to, da jo ohraniš, boj za ohranitev samostojnosti.

Vprežen v trdo delo na kmetijah, je Voranc že kot otrok občutil »uničujoči trepet siromašnega poljedelca, ki je popolnoma odvisen od narave«. Občuti ga, ko podivjane naravne sile grozijo, da bodo uničile sadove njegovega dela. Z drugimi člani družine se je tudi mladi Voranc boril z ujmami, da bi jim otel snop, klas zrelega žita; voz, vile, ograbek sena. Naravo je torej doživljal kot slepo, za človeka in njegove težave gluho silo.

Tako kot kmetovalec.

Kot čutno zaznavno bitje, dovzetno za vse njene lepote, se ji je odpiral na stežaj, jo dojemal z vsemi čutili in se ji odzival s tankočutnim posluhom mlade otroške duše. Le tako je bilo možno, da ga je vsega prežarjala, da se je stapljal z njo, postajal del nje.

Taka dvojnost doživljanja narave je značilna tudi za junake njegovih del. Zdaj s strahom v srcu sledijo grozečim oblakom, zdaj

spet se predajajo razkošni lepoti noči ali porajanju jutra. Ne morejo se upirati vplivom narave, ki drami ali omamlja skrivnostne globine njihovega nagonskega jedra.

Leta 1899 je Voranc začel hoditi v hotuljsko ljudsko šolo.

Najbrž ne kaže dvomiti o resničnosti njegovih poznejših trditev, da je »odgojen v prezgodnjem trpljenju... postajal zakrknjen, mrk, malodušen in boječ, obenem pa poln pohlepnega ognja onemogle ambicioznosti«. Prav s to izjavo bi si nemara lahko razložili navidezno neskladje med dobrimi učnimi uspehi, ki jih je dosegal v letih šolanja (med 1899 in 1906), ter večkratno izjavo, da šole ni maral, da je ni nikoli vzljubil.

Dvoje ga je motilo in bolelo:

Dotlej je občutil socialne razlike in krivice le posredno, ko pa je primerjal svoje starše z drugimi, premožnejšimi vaščani, v šoli pa jih je tudi neposredno doživel.

Hitro je opazil, da je bil učitelj »mnogo obzirnejši« do bogatih kot do revnih otrok. Nekoč pa si je zaželel pogače, ki so jo drugi trosili po klopeh, on pa jo je okusil doma le ob največjih praznikih. Kako se je pogovarjal s sošolcem in kaj je ob tem čutil, je pozneje takole opisal:

»– Ti, menjajva kruh! – je predlagal sošolcu.

– Pokaži svojega! – je odvrnil in položil svoj ogromni kos pogači podobnega kruha predse na klop.

Boječe in s trepetajočimi ročicami sem izvlekel kruh iz torbe in ga položil na klop. Kaka razlika!« Piše.

»Njegov visok, bel, moj nizek, črn, drobeč, poln osja in plev.

– Nočem. Tvoj je pregrd! – je rekel... sošolec prezirljivo ...in spravil svoj kruh.«

In Voranc nikoli več ni poskušal zamenjati malice.

Drugo kar ga je v šoli prizadelo, je bil zaničevalen odnos nekaterih učiteljev do slovenščine. Hotuljska šola je bila tedaj dvojezična (utrakvistična), pa so v njej nemški in nemškutarski učitelji izrabljali materinščino otrok le za to, da so jih lahko naučili nemščine. Slovenščino so jim hoteli priskutiti.

»Ob vsaki priložnosti so govorili otrokom, da naj se le pridno uče nemškega jezika, ker bodo z njim v življenju daleč prišli... Če znaš samo slovenski, si sposoben kvečjemu za kakega hlapca in težaka. Taka stalna propaganda se je otrok seveda morala prijeti,« ugotavlja Prežih in pristavlja: »V resnici je bilo v praktičnem življenju takrat res tako, kakor so trdili naši učitelji.«

V času, ko je doraščal Prežih, so med domače - kmečko in delavsko prebivalstvo dolinskih središč prihajali nemški uradniki, učitelji in druga gospoda. Tako se je pojem nemštva povezoval s pojmi gosposka, gospoda, gospodarska moč. Propaganda učiteljev je našla potrdilo v praksi, manjvrednostni kompleks Slovencev pa se je poglobljajal.

Voranc je tudi v narodnostnem pogledu sledil očeta, ki je bil, kakor poroča pisatelj, »odločen Slovenec«... in se ni vdal Nemcem in njihovemu pritisku«.

Mati namreč ni bila taka. Strogi objektivnosti na ljubo, čeprav bi bil lahko tudi zamolčal, je o njej zapisal:

»Bila je krasna mati, toda v teh stvareh je bila popustljiva in mlačna.«

Kljub očetovim ukazom, da na cesti ne sme pozdravljati nemški, je некоč to le storil. Oprijela se ga je propaganda in v gosposko oblečenem človeku, ki ga je srečal, ni bil več sposoben videti Slovenca. Ko pa mu je tujec na nemški pozdrav odgovoril z »Dobro jutro, mladi gospod!« je bil Voranc ponižan, osramočen, in je spoznal, da je zatajil samega sebe, svoj dom in rod.

Torej Prežih zavesti o narodni pripadnosti ni pojmoval kot nekaj drugotnega, manj pomembnega, ampak kot nepogrešljivo sestavino svojega osebnostnega bistva, kot lastnost, ki brez nje ni in ne more biti zvestobe samemu sebi.

Prežih pa je samemu sebi hotel biti in je bil vse življenje zvest.

Naj je že bil Vorančev odnos do šole bolj ali manj negativen, eno je gotovo: šola mu je odprla vrata v svet literature. Celovski Mir, ki ga je naročal oče, mu je odpiral in poglobljal politična obzorja, mohorske knjige in Domači prijatelj pa razglede po domači književnosti. Voranc pa je poiskal in izrabil tudi vse druge možnosti, da je prišel do knjig. Ne samo dela, ki jih je bral, tudi okolje in osebna nagnjenja mladega Voranca so vplivala na to, da je povezal zametke svojih literarnih snovanj s tisto književnostjo, ki izhaja iz Levstikovega literarnega programa in je nje tipični predstavnik Josip Jurčič. Celo elementi Prežihovih zrelih del bi nam razkrili duhovno sorodnost avtorja z Jurčičem, prvim epsko zgovornim pisateljem slovenske literature.

Z drugo smerjo naše književnosti, ki se je preko Janka Kersnika razvijala v naturalizem in družbeno kritično literaturo Ivana Cankarja, se je srečal ob Domačem prijatelju, saj je bila urednica Zofka Kvedrova ena najizrazitejših predstavnic slovenske naturalistične književnosti.

Zelo zgodaj se je začel Prežih seznanjati tudi z deli ruskih kritičnih realistov in s črticami Maksima Gorkega.

Vsi ti vplivi pa niso padli na še nepredramljena tla. Prežihovo otroško domišljijo je vzburkala že mati, ki ni znala le živo in občuteno prebrati tega, kar so drugi napisali, ampak je – živa kronika domače soseske – hranila v spominu zgodbe davnih rodov in poznala usode sodobnikov. Ne da bi se zavedala (vsaj skraja ne), mu je bila prva literarna učiteljica in pozneje tudi prvi kritik njegovih del.

Sledovi materinih pripovedi se kažejo v snovi, ki jo je obdeloval, še bolj pa v načinu pripovedovanja – v jeziku in slogu, ki nas, če ju razčlenjujemo, pripeljeta do značilnosti tipično ljudskega, krajevno obarvanega, prvinsko klenega in hotuljsko priostrenega izražanja.

Tudi Prežihov slog (slog pa je pri vsakem avtorju najgloblji izraz vse njegove osebnosti) korenini torej v tisti jezikovni osnovi, ki se je kalila skozi otroško dušo bodočega pisatelja, ki ji je ta v mladosti prisluškoval in jo vsrkal vase.

Srečanja s svetom in doživetje vojne

Domače okolje je Prežih prvič zapustil leta 1911, ko je hotel v Ameriko, a se mu načrt ni posrečil, in nato še dvakrat; ko je (od oktobra 1912 do marca 1913) obiskoval združni tečaj v Ljubljani in (od oktobra 1913 do aprila 1914) tečaj za kmetijsko združništvo na Dunaju.

Bibliografija del, ki jih je objavljala Prežih v tem obdobju, nam pove, da je mladi pisec razširil motivni krog svojega pripovedništva, si utrl pot v socialnodemokratsko Zarjo, leta 1913 pa z delom »Tadejem pl. Spobijanom« celó v tedaj vodilno slovensko literarno revijo Ljubljanski Zvon.

Posebno prvo popotovanje je močno vplivalo na nadaljnji pisa-

teljev razvoj. Hotel je v Ameriko, a je razočaran pristal prav pri dnu takratne avstrijske družbe. Nekaj časa je živel v Trstu in okolici, nato si je našel delo v Podgori pri Gorici, sredi zime pa je prišel v Celovec.

Med tem popotovanjem je spoznal svet in življenje iz nove perspektive. Srečal se je z industrijskim proletariatom; spoznal zakonitosti, ki vladajo tržišču z delovno silo; z mnogimi odtenki značajskih deformacij, ki jih pogojuje materialna odvisnost; z raznimi variantami resignacije in jalove revolte.

Delom s problematiko vaško-kmečkih delavcev je pridružil tekste, v katerih nastopa industrijski proletariat, bolj ali manj poetično opisanem podeželju zolajevsko mračne orise stanovanjskih brlogov, krčem in celovške grelnice.

Še posebej se mi zdijo pomembna Prežihova doživetja v celovski grelnici. Tudi tam se je srečal z ljudmi, ki so zaupali prihodnosti, ki so verjeli, da se bo zamajal in podrl svet krivic, niso pa imeli posluha za narodnostno vprašanje.

»Takrat bo tudi za nas prišel čas. Razlike, ki zdaj obstoje, bodo izginile in vsi bomo imeli enake pravice. Takrat ne bo več ne bogatašev ne revežev,« so govorili.

»Z omotično strastjo sem vsrkaval vase te divje, hrepeneče pogovore tovarišev. Večine tega, kar sem slišal, nisem dobro razumel ali pa mi je bilo popolnoma nerazumljivo, toda tuje mojim občutkom vse to ni bilo ...« ugotavlja Voranc in nadaljuje:

»Dolgo sem le nemo poslušal, kaj pravijo drugi. Vse, kar sem čul, me je privlačevalo, manjkalo pa je pri vsem tem še nekaj, kar me je tiščalo in česar mi vsi ti razgovori niso pojasnili... Revolucionarna ideja, ki smo jo vsi skupaj dojemali, mi ni pojasnila stališča do narodnega vprašanja. Mene pa je bolela zapostavljenost Slovencev in

nadvlada Nemcev. Nikdar se tovariši tega vprašanja niso dotaknili. Zato sem nekoč naravnost vprašal:

– Ali bodo tudi Slovenci deležni pravice in enakovrednosti, kadar bo prišel tisti čas?–»

Skušali so ga potolažiti, a vendar:

»– Sicer pa, dragi tovariš – ali je to take silne važnosti? Ali ni vseeno, kak jezik govoriš ...? Ali ni poglavitno, da boš imel svoje pravice, da te ne bo nihče izkoriščal, nihče na tvoj račun živel? Ali ni vse drugo postranska stvar? –«

In Prežih pristavlja:

»Na tako pojasnilo mu nisem znal dati odgovora, čeravno me ni prepričalo in ne zadovoljilo. Nekaj prirodnega, močnega me je odbijalo od ideje, ki se mi je drugače zdela prelepa in odrešilna.«

Pa še eno bridko spoznanje naj bi po Prežihovem poznejšem pričevanju izhajalo iz te dobe. V potopisu Gosposvetsko polje pripoveduje o tem, kako je iskal delo v celovških klavnicah. Kot kmečki sin bi bil primeren za delo z živino, vzeli bi ga bili, pa je uradniku na vprašanje, kaj je po narodnosti, odgovoril:

»–Slovenec sem, saj še kaj prida nemški ne znam.

– Slovenec si - ali nisi nemara Vindišer? V tvojih krajih živijo Vindišerji...

– Jaz nisem Vindišer, temveč Slovenec. Pri nas živijo Slovenci...

– A tako! Potem pa zate tukaj nimamo dela... –«

In avtor pravi:

»Takrat seveda tega dogodka razumsko še nisem znal dojeti. Nisem se zavedal, da sem pravkar zletel na cesto iz ene tistih im-

perialističnih naprav, katerih je bila pri nas cela mreža in v katero je pangermansko vladajoče meščanstvo vklepalo majhen proletarski narod... Delavci in kmetje, ki so zapuščali deželo in prihajali za kruhom v mesto, so se zapletali v to mrežo, niso prodajali le dela svojih rok, temveč so se zato, da so smeli delati, morali prodajati tudi narodnostno, moralno...«

Sredi Gosposvetskega polja, kamor je zbežal, se je veselil, da je tako dobro prestal preizkušnjo, in je sklenil: domov.

»Doma bom delal, doma bom rasel, doma se bom boril proti krivicam.«

Toda doma, kot smo slišali, ni ostal dolgo. Dvakrat je šel na združni tečaj, 17. julija 1914 pa je bil na naboru potrjen in je moral k vojakom. Poleti 1915 je odšel na soško, februarja 1916, potem ko je prebil prej nekaj časa v dunajski bolnišnici, pa na južnotirolsko fronto. Oktobra 1916 je pobegnil na italijansko stran in se želel vključiti v Jugoslovansko legijo, a mu Italijani tega niso dovolili. Šele 1919. leta se mu je posrečilo vrniti se domov.

Že v prvem tekstu z vojaško vsebino (Bajonetni napad – 1915) je Prežih prodorno analiziral psiho vojaka, ki se znajde v vojnem meatežu. »Zavest, da si živ,« piše Voranc, »se nikjer ne čuti tako silno ter v takem smislu kot v boju. Živiš samo fizično in življenje smatraš za nekak del telesa, nekak ud... Duševno ne živiš velikokdaj, to pride samo od časa do časa, v posebnih trenutkih, silno kratkih sicer, a groze polnih, da se treseš pred samim seboj in v katerih ti begajo misli v razburjeni, blazni občutljivosti.«

»Čutil sem,« piše Prežih, a se takoj popravi: »ne, nič nisem čutil, ker takrat že nisem bil več človek, ampak neko polblazno, instinktivno bitje.«

Tako torej vojna razčlovečuje človeka, spreminja množice in-

dividualnih bitij v brezlično gmoto, ki se je prisiljena pokoravati strogi vojaški disciplini, čeprav za tako razčlovečevanje ni in ne more biti opravičila.

Če se v takih trenutkih spomniš, da si vojno načelno vedno obsojal, kakor trdi Prežih zase, potem se ti resnično lahko zbudi v duši »neizmerno roganje«, v takih trenutkih res lahko spoznaš, da napadalni krik ni izraz poguma, ampak obupa in blazne vdanosti v usodo.

Voranc pa se je že zgodaj odločil za aktivni, če je potrebno tudi trmasto zapeti način bivanja. Že leta 1912 se je v črtici Baraba izrekel proti veri v usodo in izrazil prepričanje, da je vsak svoje sreče kovač.

In če je to res, potem ne sme nihče vdano prenašati udarcev življenja. Naj se silnice zunanjih – objektivnih dejavnikov, ki vplivajo na naše življenje, strnejo v še tako nepregledne vozle, da se spričo njih čutimo nemočne, absolutno nam življenja ne pogojujejo, usoda niso in nas ne odvezujejo dolžnosti akcije.

Med dvema vojnama

Zvest načelu dejavnosti, se je Prežih po letu 1919, ko je postal uradnik Bratovske skladnice na Ravnah, ves posvetil političnemu delu. Že naslednje leto je s svojimi političnimi somišljeniki in »učenci« organiziral na Ravnah podružnico Socialistične delavske stranke Jugoslavije.

V plebiscitni kampanji je kot govornik prepričeval koroške rojake, naj se izrečejo za priključitev dežele k Jugoslaviji. Šlo mu je predvsem za to, da se Slovenci kot etnična skupnost združijo v mejah iste, na novo nastale države. Narodna enotnost mu je bila po-

membnejša od dejstva, da je bila Avstrija republika, in od možnosti, da bodo morda delavci imeli v njej več pravic kot v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev, saj je kot aktiven komunist veroval, da si bo tudi jugoslovansko delavstvo prej ali slej priborilo svoje pravice. Preprosto povedano: zavzemal se je za to, da si najprej ustvarimo skupen dom in nato združeni v revolucionarnem boju poskrbimo za njegovo ureditev.

Razumljivo torej, da ga je izid plebiscita razočaral in mu zasekal v srce rano, ki ga do smrti ni nehala skeleti.

Ukrepi jugoslovanskih oblasti, predvsem zakon o zaščiti države (1921. leta) in razpustitev Komunistične stranke Jugoslavije so pahnili ravenske komuniste v ilegalo. Spremenili so način dela, a dejavnosti niso opustili. Pod Prežihovim vodstvom so postali pomemben činitelj domačega političnega življenja, z nekaterimi akcijami pa so se opazno zapisali celo v zgodovino jugoslovanskega delavskega gibanja.

Razumljivo torej, da bibliografija Prežihovih leposlovnih del tega razdobja ni tako obilna, kot bi bila, ko bi se bil pisatelj posvečal samo beletristiki.

O tem, da bi izdal izbor svoje proze v knjigi, je Prežih razmišljal že leta 1920, a se mu takrat želja ni izpolnila. Šele pet let pozneje (1925) je v prvem zvezku svoje Leposlovne knjižnice izdala Zadruga založba v Ljubljani knjižico s petimi Prežihovimi teksti.

»Povesti« – tak je bil naslov knjige – niso v slovenski literarni javnosti zbudile domala nobene pozornosti.

Lovro Kuhar je moral še deset let čakati, da je kot Prežihov Voranc presenetil Slovence, toda takrat že iz tujine.

Po razglasitvi 6-januarske diktature Prežih na Ravnah ni bil več

varen. Devetnajstega maja 1930 so prišli ponj orožniki, a se mu je le še posrečilo zbežati čez mejo. Trenutkov, preden je na Strojni pres-topil jugoslovansko-avstrijsko mejo, se je pozneje takole spominjal:

»Spustil sem se na štor in se zatopil v razgrnjeni svet okrog sebe. Bolj kakor z očmi sem gledal s srcem; vse, kar je bilo tedaj videti, in vse, kar je bilo skrito, se je ta hip zrcalilo v mojem srcu. Skoraj me je hotela premagati neka bridkost. Ali bo res treba zapustiti vse to... Dvajset let mladostnih spominov, vsa leta svetovne vojne, med katero je srce iz daljave hrepenelo po tej prečudno lepi skoposti, in deset let dela in truda za še večjo lepoto teh krajev in njihovega življenja...?«

In za tem:

»Tedaj sem vstal in se ozrl še enkrat proti jugu in proti vzhodu, zraven pa mi je prišlo na misel: Da, iti moraš, šesti januar je lahko vsak čas za teboj in tako je bolje, da se mu ogneš. Če ponesesh s seboj v srcu vso lepoto, ki jo zdaj vidiš in jo slutiš, in če ponesesh s seboj vse dosedanje življenje, te ne bo konec niti onstran versajske meje. Povsod boš našel brate...«

Tako je torej Voranc zapuščal domovino, ženo, hčerki, starše... Vse, kar je tedaj videl in slutil, kar je imel rad in za kar je delal, vse to je ponesel s seboj. Takrat gotovo ni pomislil, da se bo kar 15 let lahko vračal domov le v spominih.

Onstran versajskega plotu se je najprej zatekel k teti – očetovi sestri – v Logo ves nad Vrbskim jezerom. Tedaj je obiskal Drabosnjakove kraje in prisluškoval zvonjenju izpod jezerske gladine – prisluškoval, da bi slišal plašni glas svoje materinščine – v Logi vesi, Vrbi, Žopračah, Lipi, na Drabosnjah, v Domáčalah, Kostanjah in drugod.

Pomembnejše postaje na razburkanem delu njegove nadaljnje

življenjske poti so bile zapovrstjo: Berlin, Dunaj, Celovec, Dunaj, Berlin, Pariz, Dunaj, Praga, Pariz.

Že med prvim bivanjem v Berlinu (1931) je kot inštruktor Evropskega kmečkega komiteja potoval v Romunijo, Bolgarijo, Grčijo, Francijo in na Norveško.

Za božič leta 1932 je prišel z Dunaja v Celovec, da bi se sestal z ženo in hčerkama. (Skozi noč in zamete so se pretolkle čez mejo. Ljubezen in želja, da bi spet videle moža oziroma očeta, jim je pomagala premagati strmine koprivskih in kapelskih globač.) V Celovcu pa so ga aretirali in v zaporu se je lahko le deset minut pogovarjal z njimi.

Vsaj trikrat – tri leta zapored – je potoval v Moskvo. Prvič iz Berlina (leta 1933), drugič z Dunaja in tretjič iz Pariza, Komunistična internacionala ga je kot izvedenca za balkanska vprašanja klicala na svoje kongrese.

Iz celovškega zapora je ušel, saj so ga avstrijske oblasti hotelo izročiti jugoslovanskim, doma pa je bil v odsotnosti obsojen na šest let zapora.

Ko je v Pragi leta 1936 pripravljala državno partijsko konferenco, so ga aretirali in v praškem zaporu Pankrac je preživel tri mesece. Komaj je prišel iz Prage, že ga je na Dunaju spet zasledila avstrijska policija. Trinajst mesecev je prebil v dunajskih zaporih.

Vsa ta leta je opravljal pomembne in težavne naloge. Pomagal je organizirati stavke kmečkih delavcev, urejal je razna glasila. Vodil center Rdeče pomoči.

Leta 1937 je prišla za njim v Pariz tudi žena, a se je zaradi razmer na pragu druge svetovne vojne sredi leta 1939 vrnila v domovino. Že jeseni istega leta se je vrnil tudi Voranc, živel ilegalno v ljubljani-

ski okolici in na Dolenjskem, a ker ga je izsledila policija, se je do začetka vojne umaknil v Zagreb.

Samorastniki

Vse, kar se je kalilo skozi Prežihovo otroško dušo, je vzel s seboj, ko je zapustil domovino, vse, kar je v mladosti spoznal in doživel.

Spomini, prežarjeni s hrepenenjem po domu in domačih ljudeh, so dozorevali v hvaležno literarno snov, široka evropska perspektiva, iz katere je pogledal na domače razmere, mu je izostrila čut za bistveno, za splošno v posameznem.

Leta 1935 je pod psevdonimom Prežihov Voranc objavil v Sodobnosti novelo Boj na požiravniku. Nato so si sledile druga za drugo: Jirs in Bavh ter Odpustki (1936), Samorastniki (1937), Prvo srečanje = Prvi spopad (1938), Pot na klop (1939). Končno jim je pridružil še Ljubezen na odoru ter Vodnjak in jih izdal pod skupnim naslovom SAMORASTNIKI.

»Že prva izmed navedenih povesti in novel je zbudila med bralci in med literarnimi krogi nenavadno pozornost. Bila je dokaz sveže moči in zrelega oblikovanja; bila je silovita v svoji prepričevalni preprostosti in popolnoma nova ter samosvoja po duhu« je zapisal Josip Vidmar v uvodu k zbirki.

Boj na požiravniku je zgodba o Dihurjih, ki se bojujejo z vlažno, ilovnato zemljo, da bi ji iztrgali, kar potrebujejo za življenje; pripoved o krivicah, ki doletevajo reveže; o nepopisnem garanju, ki uničuje; o žrtvah, ki ne poznajo meja; o ljubezni, ki le redko lahko pokaže svoj nežni, mehki obraz; o težko razumljivi »okrutnosti«, ki jo porajata stiska življenja in ogroženi ponos reveža; o trmoglavosti vztrajnosti, ki se z njo borijo Dihurji za svojo samostojnost, a

končno le morajo kloniti, ker jim smrt ugrabi očeta, ko že ravno misli, da je prišel požiravniku do živega.

Vodnjak je Prežih objavil leta 1925, a je po motivu že uglašen na temeljno sporočilo drugih samorastniških novel.

Borovnik – junak povesti – se zarije v suho zemljo in išče vodo, a ko naleti nanjo, ga zalije.

Naravo je Prežih v tem delu opisal še tako, kot jo je nekoč doživel in upodabljal. Slepa in gluha je za človeka, zlobno prihuljena, a še ne napadalna, kakor pozneje v Boju na požiravniku.

Kakor Borovnik s sušo in Dihurji z vodo požiravnikov, tako se Čarnoglavi v zgodbi Prvi spopad spoprimejo z mlatilnico. Delo ob njej je za otroke, ki morajo pomagati, sicer pretežko, a tudi Čarnoglavi so samorastniki in morajo vztrajati.

Jirs in Bavh je dvodelna okvirna zgodba, zanimiva predvsem zato, ker lahko v spominih njenega junaka spoznamo posnetek avtorjevih spominov. Avtobiografski del je prepričljivejši od izmišljenega dostavka o prestopku Tila Oplaza.

Ljubezen je vodilni motiv novel oziroma povesti: Ljubezen na odoru in Samorastniki.

V prvi je avtor prikazal Radmanco, mlado, življenja polno žensko, ki se je poročila s starejšim Radmanom, ker se je bala, da bi na stare dni ostala nepreskrbljena. Rojevala je otroke, ki, vsaj zadnji, niso bili Radmanovi.

Ko se je končno navezala na tesarja Voruha, jo je mož pretepel in zapodil. Osmega - najmlajšega otroka je vzela s seboj, a tudi za druge je poskrbela, kadar so prišli k nji. Pri Voruhu je našla ljubezen, ki pa je ni dolgo uživala, ker ga je ubilo drseče deblo.

V Samorastnikih - noveli, ki z njo zaključuje zbirko - je Prežih strnil bistvo svojega idejnega sporočila. Hudabivška Meta naj bi se odpovedala ljubezni do Karničnikovega Ožbeja, a ne pomagajo ne predivo, ki so ji ga žgali v dlaneh, ne grožnje in ne petdeset udarcev, ki jih ji je naložil graščinski birič. Tudi potem, ko Karničnik sina razdedini in mora ta na vojsko, od koder se vrne pohabljen, mu Meta ostane zvesta, ga sprejema in skrbi zanj. Ne, ni ji šlo za Karnice, šlo ji je za to, da si ohrani, kar ji pripada – ljubezen. Temu, kar je njeno, se ne odpove.

Karnice so propadle, samorastniki pa so živeli in se množili. Kot mravlje so se razlezli povsod in uresničevali Metino oporočo. »Kjer stojite, poženite korenine. Ne dajte se teptati od drugih, ne prenašajte ponižno krivice, ali tudi vi ne prizadevajte nikomur, nobenemu bližnjemu kakih krivic,« jim je naročala.

Z niansami idejnega sporočila samorastniških novel bi najbrž lahko polemizirali, toda v jedru mu ni česa očitati. Po svojem človeškem bistvu je človek naravnan k pokončnosti in boriti se zanjo ni le njegova pravica ampak tudi dolžnost.

Sicer pa moč obravnavanih novel ni predvsem v njih idejnosti, ampak tudi v naravnost dramatični zgradbi, stilni dovršenosti in drugih zgolj estetskih ter pristno človeških vrednotah.

Doberdob: Grozote prve svetovne vojne so Prežiha močno pretresle. Že ko je bil še uradnik Bratovske skladnice na Ravnah, se je kot umetnik intenzivneje ukvarjal s problemi vojne in ujetništva. Snov se mu je zaokroževala v večje in manjše celote. V »Sektorju št. 5«, ki ga je objavljajal med letom 1926/27, se že da slutiti zarodek poznejšega romana.

Drugič je Prežih pisal roman v dunajskih zaporih, a je policija rokopis zaplenila in ga vrnila avtorju šele leta 1938. Dokončno obliko pa je dobil šele potem, ko se je avtor že vrnil ilegalno v domovi-

no. Delo je izšlo leta 1940.

(Roman sestavljajo štirje deli, in sicer: Črna vojska, Doberdob, Lebring in Judenburg.)

Snov prvih dveh delov romana je Prežih organsko nanizal okrog lastnih doživetij. Infanterist Mohor Amun – eden mnogih junakov dela – je vsaj v osnovi Prežih sam, ideja romana pa se da zaslutiti že tudi iz Sektorja št. 5, kjer avtor pripoveduje še v prvi osebi. Med pošastnimi orisi razdejane okolice in še grozotnejšimi podobami mrtvih, že razkrajajočih se vojakov, lahko beremo med drugim tudi take stavke:

»Ti, ali veš, zakaj smo pravzaprav na fronti?«... »Neumnost!« ...»Postavijo te sem... ti pa se vojskuj, streljaj, meri, delaj nekaj, kar ne veš, čemu pravzaprav koristi... Nikoli še nisem videl katerega izmed njih in nikoli mi ni še storil kdo kaj žalega in jaz nikomur izmed njih - pa naj se pobijamo. To je neumnost – velika bedarija je vse skupaj, moj dragi. Ti misliš, da sem revolucionar, upornik. Toda jaz nisem niti to niti ono, ampak sem človek, ki hočem živeti mirno, in delam to, kar mi ukazuje moja navadna človeška pamet.«

Ali malo pozneje:

»Ne tarnam za življenjem, toda neumno se mi zdi, da bi moral človek poginiti, kadar drugi hočejo, in bi ne vedel zakaj!«

V zadnji varianti Doberdoba je Prežih idejo seveda podrobneje razvil in dopolnil še z drugimi primeri, toda v osnovi je ostala le enaka. Mnogo je junakov, ki doživljajo vojno, različni so si po narodnosti in nazorih, toda prej ali slej pridejo do spoznanja, ki bi se dalo izraziti s podobnimi besedami.

Še posebej razumljivo je, da so opravičljiv razlog za pobijanje in umiranje na fronti iskali slovenski fantje in možje, ki jim je pro-

padajoča država vztrajno ožila krog domovine in jim kratila tako elementarne pravice, kot je zvestoba samemu sebi.

Iz takih in podobnih spoznanj je dozorela spomladi leta 1918. odločitev, da se uprejo. Do neuspelega poizkusa je prišlo v Judenburgu, voditelji pa so morali plačati poizkus s svojimi življenji.

Ker Prežih teh dogodkov ni sam doživel, saj je bil tedaj v italijanskem ujetništvu, se je moral opreti na literaturo in druga pričevanja. Odločitev »kranjskih Janezov« je bolj kot s socialno revolucionarnostjo utemeljil z nacionalnim čustvovanjem in mišljenjem junakov ter z njihovim prepričanjem, da je pač nujno nekaj storiti, saj nič ne bo prišlo samo po sebi. Puške, ki jih je dovoljeno rabiti za uničevanje, lahko rabijo tudi za reševanje sveta.

Spet je (po Prežihovem mnenju) zmagala zdrava naravna pamet. Spet je prišel do izraza človekov prvinski odpor od tega, da bi bil slepo orodje v rokah drugih, pasivna žrtev razmer, ne pa njih oblikovalec.

Prežihovi junaki dopuščajo možnost, da upor ne bo uspel, prepričani pa so, da žrtve ne bodo zaman. Tistim, ki bodo začeli, bodo sledili drugi – toda nekdo mora začeti.

Požganica: Po zasnovi je Požganica mlajša od Doberdoba, a izšla je leta 1939.

V nji Prežih obravnava dve vprašanji, ki sta se porodili ob razpadu avstro-ogrske in formiranju nove jugoslovanske države. Ob veliki zgodovinski prelomnici v Jazbincih znova vzplamti upanje, da bodo lahko izbojevali pravdo za planino Požganico, ki je njihova, a si jo je prisvojil grof, isti zgodovinski dogodki pa so sprožili tudi vprašanje, kod bo tekla severna meja nove države, kaj bo s Koroško in koroškimi Slovenci.

Prežih je v romanu z živimi primeri orisal vojaške akcije, narodnostna, socialna in politična nasprotja v deželi ter nakazal igro diplomacije, ki je (če uporabim nekoliko svobodno Cankarjeve besede) spet uporabila male narode in dežele kot drobiž v obračunu z velikimi.

Prežihov načelni odnos do koroškega vprašanja ob plebiscitu sem omenil že v uvodnem delu. Kot avtor, so bili razočarani tudi tisti junaki romana, ki so pričakovali drugačen razplet dogodkov.

Tudi Jazbinci niso mogli uresničiti svojega starega sna.

Nova država ni izpolnila njihovega pričakovanja. Vse je steklo bolj ali manj po starem, celo osovraženi nadgozdar Dudaš, ki se je v dneh brezvladja potuhnil in bil nato zaprt na ljubljanskem gradu, se je vrnil, stopil v socialnodemokratsko stranko, plačal celoletno članarino, a se udeležil tudi sokolskega izleta in veselice ter zadovoljen odigral z žandarmerijskim stražmojstrom in občinskim tajnikom partijo taroka.

Kakor pozneje Permanov Ahac v Jamnici tako povezuje v Požganici svet kmečko-bajtarske soseske z industrijskim središčem Močivski Petruh, edini poudarjeni junak sicer kolektivnega romana. V boju za Koroško pade, da pa je tragika bratomornega klanja še bolj poudarjena, ga ubije Čarnuhov Otej, zaročenec njegove sestre, ki se je pridružil Volkswehrovcem.

Ko sem nekoč (kot dijak) Prežihu pripovedoval, da sem hodil po Jazbini in se zanimal, če je morda res živel v Močivju kak Petruh, se je pisatelj smehljal in me vprašal.

»Pa?«

»Povedali so mi, da ga ni bilo,« sem odvrnil.

»Ne, ni ga bilo,« je rekel Prežih. »Nobenega konkretnega Petruha ni bilo, pač pa bi lahko bil Močivski Petruh vsak bajtarski sin, ne samo v prvi ampak tudi v drugi svetovni vojski.«

Poslušal sem ga, potem sem rekel:

»Tudi v drugi svetovni vojski bi lahko bil vsak bajtarski sin Močivski Petruh, tudi po drugi svetovni vojski so bila odprta vsa tista vprašanja, ki jih obravnavate v Požganici, celo Pogorelec – vaša Požganica – je med drugo svetovno vojsko spet pogorel - torej vsa snov kliče Prežiha, da napiše drugi del Požganice.«

Zamislil se je, se trpko nasmehnil in rekel:

»Saj ni rečeno, da ga ne bom - če mi bo le zdravje dopuščalo.«

To je bilo ob zaključku šolskega leta 1947/1948. Takrat pa je bil Prežih že bolan. Vojna mu je narahljala zdravje.

Druga svetovna vojna in leta po osvoboditvi

Ko se je ob razsulu stare Jugoslavije vrnil iz Zagreba v Ljubljano, ni mogel dolgo živeti z družino. Takoj se je pridružil OF in se z vso vnemo oprijel dela. Iskali so ga – Italijani in domači izdajalci. Spet se je moral umakniti v strogo ilegalo.

Čeprav so ga politične akcije močno zaposlovale, je še vedno našel kaj malega časa za pisanje. Med drugim je takrat v propagandnih brošuricah opredelil svoj odnos do slovenskega narodnega vprašanja in naših meja.

Misli, ki jih je zapisal, zanj niso bile nove, saj jih je zagovarjal že prej. Vedel je, da morajo biti samostojni in svobodni ne samo posa-

mezniki ampak tudi narodi kot etnične celote. Zato se je Prežih zavzemal za pravico vseh narodov do samoodločbe, hkrati s tem tudi za meje, zasnovane na narodnostnem principu. »Načelo samoodločbe (pa) se ne bo izvajalo z raznimi plebisciti, kakor po zadnji vojni. Taki plebisciti so bili goljufive imperialistične mahinacije, s katerimi so... ciganili male narode,« je zapisal. Najmodernejši plebiscit slovenskega naroda kot celote mu je bil narodnoosvobodilni boj.

Dasi zelo previden, je januarja 1943. leta le padel v roke belogardistov. In znova se je začela, bolje rečeno nadaljevala trnova pot njegovega življenja s postajami trpljenja in smrti: Ljubljana, Begunje, Berlin, Sachsenhausen in končno Mauthausen.

Vse do osvoboditve. In takrat je pisal bratu Avgustu na Jesenice:

»Uresničile so se naše najsmelejše sanje: združena Slovenija je osvobodjena. Priborili smo si to svobodo z velikimi žrtvami, ali predraga ta cena ni, ako bomo znali živeti.«

Bolan in izčrpan se je vrnil v Ljubljano, in kmalu nato tudi žena s hčerkama.

Po petnajstih letih hrepenečega čakanja je spet videl mater – svojo veliko ljubezen. Očetu in bratu Ivanu ni več mogel seči v roko: oče je januarja štiriinštiridesetega leta umrl, brata Ivana so, niti pol leta pozneje, zverinsko ubili Nemci (26. junija 1944).

Tudi v Kotlje je šel na obisk, in ko je videl, kako so se med vojno držali Hotuljci, je zapisal: Kotlje (so se) v naši osvobodilni borbi držale tako sijajno, da mora biti človek naravnost ponosen, da se je v taki vasi rodil.«

Avgusta 1945. leta se je z družino naselil na Preškem vrhu. Želel si je miru, da bi lahko ustvarjal, a vendarle je tudi poslej opravljal pomembne funkcije. Poleg vsega drugega je po vojni pomagal ob-

noviti Mohorjevo družbo, bil je predsednik Ljudske prosvete in še marsikaj. Toda spet in spet se je razboleval.

»Voranc! Nekaj sem slišal, kakor da hočeš znova oboleti!« je zapisal Oton Župančič. »Nikar! Medvedu se ne spodobi biti bolnemu.«

Ampak – življenje, kakršnega je živel Voranc, mora narahljati še tako trden človeški organizem.

Kljub vsemu pa je v letih po vojski Prežih pridružil že prej izdanim knjigam še: dve knjigi potopisov – Od Kotelj do Belih vod in Borbo na tujih tleh; Naše mejnike (zbirko skic iz življenja koroških rojakov med drugo svetovno vojno) ter roman Jamnica in Solzice (šop preprostih, a pretresljivih mladinskih del).

V Jamnici je upodobil domačo – hotuljsko sosesko v razdobju med obema vojnama. Ni ji prizanašal s kritiko in ne skoparil s simpatijo. Pripoved je naslonil na življenje in lik starega Munka – trdnega, s tradicijo prežetega kmeta, ki ne more zaustaviti tokov sodobnega življenja. Jezil se je, ko je videl, kako vsepovsod rastejo bajte, kako se kvoti proletarska žvot, a bajte so rasle in politični vpliv dobrijskega delavstva je segel tudi v Jamnico. Trudil se je, da bi sinu – mlademu Bunku, ki je zašel v gospodarske težave, rešil grunt, pa je moral gledati, kako z družino zapušča prodano domačijo in se ne zmeni kaj dosti zanj, ki bi rad, da mladi vzamejo s seboj tudi kolovrat - simbol umirajoče patriarhalnosti.

Prežih je v romanu prikazal vse socialne plasti soseske, ves spekter moralnih, političnih in ideoloških razlik, ki je bila med njimi razpeta Jamnica; vse pomembnejše gospodarske in politične dogodke tistega časa. Pisana množica ljudi se zgrinja zdaj na žeganje, zdaj na steljarajo, pa spet na veselico ...in razkriva pred bralcem podobo Kotelj (ali posredno tudi katerekoli slovenske vasi), kakor jo je videl pisatelj, dvignjen nad njene drobne probleme, zroč jo z očmi prekaljenega, evropsko razgledanega človeka.

In ta soseska je med drugo svetovno vojno poznala in storila svojo dolžnost.

»Triinštiridesetim junakom iz Kotelj, padlim za domovino v osvobodilni borbi 1941–1945«, je Lovro Kuhar - Prežihov Voranc posvetil Jamnico – svoj tretji roman.

Pristrah. Še enega je zasnoval in domislil, a ga ni utegnil dokončati. Snov zanj bi bil zajel iz revolucijskega leta 1848. Prizorišče bi mu bil razpel od Ljubljane do Celovca. Sto petdeset važnejših oseb bi nastopalo v njem, pa je od vse te široko zasnovane gmote ostalo eno samo poglavje: Skrivna bralnica.

Iz Dravske, Mislinjske in Mežiške doline je zbral v njem Prežih ljudi na bralni večer pri Vohnetu na Vrheh. Tudi tja gor je že bila prodrla vest o zahtevah po Zedinjeni Sloveniji in ko so vprašali starega Vohneta, kaj misli o tem, je odgovoril z domala istimi besedami, kot so se iztrgale Prežihovemu očetu, ko je zaoral prvo brazdo v svojo zemljo, ki pa mu, kot smo slišali, ni bila sama sebi namen.

»Tisto z Zedinjeno Slovenijo bo prav. Bomo vsaj samosvoji gospodarji, ali ne...?« je odgovoril Vohnet.

Potem pa, ko so ob koncu srečanja prisluhnili Prešernovi Zdravljici, so se poslušalci vprašali:

»Ali ste slišali, kakor bi izpil kelih, kakor bi se ti užgala kri... Zdaj pa vemo, kaj nam je storiti, ali ne...? In na našem jeziku...?«

Želja po svobodi in izgubljeni časti jim je razgrela kri.

Ko so poslušali predzadnjo kitico, »...so se vse oči sprijele v en sam pogled in vsa usta so spregovorila en sam glas, ki je zvezal vsa srca.

Žive naj vsi narodi,
ki hrepene dočakat dan,
da, koder sonce hodi,
prepír iz sveta bo pregnan,
da rojak
prost bo vsak,
ne vrag, le sosed bo mejak!«

je prebral Strahun.

In ko danes prebiramo Prežiha, vemo, da se je v svojih najglobljih hotenjih tako čudovito ujel z našim največjim pesnikom. Vse svoje življenje je posvetil boju za svobodo in pravico do dostojanstva vsakega posameznika – rojaka in naroda, za tak svet, ki bo dovoljeval med narodi in državami le enakopravne sosedske odnose.

In zakaj je bil Prežih za te ideale pripravljen toliko prestati? Zato, ker je bila v njegovem prvinskem človeškem jedru že od nekdaj, tudi že takrat, ko je še kot otrok prinesel materi polno naročje solzic, pa čeprav je moral ponje v Pekel, ljubezen močnejša od strahu in drugih hromečih čustev.

Letos – 18. februarja je minilo dvajset let, kar je umrl.

KF. Št. 1. 25. 1. 1974. Str. 6–9.

Prežihov Voranc in tradicija koroškega bukovništva

Jože Koruza

Zaslužni koroški etnograf in preučevalec ljudskega pismenstva Fran Kotnik je v članku Nekaj spominov na Prežihovega Voranca, v katerem je prvi posvetil v Prežihov zadnji veliki pisateljski načrt, v snovanje romana Pristrah, zapisal tudi tale stavek: »Tako je nameraval naš najboljši bukovnik vplesti v roman svoje skromne prednike, ki jih je zelo spoštoval.«¹ Težo temu, na videz bežno navrženemu stavku, daje dejstvo, da ga je zapisal človek, ki je bil s pokojnim pisateljem dokaj tesno povezan, ne le kot daljni sorodnik in ožji rojak, ampak kot pomemben mentor mlademu pisateljskemu samouku Lovru Kuharju v nekem obdobju njegovih pisateljskih iskanj ter kot najdragocenejši informator zrelega in priznanega pisatelja Prežihovega Voranca pri njegovem zbiranju gradiva za roman o revolucionarnem letu 1848. Pri tem pa moramo upoštevati še to, da je bil Kotnik naš najboljši poznavalec in najbolj zaslužni raziskovalec koroškega bukovništva in da je to dragoceno tradicijo ustvarjalnih prizadevanj samoukih kmetov in obrtnikov pravzaprav on odkril slovenski kulturni javnosti in jo poimenoval z ustreznim izrazom iz domačega okolja.²

Citirana Kotnikova oznaka Prežihovega Voranca odpira dve vprašanji. Prvo bi se glasilo: ali res moremo in smemo uvrščati Prežihovega Voranca med koroške bukovnike, torej med nešolane ljudi iz ljudstva, ki so ob svojem kmetiškem ali obrtniškem poklicu

1 NOja 1950, str. 378.

2 Sintezo Kotnikovih dognanj o koroških bukovnikih predstavlja prikaz Naši bukovniki, ljudski pesniki in pevci v narodopisju Slovencev II, Lj. 1952, str. 86–102.

čutili potrebo po ohranjanju in razširjanju pismenstva ali celo po literarnem oblikovanju? Pri Prežihu prihaja seveda v poštev le druga, ustvarjalna skupina. Zanimivo je, da Kotnik ni prišel do karakterizacije Prežiha kot bukovnika šele ob pisanju spominov nanj. Že v prvi dobi njunih literarnih stikov je povpraševal urednika Ljubljanskega Zvona Janka Šlebingerja: »Kaj pa naš moderni Drabosnjak – Kuhar? Sedaj mnogo čita na Dunaju.«³ Takrat še Kotnik ni uveljavil oznake bukovniki in se je ukvarjal predvsem z življenjem in delom Andreja Šusterja – Drabosnjaka. Čeprav vprašanje o Prežihu kot bukovniku ne bo predmet našega razpravljanja, velja le pibiti, da se o taki oznaki lahko razpravlja samo glede na pisateljevo prvo ustvarjalno obdobje, ko je živel še v domačem okolju kot kmetski delavec in tesar, nikakor pa ne več potem, ko se je kot uradnik v Guštanju temu okolju postopoma odtujeval⁴ še manj pa v dobi, ko se je v slovenski javnosti uveljavil kot zrel besedni umetnik. Kotnik je očitno vseskozi gledal na Voranca s stališča, ki se mu je izoblikovalo v dobi njunih prvih tesnejših stikov in ga je podkrepljevalo njegovo strokovno zanimanje. Tako ga je ob Prežihovem pisateljskem vzponu v sam vrh slovenske literature veselilo predvsem, da je to dosegel koroški kmetski samouk, pri tem pa je spregledal pisateljev duhovni in ustvarjalni razvoj, ki ga je že davno iztrgal iz okvirov, s katerimi zamejujemo pomensko razsežnost oznake bukovništvo.

Mnogo zanimivejše in pomembnejše je drugo vprašanje, ki ga lahko izvajamo iz uvodno citiranega Kotnikovega stavka. Gre namreč za Prežihovo poznavanje tradicije koroškega bukovništva oziroma njenih najvidnejših predstavnikov, za Prežihov odnos do tega pojava in končno za morebitne pobude, ki jih je vsaj na začetku svoje pisateljske poti lahko črpal iz njega. Vprašanje ni povsem novo. Nakazali so ga že tu in tam preučevalci Prežihovega življe-

3 Dopisnica Fr. Kotnika – J. Šlebingerju, NUK, rkp, odd., inv. št. 23/60, mapa 8.

4 Prim. označitev te odtujenosti v Ajdovem strnišču: »Mogoče bi me bila ubogala, če bi jo bile prijele tako raskave, od zemlje razjedene roke, kakršne so bile njene. Ker so se je pa dotaknile tuje, zemlji že odtujene roke, je skozi njene žile zadržtel rahel odpor.« (ZD III, Lj. 1971, str. 424.)

nja in dela, posamezne osvetlitve so dane v opombah k Zbranemu delu⁵ Kljub temu pa še obstaja potreba po celovitejši zastavitvi problema, z njo pa možnosti novih osvetlitev in trdnejših zaključkov.

— — —

Najprej poskušajmo smotrneje osvetliti Prežihova poznavanje Drabosnjaka in njegov odnos do tega najpomembnejšega koroškega bukovnika. Da se podamo najprej v to smer, nam narekuje že Kotnikova neposredna primerjava, ki smo jo citirali.

Če razmišljamo o tem, kje bi utegnil mladi Voranc najprej zvedeti za tega kmeta – pisatelja z oddaljenih Kostanj, ne moremo mimo koroškega političnega tednika Mir, ki je redno prihajal k Kuharjevim in ki ga je Vorančev oče vneto prebiral. Dasi Prežih vedno omenja Mir le kot očetovo berilo in nikjer ne zapiše, da bi tudi sam kdaj posegel po njem, lahko brez pridržkov domnevamo, da je časnik za očetom prebiral tudi on. Za to bi razen očetovega zgleda pričalo zlasti Vorančevo zgodnje zanimanje za družbeno dogajanje, v katerega mu je v domači hiši nudil vpogled lahko le Celovski tednik, pa tudi dejstvo, da je poskušal s pisateljskimi prvenci prodreti v javnosti najprej preko tega lista.⁶

V nekaj prvih številkah Mira leta 1906 je bila ponatisnjena Drabosnjakova obsežna gnomična pesnitev s štirikrat ponavljajočim se abecednim akrostihom **Svoventi obace**.⁷ Za jezikovno priredbo

5 Npr. ZD I, Lj. 1962, str. 480, 481, 501; ZD VIII, Lj. 1965, str. 318–320, 338–340.

6 Prva Prežihova objavljena črtica V tujino je izšla 17. in 24. aprila 1909 v Miru pod psevdonimom Črt.

7 J. Maierhofer: Andrej Šustar, p. d. Drabosnjak, kmet in posestnik, in njegov »A-Be-Ce; Mir 1906, str. 2–3, 21, 27, 69.

teksta in za objavo je poskrbel koroški narodni ozaveščevalec in publicist Janko Maierhofer.⁸ Le-ta se je v prejšnjem letniku Mira vidneje ukvarjal s koroško zgodovino, zanimanje za Drabosnjaka in najdba njegove knjižnice pa sodi v dobo, ko je bil v letih 1903 do 1905 župnik na Kostanjah. Maierhoferjev primerno obsežni uvod v objavo Drabosnjakove pesnitve temelji na ljudskem izročilu o čudaskem kmetu – pesniku oziroma na anekdotah o njem. Mladega Voranca, ki je tedaj že sedmo leto obiskoval kotuljsko dvorazredno utrakvistično šolo in ki je že lahko spoznal, da mu je kljub nadarjenosti zaradi domačih razmer zaprta pot do višje izobrazbe, je utegnil v članku pritegniti predvsem odstavek, ki govori o Drabosnjakovem slovesu med ožjimi rojaki in o načinu njegovega pesnikovanja:

»Stari možaki, ki si štejejo v veliko čast in zaslugo, če vedo na pamet še nekoliko ‚rajmov starega Drabosnjaka‘, kaj radi pripovedujejo, kako je on pesnikoval. Če je na njivi oral, si je pripravil na vsak kraj brazde nekako stojalo, na katerem je imel pripet majhen listek ter pripravljeno črnilo in gosje pero. Zamišljeno je stopal za plugom in med vračevanjem si je hitro zabeležil novi stih. Motiti ga tedaj ni smel nihče ter ga tudi ni bilo priklicati na noben način. Zoral pa je včasih vse narobe, zamujal čas počitka, južine itd.«⁹

Med takim povzemanjem humorno obarvanega ljudskega izročila pa se pojavljajo stavki resničnega spoštovanja do prizadevanj preprostega ustvarjalca:

»Čuditi pa se res moramo, kako je mogel čisto preprost kmet, ki je bil daleč od mesta v tihi samoti v zapuščenem gozdu, v tistih časih toliko pisati in **spisovati** knjige. Kako je pač prišel na misel, iskati si tiskarne založnika?«¹⁰

8 Fr. Kotnik, SLB II, str. 13.

9 Mir 1906, str. 2.

10 Prav tam.

Takšni stavki so na mladega Voranca lahko delovali močno vzpodbudno. Kmet, ki ga duhovne sposobnosti dvigajo nad njegov stan, ni obsojen zgolj na nedeljsko in praznično branje knjig, ki so jih napisali drugi. Tudi sam se lahko uvrsti med pisatelje, in če je kolikor toliko sposoben, njegovo delo ne bo naletelo na zasmeh zunaj meja njegove soseske, ampak na priznanje in spoštovanje. Če izobraženec tako piše, bo že nekaj na tem. Še bolj vzpodbudno v takšnem smislu pa so mogle delovati na Voranca zanosne besede v enem naslednjih podlistkov v Miru, ki so bile odmev na Mai-erhoferjev članek:

»In celo pesnike je imel in ima naš Korotan! Ne morejo se sicer primerjati pesnikom velikih narodov niti našim slovenskim pesnikom prvakom, ampak v danih zelo neugodnih razmerah, pod pritiskom nenaravnega ponemčevanja so storili dosti. Spomnite se le starega Drabosnjaka, ki ga nam je tako krepko orisal g. Janko **Mayrhofer**! Slava ti, kmetski pesnik, ki zdaj brez lavorike v zemlji počivaš! Pokazal si, da je tudi koroški Slovenec zmožen olike in omike!«¹¹

V teh besedah je poudarjena še posebna družbena vloga ljudskega pesnika na Koroškem: narodnoobrambni pomen. Torej lahko tudi preprosti pisec iz ljudstva s svojim delom po svoje prispeva delež k narodnostnemu boju koroških Slovencev. Tudi ta misel bi utegnila globlje odmevati v mladem Vorancu, ki ga je oče dosledno vzgajal v zavednega Slovenca.

Dve leti kasneje se je spet pojavil v Miru podlistek o Drabosnjaku. To pot ga je napisal Vorančev ožji rojak Franc Kotnik,¹² ki je takrat zaključeval svoje študije v Gradcu. Stvarno pisan članek, pravzaprav povzetek pravkar obranjene doktorske disertacije, ni mogel

11 Anton Kaplan: Pesmi starega Hreblnika; Mir 1906, str. 110.

12 Fr. Kotnik: Naš kmet in pesnik Andrej Šuster – Drabosnjak, V spomin 140-letnice njegovega rojstva; Mir 1908, str. 123–125.

izzvati tako neposrednega odmeva v bralcu kakor zgoraj citirani odstavki izpred dveh let. Vendar je mogel biti mladi doktor iz zavodne slovenske družine iz bližnjih Dobrij, s katero so si bili še v daljnem sorodstvu, Vorancu velika avtoriteta. Morda je bil Voranc že tudi toliko načitan in zrel, da je mogel čutiti tehtno razliko med stvarno besedo strokovnjaka, ki temelji na trdnih dejstvih, in navdušujočim, vendar vsebinsko neprimerno manj polnim običajnim tonom političnega časnika. Če je to vsaj že lahko zaslutil, je moral Kotnikov članek nanj neprimerno močneje delovati kakor tisto, kar je o Drabosnjaku bral doslej. Razen tega pa je bil Kotnikov članek posvečen stoštiridesetletnici Drabosnjakovega rojstva. Torej tudi ta preprosti samouki pesnik zasluži, da se slavi njegov jubilej, kakor se ob podobnih obletnicah spominjamo najzaslužnejših mož. Pa tudi Kotnikov članek se ne končuje tako stvarno, kakor je pisan njegov osrednji del. Ali ni v tem čustveno obarvanem zaključku beseda celo o spominski plošči na Drabosnjakovi domačiji?

»Mi ga doslej nismo poznali, a ljudstvo ga je znalo ceniti, ker je bil iz njegove srede. A tudi mi smo mu dolžni časti, katero zasluži v slovstvu in med nami. Upam, da se dobijo sčasoma rojaki, ki mu z dovoljenjem sedanjega posestnika Drabosnjakove rojstne hiše, Soherja, vzdajo v hišo skromno spominsko ploščo. Ti pa, slovenski koroški oratar, smeš biti ponosen na svojega tovariša, ki je že pred sto leti pisal bukve v slovenskem jeziku. Pripoveduj otrokom s ponosom o našem Andreju Šusterju - Drabosnjaku »enem porendnem pauru v Koratane«!¹³

Obravnavani podlistki v Miru so bili po vsej verjetnosti prvi in glavni vir poznavanja Drabosnjaka na začetku Vorančeve pisateljske poti. Da bi lahko kaj izvedel o kostanjskem kmetu – pesniku izpred sto let iz domače ustne tradicije, si težko zamišljamo. Res da so bili bukovniki in ljudski pesniki v Mežiški dolini v dokajšnji meri povezani z rožansko bukovniško tradicijo, vendar je posredo-

13 Prav tam, str. 125.

vala vmesna Podjuna in na take razdalje in z večkratnim posredništvom so se zabrisovala imena piscev in ustvarjalcev, saj v drugem okolju niso imela več pravega odmeva in pomena.¹⁴

Pač pa bi utegnile priti v roke mlademu Vorancu Koroške bukvice, ki jih je bil v letih 1887 do 1890 v drobnih snopičih izdajal takratni urednik Mira Filip Haderlap.¹⁵ V njih je bil v močno popravljeni obliki natisnjen Drabosnjakov **Svoventji Obace**, vendar ne po originalnem tisku, ampak po nekem prepisu, kakor je razvidno iz kratke Haderlapove uvodne opazke. V tej opombi je tudi napačno postavil Drabosnjakovo domačijo v Lipo pri Vrbi.¹⁶

In prav ta pomota nam daje oporo za domnevo, da je Voranc Haderlapovo izdajo »Draboznikovega A-B-C« poznal. V potopisnem feljtonu **Če Zila noj Drava nazaj potačo...** je zapisal Prežih kot domnevni rojstni kraj Draboznjaka Lipo.¹⁷ Seveda pa je mogel dobiti zmotni podatek iz iste lokalne tradicije kakor nekdanj Haderlap šele v času, ko je hodil po okolici Vrbskega jezera in pisal omenjeni feljton. Pri tem pa mu ni šlo za zgodovinsko verodostojnost, ampak predvsem za poudarek razgibanosti Drabosnjakove življenjske usode.

Da je bilo seznanjenje z Drabosnjakom lahko mlademu Vorancu »dokaz, da lahko postane tudi kmečki človek pisatelj«, je opozoril že Drago Druškovič.¹⁸ Pričujoče razčlenjevanje najverjetnejših Prežihovih virov za poznavanje Drabosnjaka v njegovi mladosti

14 Če v zvezi z najbolj odmevnim Drabosnjakovim delom, z njegovo pasijonsko igro, ki so jo uprizarjali domala po vsem slovenskem Koroškem, se je izgubljalo ime njenega ustvarjalca. Ob dveh predstavah v Tinjah leta 1892 je pisal poročevalec v Miru, da je igro pred kakimi 30 ali 40 leti napisal preprost kmet iz Malošč (prim. Fr. Kotnik, Slovenske starosvetnosti, Lj. 1943, str. 93–94).

15 A. Pirjevec, SBL I, str. 287, 288.

16 F. Haderlap-Jurjev: Koroške bukvice, 2. snopič; Celovec 1887, str. 57.

17 ZD IX, Lj. 1973, str. 15.

18 ZD I, Lj. 1962, str. 501.

nam to domnevo ne samo potrjuje, ampak nam daje slutiti, da so od tod mogle priti globlje vzpodbude za Prežihovo usmeritev v pisateljstvo. Pri tem mislimo seveda na Drabosnjakovo pisateljsko dejavnost in usodo kot zgled in pobudo, ne pa na kakršnikoli vpliv Drabosnjakovih spisov na Prežihove literarne prvence.

Prežihovo poznavanje Drabosnjaka se je utegnilo poglobiti v času bližnjega seznanjenja s Francetom Kotnikom in Kotnikovega mentorskega odnosa do mladega pisatelja samouka v letih 1912 do 1914. K temu nas navaja že citirana Kotnikova primerjava obeh kmečkih literatov v pismu Šlebingerju, še bolj pa Prežihova informiranost o Kotnikovi dejavnosti v zvezi z Drabosnjakom pred prvo svetovno vojno, kakor se kaže v feljtonu **Če Zila noj Drava nazaj potačo...** V naslednjem odstavku je povedanega več, kakor je lahko Voranc izvedel iz Kotnikovega podlistka v Miru:

»Profesor Kotnik, ki je pred vojno zbiral po kostanjskih hribih zadnje ostanke Drabosnjaka po svislih in kajžah, mu je hotel na Drabosnah postaviti spomenik – tam, kjer je vozil gnoj po njivah in kjer kajža, ki je bila v njej tiskarna, še stoji. Pomagati so mu hoteli domačini, ki živijo okrog Drabosen – ali prišel je prevrat in Drabosnjak je ostal brez spomenika.«¹⁹

Najverjetneje pa je, da je bil Drabosnjak večkrat predmet pogovorov med Vorancem in Kotnikom in da ni mladi pisatelj prebiral Kotnikovih študij in razprav v strokovnem časopisju. Utegnil bi brati le dve poročili o uprizoritvah Drabosnjakove pasijonske igre v reviji Dom in svet,²⁰ če drži, mu je ta časopis posojal župnik Štingl.²¹

V vojni vihuri in v političnem vrvežu dvajsetih let se Prežihov

19 ZD IX, Lj. 1973, str. 16.

20 Nekaj črtic o slovenskih pasijonskih igrah na Koroškem; DiS 1912, str. 11–17. Drabosnjakov pasijon v Štebnu pri Bekštajnu I. 1911; DiS 1913, str. 157–159.

21 J. Kotnik: Štiri srečanja s Prežihovim Vorancem; PrZ, Mbr. 1957, str. 93.

Voranc najbrže ni utegnil intenzivneje zanimati za Drabosnjaka in njegovo delo, čeprav je Kotnik še vedno iz leta v leto publiciral nove prispevke o kostanjskem bukovniku. Pač pa ga je Drabosnjak znova pritegnil, ko se je kot politični emigrant v začetku tridesetih let skrival v njegovi ožji domovini. To je čas, v katerem je nastal potopisni fejlton **Če Zila noj Drava nazaj potačo...**, ki je izhajal v Slovenecu od 5. do 9. avgusta 1930. V tem času je v Prežihu dozorela podoba o Drabosnjaku kot revolucionarju, revolucionarju na braniku slovenske kulture na skrajnem severnem delu slovenskega ozemlja:

»Drabosnjak je bil revolucionar. Kopal je oplaze po njivah drabosnjaških in delal »rajme«, igral pasijonske igre in napravil tiskarno v kajži: tiskarno mu je razbila s kiji avstrijska policija in mu zažgala plod njegovega truda in dela na grmadi, njega pa vtaknila v ječo, čeprav so njegovi rajmi peli slavo Bogu na višavah in mir ljudem na zemlji. Posestvo mu je propadlo in umrl je ubit telesno in duševno. Ali bil je revolucionar, ker se je drznil pred več ko sto petdesetimi leti ustanoviti tiskarno, podzemeljsko tiskarno, ter tiskati in pisati slovensko narečje. Drabosnjak je predznamenje nove dobe, blisk na obzorju, ki je švignil iz teme in ugasnil brez plamena, zadušen v morju privilegiranega avstrijskega in nemškega, nemškega in avstrijskega dvornega birokratizma, ki je hotel iz kulture napraviti arhiv plešastih pismoukov, iz svobode pašnik bradatih kozlov, ki sproti pogrizejo vsak poganjek in ga vržejo neprebavljenega od sebe, na vse skupaj pa postaviti najmanj tisoč ton težki bronasti spomenik skupine lintvernov, ki kljujejo in bruhajo vodo...«²²

V tej strnjeni oznaki Drabosnjakovega zgodovinskega pomena, kakor ga je videl in pojmoval Prežih leta 1930, so opazni sledovi informacij in vrednotenj iz člankov, ki smo jih presodili za Vorančeve prve vire znanja o Drabosnjaku. Še več pa je v tej oznaki novega. Nova in izvirna je predvsem njena tendenčnost. Njej je prilagojen izbor dejstev iz življenja in delovanja kostanjskega bukovnika,

22 ZD IX, Lj. 1973, str. 15.

vanjo je usmerjena osrednja misel o revolucionarnosti njegovega književnega nastopa. Z njo je podkrepil misel o potrebi socialnega in nacionalnega upora koroških Slovencev, ki izzveneva iz aktualističnega feljona v prikriti obliki. Prav v citiranem odstavku pa dobi ob primeru Drabosnjaka določno in aktivistično obliko in je z njo podarjen kontrast pasivnosti Korošcev iz okolice Vrbskega jezera, ki je glavni predmet Prežihovega potopisnega feljtona.

Nas ta aktualistična podoba Drabosnjaka kot revolucionarja ne bi na tem mestu posebej zanimala, če ne bi slutili v njej prvega zarodka Prežihove zamisli zgodovinskega romana o tem koroškem bukovniku. Gre za zamisel, o kateri vemo le toliko, da se je Prežih z njo v nekem času ukvarjal in da je ni nikoli uresničil. Kdaj se je Drabosnjakova življenjska in pisateljska usoda v Prežihovi ustvarjalni fantaziji preoblikovala iz »eksempla« v potopisnem, politično aktualističnem feljtonu v snov za daljše pripovedno delo, se ne da določneje domnevati. Vemo le, da ga je misel na roman o Drabosnjaku intenzivneje zaposlovala leta 1943 v ljubljanskih zaporih. Podatek nam je ohranil Juš Kozak, ki je bil nekaj časa zaprt skupaj s Prežihom.²³ Čas in okoliščine, v katerih je zorela Prežihova zamisel romana o Drabosnjaku nam pričajo, da bi bila v njem prav tako poudarjena revolucionarnost delovanja koroškega bukovnika. Žal je zamisel v trpljenju nemških taborišč zamrla in se pisatelj ni nikoli več povrnil k nji.

— — —

Zanimivo je, da se je Prežihov Voranc kot izrazit prozni pripovednik zanimal predvsem za tisto plast naših bukovnikov, ki jo ozna-

23 J. Kozak: Srečanja s Prežihovim Vorancem; PrZ, Mbr. 1957, str. 116.

čujemo pogosto tudi za ljudske pesnike. Ti po eni strani predstavljajo zaradi vsaj relativne ustvarjalne izvirnosti in samostojnosti kvalitetni vrh pojava, ki mu pravimo bukovništvo, po drugi plati pa komaj še sodijo med bukovnike, torej ljudske pisce, ker je bilo med njimi lepo število nepismenih oziroma takih, ki svojih pesmi niso sami zapisovali. Vendar jih moramo izdvojiti iz drugih ljudskih pevcev, predvsem godcev, zaradi zavesti o zvišenejšem poslanstvu in zaradi posebne tradicije, ki je vidna v njihovem ustvarjanju.²⁴ In prav ti so pritegovali pozornost Prežihovega Voranca. To je povsem razumljivo, saj se je bukovniško pismenstvo v glavnem sukalo okrog prepisovanja in prevajanja nabožnih in praznoverskih tekstov, ki niso mogli pritegniti posebne pozornosti že zgodaj v realizem naravnane Voranca. V nasprotju s temi »pravimi« bukovniki pa so ljudski pesniki kazali ob samostojnem literarnem hotenju tudi tradicijo nekakšnega primarnega ljudskega realizma. In prav ta realizem je Prežih pri koroških ljudskih pesnikih po Kotnikovem pričevanju najbolj cenil:

»Kar zažarel mu je obraz, ko sem v Ljubljani 1942 prebral konec Lesičnikove pesmi:

„Kje bo kaj grob zeleni,

kir bom v črni zemlji gnil.“

in dostavil, da se tako realistično ni izrazil še noben slovenski pesnik.«²⁵

Za takšne ljudske pevce iz svoje bližnje soseščine je lahko zvedel Voranc že zelo zgodaj iz ljudskega izročila domačega kraja ali celo iz osebnih srečanj. Tako je lahko živel v spominu starih Ko-

24 To tradicijo sem poskušal osvetliti na področju metrike v predavanju na III. koroških kulturnih dnevih v Celovcu 1971.

25 NOja 1950, str. 378.

tuljcev še Jurij Vodovnik s Pohorja (1791–1858), ki je bil kdaj pa kdaj priromal s štajerske strani tudi v Mežiško dolino. Fran Kotnik ga je poznal še iz domače ustne tradicije: »K nam na Dobrije je Jurij večkrat prispel k Jugu, k mojemu dedeju Benediktu Kotniku, ki so bili šaljiv mož in so pri delu vedno žvižgali in peli.«²⁶ Pozneje je bil pogost gost v Mežiški dolini pesnik in pevec iz Globasnice v Podjurski dolini Franc Leder z vzdevkom Lisičjak (1833–1909). Kakor piše raziskovalec njegovega življenja in dela Janko Kotnik, se je zadnja leta držal doma:

»V zadnjih letih je živel Lesičjak v precejšnjem uboštvi. Moči so ga jele zapuščati vedno bolj in bolj, tudi glas mu je odpovedal, da ni mogel več prepevati. Le tupatam je še posetil kak semenj ali prišel na »lepo nedeljo« citrat, a jel je izostajati vedno pogosteje.«²⁷

Tako v zadnjih letih svojega življenja Lesičjak gotovo ni več zahajal v Mežiško dolino, in Voranc ga ni mogel več sam videti in slišati, saj se tudi osem let starejši Janko Kotnik z njim ni nikoli srečal. Pač pa je živel spomin nanj in ljudje so znali peti posamezne njegove pesmi. Tudi Janko Kotnik je tako zvedel zanj in se začel zanimati za njegovo pesniško usodo:

»Zelo radi smo zahajali kot otroci k Tičlerju, kjer sta gospodarila tetič in teta... Tičlerjevo leži na pobočju, ki se vzpenja nad guštanjskim trgom proti Brinjevi gori... Tam pod prijazno Tičlerjevo hišo, na mehki trati v senci hrušk in jablan, smo se ob nedeljskih popoldnevih kaj radi zbirali. Tetič so znali zajemljivo pripovedovati o davno minulih časih, teta pa, ki so bili nekdanj čislana cerkvena pevka, so radi prepevali starinske pesmi, narodne in cerkvene. Ob tej priliki sem slišal nekoč prvič peti Lesičjakovo »Pesem od rojstva« in pripovedovati o njegovem življenju.«²⁸

26 Narodopisje Slovencev II, Lj. 1952, str. 95.

27 J. Kotnik: Lesičjak, ljudski pesnik in pevec iz Korotana; Mbr. 1929, str. 9.

28 Tam, str. 3.

V podobnih okoliščinah in na enak način je utegnil za Lisičjaka zvedeti tudi Voranc in čuti kakšno njegovo pesem.

Za gotovo pa vemo, da je poznal pesmi Antona Lesičnika (1836–?) iz sosednjega Selovca. Ko je namreč zbiral gradivo za roman **Pristrah**, je pisal Francu Kotniku:

»Ti gotovo veš o tistem Lesičniku iz Zelovca. Kdaj je bil rojen in kje je živel? ...Ko sem bil mlad, mi je dala ta mlada Ukrogelnica, ki je bila vnukinja Rudafov na Zelovcu, cel zvezek pesmi, ki jih je ta mož zložil. Jaz sem vse to poslal dr. Karlu Štreklju v Grac kot narodno blago. Ne vem, če je Štrekelj to porabil. Morda je mislil, da so to narodne pesmi. To je bilo kakega leta 1910.«²⁹

Prežih je zveščič pesmi gotovo prebral, preden ga je odposlal uredniku velike izdaje Slovenskih narodnih pesmi in predsedniku slovenskega odbora za nabiranje ljudskih pesmi z melodijami po naročilu avstrijske vlade. To dokazuje že dejstvo, da je vsaj eno kitico vpletel v svojo črtico.³⁰ Pesnika pa sam ni po vsej verjetnosti nikoli srečal. V kolikor je takrat Lesičnik še živel, je bil organist v oddaljenem Št. Jerneju nad Muto.³¹ Tudi o njegovem življenju ni zvedel Voranc v mladosti kaj prida, sicer bi si to zapomnil in ne bi potem povpraševal Kotnika, »kje je živel«.

Kljub temu, da se je Prežihov Voranc že iz domačega izročila lahko seznanil s pojavom ljudskih pesnikov in pevcev, kakršnega predstavljajo Vodovnik, Lisičjak in Lesičnik, pa mu je k pravičnejšemu vrednotenju njihovega dela in pomena najbrž tudi pripomoglo prebiranje Mira. Iz tega časopisa je lahko povzel, da za slovensko koroško kulturo ni pomemben le Drabosnjak kot najbolj mnogostranski in najbolj ustvarjalno nadarjen bukovnik. Za

29 Fr. Kotnik – L. Kuharju 13. feb. 1949 (ZD VIII, Lj. 1965, str. 338, 339).

30 ZD I, Lj. 1962, str. 202.

31 Fr. Kotnik – L. Kuharju 16. feb. 1949 (ZD VIII, Lj. 1965, str. 340).

pokrajinsko slovensko kulturo so po svoje pomembni tudi drugi, manj nadarjeni in bolj enostransko delujoči bukovniki, predvsem ljudski pesniki. Tako se je že ob prvem zanimanju za Drabosnjaka v Miru pojavila predstavitev njegovega sodobnika, ljudskega pesnika Lovrenca Božiča, po domače Hreblnika. (ok. 1773–1820) iz Gorič v celovški okolici.³² Leto dni kasneje je bila v humoristični rubriki objavljena pesem neznanega pesnika iz Borovelj ali bližje sosesčine, nastala 10. januarja 1858. Njen začetek je tipičen za bukovniške, zlasti satirične pesmi: »Ano pesem očmo zapeti, Od Borolanov poveti ...«³³

Pa ne le nekdanjim bukovnikom, ki so si med ožjimi rojaki že pridobili in utrdili priznanje, tudi sodobnim ljudskim pesnikom je Mir kdaj pa kdaj natisnil pesmi. Zanimiva je opomba ob objavi takšne pesmi 17. avgusta 1905:

»Ta pesniška poskušnja preprostega kmetskega fanta kaže, koliko naš inteligenten narod zadoseže s **samoobrazbo**. Če toliko zadosežemo **brez vsako šole**, da preprost kmetski fant zлага pesmi, ki sicer niso brez vseh slovniških in stilističnih napak, a vendarle kolikortoliko dobre, kakšna bi šele bila omika našega naroda, ako bi imel res rabljivo pravo ljudsko, to je tudi narodno šolo in ne nemško zatrapalnico in ponemčevalnico!«³⁴

Tudi takšnale opomba je lahko vzpodbudno vplivala na kmetiškega fanta, v katerem so se že začele pojavljati prve ambicije po literarnem oblikovanju. Pripovedovanje o ljudskih pesnikih in pevcih, ki so hodili tudi v Kotlje citrat in pet, njihov družbeni pomen, ki ga je bilo moč razbrati tu in tam iz Mira, in strokovno zanimanje zanje, ki sta ga kazala brata Kotnika, vse to je po vsej verjetnosti vplivalo na mladega Voranca, da je v eno od svojih črtic iz cikla

32 A. Kaplan: Pesmi starega Hreblnika; Mir 1906, str. 109, 110.

33 Staroborovska; Mir 1907, str. 298.

34 Jožef Obilčnik: Predvečer sv. Cirila in Metoda; Mir 1905, str. 195.

Iz našega življenja vpletel tudi prizor umiranja takšnega ljudskega pesnika in pevca. Iz te slike je dovolj razvidno Vorančevo spoštovanje takšnih ljudskih umetnikov:

»Čeravno berač, je bil slovit, poznali so ga od Celja do Beljaka in na sever do Marijinega Celja. Zadnji je bil v naši deželi, ki je imel pravico od oblasti hoditi po Koroškem in Štajerskem. Umril je mož umetnik, preprost in nadarjen mnogo bolj kakor mnogi izmed tistih, katerih imena se tiskajo razprto in se proslavljajo kot geniji. Da bi mu bila usoda milejša in bi se mož izšolal, postal bi lahko slaven, tako pa njegova slava ne bo segala izpod streh kmetskih hiš, ali blagor mu, kogar se ljudje s spoštovanjem spominjajo. Umril je, našel je svoj grob, saj je v življenju tolikokrat pel o njem:

Na Zelovči pri Roženi,
som jaz rojen biv,
kje bo kaj grob zeleni,
v katerem bom zagniv.«³⁵

Čeprav Voranc navaja Lesičnikove verze, najbrž ni mislil določno niti nanj niti na kakšnega drugega pevca, dasi nekatere poteze spominjajo tudi na Lisičjaka. Lik je kombiniran, tipične lastnosti potujočih ljudskih pesnikov in pevcev so združene z ustvarjalno domišljijo v dokaj življenjsko prepričljivo osebo. Če bi Prežih mislil na določenega pesnika, bi po vsej verjetnosti zapisal tudi njegovo ime, kakor je v isti cikel slik vpletel mnoge rojake s pravimi imeni. Tako pa je hotel s tipičnim likom pokazati na tradicijo ljudskega pesništva v rodnem okolju, hkrati pa je določno izrazil željo po lastni uvrstitvi v to tradicijo:

»Ker sem podedoval za njim cítre, se učim v prostem času citratí, ali to me jezi, ker mi nočejo zapeti kakor starcu... Mogoče se naučim in potem bi tudi jaz rajžal po svetu in pel na svatbah, velikih

35 ZD I, Lj. 1962, str. 202.

steljerajah in ob drugih takih veselih prilikah.³⁶

S tem je Voranc v kar deklarativni obliki pokazal svoj pozitivni odnos do domačega ustvarjalnega izročila in hkrati lastno prizadevanje za njegovo nadaljevanje.

Priznavalni in skoraj občudujoč odnos do ljudskih pesnikov pa se pri Prežihu ne omejuje le na njegovo mladostno dobo. Da ga je v nezmanjšani meri ohranil v svoja zrela leta, kaže npr. pismo, ki ga je 6. januarja 1946 pisal dijakom nižje gimnazije v Žalcu. V njem našteva med velikimi osebnostmi njihove ožje domovine na prvem mestu »ljudskega pesnika, pohorskega Vodovnika«, za njim pa še Slomška in Aškerca.³⁷

Tudi pri snovanju romana **Pristrah** ni mogel mimo ljudskih pesnikov. Sprva je mislil na kateregakoli, pa čeprav neznatnega bukovnika iz sredine prejšnjega stoletja in iz svojega rodne okolja, ki bi ga uvrstil med osrednje osebe romana. Kasneje pa se je odločil, da vplete vanj Antona Lesičnika. Za motta k posameznim poglavjem pa je hotel uporabiti Vodovnikove in Lisičjakove verze.³⁸

— — —

Če poskušamo ob koncu še enkrat na kratko pretehtati Prežihovo zanimanje za bukovnike oziroma točneje za ljudske pesnike, ker je tudi Drabosnjaka poznal in cenil predvsem kot pesnika,

36 Tam, str. 202, 203.

37 V. Novak: Prežih žalskim četrtošolcem; PrZ, Mrb. 1957, str. 72.

38 Fr. Kotnik: Nekaj spominov na Prežihovega Voranca; NOja 1950, str. 377, 378. ZD VIII, Lj. 1965, str. 318–320, 333, 338–340.

vidimo, da so pritezali njegovo pozornost v dveh obdobjih na različen način. Na začetku njegove pisateljske poti so mu bili zgled, kako se lahko tudi kmečki fant z uspehom ukvarja z literarnim ustvarjanjem. Njihovo poslanstvo se mu je zdelo vredno posnemanja in zavestno se je hotel vključiti v njihovo tradicijo. S prvimi večjimi pisateljskimi uspehi, zlasti pa po splošnem priznanju njegovih ustvarjalnih zmožnosti, so tovrstne pobude izgubile pomen. Zato se Prežih nekaj časa ni zanimal za koroško bukovništvo in njegovo izročilo. Ščasoma pa je dozorelo v Prežihu spoznanje, da so bili ti preprosti besedni ustvarjalci pravzaprav veliki revolucionarji, saj so se s svojo dejavnostjo postavili po robu napredujočemu zgodovinskemu procesu, postopnemu izginevanju nacionalne samobitnosti koroških Slovencev na mejnih območjih in utapljanju vse bolj napredujočem valu germanizacije. Iz te zavesti o kulturno revolucionarnem poslanstvu koroških bukovnikov je pri Prežihu ponovno poraslo zanimanje zanje. Najprej za največjega med njimi, za Drabosnjaka, potem pa tudi za druge, manj pomembne. Nov pogled nanje mu je sprožil misel, da bi literarno oblikoval njihove življenjske usode. Tako je najprej mislil na roman o Drabosnjaku, kasneje, ko mu je zorela zamisel romana o revolucionarnem letu 1848, pa je hotel vanj vplesti tudi kakega bukovnika iz svoje ožje domovine, pač kot kulturnega revolucionarja. Bukovniki so torej bili Prežihu najprej posnemanja vreden zgled, kasneje pa snov za literarno oblikovanje, ki je pa žal ni utegnil umetniško izoblikovati, ker ga je iz intenzivnega snovanja iztrgala smrt.

KF. Št. 1. 25. 1. 1974. Str. 10–16 in KF. Št. 2. 22. 4. 1974. Str. 12–19.

Kompozicijsko literarno ideološke strukture Prežihovih Samorastnikov

Taras Kermauner

Da Samorastniki niso le preprosta povest, je prvi opozoril že 1940. leta Jaro Dolar: »S tem da je (Prežih) opremil vso zgodbo z neko starinsko patino, je dal tej povesti skoro značaj mita.« Danes nam je seveda jasno, da mit ne nastaja iz »starinske patine« oziroma: v čemer je videl ocenjevalec mit, gledam jaz kvečjemu pisateljevo estetizacijo, spremembo mita v literarno tvorbo, torej de-mitizacijo. *Samorastniki* so res mitska povest, le v nečem drugem: v tem, da je njihova zgodba, njen pomen, njena narava stopnjevana čez običajne literarne okvirje, čez namen, da bi bili le literarno delo. *Samorastniki* so literarno delo, a so hkrati tudi delo, ki sega hote onkraj literature, v politično-ideološko-socialno sfero, sega pa ne kot gola ideološka propaganda, ampak kot (dobra, prava) literatura, ki nosi v sebi globlji pomen, ki je skrajno energična strnitev bistvenih vrednot, ciljev, zamisli, zgodovine nekega (to je slovenskega) rodu (naroda). Niso samo in niti ne predvsem umetniška igra, prikaz tega ali onega izseka iz življenja, ampak so prikaz slovenske celote, še več so poskus, da ne bi šlo le za prikaz (torej za leposlovje), ampak za slovensko življenje kot tako. Njihova mitskost je v njihovi celovitosti, obveznosti, resničnosti, ki je nadliterarna: ki zajema samo realiteto kot tako. V tem pogledu so naslednik Martina Krpana in Hlapca Jerneja, le da so od teh dveh del kompletnejši, namesto z novelo ali kratko povestjo imamo opraviti z noveliziranim romanom, podajajočim neko življenje – predvsem Metino – od rane mladosti do dovolj kasne smrti, obravnavajočim vrsto bistvenih dogodkov, ki so to življenje zaznamovali in spreminjali: naredili iz njega življenje – model, pravo življenje, vzor, iz Mete idealni lik, ki ga je treba posnemati, ker se sklada z osnovno – pozitivno – resnico sveta.

Ta mit je mit devetnajstega ali prve polovice dvajsetega stoletja; je specifičen. Njegovo bistvo je v tem, da je skozinskoz ideološki, celo politično-socialno ideološki. Brez pretiravanja smemo zapisati, da so *Samorastniki* (v tem jim je sorodna le še Kreftova *Velika puntarija*, nastala v istem času) avtentična podlaga tistemu, čemur se sme reči enobejevski mit. V vseh svojih poglavitnih točkah napovedujejo enobe, naročajo, kako bo treba v njem ravnati, kakšen mora biti v njem pravi človek, kakšni so njegovi cilji, obenem mu dostavljajo tudi njegovo ontološko, socialno in moralno legitimiteto. Nujno je, da jih jemljemo – in razčlenjujemo – v zvezi z enobejem, se pravi v zvezi z nečim, kar je transliterarno. Skoraj vsi teksti starejše slovenske literature so na ta ali oni način transliterarni, imajo vzrok ali namen v socialno politični realiteti, *Samorastniki* v tem le nadaljujejo tradicijo, jo strnejo; posrečilo se jim je, da so njen najvišji vrh. Kot so nekdaj slovenski študentje – pa ne samo študentje – na tujem, med svojo uborno kramo obvezno položili drobni zvežčič Prešernovih *Poezij*, tako bi moral partizanski borec prav za prav črpati iz obravnavane Prežihove povesti. V njej sicer ni podana vojaško-aktivna plat revolucije (kot v *Veliki puntariji*), vendar to niti ni bistveno. Metin »odpor« zoper vsakršno – socialno in človeško – poniževanje, zatiranje, izkoriščanje je sam na sebi docela aktiven; politike tekst sicer ne obravnava, vendar je v njem razločno implicirana. Poziv na boj, združen s prikazom, kako je treba živeti, kako reagirati na razredno nasilje, je pač vse drugačen kot pri Prešernu, kjer je vztrajanje povsem trpno, ponekod – in često – pa ga sploh ni, zamenja ga želja po smrti. Zato ni nenavadno, da je Marja Boršnik v svoji kritiki prve izdaje *Samorastnikov* poudarila prav ta moment, se pravi, da je – kot velika večina tedanjih bralcev – razumela njihovo mitsko-ideološko poslanico; takole pravi: »Prežihov pojav dokazuje, da korotanski vnuk ne koraka ,s povešeno glavo', čez grob bednega očaka'. Že njegovo dosedanje delo je odkrilo elementarno silo, ki vre v našem človeku. V današnjih dneh, ko je nasilje resničnosti skoraj premagalo umetnost, čakajo Samorastniki kot živ kažipot, kam moramo, da ne utopimo v črtomirstvu.« Boršnikova ni – z določenega, delu tujega ideološke-

ga stališča – delu imputirala, konotirala nekaj, česar v njem ni, ni ga brala zunaj-literarno, ampak je točno slišala poslanico dela, se pravi, poslanica dela je bila sama sebi zunanjeliterarna, s tem pa v določenem pomenu literarna (ker je bila v delu).

Samorastniki so zasnovani – in izpeljani – kot boj zoper črtomirstvo, kot za tiste čase in za ideologijo, iz katere izhajajo, ustrezen odgovor na nasilje resničnosti. Literatura znotraj socialnega humanizma, to je ideologije, ki velja za *Samorastnike*, ne more in ne sme biti čista literatura ograjena pred socialno ideološko realiteto (takšno literaturo je socialni humanizem krstil za larpurlarizem, esteticizem), ampak se mora narobe vanjo ravno vraščati, postajati sama socialno politična resničnost in nehavati biti zgolj literatura, to je kvazirealna igra. Tekst je največ vreden, če je poleg tega, da je umetnost, še propaganda in agitacija oziroma – na najvišji ravni, to je cilj prave literature – mit. (Ta izraz je seveda naš, razen Dolarja ga drugi, Prežihu naklonjeni ocenjevalci najbrž niso uporabljali, saj je bil preveč povezan z nacionalističnim rosenbergovskim uveljavljanjem starih in novih mitov. Socialno humanistična literarna kritika in teorija je zavedno poudarjala predvsem spoznavno komponento umetnosti, čeprav se vrednostni, pedagoški ni mogla umakniti, le da je ni pojmovala toliko kot najstvo, bolj kot dejstvo.)

Ocenjevalci prve izdaje *Samorastnikov* so torej ravnali adekvatno, ko so poleg estetske ocene podajali predvsem svoje misli o ideologiji povesti. Tekst hoče, da bi bralci »odkrili elementarno silo, ki vre v našem človeku«, le iz te sile in njenega odkritja je mogoča. revolucija. Zanimivo je opazovati, kako Boršnikova v istem stavku zavrača »nasilje resničnosti« nad umetnostjo, a obenem ravno to resničnost pojmuje kot tisto, kar je v umetnosti največ vredno; *Samorastniki* so zanjo živ kažipot, kam moramo, da ne utopimo v »črtomirstvu«, se pravi, zanjo so v najplemenitejšem pomenu besede pedagoško delo, moralne-ideološko trasiranje našega prihodnjega – pravega – življenja, kaljenje našega značaja ne le osebnega,

ampak narodnega, skupnega. Samorastniki so brez dvoma slovenska različica ruskega romana *Kako se je kalilo jeklo* (Ostrovski) ali Gorkega *Matere*. Peter Novljan, recenzent v Slovenski mladini, recimo poudarja: »Koroški poet se je uvrstil med najboljše slovenske pisatelje, borce za resnico in pravico.« Torej: ne le pisatelj, ampak pisatelj-borec, tak pisatelj, ki uveljavlja tisto, kar je še pomembnejše od same literature: Resnico in Pravico. Ivo Brnčič končuje svojo kritiko podobno: »Knjiga je vseskozi tendenčna, v najboljšem, najplemenitejšem pomenu besede tendenčna – če je tendenca pisateljeva želja, da bi pokazal nepotvorjeno, neizmaličeno obličje resnice ter tako na svoj način pripomogel k rojstvu sveta, v katerem človek ne bo več suženj ne sočloveku ne prirodi ne zemlji in ne lastnemu duhu.« Pisatelj počne – uspešno – ravno to: pomaga k rojstvu novega človeka. Milan Rakočević pove to eksplicite: »Prežihovi junaki so zares heroji novega časa in... novega človeka.«

Ker so navedeni bralci *Samorastnikov* – tako celotne knjige kot še posebej te povesti – svoje razumevanje Prežihove poslanice povezovali z izjemno pohvalo avtorjevi umetniški moči in ker same poslanice niso razumeli niti kot nečesa tekstu zgolj zunanje prilepljenega, niti niso smatrali teksta za navadno zunanje umetniško politično propagando, se nam poraja vprašanje, kje, v čem je razlika med mitom in propagandnim tekstom. Ocenjevalec iz Prežihu nasprotnega – katoliškega – ideološkega tabora je namreč poslanico enako dobro razumel kot vsi drugi, le da jo je drugače ocenil; piše: »Žal *Samorastnikom* zmanjšuje umetniško vrednost socialno-prevratna tendenca, ki se kaže ali kot propagandistična kritika obstoječega družbenega reda (Jirs in Bavh) ali kot poveljevanje svobodne ljubezni (Ljubezen na odoru, Samorastniki) ali kot simbolizirana zmaga proletariata nad kapitalizmom (Samorastniki).« Beličič ima za dobro pri Prežihu tisto, kar ga dela enakega slovenski tradiciji, kakor jo sam razume; pohvali »nazornost teh kmečkih povesti in značajevk, kakršne sta v slovenski književnosti gojila predvsem Tavčar in Kersnik.« Všeč so mu torej orisi značajev kot taki, zgodbe kot take, tendenca ga moti. Naše prepri-

čanje pa je, da niti Tavčar niti Kersnik nista pisala čistih značajevk, a reducirati Samorastnike na to, bi pomenilo, vzeti jim skoraj vse značilne prvine, obsekati jih, odpraviti ravno njihovo mitskost, njihovo socialno-ideološko strukturo razumeti le kot propagandistično tendenco, odzunaj prilepljeno, poleg tega pa Prežihov materializem (»svobodno ljubezen«, gonskost, to, da so njegove osebe »tipični ljudje materije, zemlje, kruha in krvi«, da avtor »često zai-de v skrajni naturalizem«, da je življenje teh oseb »čisto telesno... mestoma odurno primitivno«) se pravi element, ki ga imam sam za avtorjevo največjo inovacijo, za njegovo najbolj svežo umetniškost, izničiti; po takšni sodbi od Prežiha ne bi ostalo tako rekoč nič. Naš namen pa je, poudariti *Samorastnike* ravno kot politično-socialno-ideološko delo, ki bistveno in daleč prerašča zunanjo propagando, zunanjo tendenčnost, čeprav se mu to ne posreči zmerom oziroma čeprav ima ravno ta politična ideološkost svoje literarne, ne zmerom ugodne konsekvence; *Samorastnike* hočemo torej brati kot mit, kot temeljno delo slovenske literature, ki je temeljno prav zaradi te mitske socialne ideološke tendenčnosti, obenem pa seveda tudi in predvsem kot delo materialistične literarne ideologije. Povojni čas je bral ta tekst žal podobno kot Beličič, le da z drugim vrednostnim predznakom. Poročevalec, ki je komentiral ponatis novel 1946. leta, je zapisal: »Dela Prežihovega Voranca so v tistih letih vzbujala zanimanje za Koroško in to v letih, ko je bil ta pereči problem našega naroda v publicistiki povsem zanemarjen.« Jože Koruza, ki je to in prej navedene kritike objavil v opombah k drugi knjigi Prežihovega Zbranega dela, od tam jih tudi navajamo, pravi, da recenzent »poudarja še pomen nove izdaje v času, ko se pripravljajo pogajanja za priključitev Koroške Jugoslaviji, ker bi »težko... dobili še večje in prepričevalneje pisane argumente o pripadnosti Koroške, kot so ta velika umetniška dela.« V luči takšnega pogleda *Samorastniki* niso več mit, ampak golo sredstvo politike, socialnega delovanja, »razredne borbe«, so le politična propaganda ali publicistična razprava. Celo njihova umetniškost je le v službi politične propagande. Tu se moramo vprašati, kaj prav za prav je ta »velika umetniškost« – za te vrste recenzente – sploh je? Ali le

to, da je tendenca živo, nazorno, zanimivo opisana? Da ni oblikovana le kot časopisni članek, ampak z iluzijo tako imenovanega totalnega življenja, spravljen v zgodbo, ki naj bi ponazorila samo življenje, potisnjena v žive ljudi?

Ta vprašanja načenjam, ker jih je načenjal sam pisatelj in to najbolj v pasusu, objavljenem v prvem natisu povesti, v knjigi pa izpuščenem (čeprav ni jasno, kdo je za to odgovoren); pa tudi drugod po povesti. Prežih eksplicite sam sebe razume na pragmatičen, politično-ideološki, zunanjeliteraren način. Razume in – ali vsaj – razlaga. Ta namen ni njegov edini namen, odkrili bomo tudi druge. Vendar – ta je najbolj ekspliciran. Lahko rečemo, da je najbolj (po)vrhnji, najbolj aktualen. Povest razpada v okvirno in vloženo zgodbo. Čeprav je med obema razlika – tudi literarno ideološka – vendar ni tolikšna kakor v Tavčarjevem *Cvetju v jeseni*. Okvir naj bi bil potencirana, do kraja pojasnjena in razvita razlaga tega, kar se v vloženi zgodbi godi, čeprav nam je jasno, da to ne more biti, saj je lahko le razlaga enega momenta vložene zgodbe, njene socialno politične ideologije, ne pa njene mitskosti (ta je ravno v tem, da ne more biti razložena, ampak učinkuje neposredno, magično, kot živa resnica), niti njene literarno ideološke materialističnosti. A Prežih je pisal povest iz svojega časa, iz literarne in politične ideologije, ki jima je pripadal, obe pa sta zahtevali, naj literatura ne bo sama sebi namen, ampak naj služi Resnici, Pravici, rojstvu Novega sveta in človeka; ker pa se Pravica, Resnica in Novi človek uresničujejo predvsem s socialno-političnim bojem – v skrajni konsekvenci s socialno politično in vojaško revolucijo – je tudi literatura resnična (dobra) šele tedaj, ko se postavi v službo tega boja (Revolucije). In že smo v zelo dvoumnem, večplastnem položaju. Politična ideologija (socialnega humanizma, tega obravnavamo) razume tekst kot direktno sredstvo v političnem boju; tako je *Samorastnike* razumel navedeni povojni poročevalec. Literarna ideologija (socialnega humanizma) jih pa razume kot posredno sredstvo v boju, ki je sicer v bistvu političen, ni pa samo političen, ampak tudi kulturnen, ne le vojaški, ampak tudi umetniški. A kaj je ta umetniškost (in kultura),

če odmislimo ideološkost? Sama forma, živost oblikovanja?

Okvirna zgodba pripoveduje, kako sta prijatelja Prežih in Košat popotovala po Koroškem, prispela do Karnic, na tej poti premišljevala o socialnih vzrokih, ki so pripeljali toliko koroških kmetij do propada; govorila sta o »kmečki kugi«. Do tod je njun pogovor povsem zunajliteraren, sociološki. Literatura se začenja šele tisti hip, ko intervenira prijatelj Košat. Takole je zapisano: »Ta hiša mora imeti zanimivo zgodovino', je začel Lipuš Košat, ko sva se že nekoliko ohladila. »Vsaka kmetija, ki jo je svoj čas požrla ,kmečka kuga', je prišla iz kmečkih v gosposke roke, ima svojo posebno storijo. Mislim zgodbo, kako je do tega prišlo, kaj je povzročilo zadnji sunek.« Literatura se začenja – analiziramo nazore socialnega humanizma – ko se konča razprava o splošnih vzrokih nekega dejstva in se, prvič, avtor posveti analizi posebnih vzrokov, drugič, ko se ne ukvarja več z znanstveno sociološko analizo, ampak odkrije zgodbo, se pravi namesto analitičnega pristopa sintetičen, ko nastane iluzija polnega življenja, in tretjič, ko avtor z opisanimi dogodki ni več v odnosu neposredne prizadetosti, tudi mu niso več sredstvo v zunanjeliterarnem političnem ali kakem drugem boju, ampak postanejo *zanimivi*; avtor ni do njih več v odnosu eksistencialne angažiranosti, ampak estetskega užitka (tega namreč izraža beseda »zanimivo«; ta se pozneje še ponovi: recimo – »starka je bila zanimiva.«).

Ob tej Košatovi pripombi se začenja debata (v knjigi izpuščena) o literaturi ali umetnosti. Prežih Košatu odgovarja: »Ta zgodba, dragi Lipuš, bo najbrž čisto navadna, na las podobna zgodbam stoterih podobnih primerov kmečke kuge,« sem povzel jaz. »Glej, kako je s to tvojo kmečko kugo. – Pred kakimi sedemdesetimi leti se je v teh krajih začela razvijati industrija...« itn. Prežih – ne kot pisatelj, ampak kot oseba okvirne povesti (pisatelj to osebo bistveno presega, pisatelj upošteva več literarnih ideologij, piše literaturo, oseba iz okvirne zgodbe pa skuša vse literarne ideologije reducirati na eno samo, na socialno humanistično oziroma na njen zunanjeli-

terarni namen: na znanstveno-publicistično-sociološko-ideološko-politično dokazovanje in boj, reducirati torej na čisto socialno politično programskežost – se spusti v natančno sociološko analizo, govori, kako se je »kapitalizem začel polasčati kmečke zemlje«, pripoveduje o »finančnem kapitalu« itn. – odstavek je pristna publicistična marksistična sociološka analiza kmečke disociacije v sredi preteklega stoletja. Z literaturo nima nobene zveze. In vendar – ni napisan v obliki pravega publicističnega članka, ampak je podan kot besede literarne figure znotraj literarne zgodbe (povesti *Samorastnikov*). Zares? Ali niso *Samorastniki* razdeljeni na dve zgodbi, na dve polovici ravno zato, da bi okvirna razložila, interpretirala, osmislila vloženo? Da bi torej vloženi, ki je literatura, dodala okvirno, ki naj ne bi bila literatura, ampak publicistika, reportaža? (In tu že zadenemo na temeljno značilnost Prežihove literature, ki sistematično kombinira reportažo z literaturo, komentar z zgodbo, eksplicitno politično ideološko dejanje z implicitnim oziroma s takšnim, ki sploh ni politično ideološko. Ali ni taka *Požganica*? Ni v tem razlog za pisanje tolikerih potopisov - knjigi *Od Kotelj do Belih vod* in *Borba na tujih tleh*?) Vendar ta reportaža je vključena v literaturo, a hkrati iz nje izključena. Zadeli smo na bistvo že prej omenjene dvoumnosti, dvoplastnosti: Prežih ne more mimo nje, saj hoče na eni strani pisati čisto literaturo (kot recimo v *Ljubezni na odoru*, *Boju na požiravniku*, *Kurjaku* itn.), na drugi pa mu njegova literarna in politična ideologija, tega ne pustita, da tako zahteva od njega politična ideologija je docela razumljivo, da pa tudi literarna, je manj – prav tu nastopajo nejasnosti in dvoumnosti. Prežihu kot avtorju povesti je šteti v dobro, da je poskušal te dvoumnosti razrešiti, razjasniti, priti na čisto, čeprav je res, da ga je prav ta težnja potisnila še v dodatne in literarno zanimive dvoumnosti.

Po literarni ideologiji socialnega humanizma bi morala biti dobra – idealna – povest pisana tako, da bi bila pomensko strukturirana po že omenjenih socialno-etično-revolucionarno-religioznih ciljih, vrednotah; predlogah (živ kašipot odporu in ponosu, rojevanje Novega človeka in sveta itn.), da pa se to vendarle ne bi na prvi

pogled videlo, da bi se le čutilo kot nekaj naravnega, torej ne kot publicistično-propagandno resnico, ampak kot naravno resnico kot tako, kot naravo sveta, kot zakon, ki determinira sleherno besedo v povesti, a determinira odzadaj, ne odspredaj, ne z očitno aktualno poanto, ampak z iluzijo večnega dejstva. Literarnost – umetniškost – idealne povesti je torej v tem, da podaja ideološko pomensko strukturo (Novi človek itn.) kot nekaj naravnega, večnega, živega, nazorno, živo, sveže, prepričljivo, monumentalno pretresljivo, nehoteno, neprisiljeno, velikopotezno, plastično, polnokrvno, neposredno, vživeto, nepotvorjeno, doživljeno, preprosto, enostavno, itn.; vse te oznake so vzete iz kritik Brnčiča, Vidmarja, Boršnikove, Beličiča, Slodnjaka. Omenjeni kritiki se med sabo ločijo le glede na svojo konkretno presojo, v katerih tekstih se je Prežihu to zlitje med ideološkim in literarnim najbolj posrečilo; eni – ideološko bolj skrajni, se pravi takšni, ki dajejo sami ideologiji večji pomen, recimo Brnčič – menijo, »da sta najtehtnejša spisa te knjige *Boj na požiravniku* in *Samorastniki*«, druge, ideološko manj napete, recimo Slodnjaka v povesti *Samorastniki* »moti romantika in simbolika Vorančevega prikazovanja, v *Jirsu in Bavhu* celo »cenena simbolika in retorika«, s čimer je mišljen ravno politično ideološki komentar; Boršnikova postavlja *Boj na požiravniku* precej nad *Samorastnike*, ki so ji »bolj literarna in manj življenjska povest«; zelo ceni tudi *Ljubezen na odoru*, ob kateri pravi: »Kot da se je avtor ob mogočni simbolični pojavi samorastniške matere Mete preplašil, da ga utegne taka umetnost odtrgati od zemlje v idejno abstraktnost...«

Za teoretike socialnega humanizma pomeni izraz »literarnost« nekaj negativnega (narejenega, umetelnega, nepristnega, deloma zgolj estetskega, deloma le navideznega in celo ponarejenega), pozitiven jim je pojem »življenjsko«. Se pravi, da hote in vede postavljajo kriterij umetnosti izven literature, v življenje. To življenje jim razpada predvsem v dva elementa: življenje kot naturo (večina pozitivnih izrazov za dobro povest je vzeta da nature: živo, sveže, polnokrvno itn.) in življenje kot ideologijo, svetovni nazor, politiko. Idealna umetnost je tista, ki oboje združi, spoji do nerazločljivega:

do podobe, v kateri je vse živo, a je sama na sebi »kažipot« itn. Ločitev obeh elementov pomeni slabšo umetnost: bodisi brezidejno, nihilistično, pesimistično, dekadentno (Voduškove pesmi, Zupanovi romani iz let pred svetovno vojno) bodisi zgolj propagandno, abstraktno. Razlika med posameznimi kritiki je bila torej v tem, kam je ta ali oni polagal težišče omenjenega spoja: ali bliže k politični ideologiji ali bliže k naturi (ki je seveda – za nas – literarna ideologija). – Katoliški kritiki – Beličič – so poznali isto strukturo idealne povesti, le da so marksistično politično ideologijo zamenjali s katoliško-krščansko (in jo ovijali v naraven izraz).

Prežih je v Samorastnikih napravil nekaj nedopustnega (zato ni čudno, da je poskušal to nedopustnost Ferdo Kozak kot njegov prireditelj čim bolj omiliti ali odstraniti; tu je vzrok, da je omenjeni pasus, iz katerega smo pravkar navajali – in še bomo – odpadel). Ni se zadovoljil z implicitno politično revolucionarno ideologijo, ampak jo je hotel – v okvirni povesti pa celo v vloženi – še eksplicitirati. Zakaj? To je osrednje vprašanje. Ali ni hotel – podobno kot Tavčar s *Cvetjem* – napisati (svoji literaturi kot taki dodati) svoj eksistencialni alibi? In to dvojen? (Odtod tudi dodatna dvojnost povesti.) Tako kot je bil Tavčar slovenski (meščanski) politik in si je na eni strani želel s *Cvetjem* – s svojo literaturo – izposlovati alibi, dokaz, da ni samo politik, pragmatik, ampak tudi nekdo drug, umetnik, človek vere, nekdo, ki meščanstva sploh ne ceni, in na drugi strani – povsem nasprotno prvemu razlogu – svojo literaturo (*Cvetje*) postaviti v neposredno službo politiki, ideologiji (svoji socialni viziji: obrambi kmetstva, svoji nacionalni viziji: obrambi slovenstva), je ravnal tudi Prežih: na eni strani je z metodično in ostro ločitvijo naravnega od sociološko-političnega, umetniškega od publicističnega, z razbitjem iluzije, ki bi nastala, če ne bi povesti razdelil na okvirno in vloženo, potenciral svojo ideološko-politično partizanstvo, povedal jasno in odkrito; da piše literaturo zato, da bi z njo pojasnjeval sociološke vzroke, budil – pravilno – politično zavest (socialno-razredno, proletarsko in nacionalno), na drugi pa si je s to ločitvijo dal ravno možnost, da piše »čisto« literaturo; z javno izpo-

vedjo, kako je njegova literatura v službi nečesa zunajliterarnega, si je opral svojo vest (pomiril sebe kot poklicnega revolucionarja, ta pa je imel osnovno dolžnost, da vse kar počne, postavlja v neposredno službo konkretni revoluciji, vsakršen odstop od te skrajne norme je pomenil izdajstvo) in se lahko posvetil čisti literaturi, se pravi izdajstvu. *Samorastniki* so estetsko zanimivi še posebej po tem, da je v njih omenjeni spor med Prežihovim umetnikom in Prežihom socialno političnim delavcem do neke mere tematiziran, pokazan, celo po svoje problematiziran. Sicer je avtor poskušal, da bi bili enotni spoj nature in ideologije – se pravi mit – je pa ta spoj tudi razkrojil, navidez poudaril politično ideologijo, dejansko pa s tem svoj tekst ravno estetiziral, ker je razbil iluzijo, destruiral mit, ga spremenil v reportažo, ga izvotlil s komentarjem.

Ali ni si tem problematiziral literarne ideologije socialnega humanizma? Ali ni odkril v njej dvojno dno? Ni napisal teksta, ki ima dvojno naravo: ki je mit-reportaža?

Vrnimo se k pogovoru med pisateljem in Košatom. Tega pisateljeva teza ne zadovoljuje oziroma misli, da njegova »razlaga... ne drži popolnoma«. Sprašuje se: »Zakaj pa so zleteli z lastnine v prvi vrsti veliki, bogati gorski posestniki in zakaj so se vzdržali mnogi slabotnejši. Revnejši?« To vprašanje še ne sega izven sociologije. Pač pa sega drugam že naslednje: »Ne zanikam, da je ozadje tega značilnega pojava – kmečke kuge – naš družbeni razvoj. Vendar mislim, da so prodajo vsake hube povzročile razne druge okolnosti, ki so bile šele odločilne; na primer: družinske, soseskine razmere in podobno; primeri so se končavali s tragičnimi dogodki, s prelivanjem krvi, z maščevanjem in tako dalje.« Jasno je, da je Košat literarna figura, oseba okvirne zgodbe (neodvisno od tega, ali je risan po modelu ali ne), da torej skozenj govori sam avtor, njegovo delo, kakor je na drugi strani prav tako očitno, da skuša avtor s tem, da je zasnoval okvirno zgodbo in ločil sebe od Košata, najti alibi za svojo literaturo, ki se ukvarja s tragičnimi dogodki (recimo *Boj na požiravniku* ali *Ljubezen na odoru* – tragika pa ni v skladu s poli-

tično ideologijo, ki ji avtor pripada; ravno tedaj je bil v zraku konflikt med Ivom Brnčičem in Borisom Kraigherjem o tem, ali sme biti pozitiven junak tragičen ali le heroičen). Prežih piše tragične dogodke, daje nekaterim svojim povestim celo tragičen značaj in tragičen konec (obe pravkar omenjeni), obenem pa – v osebi samega sebe kot literarne figure okvirne povesti – nastopa kot nekdo, ki tega ne dela in ne trdi, ampak mu gre predvsem, če ne skoraj izključno za sociologijo in politiko. Prav v tem je eden od bistvenih razlogov za nastanek okvirne povesti in njene dialektike med Prežihom in Košatom.

Košat pa gre še naprej in razloži celotno teorijo socialnega humanizma kot literarne ideologije. Takole nadaljuje: »Ker diha ravno v teh posameznih zgodbah toliko močnega, pristnega, sočnega ljudskega življenja, da nam je treba narahlo prisluhniti, pa že čujemo odmev razpada gorskih selišč, življenja celih rodov, ki so živeli in še živijo po Koroškem.« Posamične zgodbe so mesto, kjer najmočnejše diha samo življenje (ki je nad literaturo), obenem pa posredujejo tisto analizo, o kateri je prej govoril Prežih s sociološkim jezikom. In še dlje gre Košat: »Brez poznavanja tega notranjega življenja je tvoja teorija suha, topa veda, ki nas ne more nikoli razgrabiti s tisto črno silo, da bi nas potegnili za seboj...« Tudi Košatov cilj – kriterij je: literatura mora bralca potegniti za seboj, mu biti živ kažipot, ga navdušiti, usmeriti v pravi smoter, a zajela in usmerila ga bo, če bo živa, če bo kazala notranje življenje, posamično zgodbo. Ali ne zveni v teh besedah kritika tistih radikalnih stališč, ki jim ni do takšnih posamičnih zgodb in notranjega življenja, saj jih smatrajo za igrakanje, beg, izdajstvo, estetiko (se pravi kvazirealnost)?

Prežih da Košatu prav, ko mu odgovori: »Prav imaš, Košat. Seveda to ne izpremeni osnovne resnice, da sta vsega tega kriva naš družbeni red in pa sistem. Sistem povzroča tudi neštete druge kvarne posledice v ljudstvu, ga mehkuži in ubija mu njegove moralne vrednote.« In že je Prežih spet pedagog, moralist, propagan-

dist, sociolog, samo ne literat. In nadaljuje: »Pri vsem tem pa prihaja še raznarodovanje našega slovenskega naroda na Koroškem v poštev. Slovenci so zajemali tod svojo prirodno moč ravno iz kmečkega ljudstva. Socialni proces je rušil domača ognjišča in lomil...« itn. – do bojnega zaključka: »Mali narodi imamo zato dovolj vzroka, da se postavimo v bran proti temu glavnemu zoprniku, sicer bomo po zakonih razvoja slej ko prej ali slej izginili s tega sveta.« Sklep je zelo podoben sklepu *Cvetja v jeseni*. Agitatorski je: literatura naj služi temu vzvišenemu življenjskemu cilju, ki jo daleč presega. – Lahko postavimo zakon: v socialnem humanizmu, ki je sestavljen iz literarne ideologije naturizma in literarne ideologije revolucionarnega političnega ideologizma (ravno na tej točki se dopolnjujeta, omogočata, osmišljata in obenem spodbijata, odpravljata literatura in politično socialna ideologija; to je Ahilova peta socialnega humanizma, njegova dvojnost, neutemeljenost ali problematična utemeljenost), je Natura zavora pred totalitarno ekspanzijo Družbe, Razreda, se pravi Življenje je nasip, ki brani avtonomijo literature pred politično ideologizacijo, h kateri socialni humanizem nenehoma teži in jo v skrajnem primeru – recimo v etatističnem redukcionizmu ali tako imenovanem socialističnem humanizmu – tudi doseže. Zato je povojna obnova socialnega humanizma, ki je hotela odpraviti ali omejiti socialistični realizem (humanizem), zidala predvsem na pomenu, moči, navzočnosti Nature. Seveda pa tudi Intime. Kajti tudi ta je že vsebovana v socialnem humanizmu: v njegovi *posamični zgodbi*, v njegovem *notranjem življenju* (v zgodbi Mete, ne v zgodbi celotnega razreda). Le da je v socialnem humanizmu politično – ali celo religiozno – ideološko transformirana, preosmišljena v cilju Revolucije, to je absolutne (prihodnje) Družbe.

Razčlenili smo prvi element, ki utemeljuje in obenem razbija mit (ta mit je namreč mitski lahko le kot mit o posamezniku, v katerem je osredotočen Razred in Narod, torej Družba; je politično ideološki mit, obenem pa ga prav ta politična ideološkost destruiira in pretvarja iz mita v propagando). Opišimo še drugega: njegovo estetizacijo. Tudi ta estetizacija ima dvojen značaj: na eni strani

konstruira mit (ki je literarni mit, gre za povest in ne za politično ali vojaško dejanje, kot je na primer mit o mučenju Djure Djakovića ali pozneje Milene Mejan boju do smrti), na drugi ga dekonstruira, ker ga estetizira, se pravi, dela kvazirealnost (ta pa ni obvezna). Spet smo zadeli na dvojnost socialnega humanizma, ki tava med literaturo in »življenjem«.

Prežih in Košat ne nastopata le kot ideologa, razlagalca, sociologa, ampak tudi kot esteta. Kljub vsemu sta turista, celo gospoda, ki sta si prišla Karnice in Koroško ogledovat. Ta hip ni važen namen njunega ogleda. S svojim namenom brez dvoma ukinjata lastni turizem in svoje popotovanje vključita v politično-ideološki boj. Vendar – da bi ga ukinila, mora prej biti. In nič ne pomaga, če Prežih komentira, kako je na njun prihod reagirala hudabivška Nana, ki jima pripoveduje vloženo zgodbo: »Vidno zadovoljstvo ji je tudi šinilo čez razorano lice, ko je čula, da govoriva slovenski; kajti tujci, berači in turisti, ki so hodili tod okrog kot gospodje, so bili skoraj izključno Nemci.« Kaj sta prav za prav onadva – namreč v odnosu do starke, kot figuri v okvirni zgodbi? Do starke ne nastopata kot revolucionarja, takšna sta šele v odnosu do bralca, ki ga poučujeta, predvsem Prežih, o socialnih vzrokih in krivdi družbenega reda. Berača prav tako ne. Tudi proletarca ne, ne prihajata se zanimat za delo. Za njiju veljajo tri oznake: tujca, turista, gospoda, vendar spet le deloma, po eni plati, po drugi pa sta radikalna negacija teh treh pojmov. Sta tujca, ker sta prišla od drugod, iz druge države, prvičrat v ta kraj, kraj in njegova zgodovina ju zanimata kot zunanji predmet, a hkrati sta vendar domačina, Košat je, kot pove avtor, sam sin podobne obubožane rodovine, ki je propadla zaradi kmečke kuge, Prežih je Korošec, sin iste pokrajine, istega naroda, Slovenec, prišla sta dejansko domov: v tisti dom, ki jima – Slovencem – je bil krivično vzet (socialno – to raziskujeta ravno v *Samorastnikih* – in nacionalno – to je Prežih raziskal recimo v *Požganici*). Torej: sta in nista tujca, prisiljena sta v tujstvo, ki pa ga s svojim bodočim dejanjem – zapisom povesti *Samorastniki* – in z že dozdejšnjimi dejanji – socialno nacionalno revolucionarnim delom – hoče Prežih

ravno ukiniti. Ta dvojna pozicija pa je natančno estetska, intelektualna. Prežih je, kar ni, in ni, kar je, ravno to pa mu daje možnost, da piše literaturo, da se s Samorastniki identificira, da piše o njih kot o sebi, hkrati pa jih piše, se pravi, da piše o nekom drugem (tudi pisanje avtobiografske literature je v tem pomenu pisanje o nekom drugem: pisatelj odkriva lastno drugost; brez drugosti ni literature, čista identiteta jo v načelu onemogoča).

Na pozicijo tujstva (dialektiko tujec – domačin), ki jo je v slovenski literaturi najbolj ekspliciral Cankar (roman *Tujci* in tako rekoč večina tekstov) se veže tudi pozicija gospoda in turista. Kdor lahko potuje, opazuje, uživa lepoto narave, ni ne proletarec ne kmet, ampak le gospod, nekdo, ki do zemlje ni v neposrednem proizvodnem, delovnem odnosu, ampak v posrednem. Ima zagotovljena sredstva za življenje, iz njihovega presežka si lahko privošči popotovanja, opazovanja, komentiranja. Upoštevajmo, da v tem času turizem še ni bil, kar je danes, se pravi, moment v proizvodnem ciklu, duševni in telesni počitek, potreben tudi proletarcu, da pozneje, ko se vrne na delo, doseže večjo storilnost. Pred vojno delavec ni hodil na dopust, planinstvo je bilo stvar srednjih slojev, svobodnih poklicev, uradništva. (Spomnimo se, kako postrani je gledal trideset let pred tem recimo Podlimbarski na turizmu. V svojem *Dnevniku* z leta 1907 piše: Turisti so »tisti topoživčni ljudje, ki nosijo preobilico kapitalov in nekaj nemoralnosti v tuje kraje. Po mojih nazorih je turist nedelavno bitje, torej nepotrebno in demoralizirajoče vpliva na one delovne sloje, ki za pohajkovanje nimajo ne časa ne sredstev. Po pravici nas turiste ti sloji zavidajo in sami si žele, da bi mogli v istem brezdelju komariti po svetu.« In še, ko govori o razliki med tistimi potniki, ki gredo po svetu za kruhom, in turisti: »Kolika razlika med njimi in potniki prvega razreda! Tu večina brezmiselno pohajkovanje ženskih in nemoralno brezdelje moških, a tam na tretjem razredu stojita mrki trud in tihi obup.« Takšno je bilo stališče vsakega naprednega z ljudstvom simpatizirajočega Slovenca, ki se je sramoval lastne gospoščine. Razlika med trudom in brezdeljem je determinantna prav tako za Prežiha iz *Samorastnikov*.)

Res je, da Prežih s svojim revolucionarnim delovanjem ukinja to svojo pozicijo gospoda – turista, vendar v odnosu do Nane tega revolucionarnega delovanja ni, je šele v odnosu do bralca. Čeprav sta s Košatom Slovenca, ju ima ona gotovo za gospoda in turista. Natančno v tej točki, v tej vmesnosti, ko Prežih je in ni gospod – turist, je možnost pisateljavanja in estetike: avtor izdaja (zanika) svojo razrednost, ker se gre turista, in izdaja svojo gosposkost, kjer je revolucionar. Je oboje: je intelektualec, pisatelj, človek z distanco do obeh svojih narav.

Okvirna reportaža torej ni le v službi politične ideologije, ampak tudi estetike. Prežih kot pisatelj pripoveduje, kaj sta doživela on sam in prijatelj Košat na svojem popotovanju (to pripoveduje tudi v svojih drugih – izrecnih – reportažah in jih s tem estetizira, iz propagandne in sociološke razprave pomika v bližino literature). Podaja zgodbo svojega popotovanja. Na tem popotovanju je zanj bistveno dvoje: politično ideološki komentar, še prej pa gledanje določenega predmeta, ki ga šele lahko propagandno komentira. Avtor opisuje, ton okvirne zgodbe je opisovalen; recimo – »S prijateljem Lipušem Košatom sva se soparnega poletnega dne po več ko dveurni hoji zvrnila na hrbet širokega gozdnatega slemena« itn. Ali: »Vrh tega slemena, Karnic, je v prejšnjih časih živel kmet Karničnik. Rekli so mu tudi Kresnik« itn. Ali: »Sledovi ostalega, nekdanj obširnega poslopja Karnic so se že vdrli v zemljo, le tam, kjer sta bila nekdanj ognjišče in krušna peč, se še vidi kamnita groblja, ki je ruša še do danes ni mogla prerasti.« Očitna sta dva elementa: pripoved in opis. Pripoved izvira iz predhodnega vedenja, ki bi bilo samo na sebi lahko znanstveno zgodovinarsko, je pa tu podano literarno, kot zgodba. Slog jasno nakazuje literarno pripoved (»je v prejšnjih časih živel kmet«). Opis pa temelji na gledanju. Da bi avtor lahko opisoval, mora opazovati. A pogled je temeljno estetska kategorija: je odsevanje nečesa v nečem drugem, predmeta v očesu, v zavesti, je stik dveh različnih bitnosti. V okvirni povesti ni akcije, ampak gledanje. Prežih pravi, da »se vidi« groblja, da so se »kresovi videli«, da je Košatov »pogled zamišljen pil borno sliko tega razpadlega

kmečkega bivališča«. V tem zadnjem stavku je naravnost razložena narava pogleda: je uživaški (»pije«), predmet gledanja – »zanimiva starka«, razpadle Karnice – je predmet estetskega užitka, ki ga revolucionarna zavest šele korigira, nadgrajuje, preosmišlja, a že pred njo je. Karnice, njihova zgodba, trpljenje grofovskih najemnikov in pozneje Metina zgodba, njene muke, vse to je najprej »slika«. Pravi, avtentični, s samim sabo identični revolucionar (vprašanje je, če tak sploh obstoji; revolucionar je vloga, ki ji lahko žrtvuješ udi življenje, vendar je treba mnogo napora, da odpravljáš elemente, ki ne sodijo v to vlogo, a so avtentična lastnost človeka, ki živi – igra revolucionarja; takšen element je predvsem telo; in videli bomo, da je ravno telo za Prežiha najpomembnejši protiigralec zavesti, sploh najpomembnejša kategorija) se ne ukvarja s slikami, ne gleda, ampak deluje, se pravi, gleda, da bi lahko deloval, gledanje je le funkcija delovanja, v *Samorastnikih* pa je osamosvojeno.

Predmet gledanja – svet – se ne kaže le kot sociološki problem temveč kot estetsko dejstvo. Tudi o tem govorijo *Samorastniki* eksplicite: »Gotovo že par sto let stara bajta je bila lesena in zgrajena v tistem prijetnem gorskem slogu, ki se s svojim razvežnim ostrešjem in z aherci tako sklada z okolico, da si večje umetnosti niti predočiti ne moremo.« En sam odstavek po veliki sociološki analizi in politično revolucionarnem pozivu, pa smo soočeni s povsem drugo problematiko, ki prvo navidez dopolnjuje, dejansko pa ukinja in dela pogojno. Svet ni več disharmonija (razredni spor, zatiranje, izkoriščanje, trpljenje), ampak harmonija (»se sklada«), ta temeljni pojem klasične estetike. Razredno pojmovanje sveta je dejansko antiklasično, revolucionarno, saj ima svet za spor, za nasprotje, ne za umirjeno celoto, skladje. In Prežih sam, v vloženi povesti, v bistvenem ta spor poudarja, seveda v vsebini. Vendar ni povsem gotov, niha. Na eni strani mu je slovenski stari kmet svobodnjak nekaj močnega, lepega, velikega, mogočnega, se pravi pozitivnega. Opis Karnic je monumentalen in ne more skriti avtorjevega globokega občudovanja: »Huba je imela tri sto johov grunta, njen svet je na treh straneh slemena segal dol do doline, kakor bi se Karnice s

tremi mogočnimi nogami upirale v nižavo, njeno zaledje pa se je naslanjalo na visoke obirske stene. Včasih je karniški svet segal baje celo do vrha Obirja.« Če upoštevamo – pozneje bomo to temo razvili podrobneje – da je Obir simbol za Naturo, Natura pa poleg revolucionarnega Razreda (kot njegovo dopolnilo – nasprotje) najvišja vrednota Prežihove literarne ideologije, je očitno, da Karnice rastejo iz samega Obirja, da so z njim identične, da so simbol Nature, da so skrajna pozitiviteta. A ne le Karnice kot naravno dejstvo, kot pokrajina, ampak tudi kot socialno dejstvo, kot rod, kot Hiša. Karničnik govori sinu Ožbeju: »Naši pradedje so ta svet izkrčili, si postavili tu gori ognjišče, od tod so razširili svojino dol do doline in gor do vrha Obirja. Zato je bil potreben stoleten boj. Ogromni naorani robovi naših brežnih njiv pričajo o tem, kolikokrat je bilo treba iti za merjascem, koliko oplazov je bilo potrebno razkopati, preden so se mogle Karnice postaviti na tako trdno podlago, na kakršni stojijo zdaj.« V teh besedah je sicer omenjena svojina in ker je zasebna, gotovo ni pozitivna; vendar ta beseda ni potisnjena v ospredje, v ospredju je »stoletni boj«, strašni napor krčenja zemlje. Pozneje bo Karničnik sicer – po tradiciji socialnega humanizma – govoril o zločinu, na katerem stoje Karnice čeprav se tudi o tem zločinu samo govori in ni izpričan, vendar sledi ta govor (komentar) pozneje in dokazuje, kako je moral avtor, če je hotel biti zvest svoji literarni ideologiji (socialnemu humanizmu), svoje temeljno čustvo, simpatijo nenehoma korigirati, dopolnjevati, svoj naturizem z moralno političnim ideologizmom nadzidavati (ravno ta dvojnost – med temeljnim naturizmom in nanj položenim moralno političnim ideologizmom – tvori bistveno literarno pomensko strukturo Prežihovih tekstov). Če Prežih kaj ceni, potem občuduje boj, napor, moč in zmago v tem boju. Karničniki so krivi, ker so ta boj, najprej usmerjen v erotični konflikt z ljubljeno Naturo, preusmerili v zatiranje kmečkega proletariata in je prišla »korist« Karnic – grunta – v nasprotje s koristmi ljudstva. A Prežih – v navedenih besedah – nakazuje, kot da včasih tega ni bilo; prejšnji karniški rod mu je zato simbol boja, samozavesti, moči in zmage kot take. To pa je v skladu s slovenskim izročilom, ki je nekdanjo preteklost, recimo

staroslovansko, umevalo kot popolno pozitiviteto (zlato vek), videlo v zdajšnjosti propad te pozitivitete, vdor negativitete, in si obetalo od prihodnosti spet vrnitev zlatega veka. Prežih glede te preteklosti ni naiven, vendar pa ostaja del njegove narave tradiciji zvest. – Našo trditev še krepi navedeni stavek o karniški bajti kot skladnosti in kar najvišji mogoči umetnosti (v preteklosti je torej bila pozitiviteta: Umetnost); stavek, ki misel nadaljuje, jo še dodatno potrjuje: »Njene stene so bile od starosti in vetra že počrnele in razpokane; kazila so jo le prevelika, neokusno zaokvirjena okna, ki jih je v te stene vstavila doba modernizacije stanovanj.« Kot da bi brali današnje slovensko literarno intimistično-naturistično tožbo, nad kugo vse izmaličujoče zdajšnjosti.

Preteklost je torej harmonija, zdajšnjost disharmonija (kuga). Ker pa se v preteklosti še spominjamo (Prežih jo opisuje), še živi v nas, je, tukaj, navzoča, čeprav le v našem spominu in srcu. In ker je v našem srcu, preide v našo zavest, postane – kot Harmonija – lahko naš cilj: cilj revolucionarnega boja, ki bo svet iz razcepa spet vrnil v Skladje: v Naturo. Na koncu povesti je namreč avtor največ pozornosti posvetil spet obema glavnima elementoma: Revoluciji in Naturi. A Revolucija ne more biti nič drugega kot boj za vzpostavitev naravnih odnosov, vladavine Nature, ki je obenem Lepota. Se pravi, da je Natura cilj in Revolucija sredstvo. Natura ima dve plati (kot vse pri Prežihu, kot vse v slovenski literaturi): je konstrukcija in de-konstrukcija. Prežih podaja obe plati, ves čas omahuje, kateri bi dal prav – in daje navsezadnje prav obema. Kot konstrukcija je Natura ideal, najvišja vrednota, model za pravo družbo; kot dekonstrukcija pa je ravno ona naša usoda, ki nam ne dovoli, da bi v življenju dokončno zmagali (kar je cilj revolucionarne akcije). Dekonstruktivna Natura je staranje, smrt, muka, ki jo doživljamo ob oranju, sekanju, sploh naporih za kruh, za samoohrambo; zna pa biti celo zla sila, ki kot naključje (Voruhova smrt v *Ljubezni na odoru*) ali kot direktno uničevanje (brezupni boj Dihurjev v *Boju na požiravniku*, Borovnikova smrt v *Vodnjaku* itn.) ljudi potiska v popolno nemoč. V nasprotju z *Bojem na požiravniku* in *Vodnjakom*,

ki poudarjata destruktivne sile Nature, človekovo končno nemoč (to je dobro opazil in poudaril že Jaro Dolar v navedeni oceni, le da je svojo misel razširil na vse povesti v knjigi, čeprav za Samorastnike ne drži; pravi, da povesti obravnavajo »več ali manj isti motiv: neizprosno, skoro vedno brezuspešno borbo za življenje«; seveda obenem priznava »vero v lepšo bodočnost ... ki je zgrajena na zaupanju v življenjsko silo, trdoživost in neuklonljivost teh ljudi.«), so *Samorastniki* povest z optimističnim koncem, Meta in njen rod so zmagali nad sovražnikom, le še čakajo, kdaj bodo prišli po svojo legitimno lastnino. Prežih na eni strani veruje v končni Uspeh človeškega (proletarskega) boja, se pravi, veruje v Naturo kot pozitiviteto, na drugi pa kaže neuspeh tega boja, ki ni – to je bistveno – odvisen le od krivične družbe in torej v brezrazredni družbi popravljiv, ampak od same Nature (Usode), ki ne dopušča uspeha. A Natura ni popravljiva: smrti se ni mogoče izogniti v nobenem družbenem sistemu.

Če beremo Prežihove povesti dovolj pozorno, bomo odkrili, da je Natura tako harmonija kot disharmonija, zato ima isto dvojno naravo tudi preteklost, ne le zdajšnjost. V novelah, kjer je Prežih podajal v večji meri svojo temeljno literarno ideologijo (naturizem, celo karnizem), nastopa Natura v dvojni obliki, kot moč in nemoč (recimo v *Ljubezni na odoru* in *Boju na požiravniku*), kot izjemno telesno vztrajanje, kot neuničljiva spolna želja in akcija, a hkrati – na koncu – tudi kot nemoč tega vztrajanja in spolnosti: kot smrt. Te novele so čudežno aktivistične po eni svoji plati, po moralno-humanistični-ideološko-pedagoški tendenci (človek ne sme popustiti, boriti se mora do smrti), a so hkrati pesimistične in nihilistične po končanem spoznanju: naj se človek še tako bori, dosegel ne bo nič, le svojo smrt. Moralno-politična ideologija, ki jo zahteva socialni humanizem (in Prežihovo poklicno revolucionarstvo), pa se s to drugo plastjo ne more in ne sme zadovoljiti, saj je dezangažirajoča, pasivna, iz nje izhaja spoznanje o nujni vdanosti svetu, o »sporazumaštvu« s svetom (takšen je bil tedaj moralno političen izraz za to reč), celo o defetizmu. Prežih te interpretacije ni smel dovoliti, Boj

na požiravniku, Vodnjak in druge povesti je moral vključiti v optimistični okvir, jih revolucionarno nadzirati, jih preosmisliti – natančno tu pa je pobuda za *Samorastnike*, njihov vir. *Samorastniki* sicer prav tako izhajajo iz temeljnega naturizma-karnizma vendar so nenehoma nadgrajevani (to si bomo podrobneje ogledali) z moralno-politično ideološkim smislom (ki v prej imenovanih povestih v glavnem manjka). V Prežihu je zelo močan nekakšen krščanski ideološki element, ki se celo preveša v pogansko usodnostnega, grško-tragičnega; oba pa temeljita na poganskem občudovanju telesa (in njegove moči), spolnosti. Če bi vse te tri elemente odpravil, ne bi ostalo prav nič prežihovske literature, ampak preprosta politično ideološka propaganda. Prežihovo delo je ravno politično-moralno-ideološko nadgrajevanje omenjenih treh elementov, njihovo preosmišljanje, ki je zdaj močnejše, vidnejše (*Samorastniki*, drugi del *Jirsa in Bavha*), zdaj šibkejša (*Boj*, *Ljubezen*, *Vodnjak*, *Kurjak* itn.) Bistvena je dialektika med obema poloma, a takšna dialektika, ki naturistično-karnističnih, krščanskih in grško-usodnostnih prvin ne prekrije, ne izniči, ampak jih naredi le dvoumne, s tem pa same povesti notranje večplastne: literarne. V *Samorastnikih*, ki so v knjigi daleč najbolj konstruktivna povest in ki so primer moralno-politično-ideološkega mita (medtem ko je *Ljubezen na odoru* primer karnističnega mita in *Boj na požiravniku* primer tragičnega mita), je Natura prav tako pojmovana dvojno, le da zmaga pozitivna plat Nature in da je negativna podana predvsem kot trpljenje telesa (Metine muke, ko sama vzredi svojih devet nezakonskih otrok). V glavnem pa nastopa Natura kot čudežna: najprej – v okviru – kot gora, Obir, Podjuna, slovenska zemlja, ki je neuničljiva, mogočna, lepa, in so neuničljivi ter – v perspektivi – zmagoviti tudi vsi, ki živijo na nji, v nji, nato pa – v vloženi povesti – kot Metina telesnoduševna, torej ne le duševna, ampak tudi telesna moč, s katero premaguje vse muke in nesreče. Meta je nadčloveško odporna: je pendant gori. Je plodna, iz nje poteka bojni rod. Je Mati proletariata, to je slovenskega naroda (kdor ni proletariat, se je nujno – zaradi pogospodenja – raznarodil). A je hkrati tudi lepa. In tu se vračamo na našo izhodiščno točko estetizacije.

Prežih pozna dve najvišji vrednoti: Moč in Lepoto. Vir obeh (kot vsemu pozitivnemu) je Natura. Karničnik je predstavnik zle moči. Zla moč pa je le delna moč; ker je v nasprotju z moralno-politično ideologijo, se mora prej ali slej zlomiti, sesuti. Zato je prodaja Karnic, izguba posestva v nižini in ponemčenje mladih Karničnikov nujna posledica zle, se pravi neprave moči starega Karničnika. Čeprav je zla moč seveda tudi moč – in Prežih nemalokrat pokaže, kako jo spoštuje. Meta je predstavnik prave, dobre moči. Karničniki so se postopoma denaturirali, izgubili. »Karničniki, ki so stoletja obstajali na pobočjih Obirja, so doli na ravnini dogospodarili v najkrajšem času.« Razumljivo: propadli so, brž ko so se ločili od Nature (gore); ta jim je dajala moč. »Mlada se je rada vozila v Celovec, pravijo, da je imela znanje z razno celovško gospodo.« Razumljivo: kmet, ki je dvoumna, dvorezna kategorija, pozitiven kot delavec, borec, negativen kot privatni lastnik (značilno je, da ta kategorija že stoletje razpada, da danes – v času nastanka povesti – po Prežihovem mnenju skoraj že ni več kmetov, vzela jih je kmečka kuga, dvoumnega položaja je konec, zdaj si stojita nasproti čisto zlo – grof – in čisto dobro – kmečki proletariat), postane nujno zgolj negativen, če pride v znanje z gospodo. »Doma pa je šlo vse narobe in preden je minilo petnajst let, je gospodarstvo prišlo na nič... Ostalo je dvoje otrok, ki sta se zgubila nekje v Celovcu; pravijo, da se tam še zasledi karniško ime, toda ti potomci se pišejo zdaj: Karnitschnigg.« Meta pa se je – skozi svoj rod – razrasla. Ona je sicer umrla – zakon Nature – »Otroci pa so se razsuli ko mravlje po lesovih, pa žagah, po jamah in po hubah.« Postal so proletarci (ali pa so ostali Slovenci, o tem Prežih ne piše; ker tega ne omenja, zraven pa se zanje zavzema kot za edino pozitivne, moramo brati, kot da so ostali Slovenci, ker so ostali na svoji zemlji; če bi to dejstvo problematiziral, bi potenciral destruktivno – tragično – komponento; ravno tega pa ni hotel; zato jih je naredil – tacite – za Slovence proletarce, žagarje, dninarje, rudarje, tesarje). »Po vseh koritih in bregovih so posejani, odkoder tečejo bistre vode proti Dravi.« Pozitiviteta ni mestni proletariat, ampak kmečki. Mesto je denaturirano, človek pa ne more biti pozitiven in močan, če ne črpa sil iz Nature. Ali ni natančno tu

razlog, da se Prežihu ni mogel posrečiti *Kanjuh iz zagate* in da se ni mogel lotiti opisovanja mestnega proletariata, kar bi bilo vsekakor bolj v skladu z njegovim politično ideološkim prepričanjem? Natura se tu izrazito kaže kot protiigralec temu prepričanju, blokira ga, rezultat so spisi o kmečkem proletariatu. Za Prežiha je bistveno, da so rudniki, kovačnice, žage »posejane po koritih in bregovih«, to je po narurni zemlji; v mestu se kmečko prebivalstvo ni le sproletariziralo, temveč tudi ponemčilo, kar predstavlja še drugi, dodatni vzrok, da Prežih ne kaže mestnega koroškega proletariata. Ostati zvest svoji narodnosti pomeni ostati zvest (svoji) Naturi. Tudi to je povsem v skladu s slovensko ideološko tradicijo: socialni humanizem je le nadaljevanje in dopolnjevanje nacionalnega in upošteva obe komponenti: socialno in nacionalno, le da prejšnji identifikaciji: narodnost = natura dodaja še novo: izkoriščani razred (socialnost) = natura; *Samorastniki* so ravno očitna demonstracija te identitete.

Pravkar navedena stavka o otrocih, ki so posejani po bregovih, med katerimi tečejo bistre vode proti Dravi (stavka sta s konca povesti), povsem ustrezata stavkom s samega začetka: »To sleme tvori z mnogimi drugimi tisto pohlevno obirsko predgorje, ki se zgublja na sever proti Dravi in ki ima podobno nagrbančenih korenih obirske gore, ko da bi ta gora pila iz Drave in po njih srebala sokove za svoje večno življenje.« Natura – gora, Obir – je glavni temelj življenja, je »večno življenje«: edini absolut. Kdor živi ob teh koreninah, sreba tudi sam sokove za svoje življenje, ki bo, kolikor bo narurno, tudi samo večno. Posameznik umre, pa naj bo še tako močan (Meta), rod pa ne. Rod (na-rod), če se drži Nature (slovenske zemlje), je tudi sam večni. To je osnova samorastniškega mita.

Ker so ostali Metini otroci (slovenski proletarski rod – narod) zvesti Naturi, ker so z njo eno, ima njihov boj realno podlago in se bo končal zmagovito. Stavki s konca povesti govorijo o tem: »Najprej jih je bilo (otrok) devet, danes pa rase že četrti rod, kmalu bo peti na vrsti, cela vojska, ki oblega, spodjeda, zasega Karnice.«

Malo prej pravi Meta: »Zdaj, po meni, vas je devet, čez petdeset let vas bo lahko že sto, čez sto let vas bo petkrat, desetkrat toliko.« Natura se plodi, a ne kar tja v tri dni, spontano, temveč z namenom: da bi rod zasegel Karnice oziroma kot pravi Meta: »Potem si boste združeni lahko priborili svojo enakovrednost, svoje pravice.« Zdaj razumemo, zakaj ne sme Natura (telo) ostati sama, ampak se mora spremeniti v Duha, Zavest, smotrno akcijo: Revolucijo. Natura nima cilja; je temelj, omogoča ploditev, rast, a jo spet jemlje, z zimo, s katastrofami, s smrtjo. Zavedna akcija človeške družbe (združenih upornikov pa tudi že kmeta svobodnjaka, ki je krčil zemljo) pa daje tej Naturi smoter, usmerja jo. Brez te akcije nazadnje lahko zmaga ta tragizem in karnizem, šele ona da človeku perspektivo. To pa je socialna akcija, v kateri sodeluje mnogo ljudi. Dokler je človek sam, ga Natura premaga (primer Borovnika, Dihurja, Voruha, tudi Radmance), ko pa se združi s sebi enakimi v uporni rod, postane nepremagljiv. Ali ne bo tedaj premagal tudi same Nature? Ali ni socialni humanizem ravno v tem, da imata socialnost in humanizem, to je Družba (Razred) in Človek možnost, da si podredita tudi samo Naturo? Ukineta njeno usodnost, naključje, smrt? Je delil Prežih to misel? Ali pa jo je le nakazoval, ne da bi se hotel z njo pobližje ukvarjati, saj bi mu morda pokazal svojo narobno plat (kakor jo je po letu 1950), in bi se tragizem razširil tudi na človeški rod? Prežihu, ki je ostajal v okviru socialnega humanizma in naturizma, tega problema ni bilo treba načeti, zadovoljil se je s perspektivo, z vero, z napovedjo, z moralno-politično-ideološko ali celo religiozno poslanico; pred problematiziranjem te poslanice in vere pa se je ustavil (medtem ko se Vodušek ob istem času recimo ni). Tako ostaja tudi kategorija Nature dvoumna. Ne vemo, ali jo bo povzela Revolucija (kot je pozneje trdil etatistični redukcionistični humanizem – socialistični realizem), ali se bo še okrepila in pomenila edino trdno točko na tem svetu, saj se bo družba povsem razvrednotila (to je trdil intimizem-naturalizem od začetka petdesetih let naprej), ali pa se bo reducirala na karnizem, reizem, na golo meso, spolnost in reč (kot je trdil od polovice šestdesetih let naprej slovenski literarni modernizem). Prežih ostaja pri srečni sintezi, pri netematiziranem

skladju Nature (Gore, Gozda) z ljudmi (ta odnos problematizira, kot smo rekli, le na primeru posameznikov, ne pa rodu). Zato lahko navedenim besedam sledijo naslednje: »Starkin glas je pogoltnil globok, zamišljen molk. S Košatom sva obnemela pred veliko silo življenjske moči, ki je vrela iz teh posušenih prsi. Bilo je, kot da bi čula globoko molitev in težko kletev, ki ni prihajala iz teh votlih, brezzobih ust pred nama, temveč iz osrčja visoke in široke obirske gore.« Identiteta je popolna.

Ta identiteta se kaže na številnih mestih. Navedimo le še eno. Vrh lepote in moči – pozitivitete – je za Prežiha govorica Nature, ki jo podaja na zadnji strani povesti: »Kmalu sva razločila, kako so šumeli gozdovi okoli Karnic, kako je dihal Obir z enakomernim odmevom svojih večnih vetrov, kako so pljuskali odmevi dravskih valov, tolmunov sem gor do tega slemenca, kako so pod to prečudno kopreno živela in dihala polja in vasi obdravskih logov in dobav.« Spet – večnost same Nature. A kaj je ta Natura? »Nekaj je zazvonilo, kot bi se slišali glasovi potopljenih zvonov iz spečih jezer... Glasovi, ki so jih čez dan sprejela vase polja, glasovi žag in tovarn, ki so se čez dan nakopičili v globačah in koritih, so zdaj vriskali in vzdihovali iz stisnjene, z nižin pregnane sopare. Ali ni to dihanje in stok stoterih, tisočeri Hudabivnikov, molitev in kletev, prisega in bojna napoved vseh tistih, ki iščejo vsaj svoje lastne Karnice?... Da, to je bojni klic črnih kovačnic, prečnih jam, ožganih razgonov, stisnjenih zar, zapuščenih globač in kopišč.... to je bojni klic zavrženega, prekletega rodu.« Mit o Samorastnikih je – po tej strani – pravi mit: je prikaz življenja, trpljenja, vztrajanja in osvobajanja nekaterih ljudi, ki pa niso zgolj posamezniki (ti poginejo), ampak so rod (na-rod, razred), se pravi sinteza človeškega z naravnim. Naša povest je mit ravno zato, ker je njena socialnost naturizirana, ker se zgodovina (zgodba) ljudi kaže kot zgodovina Nature. Prežihu se je posrečilo, da je kljub okviru socialnega humanizma, ki poudarja socialnost-razrednost-humanost (človečnost), priboril tako odločilno mesto Naturi, da bojni »klic kovačnic«, »bojna napoved zavrženih« ne deluje kot politično ideološka propaganda, socialno

politični projekt, kot eksplicitna ideologija (ta preprečuje sleherno mitizacijo, saj deluje racionalistično, intelektualistično, analitično, znanstveno, sociološko, pragmatično, reportažno, marksistična ideologija hoče biti znanost), ampak kot govor same Nature, izražajoč se v kategorijah, kot so zemlja, kri in kruh.

Zanimivo in hkrati značilno za slovenske razmere je to, da v času nastanka Samorastnikov nobeden od kritikov ni opazil te dvojnosti ali je vsaj ni razvil. Za sam socialni humanizem je Prežih brez dvoma mnogo preveč poudaril Naturo in politično-moralno socialno ideologijo naturiziral – mitiziral – kot bi jo, po literarni ideologiji socialnega humanizma, smel. Ali nam ravno Prežihov primer (pa tudi Kranjčev in Kosmačev) ne kaže, da so tisti elementi, ki so se pri nekaterih drugih narodih (ne le pri velikih, tudi pri Hrvatih ali Srbih) vezali na politično reakcionarna, gibanja, recimo zemlja, kri, rod na fašizem, na nacionalizem, pri Slovencih ostali v srečni, mirni, neproblematični sintezi s politično razredno revolucionarno ideologijo? Prežihu se je brez težav posrečilo (in prav zato je bil tudi tako občudovan, prav zato so njegovi teksti, posebno pa Samorastniki, pomenili idealno literarno-ideološko normo tedanjega časa), da je polemiziral s Knutom Hamsunom (po lastni izjavi), napisal antitezo *Blagoslovu zemlje*, idilizmu naturizmu recimo Gionojevga tipa (*Grič*, *Žetev* itn.), kot se je nekaj let zatem oglasil v Cevčevih novelah Preproste stvari in v Kociprovem *Goričancu*, da je slovensko vas dezidiliziral, podal njen razredni boj, njen tragizem, obenem pa vendar ohranil kategorije zemlja, rod, kri kot pozitivne vrednote. Se pravi, da vendar ni prehajal okvirov slovenskega socialnega humanizma, pač pa je bil slovenski socialni humanizem (v nasprotju z nemškim) sintetiziran z nacionalnim humanizmom v nedeljivo celoto. Socialni humanizem je torej omogočal nastanek mita (destrukcija mita se je dogodila šele v povojni dobi, medtem ko ga je nemška literatura – Brecht – poznala že znotraj socialnega humanizma).

Govorimo seveda o eni strani *Samorastnikov*. Omenili pa smo

že, da obstaja tudi druga, ki de-mitizira. Obravnavali smo že politično-sociološko analizo, ki je izrazito racionalna, zato je nasprotna slehernemu mitu (Bliže tej je recimo Ingolič v *Soseski* ali *Matevžu Visočniku*, medtem ko ima v *Lukarjih* naturizem – celo karnizem – zelo močen delež. Bliže ji je tudi *Kranjec v Fari svetega Ivana* ali v romanu *Do zadnjih meja*, mnogo manj v *Povesti o dobrih ljudeh*, kjer je namesto mita nekakšna pravljica ali legenda, vsekakor literarna zvrst, sorodna mitu; tudi tu je družba naturizirana. Podobno v novelah *Sreča na vasi*. Ni čudno, da so ti teksti mnogo bolj učinkovali od socioloških. Oba elementa se torej v tem času in znotraj skupne literarne ideologije socialnega humanizma kombinirata. Ohranila sta se še v povojni čas, Kranjčev roman *Pesem gora* je naravnost ekstremno na liniji naturizacije in mitizacije, prehaja že v takšno poetizacijo, da se racionalno-analitični moment hudo izgublja. Prav zato je bil roman sprejet neugodno, bodisi s strani tistih, ki so zahtevali sorazmerje obeh elementov – Ocvirk – ali pa tistih, ki so hoteli zgolj sociološko-politično-propagandni del; tem je Kranjec prav kmalu tudi ustregel z romanoma *Pisarna* in *Pod zvezdo*. Prežih pa s Pristrahom ni prišel daleč.)

Estetizacija ima v *Samorastnikih* dva obraza. Prvega, ki demitizira, smo že nakazali. Njegovo podobo nam je le dokončati. Poleg gledanja karniške bajte kot pretekle umetnosti, prijetne skladnosti je tu avtorjev in Košatov »gosposko-turistični« estetski doživljaj. Avtor po tej plati hote ostaja zunaj mita – zunaj resničnosti. Ne le da gleda in opazuje zanimivi svet okrog sebe, tudi besede, s katerimi nam sporoča o svojem delovanju, ga karakterizirajo kot tujca-opazovalca pa celo kot uživača. Recimo: »O tem sva razmišljala s Košatom, ko sva ležala na robu slemena.« Ne delujeta, ampak ležita (prej sta se celo »nekoliko ohladila«, nakar sta stopila v »prijetni hlad« bajte) in gledata svet kot pogled. Pravkar navedeni stavek se nadaljuje: slemena, »od koder se je videlo na Podjuno pod nama. Mračno obzorje poletne noči je ta pogled zmeraj bolj krčilo in kmalu je bila vsa ravnina polna edinstvene, krasne, prelepe koroške noči...« Brž ko se »pogled krči«, se pravi zginja, začne odpadati dis-

tanca med gledalcem in predmetom, tujcem-uživačem in hudabivško-karniško zgodovino, gospodom in goro, pisatelj zdaj celo sam vstopi v mit. Estetizacija se nadaljuje – in še po svoje krepí (pisatelj posveti celotno naslednjo stran Lepoti) – vendar dobi ravno obratno funkcijo od prejšnje: zdaj sodeluje v konstrukciji mita. Bistveno za kmečki proletariát, ki ga simbolizira koroška dežela ali Podjuna, in za Nature samo, je njuna Lepota. Ta Lepota pa ni več, kot v začetku (v pogovoru o bajti kot umetnosti), umetna, kulturna, izvirajoča iz človeške prakse, ni lepota estetskega uživanja, ki ločuje subjekt od predmeta, ki torej distancira, razlamlja, diferencira, sektorizira, stratificira svet, ampak tista bistvena, prava, narurna Lepota, ki svet poenotuje, celi, osmišlja, ki ni predmet pogleda, ampak samostojna bitnost, s katero se mora človek stopiti. Ne more je gledati, kot ne gledaš Boga, ampak se ji podrediti. Zato mora nastopiti noč pogleda, njegova utrnitev, s tem pa nastanek Lepote, ki ni objekt, ampak samo subjekt. Sledijo opisi o mraku: »Tam (proti skalam) se je najprej potuhnjeno stiskal med čeri in prepade, od koder se je že mnogo bolj črn razbohotil na vse strani in srebal sončne žarke, ki so se krčevito oprijemali sinjih vrhov, dokler jih ni vseh popil... Le Dobrač je še dalje živordeče žarel. Mrak pa ni predolgo kraljeval. Kmalu je vzšla na nebu lunina zarja in prečudna koprena je pokrila deželo. Iz te povesti so se dvigale podobe Dobrača, Pece, Svinje, Golce, ko da bi vstajale iz hladne kopeli neizmerne srebrnega tolmunca... Nebo te noči se je sklanjalo brez utripanja nad vso to prelest, kakor se more sklanjati le nebo poletne koroške noči.«

Čeprav se nahajamo v okvirni povesti, se mit nadaljuje in stopnjuje. Ni več reportaže o doživljanju dveh gledalcev in komentatorjev, ampak se natura dogaja sama v sebi: mrak, noč, luna, Dobrač in drugi hribi živijo lastno – prečudno – življenje. To je življenje zunaj pogleda, takšno, kakršno je bilo, preden se je tod naselil človek, hkrati pa je to svojo primarnost, nadčloveško in predčloveško avtentičnost podarilo Koroški (slovenstvu) in s tem samo slovenstvo naredilo za primarno. Ko pa se ta avtohtona Natura kaže še kot simbol »tisočerih Hudabivnikov«, njihov »bojni klic« itn., dobi

svojo naravno, se pravi lepo bistvo in naravo tudi slovenski koroški proletariat.

Za Prežiha je lepota zato tako bistvena vrednota, ker z njo izdaja, omejuje socialni svet: moč. Prežih ne mara sveta, ki bi bil utemeljen zgolj na moči, bi bil samo resničen, ne pa lep. Pravico, da lahko ubeži svojemu total(itar)nemu revolucionarno političnemu delu, dobi le v primeru, da je Lepota (kot temelj umetnosti) enakovredna moči in da je torej izdelava prihodnjega sveta v enaki meri uveljavljanje narurne Lepote kot Moči. Hkrati pa se dobro zaveda, da bi sami Lepoti manjkala resničnost, zato ne more biti zgolj poklicni pisatelj, ampak to svojo dejavnost dopolnjuje s poklicnim revolucionarstvom. Tako bi lahko rekli, da živi Prežih v času, ko piše Samorastnike, in nekaj let za tem prav za prav dvojno življenje: je poklicno pisatelj in revolucionar, obojemu daje vso svojo dušo, energijo, ljubezen, interes. Ker pa vemo, da je sleherno od obeh področij praks total(itar)no in da je mogoče služiti le enemu od njiju, je tudi tu Prežih izdelal pozicijo, tipično za slovenskega intelektualca od Prešerna, Levstika, Stritarja in posebno Cankarja naprej: intelektualca izdajalca, ki je obenem mitizator, destruktivist, ki je obenem konstruktivist.

Poskušajmo razčleniti še pomensko strukturalno – literarno ideološko – naravo vložene zgodbe *Samorastnikov*, predvsem pa, kako vpliva ta struktura na kompozicijo. Najprej pa še nekaj besed o notranjem delu okvirne zgodbe, o hudabivški Nani, ki pripoveduje zgodbo. V *Cvetju* se je podvojil avtor sam in je sam pripovedoval, čeprav v treh perspektivah, dvakrat kot dr. Ivan Tavčar in enkrat kot Kosmov Janez, v *Krpanu* je okvirna zgodba minimalizirana, v Samorastnikih pa so trije različni nivoji: pisatelj – Nana – Meta. Zakaj potrebuje pisatelj Nano? Prvič, da dela zgodbo o Meti za reportažno – zunajliterarno, »resničnostno« – verjetno; to je davek sociologiji. Na vsak način nas skuša prepričati, da ne gre za izmišljeno zgodbo, za literaturo, za jurčičevstvo, za spomine na deda, za krjaveljstvo in pravljicarstvo. Pisatelj potrebuje nekoga od živih

samorastnikov, da nam ga pokaže, da svojo zgodbo z njim verificira. Nana je prav za prav sama Meta v starosti. Tako je mit stopil z literarnega piedestala, iz kvaziresničnosti v aktualno dejanskost, pred nas, vidimo ga, slišimo, čutimo. Kar je vse v skladu s socialno humanističnimi zahtevami do morebitnega mita: ne sme veljati le nasploh, v bistvu, ampak tukaj, zdaj, mora biti konkretni mit – resničnosti (»življenje«). A kaj je bolj aktualno resnično, kaj bolj življenjsko otipljivo kot Metina hči? Nana je dokaz, da se je z Meto, predvsem pa z njenim rodom res tako godilo, kot beremo v vloženi povesti: dokaz, ki stoji zunaj literature, v reportaži. – S tem smo dobili tudi nov razlog, zakaj je moral Prežih dodati celo tako monumentalnemu literarnemu tekstu, kot so Samorastniki, reportažni okvir: da bi literaturo de-literariziral, de-estetiziral, napravil za samo življenjsko dejstvo.

Če je resnična – zunajliterarna – Nana, je tudi Meta. O Meti kot starejši ženici beremo: »Prihajali so k njej« (namreč njeni otroci), ko je bila že vsa siva, vsa sključena od dela, prevar in trpljenja, ko ni od njene lepote ostalo nič več drugega kot njene globoke, svetle oči.« O Nani pa smo že navedli, kako je imela brezzoba usta, a je hkrati izžarevala »veliko življenjsko moč«, v začetku pa pisatelj še pravi: »Po svoji že precej zgrbljeni izsušeni postavi bi mogla imeti tudi osemdeset let, po gibčnosti dvajset let manj, a po njenih živih neizgorelih očeh... bi ji človek prisodil še deset let manj.« Bistvene so torej oči: tisto ozadje in temelj, ki nosi pogled, vendar ne samo estetsko uživaškega, kakor ga ima pisatelj in kakor sta ga imeli Nana in Meta v mladosti, ko sta živeli iz polnega telesa, ampak tudi pogled, ki vidi resnico, še bolj pa tak, ki izraža življenje, obstoj, energijo (večnost). Oči zato niso le pogled (ki išče objekt), ampak znamenje večne živosti. Ko Nana pripoveduje svojo »skurno storijo«, dobi njen glas »poseben strasten prizvok«, v njej se rodi »oživljeno čustvo«, »so se njene oči v globokih jamah zabliskale, da se je čudno pomladil ves njen žolti obraz«, a nazadnje: »v njenih prsih je nekaj zahreščalo, kot da bi počila tajna struna, potem pa je nepričakovano goreče izsula iz sebe naslednjo zgodbo Karnic«. Navede-

ne besede opozarjajo še na drugi razlog njene vloge v tekstu. Z njo ne dobi resničnostnega – alibija le Meta, ampak avtor sam. S tem ko on pripoveduje zgodbo, je zgodbičar; kaj pa ima nazadnje s to Meto? Da bi se z njo identificiral, mora napisati celo socialno analizo in z njo argumentirati pomen in namen svojega obujanja Metine zgodbe (očitno je, da se čuti tujca, gospoda, turista – izdajalca, sicer se ne bi tako trudil za verifikacijo). A ta analiza je zunajliterarna, reportažna, kar popolnoma zadovoljuje njegovo vlogo revolucionarja, prav nič pa njegove vloge umetnika. Zato mora nastopiti Nana. Nana namreč ne pripoveduje kot umetnik ali stari očanec, ki ga veselijo le še buče in burleskni ali rahlo pustolovski spomini na mladost, se pravi spet estetsko, ampak eksistencialno. Zanj je pripoved prilika, da razloži, izpove, zatrdi svojo legitimno pravico do Karnic, do zemlje, s svojo zgodbo se predstavi kot Gospodar te zemlje, čeprav hkrati tudi kot žrtev razrednega izkoriščanja in zatiranja. Zanj ima zgodba prav tisti pomen, kot ga hoče dati Prežih celotnim Samorastnikom: je dokaz za pravico proletariata do zemlje, za njihovo upravičeno borbo zoper grofa, veleposestnike, kapitaliste in socialno politični sistem, ki jih ščiti. V figuri in funkciji Nane se torej Samorastniki kot knjiga in samorastniki kot ljudje, oba pa kot simbol izkoriščanja, trpljenja in pravice do Gospodovanja legitimirajo. Temu ustrezni so tudi izrazi, ki ponazorijo začetek Naninega pripovedovanja. Besede ji ne tečejo gladko, ni lagoden pripovedovalec s čedro v ustih in samoljubnim mirom, v prsih ji hrešči, nekaj ji počí, zgodba se goreče izsuje: ta zgodba je izpoved, potrdilo in zahteva.

Hkrati pa si pisatelj ne more kaj, da ne bi Nana svoje zgodbe začela natančno tako kot Jurčičev ded ali ljudska pravljica: »Na Karnicah je živel star rod...« Naenkrat se reportaža in bojna izpoved, napoved popolnoma estetizira, prekrije s plastjo literarne fikтивности, znanega obrazca, ki že vnaprej vsakogar opozori, da gre za pravljico, se pravi za kvazirealnost, za domišljjsko tvorbo, za nekaj lepega, a neobveznega, nenevarnega, dodatnega, zgolj notranjemu uživanju namenjenega. Ireálnost, ki sledi neposredno intenzivira-

ni realnosti (ob Naninem nastopu) kaže na neverjetno sistematično dekonstrukcijo, s katero je Prežih razbijal lastni konstruktivizem, priča o nepodkupljivem izdajstvu-dialektiki, ki je pogoj sleherne-mu pravemu pisateljevanju.

Natančnejšemu popisu povesti se bomo v glavnem izognili, saj je dovolj znan, posebno podrobno se ga je lotila študija Marje Boršnikove. Upoštevali ga bomo le toliko, kolikor bo potreben za razumevanje naše razčlenbe; ta nikakor nima namena izčrpati Prežihovega teksta, ampak osvetliti eno samo njegovo stran: literarno ideološko in kompozicijsko.

Povest nosita – opredeljujeta – dva principa, dve praksi, dva svetova; morda – pogojno – trije. Na eni strani so Karnice, ki jih predstavlja stari Karničnik. Njegova figura je precej znana, sorodna neštetim negativnim tipom slovenske literature (naj jih naštejemo nekaj le iz dramatike: Herman v Jurčičevi *Veroniki Deseniški*, Župnik v Cankarjevih *Hlapcih*, veleposestnik Lah v Pahorjevih *Viničarjih*, Mihael Grant v Kozakovi *Vidi Grantovi* itn.). Bodisi meščan ali kmet ali aristokrat, je zmeraj Gospodar, ki zaradi – večanja in ohranjanja – svoje zasebne lastnine ter moči, ki izvira iz nje, zatira in izkorišča delovno ljudstvo. Analizi te figure sem drugod posvetil precej prostora, zato se ji bom tu ognil, podčrtal pa bi rad Prežihov posebni in osebni odnos do nje; ta pa nas zelo zanima, saj spet priča o pisateljevi dvojnosti. V osnovi avtor Karničnika izjemno spoštuje. Zanj je poosebljena Moč. Dosleden, trd, neuklonljiv, jasen, bojevit, vztrajen, zmagovit. Da bi ga lahko – kot takšen »značaj« – spoštoval, ga mora povezati s kmetstvom, s tistim delom kmetstva, ki je tudi za Prežiha pozitiven (in ki smo ga že nekoliko obravnavali). Prežih dejansko ceni velikega kmeta (to se vidi še bolj pozneje, v *Jamnici*); je povezan z Naturo, zmagal je nad težkimi delovnimi pogoji in nad sabo, trpi, dela in zmaguje. Manjka pa mu dvoje, brez česar za Prežiha ni in ne more biti pozitivnega lika. Telesnost in revolucionarna razredna morala. Ker je predstavnik izkoriščajočega razreda – ali vsaj izkoriščajoče plasti v razredu kmetstva – mora

postati moralno slab. To je zakon. Po tej strani ga pisatelj obsoja – in ta obsodba tudi prevlada. Vendar je značilna kompozicija obeh elementov (struktura – tip – te kompozicije pa velja za celotno kompozicijsko strukturo *Samorastnikov*). Najprej – kot teza – je podana simpatija do Karničnika, najprej – kot osnovna barva – je pozitiven, nato – čez osnovno barvo – pa je nanescena negativna: negacija pozitivitete. Že na začetku vložene zgodbe, ko Nana pripoveduje o Karnicah, spoznamo Karnice kot nekaj najbolj čudežnega, mogočnega, njihovo identiteto z Naturo (Obirjem); odlomek smo že navedli. Na to idealno podobo pa pridejo zoprni toni: »Karničniki niso bili znani le kot zmožen in mogočen rod, pač pa so bili znani tudi po svoji ošabnosti, trdovratnosti in samoljubnosti.« Naenkrat intervenira čisto preprosta – in znana – krščanska moralka. Omenjene tri lastnosti so grehi, kažejo na slabe ljudi ali pa vsaj na ljudi, ki v določenih rečeh podlegajo slabemu. Tu – in še na nekaterih sorodnih mestih – Prežih brez obrambe podlega krščanskemu pojmovanju in ga vnaša v lastno ideologijo (seveda ne le Prežih; socialno-revolucionarnega ideologija je to moralko v veliki meri prevzela – razen nekaterih pojmov, kot so pobožnost, ponižnost, danost ipd.). Krščanska morala je v tem pogledu nasprotje občudovanja Moči in Prežihu pride prav, da mu pomaga vzdrževati ravnotežje. Ne bi pa bil Prežih revolucionarni sociolog, če ne bi takoj teh lastnosti vezal ne toliko na osebo (kot krščanstvo), ampak na družbeni položaj: »Ta lastnost jim ni bila cepljena le od prvotnega njihovega ognjišča, pač pa so jo redile tudi mogočne ženitve.« Bogatija – in velika zasebna lastnina – kvari. To pisatelj le radikalizira, kar je sicer že ves čas navzoče v slovenski literaturi kot kritika Moči (Oblasti), kar srečamo že celo pri Jurčiču, Tavčarju in Kersniku, ne le pri Cankarju: prav tako pri katoliških moralističnih pisateljih (tudi današnja slovenska literatura, ki se veže na tradicijo in ki v glavnem pripada intimizmu-naturizmu, sodi na las enako). In še: »Pri hiši se je košatil napuh, ki je mnogo pripomogel k žalostnemu koncu Karnic.« Kompozicija je jasna: najprej Moč, nato pa amoral, ki pripomore h koncu Moči. Amoral je nujna, ker je narurna Moč pozabila na zvezo s socialno revolucionarno komponento ta – kot

bomo videli pozneje – predstavlja bodočo Moč, ki je sinteza naravne, socialno-razredne in moralne).

Podobno strukturo ima tudi Karničnikov govor sinu. Njegov začetek smo že navedli (ko govori o »stoletnem boju«, delu, »trdni podlagi« ipd.). Teza je spet pozitivna. A prav tako pride pri priči spet antiteza, ki tezo negira (ne da bi jo mogla odpraviti; pušča jo skrivno navzočo: v dvoumnosti). Karničnik brani celo bivši zločin: »Jaz ne vem, če je to resnica ali laž« (da se je dogodil zločin), »toda če se je resnično zgodilo, je bilo Karnicam v korist. Če hočeš kraljevati, moraš iti brezobzirno svojo pot!« Znova smo pri kantorjevstvu: kraljevanje – gospodovanje – v razmerah razredne družbe je nujno povezano z zločini, z amoralo, z izkoriščanjem. Prežihov problem je torej: kako najti takšno gospodovanje – Moč – ki ne bi bilo nujno amoravno in asocialno. Rešitev mu daje njegov socialno politični nauk, perspektiva o svetu, kjer ne bo izkoriščanih in zatiranih, kjer bojo vsi gospodarji (vsak išče svoje Karnice, pravi). V nekaterih – bolj moralističnih, ponavadi tudi sentimentalnih, bolj iz »hlapčevske« morale rojenih – slovenskih tradicionalnih tekstih je poudarjena predvsem enakost, neizkoriščanost, nezatiranost, celo svoboda, a čez vse ljubezen in bratstvo, Prežih pa se od njih občutno loči. Ne da bi te kategorije zanikal, nikakor, vendar – ali ga manj zanimajo ali pa jih pojmuje drugače. Ljubezen pri njem izvira iz telesa, iz spolnosti (to je teza, podlaga), šele pozneje raste v bratstvo, v ljubezen med mnogimi, ki je kultivirana, socializirana natura; raste pa prek rodu (krvi), se pravi prek oblike, ki spaja naturo (kri) z družbo (družina). Če je telo močno – spet Moč! – ne njega ne njegove ljubezni ne premaga nobena zatiralska, razredna družba; ne nevažna tema *Ljubezni na odoru* je ravno poskus župnika, trgovca, gosposke, da bi spravili Radmanco in Voruha narazen, a zaman; narazen ju spravi lahko le sama Natura (smrt). Seveda pa bi idealna družba preprečevala oviranje – prave, telesne – ljubezni, jo omogočala in spodbujala. Za socialno enakost se Meta in njeni ves čas borijo: za priznanje enakopravnega statusa nezakonski materi kot zakonski (da ne bi veljala za »prešušnico«); bori se tudi

za karniško kajžo, za poroko z Ožbejem, v perspektivi za Karnice. Vendar se lahko bori le, ker je močna. Kdor ni močan (Ožbej), se ne more boriti in pušča, da gredo stvari, kakor gredo – smrti nasproti. V kategorijah enakosti, neizkoriščenosti, nezatiranosti moramo videti konotirano kategorijo moči (tudi v pravi ljubezni; ker je Ožbej premalo močan, tudi premalo intenzivno ljubi). Meta trpi, a svoje trpljenje premaga, ker je močna. V ospredju je torej nenehoma predvsem kategorija – vrednota – Moči.

Pozitivna Moč ima tri komponente. Najprej je telesna. Vsi Prežihovi junaki izžarevajo telesno moč: Radmanca, Voruh, Meta. O Meti beremo: »Meta je morala delati tako rekoč noč in dan; poleti je hodi-la na dnine, pozimi je pletla doma« itn. »prijela je za vsako delo, ki ji je prišlo pod roke«. Meta je tudi simbol dela, delavnosti, legitimитета lastnine izvira le iz dela; vendar nas ta hip ta plat ne zanima, pač pa naslednji stavek: »In ni bilo dela, ki bi mu ne bila kos! Soseska jo je poznala kot najboljšo dninarico... Njena pridnost je bila skoraj nadčloveška« itn. Meta je kos vsakemu delu pa tudi vsakemu nasilju. Zato je druga komponenta moralna moč. Prežih prejšnji stavek nadaljuje in pravi, da je bila te pridnosti »zmožna le velika materinska ljubezen«, se pravi čustvo do otrok. To čustvo je sicer po eni strani telesno – rodovno – na drugi pa tudi duhovno-moralno. Moč te plati – duhovno moralne – vidimo najlepše pri prizorih mučenja. Metino telo je ogromno zdržalo, na koncu, ko pa je vendar začelo popuščati, jo je rešila moralna trdnost: po tridesetih udarcih »z močno leskovo palico« (tudi ta mora biti – kot Karničnik – močna; prava moč se pokaže le kot odgovor na nasilno moč) je situacija takšna: »Ti udarci je niso mogli niti toliko omehčati, da bi se spustila v bolesten jok, kakor so njeni mučitelji pričakovali. Meta ni hotela tem trinogom pokazati, kako trpi; toda kar je zatajila s premagovanjem občutkov, to je priznalo njeno telo, ki se je po slehernem novem udarcu začelo bolešno previjati. Njena zadnjica je bila že prekrizana z debelimi, marogastimi klobasami, iz katerih je tam, kjer so se križale, brizgala prva kri. Meta je že drgetala od bolečine in iz ust ji je vrelo neko krčevito grgranje. »Pa vendar ni popustila

– in je zmagala. Moč telesa se torej nadaljuje – nadgrajuje – v moči duha, v zavesti lastne upravičenosti, pravilnosti svojih dejanj, ki pa je, ponavljamo, brez telesne ni. Telo se spreminja v moralo, natura se osredotoča v duhu in duši.

Vendar obe komponenti Moči še ne zadoščata, saj si lahko predstavljamo zlega človeka, ki je telesno močen in hkrati duševno odporen; tak je navsezadnje sam Karničnik. Da bi Moč dosegla pravo pozitiviteto, mora biti tudi socialno pravilna. Moč razredne oblasti je slaba – zato mora nujno voditi k izgubi moči, k brezmočnosti (usoda Karnic in kapitalističnega reda); prava moč je tista, ki stoji na strani izkoriščanih in zatiranih. Ti pa se zato ne borijo le za enakost itn., ampak za moč, s katero bojo to enakost itn. vzpostavili in obdržali, se pravi za Moč samo. Zato ni čudno, da Prežih ne nastopa zoper lastnino kot tako, ampak le zoper zasebno, izkoriščevalsko. Narobe, lastnina mu je cilj. V svojem velikem govoru pravi Meta svojim otrokom: »Ker niso Karnice vaše« (vaše in moje pa niso, ker se je nam je zgodila krivica: »Karnice so zavrgle mene, zavrgle so tudi vas«), »je vaša vsa Podjuna, so vaše vse gore, vse globače, vse skale in vaša so polja, ki jih zdaj prekopavate s svojimi rokami.« Problema Moči in lastnine Prežih – razumljivo – ni ekspliciral, saj Moči in lastnine ni čutil kot problem, pač pa le kot cilj, ideal; a cilj je kot vemo, v takih primerih zmerom neproblematičen, samoumeven. Z današnjega vidika pa ni težko opaziti različnih – celo nasprotujočih si – komponent, ki se skrivajo v tem samoumevnem cilju-vrednoti. Prežih nikjer ne govori niti ne namiguje na brezlastniško družbo. Vemo pa, da bo razredna družba ukinjena šele tedaj, če bo ukinjena sleherna oblika lastnine, privatna, državna, skupna: ko bo ukinjena sama lastnina, ko človek ne bo Gospodar nad predmeti (to je subjekt), ampak sodelavec v delovnem procesu, uživalec, proizvajalec, porabnik. Obe – danes tako bistveno ločeni poziciji – je Prežih in slovenski socialni humanizem z njim enotil, mešal in si predstavljal kot cilj nekakšno – brez dvoma zelo nedoločno – lastnino, v kateri bomo vsi gospodarji in nobeden hlapec. Ta – skrajnje utopična oziroma protislovn

– predstava je seveda neosnovana že zato, ker pojem gospodarja implicira hlapca, gospodarja brez hlapca ni, ker ni subjekta brez objekta; gospodar je oblika subjekta, ta pa ne more gospodovati, če ni tistega, čemur bi gospodoval. In ker je njegovo gospodovanje brezkončno, mu je predmet vse, ljudje in reči. Ukinitiv lastništva je torej nujno povezana z ukinitvijo subjekt(tivizm)a, kar pa pomeni, da si ni mogoče predstavljati bodoče družbe (kot si jo še danes navni quasimarksisti – Vojan Rus itn.) kot družbe samih svobodnih subjektov, ampak le kot družbo onkraj subjektivizma. Prežih – in slovenski socialni humanizem – pa stoji na liniji zgodovinskega samouresničevanja slovenskega nacionalnega in razrednega subjekta, cilj mu je Moč in Zmaga, okrepitev, nenehno pre-močevanje, ne pa premišljevanje o svetu brez moči ali zunaj moči. Zato je tudi najbolj klavrna figura Ožbej – on bi recimo lahko predstavljal tretji princip, tretjo prakso povesti – ker nima moči, ker ga moč ne zanima. V resnici je lik Ožbej pristni lik intelektualca-pisatelja-izdajalca, ki se ne more odločiti za nobeno stran (ne za estetiko ne za politiko); v njem je skrit pisatelj sam, ki pa se v tem liku ni mogel – ni smel – spoznati (čeprav se Cankar v sorodnih likih je; bili so ravno njegova najbolj priljubljena tema: nemoč). Prežih je preveč navezan na pozitivno ideologijo, da bi si smel privoščiti te vrste destrukcijo.

Občudovanje Moči nam torej pojasni več zadev: Prežihovo občudovanje revolucionarnega boja, posledica je vključitev vanj, prav tako pa svojevrstno občudovanje velikega kmeta, simbola Moči. Prežih je iskal v smeri sinteze med tem velikim kmetom in revolucionarjem. Mestni, tovarniški proletarci ga – kot literarni predmet – niso zanimali tudi zato ne, ker so bili dejanski ne-posestniki, v posesti zgolj svojih rok; kmečki proletarci pa imajo še jasno zavest, kako so – po krivici, po logiki razrednega razslojevanja – izgubili lastnino, ki so jo imeli ali na katero so – kot Meta – imeli moralno pravico. Razlastitve kmetov – kot nekaj očitno negativnega, Prežih je tu nedvoumen – ni opravila proletarska revolucija, ampak veleposestniški, finančni kapital. Proletarska revolucija lahko kvečjemu vrne lastnino – seveda ne tako, da bi se novi lastnik z njo okori-

ščal zoper druge, pač pa vendar tako, da jo bo imel kot lastnik. Zato Prežih postavlja nasproti nepravim lastnikom (grofu) prave, ki temeljijo svojo legitimnost na Delu in Naturi. Samorastniki so na eni strani delavci, na drugi pa Natura. In krog, ki ga raziskujemo, se spet zapre. Prežihovo občudovanje Moči je tesno povezano z njegovim občudovanjem Nature. V de-naturiranem (mestnem, tovarniškem) okolju lastnina res lahko postane problem kot taka, sredi gora in polj pa ne. V tovarni je delovno sredstvo tekoči trak, stroj, mehanika, na kmetih sama zemlja in v mnogo večji meri kot v tovarni, kmetove delovne roke, njegov znoj, njegova kri. Delo je na eni strani sodelovanje z zemljo, na drugi pa je nenehen boj z njo: treba se je postaviti nad njo, v nasprotje z njo, ji iztrgati ogone, podreti gozdove, ji zagospodariti, da bo rodila, kar človek potrebuje (pšenico, krompir...). Biti Gospodar nad zemljo (Naturo) je kmetova nujnost. Lastnik zemlje – pravi lastnik – ni tisti, ki jo ima v institucionalni lasti (kot kupec, ker ima denar), ampak tisti, ki ji vsak dan od zore do mraka gospodari, se pravi trga pridelke, se pravi tisti, ki gospodari (je z zemljo v gospodarskem odnosu). Ker pa vemo, da Nature ni mogoče obvladati do konca, saj je primarna bitnost (lahko se maščuje: *Boj na požiravniku* itn.), je najbolj Gospodar tisti, ki je z njo najbolj v skladu: ki je sam Natura, ki je kot Natura Gospodar nad svetom. Ali ne izražajo prav te misli Metine veličastne besede, ki nadaljujejo prejšnje o njenih otrocih, gospodarjih Podjune in koroške (slovenske) zemlje: »Z vami je tako: vi niste kakor drugi otroci – vi ste samorastniki. Vi se niste odzibali po zibelkah, vaše zibelke so razgoni, brazde, zare, kjer vas je žgalo sonce in močil dež. Ob teh zibelkah so vam popevale tutujke in prepelice, svetila vam je strela, budil vas je grom... Zato ste kot samorastniki. Sami ste se izlevili, brez goje, kot izgubljena samorastna setev v razgonu.« Rodila jih torej ni kultura in družba, ampak sama Natura, spontano; ali ni v teh besedah dosegel mit svoj vrhunec? Ali niso samorastniki otroci človeka (Mete) in boga oziroma tistega, kar je pri Prežihu zamenjalo boga: Nature. Od tod njihova heraklejska moč in pravica – pravica kmečkih proletarcev – da so Gospodarji sveta. – Lastnina – seveda ne v deformirani obliki: kot privatno lastništvo – je torej naturen fakt.

Meta – kot Karničnikov protiigralec in perspektivni zmagalec – je najprej čista natura-telo. Prežih porabi natančno dva odstavka, da Meto popiše kot lepotico (da jo identificira z Naturo: bila je »njena postava kot tista na Obirju«), nato pa, v tretjem, ki obsega en sam stavek, pove: »Meta še ni dobro prestopila sedemnajstega leta, ko je že postala široka z Ožbejem.« Njeno spolno občevanje, zanositev, porod, to so za pisatelja najbolj naravne – narurne – in s tem pravilne, lepe, reči. Kar je v skladu z Naturo, z občutki, je pozitivno. Prežih ne konstruira visoke – duhovno kulturne – ljubezni Cankarjevega (*Lepa Vida*) ali Gidovega (*Ozka vrata*) tipa. Ostaja pri telesu. Bistveno radikalizira Finžgarja (*Dekla Ančka*), je v bližini Ingoličevih *Lukarjev* ali Kranjčevih *Kapitanovih*. A v Samorastnikih zgodbo same ljubezni spusti – to obdela posebej v *Ljubezni na odoru*. V *Samorastnikih* ga zanima odnos med telesom – kot pozitiviteto – na eni in razredno družbo – kot negativiteto – na drugi strani, nato pa Metina človeška rast iz pozitivitete po sebi (telesa) v takšno, ki je za sebe in po sebi: v duhu, v revolucionarno zavest – v simbol. A spet je značilno – in to nas zanima pri raziskovanju kompozicije te povesti – da je najprej teza in da je ta teza Natura (telo), šele nanjo kot na osnovo se nanesejo druge barve: najprej nastop negativitete (razrednega nasilja), nato Metina duhovna rast. Ta rast je mogoča šele kot odpor zoper razredno nasilje, se pravi kot vztrajanje pri Naturi, pri obrambi svojih legitimnih človeških pravic (svobodne ljubezni z Ožbejem, neodvisne od kakršne koli posvetne ali cerkvene institucije), se pravi pravic lastnega telesa. Pri tem se namreč celotna zgodba začne, postane problem in konflikt. Pozitivna socialnost raste iz telesnosti, jo nadgrajuje, a je ne more zamenjati, in na koncu zmaga – ali bo zmagala – le, ker ohranja zvezo s telesnostjo, ker je z njo v najglobljem pomenu istovetna.

Metina zanositev nasprotuje interesu velike lastnine; ta se mora namreč še širiti (z ugodnimi ženitvami), ne pa ožiti. Širjenje posestva (kapitala) – premočevanje – je osnovni zakon. Obenem pa je Metino dejanje zadelo na moralni okvir, v katerega je zavil sleherni lastninski interes: na – moralno – konvencijo. To branijo cerkev in

posvetna gosposka s svojimi institucijami, kot vladajoča razredna morala (morala družbe je namreč morala v nji vladajočega razreda, se pravi njegovi interesi interpretirani kot morala), obenem pa sam ljudski glas. Ljudski glas je na strani Gospodarja, (to najlepše kaže Mrakova nekaj let za tem napisana drama *Razsulo Rimljanovine*) vse dotlej, dokler se ljudstvo ne emancipira, avtonomizira kot opozicijski, avtonomen, konkurenčni, po zmagi nad zdaj vladajočim težeči razred (kot revolucionarni subjekt). Dokler pa se ta zavest v njem ne prebudi, igra pomočnika vladajočih. *Samorastniki* lepo – in namerno – kažejo, kako se s postopnim Metinim zmagovanjem nad Karničniki ljudski glas odleplja od podpore Karnicam in se zmerom bolj nagiba na Metino stran. Metina – mitska – zgodba je torej socialno politično (revolucionarno) pomembna tudi zato, ker mobilizira, osvešča ljudstvo, ga iz služabnika ene plasti dela za perspektivnega Gospodarja. (Kakor Meta učinkuje na sosesko, učinkujejo *Samorastniki* na slovensko bralstvo v letu 1938: ga – kot ljudstvo – mobilizirajo in avtohtonizirajo.) – V začetku povesti je soseska kot celota zoper Meto, popolnoma se strinja s Karničnikovimi dejanji, polagoma pa se obrača. Ko Karničnik svojega sina razdedini in pošlje v vojake, je situacija že precej spremenjena: »Ožbej in Meta sta dobivala zmeraj več pristašev. Medtem ko je soseska gledala doslej Meto le kot veliko prešušnico, veliko grešnico, je ta Karničnikov korak povzročil, da je jela imeti to zvezo za nekaj globljega, nekaj svetlejšega in lepšega.« (Te kvalifikacije so seveda povsem skladne s Prežihovo ideologijo: globljega pomeni narurnega, se pravi, da Natura zmaga nad moralo oziroma narurna morala nad socialno-razredno, svetlejšega pomeni skladnega z novo revolucionarno moralo, moralo prihodnosti, lepšega pa skladno z Lepoto, brez katere ni ne prave Nature ne družbe ne morale.) »To privrženstvo je raslo počasi, kakor prihaja rosa na travnike; človek niti ne zapazi in mahoma se vse bliska okoli njega.« Kakor je pozneje raslo Metino potomstvo – proletariat – raste zdaj že njeno in njenega prihodnjega potomstva zavezništvo. Prežih je na takšnih mestih nezgrešljiv: povest je do kraja prilagojena socialno politični ideologiji, celo taktiki – prikazovanje zavezništva med

avantgardo in ljudskimi množicami v narodno frontni skupnosti (zarodek bodoče OF). Cilj tega zavezništva je v revoluciji, se pravi v hipu-dejanju, ko se »mahoma vse bliska«; uporaba tega glagola – metafore – je večpomenska: razsvetljevanje sveta, do zdaj neukih, nerazsvetljenih, napačno usmerjenih množic in bliskanje orožja. Obenem pa ne smemo Prežiha obdolžiti, da je *Samorastnike* pisal le glede na taktične potrebe revolucionarnega boja (zgodba o nastanku in opustitvi *Kanjuha* iz zagate celo kaže, da je to povest pisal mimo trenutne taktične koristi partije in jo je – tudi zato – prenehal pisati). Meta ne more in ne sme ostati sama. Morajo jo naslediti zmerom številnejši otroci, obenem pa se mora na njeno stran postaviti tudi zmerom številnejše ljudstvo, celo vmesni sloji, ki jih logika velikega kapitala nujno proletarizira; torej tudi – zmerom bolj proletarizirani – kmetje. Se pravi, da gre za nujnost – perspektivo – samega temelja Prežihove politične ideologije. Pa še en vzrok je: Prežih ne tu ne v drugih svojih delih ne nastopa z radikalnega mestno – tovarniško – proletarskega stališča zoper druge razrede, posebno zoper kmete ne, ker ne nastopa s stališča – anarhistične, surrealistične, ekspresionistične, dadaistnične itn. – temeljne revolucije človeškega jezika, osnovnih moralnih pojmov in predstav zoper – krščansko, novoveško, evropsko, slovensko – tradicijo, ampak skuša to tradicijo – kar je v skladu tako z njegovo politično ideologijo kot mladostno vzgojo – nadaljevati, se postaviti v linijo, ki teče od *Martina Krpana* prek *Hlapca Jerneja* in *Cvetja v jeseni* do njega, skuša jo le očistiti idilizma, reakcionarnih primesi, nikakor pa ne zanikati in zavreči. Prežih – in celotni socialni humanizem – je intenzifikacija in vrh slovenske tradicije – v ideološkem in literarnem pogledu; je tako obnovljena tradicija, da je lahko živo odgovarjala tedanjim najbolj revolucionarnim slovenskim težnjam (nekaj sorodnega je trideset let poprej napravil Cankar).

Meta je torej zadela ob vladajoči interes in vladajočo – moralno – konvencijo; Karnice je spravila v sramoto. Sramoto – ki je greh – je treba kaznovati, kazen pa mora biti v skladu s starimi običaji in šegami. In začne se Metino mučenje.

Prežihova dvojnost štrli na vsakem koraku iz teksta. Kakor smo pred nekaj hipi še govorili o Prežihovi pozitivni povezavi s tradicijo, moramo zdaj zatrditi nasprotno. Prežih je bil kljub vsemu – čeprav predvsem politični – revolucionar. Kritiziral je tiso, kar je v tradiciji slabega; recimo ravno razredno moralo, običaje, ki branijo interese vladajočega razreda. Skoz te običaje se pokaže ta interes še posebej brutalen, morilski, nečloveški. Zato je mučenje po šegi prišlo Prežihu nenavadno prav. Ljubezni – odnosu – med Ožbejem in Meto posveti komaj kako vrsto, opis prvega mučenja pa traja 10 strani od skupnih štirideset, drugega šest, torej skoraj polovico celotne povesti. To ni naključje. Mučenje je pisatelj uporabil, da je z njim udejanil tri vrste svojih glavnih namenov. Najbolj pri vrhu, se pravi nazadnje je tu element, ki smo ga pravkar omenili: razkrinkavanje zločinskosti vladajočega razreda in njegove – zo-perčloveške – morale. Karničnik v imenu Poštenosti, Nedolžnosti – da bi s kaznijo, s pokoro opral greh, sramoto – žge Metine roke do kosti in to za dejanje, ki je povsem v skladu s pravo – naturno – moralo. Poštenost itn. so torej očitno le hinavski – prekrivajoči, manipulirani – razlogi, s katerimi se brani interes, ta pa je ravno nepoštenost, izkoriščanje, predvsem pa nečlovečnost. V tem pogledu Prežih izrazito in radikalno kritizira tudi krščansko-katoliško moralo, kolikor ta brani obstoječo družbeno ureditev in jo s svojim velikim naukom o Ljubezni in Odrešujočem trpljenju, na katerega pa pisatelj pristaja, legitimira, opravičuje, ščiti. (Na tem mestu naj le mimogrede omenimo: Meta za Prežiha ni le simbol novega človeka – revolucionarja, ampak hkrati prave kristjanke, svetnice; zato je sinteza heroja in svetnika. Pisatelj ji daje dimenzije Mučenika, Žrtve, samega Jezusa Kristusa. Prvo mučenje pisatelj takole opisuje: »Njena mati Hudabivka je že prej padla na kolena, sklenila roke in obrnjena k božji martri glasno molila žalostni del rožnega venca. ki je za nas krvavi pot potil...‘ je pridušeno odmeval njen, zdaj čisto tuj, neznan in odsoten glas po veliki dimnici. Šega je namreč bila, da so navzoči med martro glasno žebraeli. Zdaj je bila pa podoba, da moli samo Metina mati« (ne Karničnica ni odgovarjala ne Karničnik, čigar ustnice je zvijala besna zloba, ki je izdajala

strastno uteho njegovega notranjega sovraštva»). Karničnika sta se pregrešila zoper običaj, nista se v njem sama očiščevala, ampak sta se povzpela nadenj, ga izkoristila zase. (Tudi zato je njegova veljava počila.) A to ni toliko pomembno. Mnogo važnejša je sama atmosfera. Hudabivka identificira Meto s Križanim, saj nenehoma moli: »Ki je za nas krvavo gajžlan bil...«, »ki je za nas težki križ nosil...«, »kateri je za nas na križu pribit bil...« Prežih pristane na krščanstvo, vendar ga obrne in uporabi kot dodatno dokumentacijo za upravičenost revolucionarstva oziroma pravo – neinstitucionalizirano – krščanstvo spoji s pravim – v Samorastnikih prav tako neinstitucionaliziranim – socialnim revolucionarstvom v veličastno sintezo. Običaj povzame, a ga preinterpretira: ne godi se tako, kot da bi v imenu Kristusa-Boga (Resnice, Pravice) upravičen, ravno s Kristusom legitimiran sodnik (Karničnik) kaznoval greh (Meto), ampak postane Karničnik židovski rabelj, Meta pa sam Jezus, ki ga po krivici tepejo. – Drugo mučenje njeno Mučeništvo še utrdi in graščinski gospod pravilno komentira: »Ljubezen, ki prenaša take muke, je pregloboko zakoreninjena, da bi jo kdor koli mogel izruvati.« (Že zdaj pa je treba opozoriti, da besede ljubezen ne smemo razumeti v čustvenem pomenu te besede, kakor je v rabi danes, v intimizmu, ampak gre za nekaj drugega. Bistvena ni ljubezen do Ožbeja, pač pa to, kar izraža pisatelj v stavku, ki je zapisan neposredno pred tem: »Ali ji je samopremagovanje vlilo to moč, da ni odšla osramočena, kakor so po navadi bežale iz graščine take grešnice, pač pa samozavestno in prezirno skozi Dobrolo ves?« Podobno pravi sama Meta proti koncu povesti svojim otrokom: »Poglejte, mene so položili na martrnico, ko še dobro vedela nisem, kaj je svet. Mogoče bodo polagali tudi vas. Tedaj stisnite zobe in si mislite, da ste samorastniki – da ste Hudabivniki« (Hudabivniki pride od »huda biti«, to so tisti, ki se jim po krivici godi hudo: ki trpijo.)

S pravkar izvedeno analizo smo podali drugi – globlji – namen prizora z mučenjem: politično-ideološki je zdaj podkrepljen s krščansko-človečanskim. Tretji namen – ali raven – je še pomembnejši: prikazati nastanek – Metine in proletarske – Moči.

Mučenje mora biti tako podrobno opisano, da se jasno vidi porajanje Metinega značaja, osebnosti (mita). V začetku je Meta sedemnajstletno dekle, ki nima o ničemer pojma, predaja se le svoji – čutni – naturi (telesu). Ko pa ji hočejo to telo, njegovo dejavnost (spolno ljubezen z Ožbejem in v perspektivi otroka) vzeti, se prvič upre. Upre se torej ne zaradi kakšnih velikih idej, razredne zavesti še ne pozna, še oddaleč ni tista Meta, kakor jo spoznamo na koncu njenega življenjskega križevega pota (to je Prežihov izraz), vendar: upre se lahko, ker je telo; brez te zveze – identitete – s telesom na njen – ne proletarski – upor ne bi bil mogoč (ker je to zveza z Naturo kot bitjo-substanco; o tem smo že govorili). Brž ko se začne mučenje, Meta prvič odkrije svojo moč: »Tudi ihtenje je popustilo, in solze, ki so še lile iz njenih oči, niso bile več tiste bridke solze, ki curljajo iz srčnih bridkosti; kmalu pa so se tudi te posušile v novi moči, ki je rasla v njej, ko je sedala na martrnico...« Brž ko bi se ljubezen ali trpljenje lahko zaobrnila v stritarjevsko ali današnje intimistično samosmiljenje, ga avtor prekine in vnese moč. Možnost za takšno samosmiljenje v Meti brez dvoma obstaja – kot v vsakomer drugem; pisatelj govori o »Metini žalosti«, o tem, da »je bila zaradi ječe v kamri in zaradi prezira in sramote... že čisto izčrpana in je bila na koncu svojih moči.« Če bi se razvijala po tej liniji naprej, bi dobili intimističen lik. Prežih pa nadaljuje: »Toda to, kar jo doživljala zdaj... jo je streznilo in navdalo z novo močjo. V njej se je oglasil skrit, užaljen odpor, ki pa se je večal...« Moč je odpor (in pozneje – pri njenih otrocih, onkraj povesti, a v njenem nadaljevanju, ki ga je pisal Prežih v knjigi *Naši mejniki*, 1946, upor). Meta je streznjena, postavljena v socialno realiteto. Čim bolj bo ta delovala zoper naravno pravo (zoper telo), tembolj bo kazala Meta svoj odpor, ker bo hotela svoje telo braniti. Postopek Karničnikov (in razrednih vladarjev) je nujno postopek zoper telo. Telo pa se v tem hipu že začinja nadgrajevati s socialnopolitično-moralno ideologijo, ki izvira – to je zelo lepo prikazano – iz najbolj osebnih, intimnih, čutnih krivic: »Vedela je, da mora sprejeti trpljenje kot neizogibni boj proti krivici in da mora v tem, čeprav neenakem boju, tudi zmagati.« Že od prve krivice, ponižanja, trpljenja naprej se odpira končna per-

spektiva: povečanje moči do zmage nad »sovražnikom«. (Karničnika pisatelj imenuje prav na tem mestu: »njen sovražnik«, tudi tako ga karakterizira: »Železna gospodarjeva pest... se je je dotaknila«, sina je »zlomil z mrzlim, grozečim pogledom«, »neizprosna trdota«, »dušeče sovraštvo«; Karničnik je model za razrednega sovražnika, ki z neodjenljivo represijo vzbuja odpor – revolucijo.)

Beseda moč se nenehoma ponavlja (zanimivo je tudi, da sta najvrednejši karakteristiki človeka ravno moč in oči, v moči so torej obsežene tudi oči; to je jezikovna plat, ki pa jo v tem smislu sicer puščamo vnemar). Ko pisatelj razlaga, kakšno je mučenje s predivom, pravi, »da tudi najmočnejši ljudje le kratek čas prenesejo to martro«, saj je na koncu mučenja položaj takle: »Po prstih je že rezalo golo meso in po dimnici se je širil vedno hujši smrad.« In: »se je pokazala ena sama, velika, osmojena rana nakiplega mesa in žil.« Meta je vse to vzdržala, torej je že v začetku močnejša kot »najmočnejši ljudje«: močna kot Natura sama, izpopolnjeni razviti mit Krpanove moči – Cankar je z Jernejem šel tu drugo pot: bil je hkrati oznanjevalec Nemoči). Meta se zvezi z Ožbejem ne odpove, pa čeprav mora od doma. Vnovič zanosi z njim, čeprav je morala vedeti, da se bo mučenje ponovilo, da bo represija nad njo še hujša. Peljejo jo v graščino, kjer ji gospod prijazno prigovarja: »Sama veš, da ta zveza nima nikakih koristi zate.« (In jih res ni imela: Meta se ne bori za korist, ampak za – svojo in v perspektivi skupno, človeško – pravico do telesa.) »Odpovej se tej ljubezni pred nami, pred Bogom in pred človeškimi postavami. Tako bo najbolje zate.« (Karničnik ji ponuja denar, mnogo denarja: vreden je nekaj parov volov, kar je bil tedaj res velik denar.) A se noče odpovedati, ker bi se s tem odpovedala sebi, še več: najvišjemu načelu in biti sveta – Naturi. »Karnic se lahko odpovem, ker nanje še misliti nisem utegnila«, odgovarja Meta, »če pa se odpovem Ožbeju, se mi zdi, kot da bi zatajila svoja dva otroke.« Meta je simbol, mit, idealni lik, vzor, perspektiva le, če ima otroke, če se ti otroci pod njenim vodstvom vzgoje v revolucionarje; s tem ko se odpoveduje denarju, ne pa Ožbeju (Ožbej igra tu le vlogo povoda za nekaj bistveno važnejšega od njega), se

formira v pravo osebo. In dodaja: »Temu, kar ni moje, se odpovem, temu pa, kar je moje, se ne odpovem...« Njeno telo – njena ljubezen od Ožbeja – je njena lastnina, sama je Gospodar nad njim in nihče drug. Njeno je telo, njeni so sadovi njenega telesa (otroci), njeno je dopolnilo njenega telesa (Ožbej). In noče storiti greha zoper Naturo. Poudarek na »moje« je hoten in bistven: Meta se že od začetka kaže kot Gospodar (Moč je moč nad lastnim telesom, a v imenu telesa).

Začenja se novo mučenje: v graščini. In spet se vse vrti okrog Moči, »če boš močna, te ne privežem, če boš slaba, te moram privezati; jo je vprašal birič.« ,Skušala bom biti močna', je odgovorila Meta.« In: »Meta se je vdala z zavestjo, da trpi po nedolžnem, in to ji je dajalo dovolj moči.« Beseda moč se ponavlja kot magični obrazec: vse pozitivno je osredotočeno v nji. Ko jo birič že tridesetkrat udari, spet odkloni graščinski predlog: »V tem kriku je bila obtožba, stud, izraz bolesi, sramote, gneva in zaničevanja, samo prošnje ne.« Zmerom bolj se Meta razvija zoper tiste krščansko-katoliške lastnosti, ki jih je najbolj poudarjalo ravno slovensko krščanstvo: zoper pokorščino, ubogljivost, vdanost, ponižnost. Nikogar ne prosi, zanj najvišja Vrednota ni Bog, h kateremu se človek – kot bitje nemoči – obrača s prošnjo kot k bitju Moči, Meta je sama prevzela funkcijo Moči, s tem subjekta, Gospodarja sveta – kar je popolnoma v skladu s Prežihovo socialno politično ideologijo. Vendar je treba prav tu dodati nekaj bistvenega. *Samorastniki* na eni strani s takšno odkrito silovitostjo oznanjajo Moč, človekovo Moč, a vendar na drugi s tem ne oznanjajo subjekta in subjektivizma (kot ga v odločilni meri Cankar – čeprav tudi njegovo nasprotje). Nočejo izenačiti Moči s subjektom, ampak jo skrivajo, nadgrajujejo, sakralizirajo, mitizirajo z Naturo. Metina volja se nikjer ne kaže kot človekova samovolja (takšen je Karničnik, negativni liki so v slovenski literaturi liki subjektov: Kantor itn.), ampak kot volja, ki je popolnoma v skladu s perspektivo celotnega človeštva in z Naturo (Harmonijo, Lepoto, Enakostjo, Pravico...). Metina volja (in moč) je utemeljena transsubjektivno: pravi človek torej ni ne sam, ne neutemeljen (kot ga razkriva povojni avtodestruktivizem humanizma),

ampak utemeljen v Naturi in v človečanskem Cilju, še več, v moralno-socialnih idejah, v Logosu. Tu je središče Prežihove pozitivitete-konstrukcije, tu je tudi glavni vzrok, da so *Samorastniki* tako učinkovali: človeku – meni, tebi – je priznana neskončna Moč, hkrati pa mu je zagotovljena naturna, transsubjektivna pravica do te Moči (avtodestruktivizem bi rekel, da mu je odvzeta temeljna odgovornost zanj). V tej točki je Prežih najbližji evropski tradiciji: *Samorastnik*iso povest o človekovi legitimni »nadčloveški« Moči.

Karničnikova osnovna napaka je bila v tem, da je sebi in svojim – Karnicam, vladajoči plasti lastnikov – pripisal Moč, Ponos, Vztrajnost, v Meti in Hudabivnikih pa je videl nemoč, rod, rojen za sužnost. Prav tu se Karnice zlomijo, ker se kaže, da je to veljalo za preteklost, za prihodnost pa prav gotovo ne: Karnice propadejo, Hudabivniki pa razvijejo nevideno Moč in -vsak čas bojo njihovi – in slovenski – Gospodarji. Razlika med obema rodovoma je tudi v tem, da se mora izkoriščajoči posluževati zločinov, nasilja, brezobzirnosti, da bi zmagoval, izkoriščani pa temelji sicer na Delu, a skoz delo na narurni pravici do lastnine, se pravi, da po naturi deluje zoper zločine, zoper nasilje brezobzirnost, da nujno nosi v sebi pravo – novo – moralo Ljubezni. Enakosti. Meta govori proti koncu otrokom o tem, kako »si boste združeni lahko priborili svojo enakovrednost, svoje pravice« in o sebi, da »ne čuti drugih skomin razen ljubezni do vas, do svoje krvi«, in še: »Leto za letom je Meta vlivala otrokom vero vase in jih učila spoznavati in zaničevati krivico in greh«, pravica in poštenost, vera vase – samozavest, zavest o lastni moči, »pankrtška čast« – pa so sami na sebi narurni (ne pa krščanski; tu nastopa Prežih zoper krščanstvo, ki je s posegom Boga – po Mojzesu – in Jezusa šele vneslo v svet Ljubezen, Pravico, krščanstvo je v tem pomenu anti-naturno, zato tudi zaničuje in odklanja telo; naturost enači s poganstvom): »Ta vera se je v njih utrjevala, nosili so jo s seboj po podjunskemrodu, po gorskih koritih, ta vera se je zraščala s tuljenjem vetrov po slemenih, z bučanjem globač, s sanjami polj« itn. Karničnikova vera in samozavest pa je v neskladu z Ljubeznijo in Pravico (in z Naturo). Karničnik govori sinu: »Če

hočeš kraljevati, moraš iti brezobzirno svojo pot! Tisti, ki se nas boje, nas imajo za trdosrčneže za brezobzirneže, za »samobučneže« (so karakteristike subjekta: trdobučnež pomeni samovoljneža). »Dobro! Taki smo, kakršni smo in kakršni morajo biti tisti, ki hočejo živeti na Karnicah.« Takšni morajo biti, če hočejo ohraniti moč Vladarjev v razredni družbi, takšni pa ni treba, da so tisti, ki bodo vladali v brezrazredni družbi (samorastniki). Zato je ves karniški ponos sezidan na prhljih tleh. Karničnik: »nismo nikoli pred nikomer snemali klobuka, razen pred duhovno in posvetno gospodo« in »naš rod lahko samozavestno zre raz Karnice...« Meta je šla v svoji samozavesti dejansko mnogo dlje: ona se ne uklanja niti duhovni in posvetni gosposki; ne mučenju in ukazom graščinskega gospoda ne duhovnika, ki Mete »ni hotel vpeljati, kakor je pri poročnišah šega« in je »moral Meta z novo sramoto zapustiti cerkev, ki »tudi tega drugega fanta ni dovolil krstiti za Ožbeja, kakor je Meta želela, temveč mu je dal svoje posebno ime: Gaber« – da bi ga s tem za vse življenje zaznamoval (a mu je dal dejansko čudežno ime: ime nečesa naravnega – čez vse odpornega, grčastega drevesa). Karničnik ne more verjeti, da bi bila Meta primerna za Karnice, ker nima v sebi karniškega duha: »Tega duha pa Hudabivniki nimajo in ne morejo imeti.« Ni razložil dveh stvari: ponosa, ki izvira iz privatne lastnine, moči, ki temelji le na tej (to je karniški duh), in ponosa ter moči, ki izvira iz Nature-Človeštva. Tisti, ki je brez posesti, zanj ne more biti močan; zato pravi sinu še naprej: »Ta rod – hudabivški, se plazi po globačah, ko da bi se črvi plazili; nakapljaj se je iz nešteti postelj, suženjski je in ne zna nositi glave pokonci.« *Samorastniki* pa so ena sama pesem o zavrnitvi suženjstva, o človeku, ki nosi glavo pokonci – do neba. Karniški nasledniki niso čutili tistega, kar je od njih zahteval oče, a česar ni znal dopolniti – nadgraditi – tudi s socialno revolucionarno moralo: »Mi pa, Karničniki, nismo slabiči. Ne dovolim ti, da postaneš slabič... Ali nisi iz prahu, ki ga veter že stoletja nosi okrog Karnic, ali ne čuješ v sebi krvi, ki je tekla v naš rod po nevidnih žlebovih iz osrčja samega Obirja« (tu nastopajo Karnice v funkciji slovenske zemlje). Ožbej (»neodločen, mehak slabič«) tega ni čul, pač pa so to – v največji mogoči meri –

čuli Meta in njeni, ki so bili, kot pravi avtor »lepi... vsi visoko zrasli, ravni, močni, žarečih oči« – lik prihodnjih poštenih Gospodarjev.

Sledi še prizor, v katerem so hotele karniške dekle na pokopališču Meto ponižati, zmerjale so jo in sramotile (»Na tem blagoslovljenem svetu ni mesta za vlačuge«, metale so nanjo »kamenje« itn.), ona pa ponovno – in še očitneje – zmaga nad svojimi sovražniki. Kakor je bilo Metino vedenje v obeh mučenjih monumentalno v svojem odporu, pretresljivo zaradi prestanega trpljenja, je zdaj monumentalno v svoji čistosti in ponosu: »Karniške babe so se pripodile že čisto do Mete. Ta pa se ni zganila, temveč je mirno stala ob grobu; z eno roko je držala Ožbeja« (otroka) »na roki, z drugo pa Gabra za roko. Tako je stala visoka, lepa »in nedostopna pred obsedenimi nasprotnicami.« Te so se morale nemočno »umakniti pred Metino podobo, ki jih je na tako čuden način premagala.« Bistvo je v tej besedi: premagala. In naprej: »Prešuštnica ni klonila glave, vlačuga je stala visoko zravnana pred svetom in iz nje je blesnel neki nepremagljivi čar lepote, materinstva in moči... Prevzelo jo je doslej nepoznano čustvo samozavesti, enakovrednosti... Vsa polna zavzetja, ki ji je dalo moč, da je tako lahko zmagala svoje nasprotnice, je šla skozi vas... To zavzetje je ni več zapustilo, prebujalo jo k doslej nepoznani samozavesti, k odporu, k moči «

Lahko torej zapišemo, da so podobni opisi obeh mučenj kompozicijsko povsem primerni, saj simbolizirajo bistvo Metinega življenja: njeno celotno življenje je bilo od začetka do kraja eno samo veliko mučenje, a skoz vsa posamezna mučenja in skoz samo življenje je hodila kot zmagovalka.

Tretji namen, zakaj je pisatelj posvetil toliko pozornosti scena mučenja, je prav tako v skladu z njegovo literarno ideologijo; recimo, da je ta namen najbolj pri dnu, v temelju pisateljevega odnosa do sveta: je prikaz nature kot telesa in ustreza – kot negativ – prikazu Radmancine telesne ljubezni kot pozitivu; v *Ljubezni na odoru* telo, ki uživa, v *Samorastnikih* telo, ki trpi, ki ga mučijo. Mu-

čeno telo je še zmerom telo, in če ga mučijo po krivici, je tem bolj pozitivno. Pri Prežihu ni sledu o onem odporu do vsega telesnega, mesenega, spolnega, ki ga je tako ognjevito in tako dolgo – še danes – zagovarjal slovenski katolicizem in se je precej prijel tudi slovenske literature. Zanj telo ni nekaj nižjega, manj vrednega, celo umazanega, narobe, kot je gora (Obir) simbol in najvišji izraz fizične Nature, je človeško (Metino) telo simbol in najvišji izraz človeške Nature. To telo je krivična družba z neizmernim nasiljem skušala uničiti, a ga ni mogla, postaralo se je šele samo od sebe, po večni narurni poti. Omenili smo že, kako je imela pred smrtjo še zmerom »svetle oči«, ki so bile še zadnji ostanek lepote. Stran pred tem beremo: »Soseska ni mogla razumeti, kako je Meta pri takem življenju in pri toliko otrocih ohranila svojo lepoto; še potem, ko je zlegla že devet otrok, je bila še zmerom zravnana, gladkih lic, živih oči...« In še prej: »Dasi je bila Meta že mati treh otrok in je prestala takšne muke, je bila med vsemi zbranimi ženskami v Dobrli vasi najlepša. Bila je kot sonce, pred katerim se je moralo vse skriti.« Na samem začetku pa: »S sedemnajstimi leti je postala Meta najlepši deklíč v celi fari in gotovo tudi v celi Podjuni.« – Ta lepota je brez dvoma v osnovi telesna, ne le duhovna.

Kot smo že omenili, v *Samorasrnikih* Prežih te telesne lepote ne razvija (kot v *Ljubezni na odoru*), ampak kaže poskuse socialnega nasilja, da bi jo uničilo. Stavki, ki smo jih pravkar navajali, so stilno dovolj konvencionalni in same telesnosti literarno ne poudarjajo, čeprav jo literarno ideološko implicirajo. Ob podajanju mučenja pa se telo takoj pokaže kot telo, konvencionalen opis prepusti mestu inovativnemu jeziku. Začne se že z uvajanjem v mučenje, ko ji je gospodar mogel pod zapestjem tesno stisnjeni dlani zaokrožiti v majhno skledico. Neki drug avtor, ki mu ne bi bilo do poudarjanja telesa, bi te prizore in natančne opise prešel, Prežih pa se jim posveča izjemno pazljivo. Recimo: »Tleče predivo ne peče in ne žge samo dlani in prstov, ne prežge samo kože do živega mesa, žge s peklenskimi bolečinami v možganih, pri srcu in pri vseh čutilih telesa.« Poudarki so na besedah, kot so koža, meso, čutila, telo in

konkretni deli telesa: prsti, dlani, srce in možgani ne v svoji duhovno duševni, ampak telesni obliki. Nato se »je onemoglo zvilo njeno telo. Potem je kmalu zasmrdelo po ožganem mesu.« »Oči so... izstopale iz jamic.« Meta je »z zobmi grizla ustnice«. Nato: »Po prstih je že režalo golo meso od kosti.« Nato: »rana nakiplega mesa in žil.« Po vsem tem je bila Meta »pijana od bolečin«.

To telo pa je v bistvu spolno. Kaznovana je zaradi spolnega greha (prešuštva), ko Meto mučijo, mučijo hote ravno njeno telo, da bi iz njega izgnali hudiča spolnosti; v tem je starodavni krščanski pomen mučilnega rituala. Pri ponovljenem mučenju – na graščini – se to tudi jasno pokaže. Meti ne žgejo več rok, ampak jo bijejo po golem telesu: »Oklenila se je stola z obema rokama in stisnila zobe... Ko pa je čutila, da birič viha krilo na hrbet, jo je stresla groznica: 'Ali morate po golem telesu?' 'Kako pa, grlica nedolžna,' je robato odvrnil birič in ji s plosko roko pritisnil nago zadnjico na les, da jo je zazeblu pri srcu.« Golo telo je po Naturi – namenjeno nečemu drugemu, ne tepežu »z močno leskovo palico«. Ta tepež in palica po nagi zadnjici sicer simbolizirata spolni akt, vendar na negativen način kot kazen za narurni spolni akt. Razredna družba dopušča spolni akt le v določenih pogojih; znotraj institucije (celo sakraliziran v religiozni zakrament; tako katolištvo omejuje Naturo). Spolni akt postane zapovedan ali dovoljen zaradi določenih namenov: zaradi otrok, ne pa zaradi želje samega telesa, ki hoče užitek (vrednota telesnega užitka je povsem v skladu s Prežihovo socialno politično ideologijo, vendar bolj z njeno različico pri Marxu kot z njeno adaptacijo na slovensko puristično antitelesno, antimaterialistično, idealistično tradicijo); torej ne zaradi spontane logike samega spolnega telesa (in Meta z Ožbejem brez dvoma ni spala zaradi tega, da bi zanosila; otroci so postali njen smisel šele pozneje, v njeni moralno-socialno ideološki nadgradnji). Nedopuščeni – prepovedani – spolni akt pa je treba pri priči kaznovati s simbolizirano negacijo: tepež je boleči spolni akt, neprijetni mučni, simbol moškega uda – »močna« (spet močna) »leskova palica« – je uporabljena za povzročanje bolečine, ob kateri ni nobenega

spolnega telesnega užitka (nastopi pa duševno-duhovni užitek v občutku moralne zmage). Socialno nasilje je torej v svoji osnovi nekaj nenaturnega, de-naturiranega, spolnost in užitek sta zamenjana z institucijo (»običajem«, »šego«, »pravico svobodnih kmetov«, cerkvenim naukom, graščinsko postavo). Spolnost (ker je Natura) je uživajoče predajanje, institucija – »pravica... na tem svetu«, torej razredna, torej krivica – je nasilje in to ravno nad telesom, ki je primarno mesto za izražanje spolnosti.

Prežih tu očitno ni daleč od desadovske logike razrednega nasilja kot nasilja nad spolnostjo, čeprav je pri njem spolnost seveda sakralizirana v Lepo naturo in podaljšana v socialno-moralno Revolucijo (vendar so tudi to pojmi, s katerimi se je ukvarjal ravno danes de Sade). Odnos mučiteljev – rabljev – do Mete razodeva skrito pohoto, denaturirano spolnost, zlorabo užitka, ker ga dosega z mučenjem, ne pa s predajanjem. Prežih pravi: »Po tej sodbi, ki je bila zadnja v dobliveški graščini, pa ljudje še dolgo niso mogli pozabiti, kako so se gospoda zagledali v prelestno Metino telo; nikdar baje še niso videli tako lepo izoblikovanih nog, tako bele kože in tako zapeljivega čara. Gospoda se dolgo niso mogli zdramiti iz strmenja nad to deviško zapeljivostjo, ki je ležala stegnjena pred njimi.« Ker ne smejo pustiti do izraza svojemu naravnemu spolnemu nagnjenju, to je prepovedano, ga izrazijo v deformirani, perverzni, sadistični obliki: kot mučenje. Ne gledajo namreč le Metinega telesa, ampak mučenje tega telesa (in njihova funkcija ni dosti različna od funkcije v Faulknerjevem *Svetišču*, kjer glavni junak najame zase namestnika, ki najame Popaja, da ta koitira z njegovo ljubico, ju pri tem gleda, prej pa jo je sam defloriral s koruzinim storžem). Gledajo, so torej tudi esteti, uživači. (Ni čudno, da se je Prežih estetike, katere bistvo je ravno tak način gledanja – opazovanja – tujega delovanja, sramoval, jo skušal premagati z direktnim – socialno revolucionarnim – delovanjem, a se je vendar ves čas vračal k njemu. Sleherna literatura kot praksa vključuje v sebi te vrste sadizem: Prežih gleda Meto – njeno celotno življenje, ki je mučenje – podobno, kot jo gledajo graščinski gospodje.

Res pa je, da ne ostane pri tem, ampak ta svoj – estetsko uživaški – pogled nadzida z moralnim, politično ideološkim: z mitom in ta mit uporabi kot propagando v boju zoper mučenje; – literatura kot eksistencialni alibi.)

Takole poteka ta sadistični in hinavski spolni akt: »Birič je začel mazati z močno leskovo palico; pri vsakem udarcu je nekoliko zategnil in po vsakem udarcu je nekoliko premolknil; ko je prvič primazal, se je zdelo, da se je palica oprijela Metinega telesa in da ga vleče kvišku, pri drugem udarcu in pri tretjem se je videlo le še nalahno drgetanje mesa in kože, pri naslednjih udarcih pa je bila golota že bolj podobna komaj vidno kipečemu testu.« Ritem udarjanja, drgetanje mesa in kože, vzcvetevanje mesa, to so vse pojavi spolnega akta, le da so protinaturno zaobrnjeni. Tepež je celo neke vrste naknadna – simbolična – defloracija: »njena zadnjica« (ki je v tem in takih primerih simbol ženskega spolnega organa) »je bila že prekrizžana z debelimi, marogastimi klobasami, iz katerih je tam, kjer so se križale, brizgala prva kri.« Mučitelji – vladajoči razred – so dobesečno krvi žejni, politično ideološka propaganda gibanja, ki mu je Prežih pripadal, torej ni nič pretiraval, ko je uporabljala podobne izraze. Prežih je ravno nazorno pokazal, da krvižejnosti, krvoločnosti privatnih lastnikov ne smemo jemati le kot stopnjevano pesniško figuro, kot nekaj abstraktnega, ampak kot nekaj docela konkretnega. To pa je lahko pokazal, ker je sam izhajal iz telesa kot pozitivitete; med tem ko pri avtorjih, ki telo zaničujejo in vidijo predvsem ali izključno le človeško dušo, duha, značaj, zavest, tak izraz nujno učinkuje prisiljeno, narejeno, izmišljeno (propagandno). Pri našem pisatelju ima estetsko in avtentično literarno ideološko ozadje. (O čemer pišemo, velja za obe sodbi, Karničnikovo in graščinsko: obe morata prodreti skozi površino videza – kože – do bistva, do telesa, do krvi.)

Isto pride na dan v drugem domačem običaju, ki ga pisatelj imenuje »očitna sramota«: ko dekle tepejo prešušnico po golem spodnjem telesu. Prežih sam naredi identifikacijo: ritual »gole sra-

mote« sestoji – leksično – iz dveh besed: iz golote in sramote. Golota je »popolnoma golo spodnje telo«, simbol spolnosti-telesnosti. Sramota pa socialna interpretacija naravnega telesa-spolnosti; ker spolnost v Metinem primeru ni bila institucionalizirana – blagoslovljena – je kriva: sramotna. »Tri ženske so planile na Meto, jo v hipu postavile pokonci, še hitreje dvignile dekletovo gornje in spodnje krilo nad glavo in ju tam prevezale, da je bilo Metino spodnje telo popolnoma golo.« In spet se ponovi denaturirani – simbolizirani – represivni spolni akt: »Potem pa so z močnimi brezovimi šibami začele klestiti po nagem životu, zraven pa besno sikale: 'Cundra cundrasta'. Očitno s imele pri tem neposreden – vsaj telesni, če ne spolni – užitek: »besno sikanje namiguje na to. Prežih opisuje deklet kot »čisto pobesnele zasledovalke, ki so neprestano udrihale s šibami po njeni goloti in sikale: 'kuzla kuzlasta... na... cundra prekleta...' Babe so bile kakor obsedene; njih hlepeče oči so se še strašneje zagrizle v Metino belo kožo in njeno lepo oblikovano spodnje telo... Kakor bi jih ravno ta deviška belina podžigala k še hujši besnosti.« Očitno se zatirana spolnost (o tem tudi Prežih govori v naslednjih stavkih: »Babam... se je pri tem zdelo, da se maščujejo za neko tajno krivico in zapostavljenost...«) izraža kot Morala, Sodništvo in Krvništvo. Moralna akcija je identična s spolno zadržanostjo in na izmaličen način razodevajočo se kaznovalno akcijo: babe so se zagrizle v Metino telo, v njegovo deviško belino; tudi one so hotele sodelovati pri defloraciji. A prizor kaže še več: ne gre le za zasebno voljo samih žensk, ampak za njihovo pravico, se pravi za sistem, ki zahteva takšno simbolno defloracijo (ves čas se prav tako govori o krvi – hlapci: »Ali si puščate kri?«; »znorele babe so pobesile svoje s krvjo obrizgane habine«); pisatelj pravi, da so »dekle... po stari navadi imele pravico, da se nad nesrečnico maščujejo na ta način, da ji nad glavo prevežejo krilo in jo s šibami po goli sramoti iztepejo iz dvorišča... Onstran plota se pravica očitne sramote že neha.« Sintagma »gola sramota«, ki v tem stavku ne pomeni le »stare postave«, mučilnega rituala, ampak obenem Metino zadnjico, ki je simbol za njeno spolovilo, oziroma celotnim »spodnjim telesom« simbol same spolnosti. Se pravi: spolno izražajoče se telo je sramota za

družbo-konvencijo, medtem ko Prežih ost obrne in pravi: razredna družba pa je dejansko sramota za naravno človeško telo.

Značilno je, da so se levičarski – torej Prežihu posebej naklonjeni – kritiki problema in teme telesnosti nekako izogibali. Najdlje je šla Marja Boršnik, ki občuduje Prežihovo »elementarno silo« in hvali ravno *Ljubezen na odoru*, ki je »vsa natrpana s sokovi zemlje in čutnosti in kar puhti zdrave strasti«. Očitno ji je ta plat všeč, četudi ob oblikovni plati meni, da je »krepki naturalizem hotoma posiljen, iskan«. Se pravi, da je ocenjevalka videla in imela za bistveno ravno to, kar smo v tem eseju hoteli tudi mi postaviti v prvi plan oziroma kar smo pojmovali kot Prežihovo najbolj notranjo – in inovativno – plast (telo). Kljub temu pa jo motijo naturalizmi; s tem hočem opozoriti na silovit »razvoj«, ki ga je literatura naredila v zadnjih petintridesetih letih, na to, da v primerjavi z današnjo rabo naturalizmov (ki je pač v zvezi s prodorom današnjega karnizma – od Potrča prek Zidarja – *Sveti Pavel* – do Jovanovića – *Don Juan na psu*, a ne pozabimo niti Vuge – *Vseenost*, Švabiča – *Sonce* in številnih drugih) Prežih – za današnje oči – sploh ni radikalen, prav nič posiljen, ampak si bralec želi še mnogo več te plati, ki so jo tedanji kritiki odklanjali. Ob tem si je mogoče zamisliti, kakšna ovira je bilo za pisatelja takšno vsesplošno odklanjanje tistega, kar je njemu ravno najbolj »ležalo«, v čemer je bil najbolj inovativen, a mu je škodilo pri uspehu; Ferdo Kozak, ki mu je takšne naturizme omiljeval, mu je brez dvoma pri trenutnem plasmanu bistveno pomagal, ker ga je prilagodil času, mu je pa škodil na daljši rok, ker ga je konvencionaliziral (spremenil besedo »kobila« v »lepotica«).

Kristina Brenk govori recimo o Prežihovem humorju, o tem, kako piše iz »najtišjega hipa človeškega doživetja«, »kako debelo nanaša s čopičem oljnate barve«, naturalizmu – karnizmu – se docela ogne, meni le, da Prežih »uporablja mnogo domačih, koroških izrazov«. Peter Novljan opozarja na Prežihovo socialnost, na zvezo z Maksimom Gorkim, opazi sicer »posebno značilnost sloga in frazeologije«, za katero pa sodi, da »jo Gorki kakor Prežih v veliki

meri črpata v originalni obliki iz ljudske zakladnice«. Telo, materija je torej preinterpretirana kot nekaj ljudskega, domačega; s tem je očitno idealizirana, poduhovljena. Jaro Dolar govori predvsem o primerjavi s Cankarjem, o njegovi napredni socialni misli, o simbolizmu, ob istem, kjer mi vidimo telo, pa sodi, da gre »za preprost in enostaven popis«. Podobno Slodnjak. Tudi Borko je prepričan, da je pisateljevo »duhovno ozračje... pri slovenskem pisatelju v originalni obliki posneto iz ljudske zakladnice«, vendar nekoliko bolj naglaša »izkušenosti svojega rodu, duha svojih tal«, torej tla in rod, ki pa ju razume kot duha tal in rodu. Opazi – za razliko od drugih, razen Borštnikove – da sta za Prežiha značilni dve sili, ki uravnavata življenje njegovih junakov: »moč prirodnih zakonov in moč ekonomskih dejstev«, spet je značilno – za tedanji slovenski socialni humanizem, da je na prirodne zakone, na to najbolj očitno kategorijo Prežihovega dela, moral opozoriti kritik liberalne orientacije, medtem ko so levo marksistično usmerjeni kritiki glorificirali Prežihov humanizem, simbolizem, vizionarstvo in ga s tem bistveno preinterpretirali (približevali Cankarju oziroma svoji zamisli Cankarja). Najbolj idealistično je sodil najbolj marksistični med njimi, Ivo Brnčič, ki sicer prizna pisatelju »elementarnost in zdravje«, to, da je njegovo »pisanje izraz izredno polnokrvne nezapletene in sila jasne osebnosti« (kar se zdi danes komaj vzdržna teza, naša analiza je ravno hotela opozoriti na zamotano razplastnost *Samorastnikov*, na podzavedne literarno ideološke plasti, ki obstajajo poleg zavednih in so od teh še pomembnejše; tudi besedo »polnokrvnost« uporablja Brnčič kot izraz za nazornost, ne pa za odprto kri), obenem pa ga moti, da se pisatelj »ne razume kdove kako na nežnejše, tišje utripe človeškega srca«, kar se kaže v redkih ljubezenskih prizorih, ki »jih ni opisal z nič kaj nežne plati«. Kar imamo sami za vrh Prežihove literature – nič kaj nežno podajanje telesne ljubezni, telesnega trpljenja – je Brnčič odklonil kot pomanjkljivost, kot – najbrž pretiran naturalizem – materializem.

Tipično je, da je najjasneje videl Prežihovo prozo Vinko Beličič, recenzent politično ideološko popolnoma nasprotna, desna, kato-

liške smeri (*Dom in sveta*), ker ga pač ni zapeljevala želja, da bi Prežiha interpretiral v skladu s svojo vero, svojim pisateljsko-ideološkim idealom, ampak ni imel nič proti, da bi našel v njem čim več pomanjkljivosti. Ker je gledal telo (materializem) kot pomanjkljivost, ga je seveda omenjal (medtem ko so ga levi kritiki obšli oziroma preinterpretirali v duhovnost, v socialno perspektivo). Zanj so Prežihovi ljudje »tipični ljudje materije: zemlje, kruha in krvi.« »Žive iz polnih gonov. Njihovo življenje je čisto telesno«, pisatelj »često zaide v skrajn naturalizem... V zvezi s tem utegne biti«, tako nadaljuje kritik, »tudi pogosto smešenje verskih čustev in vrednot«. O tem smešenju napredni kritiki molče, saj sami poudarjajo ravno njegovo vero; čeprav ni katoliška, pa je le vera – se pravi, da poudarjajo tisto, kar smo v našem esejju imenovali moralno politično ideološka (celo religiozna) nadgradnja. Telo, ta največja prednost Prežihovega pisanja, pa ostaja ali spregledano ali pokarano.

Prišli smo do kraja. Omenimo še zadnji namen, ki ga je imel pisatelj s podrobnim opisom mučenj; tudi ta je namreč v skladu s celoto povesti in poudarja tisto, na kar pri *Samorastnikih* nikoli ne smemo pozabiti: estetizacijo. Prežih je ritualni karakter mučenja še potenciral, tako da je napravil zanimivo kombinacijo presunljive »življenjskosti« in prijetne, užitka polne, čutno pritezljive oblike. Mučenje je folkloriziral in s tem odvzel socialni represiji njen življenjsko obvezni značaj, njeno enostranost. Mučenje je zaznamoval kot starožitnost, pobarval ga je s patino starih običajev in nam nedvoumno sporočil: pa gre vendar le za Jurčičevega deda, za povest, za literaturo.

KF. Pos. št. 18. 2. 1980. Str. 22–23.

Pogled na pripovedništvo Lovra Kuharja – Prežihovega Voranca

Dr. Anton Slodnjak

Precej poguma je potrebno, da spregovoriš prigradniško ali neriipravljen o devetih knjigah zbranega dela Lovra Kuharja – Prežihovega Voranca, ki so pred nami v uredništvu Draga Druškoviča in deloma tudi Jožeta Koruza (I. in II. knjiga) in z opombami predvsem Druškoviča in v II. in VII. knjigi tudi Koruza. Če tvegam to pustolovščino, potem je moja prva ugotovitev, da prisostvujem ob kraju Vorančevih del pripovedovanju genialnega bukovnika, ki sta ga primorali osebna nadarjenost in rodovna solidarnost, da je na leposlovni način prikazoval življenje ljudi svojega rojstnega kraja v Mežiški dolini. Pri tem je značilno, da je dajal svojemu stvarnemu pripovedovanju neko komaj slišno lirsko noto, ki obkroža njegove osebe in njihova dejanja kot subjektivna melodija in folklorna pristnost. Njegovi ljudje so on sam, njihovo prizadevanje ustreza njegovemu hotenju in zemlja, na kateri žive, in zrak, ki ga dihajo, sta prav tako njegova življenjska elementa. Zato se mi zdi naš avtor in njegovo delo nadvse svojevrsten pojav v naši narodni in kulturni zgodovini. Oba sta sad južnokoroškega življenja. O avtorju je vsakomur znano, da je dovršil le dvorazredno osnovno šolo v Kotljah in dva nekajmesečna združna tečaja v Ljubljani in na Dunaju, a je vendarle tako stvarno in odločno odgrinjal njihovo življenje, razlagal nujnost njihove usode in jo ovijal ter utemeljeval s prastarimi izročili, kakor da je bil starešina ali oče Kotljam. Za njegove ljudi je značilen predvsem vzgon navzgor, vroča prizadevanja za življenjski obstoj, za kruh, dobro sosedstvo in ljubezen. Tega socialnega stremjenja pa kljub marksističnemu prepričanju ni vnašal vanje, ampak jih je doživljal in poustvarjal kot ustvarjalno zanimive in kot človeško privlačne. To ga je tudi obvarovalo, da ni prestopal

meje med estetsko lepim in politično koristnim.

S tako ustvarjalno miselnostjo in metodo je Voranc spisal nekaj novel in romanov, ki so med najboljšimi pripovednimi deli našega slovstva. Od leta 1912, ko je začel objavljati črtice v Zarji, glasilu socialnodemokratske stranke v Ljubljani, pa do izida njegovega prvega romana Požganica (1939) je minilo skoraj trideset let, ki jih je preživel kot kmečki in tovarniški delavec doma in na tujem, prebil na bojišču, v vojnem ujetništvu, v emigraciji in na političnih potovanjih po Evropi.

Res se je prvič uveljavil kot pripovednik že 1935. leta, ko mu je Ferdo Kozak objavil v reviji Sodobnost novelo Boj na požiralniku, prvič označeno z njegovim poznejšim stalnim psevdonimom Prežihov Voranc. S to socialno balado v veristični prozi, kakor bi delo, razdeljeno v sedem kratkih poglavij, lahko imenovali, se je poklonil trpljenju svojih rojakov, koroških kajžarjev in najemnikov, protestirati pa je menda tudi hotel zoper miselnost romana Knu-ta Hamsuna Blagoslov zemlje, ki je izšel 1930. leta v slovenskem prevodu, pa se mu je zdel zaradi optimističnega pogleda na prihodnost individualnega malega posestnika neuresničljiv in varljiv.

Toda njegova pripoved o krčevitem naporu kajžarske družine na mokrotnem in plazovitem posestvecu, da si obvaruje najboljšo njivico pred požirajočo zemljo, je res socialno vznemirljiv, vendar nič manj lep. Samo četrto poglavje npr. s skopim, vendar monumentalnim prikazom nadčloveške delavnosti kajžarja Dihurja in njegove žene odtehta z miselno težino in čustveno toplino skladovnice kmečkih idil in povesti. Žal smo se že tako oddaljili od življenja in miselnosti naših kajžarjev, da skoraj že več ne doumemo srce trgajoče tragične le-te Vorančeve pripovedi.

Najbližja ji je morebiti zgodba o edinem kajžarjevem nesebičnem pomočniku, o paru voličev, ki jo je očrtal v črtici Jirs in Bavh (1935). Tudi le-to more morebiti popolnoma doumeti le tisti, ki je

sam vzgajal mlade voliče (ali vsaj videl, kako se to dela), in oral ter vozil z njimi.

V povestih Samorastniki in Ljubezen na odoru pa je Voranc odkril nekaj primerov edinstvenega erotičnega čustvovanja svojih kajžarjev. V prvi je upodobil svetniško ali legendarno zvestobo kajžarske device Mete, ki je vzljubila, kakor je zapisal: »z iskrenim ne-sebičnim plamenom čiste vdanosti« tistega človeka, v katerem je videla »izvoljeno in globoko občuteno podobo najbližjega ji človeka«. V drugi pa je odkril veličino in tragiko kmečke žene in matere, ki začuti sredi zakonskega životarjenja in nečloveškega garanja podobno »čisto vdanost« do drugega moškega kakor Meta v Samorastnikih, čeprav visi nad njo in njim prastara grožnja o minljivosti take zveze, ki se res kmalu sprevrže v njegovo smrt.

A še preden je mogel Voranc omenjene in še nekatere manj pomembne novele izdati v knjigi Samorastniki (1940), je izšel 1939 njegov »roman iz prevratnih dni«, imenovan tudi plebiscitni roman Požganica. (Prvo oznako mu je dal avtor v podnaslovu, druga pa se omenja v korespondenci.) To je mogočna in dramatično razgibana pripoved o tem, kako si je skupnost mežiških kajžarjev, najemnikov in malih posestnikov ob prevratu in plebiscitu (1918–1920) skušala spet osvojiti zemljo svojih prednikov, ki so si jo prilastili tuji in domači gospodje. Junak romana je ljudstvo, in sicer iz treh središč:

- a) iz najemniške Jazbine
- b) iz rudarskih in industrijskih krajev
(Mežica, Guštanj [Ravne] in Prevalje) in
- c) z nove – slovenske oziroma jugoslovanske cone.

Jedro dogajanja je Voranc videl v sporu med Jazbinci, kajžarji in najemniki, ter med njihovimi brati in sinovi, ki so postali rudarji in tovarniški delavci. Jazbinci se ženejo za sončno planino Požganico, ki bi naj bila temelj njihove bodoče blaginje, obenem je simbol svobode, njihovi bratje in sinovi, socialnodemokratski

knapje in industrijski delavci, pa vidijo v njihovem prizadevanju družbeno in kulturno nazadovanje. Požganica vzplamti na predvečer 1. maja kakor Sitarjevina v noveli o Hlapcu Jerneju in njegovi pravici, ponovno zavedeni rudarji in industrijski delavci pa glasujejo ob plebiscitu dne 10. oktobra 1920 za priključitev k tisti družbi in državi, ki je vzela njihovim očetom zemljo, njim pa narodno zavest. Le peščica prebujenih in zvestih Jazbincev se zazre v vizijo nove – socialne svobode.

Voranc je s tem delom izpričal, da je v odkrivanju in razporejanju epske snovi ter v stopnjevanju in minevanju dogajanja zelo napredoval od samorastniških zgodb, četudi v njem ni ustvaril takih prvinskih, dasi v bistvu rahlih ljudi, kakor so Dihurji, Radmanca in Voruh v Ljubezni na odoru in Hudabivška Meta v Samorastnikih.

V romanu Doberdob, ki ga je konec 1940 spravil po koreniti predelavi prvotne oblike, že 1934, zasnovane v političnem zaporu na Dunaju, med ljudi, je glavno ustvarjalno pozornost posvečal upodobitvi čim več ljudi, saj mu je bil končni cilj ustvariti »vojni roman slovenskega naroda«. Zato je razširil prvo obliko romana, ki je ustrezala sedanjemu prvemu in drugemu delu (Črna vojska, Doberdob) s tretjim in četrtim delom (Lebring in Judenburg), da je mogel prikazati čim prepričljiveje in razvidneje nesmiselnost in nesrečo vojne. Skozi usodo vojakov stotega kazenskega bataljona, med katerimi je upodobil tudi samega sebe, je odkrival nasilja vojne od morečega kasarniškega drila do krvavih bojev na doberdobskem sektorju soškega bojišča in do zopetnega zbiranja preživelih vojakov tega bataljona v zbirališču v Lebringu na Štajerskem vse do končnega usodnega srečanja najaktivnejših med njimi v kadru kranjskega pehotnega polka v Judenburgu, kjer sprožijo upor in pretrpe krvavo maščevanje še vedno nasilnega militarizma.

Kljub mestoma preveč reportažnemu ali verističnemu prikazovanju človeških slabosti in vojnih strahot je ustvaril z Doberdobom delo, v katerem odkrivamo tudi plemenite značaje in dobra dejanja.

Naj si pokličemo v spomin samo vojaka Alojzija Štefaniča in njegovo odpovedujočo ljubezen, obisk matere vojaka Pekola v vojaških barakah, oris pomladi okrog njih in v njih in podobno. Voranc je iz brezoblične vojaške množice v barakah kazenskega bataljona, na nevarnem sektorju soškega bojišča, v zbirališču rekonvalescentov in rekrutov ter v sedežu kranjskega pešpolka izoblikoval vrsto živih značajev raznih narodov, poklicev in nazorov. Odkrival je pogum in značajnost, pokvarjenost in hudobijo. Kakor se je med moštvom izgubljala v vojašnici in zlasti na bojišču individualna zavest ter prehajala v zavest bolj ali manj skupne usode, tako se mu je tudi vedno bolj tragično zapletalo dogajanje. A tudi tu je v vseh štirih delih v realistično, skoraj veristično stavbo romana vključil več liričnih in celo simbolističnih elementov.

Tudi tretji Vorančev roman Jamnica (napisana 1941, izšla 1946 z letnico 1945) je prikaz usode neke človeške skupnosti. To je »roman soseske«, iz katere je avtor izšel in v kateri je živel v pripovedovanem času od 1921 do 1939, ki je bil tudi čas njegovega dozorevanja in političnega delovanja. Zato ga je posvetil »triinštiridesetim junakom iz Kotelj, padlim za domovino v osvobodilni borbi 1941 do 1945«. In kot veličasten spomenik je roman arhitektonsko zasnoval in vsebinsko izpolnil, dal ga v tri dele po osem poglavij, deveto poglavje tretjega dela pa bi naj bilo napis in posvetilo na tem spomeniku: zaobljuba Jamničanov, da bodo podpirali preganjana in se z njimi bojevali za pravico.

Vsebinsko je Voranc prikazal tri faze jamniškega življenja v omenjenem obdobju. Z jasno dispozicijo v prvem poglavju prvega dela je orisal kraj in ljudi, v nadaljnjih sedmih poglavjih pa razkriva izza kulis navidezne vaške skupnosti globoko razpadanje družinskih in moralnih odnosov sploh ter zavračal pričakovanje, da bi vas mogla zaživeti urejeno, pošteno in napredno v dotedanji gospodarski ureditvi.

V drugem delu je s preobširnimi primeri vaške pokvarjenos-

ti in brezsrčnosti razsvetljeval tezo prvega dela, po kateri bi bilo treba vse korenito preurediti, medtem ko je v tretjem delu miselno prehitro in umetniško ne dovolj jasno napovedal obnovo in združevanje pozitivnih vaških sil spričo čedalje hujšega pritiska družbenih in narodnih nasprotnikov. Toda to ideološko ogrodje je oživil z enotnostjo in plastičnostjo pripovedi. Spet je združeval in osvetljeval dogajanje z liričnimi ali domotožnimi prvinami, z ljudskim izročilom, z osebnimi izkušnjami in s političnimi načeli. Mesto in funkcijo vsake osebe v romanu je določeval ne samo na podlagi lastnega doživljanja in spoznanja, temveč tudi z elementi stoletnih ljudskih izročil, kakor so se ohranila v njihovem jeziku, običajih in pesmih ter pripovedkah.

Rastoče in uspešne težnje po vedno globljem spoznanju rodu in domačije je Voranc izpričal tudi z načrtom za zgodovinski roman *Pristrah* (Strašilo), ki bi naj pripovedoval o tem, kako so doživljali njegovi rojaki marčno revolucijo 1848 in začetke narodnega prebujanja.

O tem pa je mogel napisati zgolj eno poglavje: *Skrivna bralnica*, v katerem je pripovedoval o čudovitem odmevu Prešernove Zdravljice v domači vaški srenji 1848. A načrt za romantično junaški roman o usodi njegovih rojakov v drugi svetovni vojni je ostal le – načrt, čeprav je Voranc po Jamnici izdal še štiri knjige, med katerimi bi bila mogla zbirka črtic o narodnoosvobodilni borbi Naši mejniki (1946) odigrati vlogo nekakega katalizatorja te zamisli.

Toda silni Vorančev organizem ni prenesel posledic trpljenja v ječah in koncentracijskih taboriščih in velikih naporov revolucionarne in umetniške aktivnosti v zadnjem desetletju. Leta 1949 je še izdal zbirko *Solzice*, v kateri je zbral nekaj otroških doživetij, ožarjenih v tisti čudoviti milini, v kateri se razodeva ob določenih urah vsaka na videz še tako težka mladost. A že prihodnje leto je smrt ustavila v sedeminpetdesetem letu Vorančevega življenja nadaljnje delovanje neutrudne Vorančeve ustvarjalne domišljije, potem

ko je ta največji koroški bukovnik že odprl novo stran v zgodovini našega slovstva, ki je poslej ne more nikdo dopisati do kraja.

KF. Poseb. št. 18. 2. 1980. Str. 26.

Beseda o Vorancu in o Solzicah

Ivan Potrč

Čas beži, leta, dnevi tečejo, ali vse tisto, kar bi vam rad povedal, to o Prežihu in o tepkovcu, o Prežihu in o Solzicah, o Prežihovi zadnji vožnji z Jirsom in Bavhom, mi je, kakor da se je na včerajšnji dan godilo, v spominu pred očmi.

Pri založbi, pri kateri sem po vojni pomagal pri knjigah, pri knjigah za otroški in šolarski svet, smo bili takih misli, kako ne sme ali ne more biti pri nas na Slovenskem pisatelja, ki bi ne napisal knjige za otroke. Takšna je bila pri nas že navada, a tudi nuja, od Levstikovih časov – naši pripovedniki, pisatelji in pesniki so še vselej čutili z otrokom, naj je bilo to otroštvo ali socialno ali narodnostno ogroženo ali prizadeto, naj so pisali in peli o svojih lastnih otroštvih ali o mladosti in o otroštvih po naši slovenski domovini; spomnite se samo na Bevkova otroštva ali na Župančičevega Cicibana. Prežih pa je bil v povojnih letih naš prvi pisatelj ali pripovednik, napisal pa je tudi že nekaj krajših pripovedi za otroke – ali so bile te pripovedi žive podobe koroškega kmetiškega ali bajtarskega otroka, kakor jih je sam videl in doživel ali kot otrok ali jih podoživel kasneje kot pisatelj. In tako smo potem v založbi – mislim, da je bila to direktoričina srečna misel – rekli, da bomo zbrali in natisnili Vorančeve otroške pripovedi ali črtice.

Tako smo zbrali te že napisane zgodbe, tudi od Voranca predložene, vendar z vsemi nismo bili zadovoljni, posebno za dve zgodbi se spominjam, smo rekli, da sta prehudi in da bi bili pretežko branje za otroka; Voranc ju ni pisal posebej za otroke, kakor tudi nobene svoje pripovedi ni posebej za otroke ali za mladino pisal –

da, tudi Cankar ne! in zato tudi tidve v knjigi, ki smo ju posebej za šolarsko knjižno zbirko pripravili, nista izšli. Vorancu je bilo tako prav, izbranim otroškim spominom ali pripovedim pa je izbral naslov po prvi črtici, po Solzicah, po tem prečudovitem spominu na šopek solzic, natrganih v grozljivi globači, ko je kot otrok premagal strah, da bi prinesel materi solzice, ko si jih je zaželela.

Te Solzice ali Prežihovo knjigo smo tako namenili za šolarski svet, za konec šolskega leta, naša ali najtrša založniška skrb zdaj pa je bila, kako dobiti papir za knjigo, ki smo jo morali natisniti v 80 tisoč izvodih. No, ali za Prežihovo knjigo se je papir dobil, le da bi pri založbi hoteli, da bi pisatelj še kak spomin ali kakšno zgodbo napisal, tudi zato, da bi knjiga ne bila predrobna.

In tako sem moral k Prežihu. To so bili časi, ki jih je Voranc več prestajal po bolnišnicah ko v Kotljah. Tako smo prihajali k njemu na Jesenice – to najino srečanje zaradi Solzic pa je bilo na ljubljanskih kliničnih bolnišnicah. Ležal je sam v beli bolniški izbi, na ne- navadno visoki postelji, kakor se mi je zdelo, ter se s težavo obračal.

»Saj bi še kaj napisal, Potrč, kako rad bi napisal. Tudi drugi bi hoteli – Juš, Kidrič! Pisatelja ni treba siliti, samo te potegne k pisanju – ali bolečine, te so takšne, da še svojim domačim težko kaj povem. Skozi okno bi se pognal, takšna bolečina me prime in me stisne – a nikomur ne pravi. Človek mora znati kaj tudi potrpeti, potrpeti.«

Tako je potem ostalo pri knjigi, kakršno tudi poznate – z Župančičevo uvodno besedo in z Miheličevimi risbami. Slikar je odšel za kak dan na Preški vrh, da bi podoživel otrokov strah v globači, da bi podoživel črne pike bajtarskih otrok po zasneženi gazi in da bi podoživel na tistih raztegnjenih in položnih koroških njivah babičine besede: »Oh, pusti me, Voranc, saj žanjem letos ajdo zadnjobart ...«

Prvikrat je ta Vorančeva koroška rodna domovina zaživela v naši knjigi, zaživela je v knjigi, ki ima najbolj hvaležnega bralca,

šolarja ali otroka, v otroški knjigi. Te risbe je tako podoživeto in občuteno znal narisati samo France Mihelič, ki je že nekoč znal napraviti risbe za Klopčičeve Preproste pesmi in risbe o Ingoličevih haloških sirotah.

Toplo besedo Solzicam, ta svoj labodji spev Vorancu in Solzicam, pa je napisal pesnik Cicibana in Dume, Oton Župančič, kajti pisal jo je prav tako že na bolniški postelji, na kateri je opravil tudi korekture ali tiskarske popravke tej svoji zadnji napisani besedi, napisani za Solzice in za Voranca. Solzice so izšle ob koncu šolskega leta, junija pa je odšel od nas tudi pesnik.

Solzice so dobile prvič podeljeno Levstikovo nagrado, ki bi naj bila podeljevana od takrat najvrednejši slovenski knjigi za otroka – na samo podelitev pa Prežihovega Voranca ni bilo; ležal je bolan, in tako smo mu – bilo je enkrat po novem letu – petdesetega leta že – odnesli nagrado na Preški vrh.

Nagrado in Levstikovo bronasto plaketo sva mu prinesla s predsednikom slovenske mladinske organizacije, a da bi se mu založba še posebej oddolžila, še posebej kot pisatelju, smo mu dobili neke pisarniške stvari iz črnega kamna, kamniti popivnik in tintnik na kamnitni plošči – da bi nam Voranc še kaj napisal, kar je nosil v sebi, a še ni bilo napisano. Neznansko smo se veselili srečanja s pisateljem v Prežihovi hiši.

Ali pri hiši je bilo to jutro vse narobe; vse je bilo na nogah in vse je hitelo. Izročili smo Prežihu nagrado in nekaj vezanih Solzic, ki so bile posebej in na boljšem papirju in z barvastim tiskom natisnjene, se mu še enkrat zahvalili za knjigo in mu želeli, da bi kamniti peresnik napisal še druge Solzice in Samorastnike, ko so na široko kmetiško mizo postavili pred nas steklenko tepkovca. Bila je tista pijača, domača ali s Preškega vrha, na katero me je Prežih vabil ob vsakem slovesu ali v Ljubljani ali na Jesenicah – a naj smo se kdaj še tako veselili te žgane koroške pijače, ki jo bomo popili v

Prežihovi hiši z Vorancem, zdaj nam je komajda zadišala.

Ženske so prinesle tepkovec, to je bilo na gospodarjevo zapoved, ali tačas so tudi že potisnili voz pred hišo, ženske pa so poskrbele, da bi bil Voranc svetešnje in toplo oblečen – bil je bolnik. Nekaj malega smo si lahko še povedali, potem pa se je Voranc napotil s svojimi počasnimi in zibajočimi se koraki iz hrama in proti vozu z garcami; tam so ga spravili ali se je spravil, kolikor se je mogel preko preme na visoki voz, sedel čez položeno desko na sredino ter se oprijel z obema rokama za ročice. Vola sta tačas mirno čakala, da je prišel hlapec ali možki in jih vpregel, dvignil bič in jih pognal. Živali sta prestopni in potegnili, v odeje zavit Voranc pa je še bolj krepko prijel za ročice in... in voz je odpeljal od hiše, po kolomijah in nekam proti hosti in po klancu.

Ta voz z Vorancem na kmetiškem vozu, kako zravnani sedi sam na deski in se oprijema ročic, in ta voz s tema voloma, s tem Jirsom in s tem Bavhom, bo za navek ostal v spominu. Bali smo se za Voranca, vedeli smo za njegovo težko srčno bolezen, nikoli pa nam ne bi moglo priti na misel, kako smo bili priča zadnje Vorančeve poti izpred Prežihove hiše v dolino, kamor sta ga s Preškega vrha odpeljala prav takšna Jirs in Bavh, kakršna je pred kakšnima dvema desetletjema tako toplo človeško popisal – vse zato, da bi spoznali tako trpljenje ko silno človečnost koroškega človeka, njegov samorastniški svet in njega, Prežihovega Voranca samega.

V Kotljah, 11. oktobra 1979

KF. Posebna št. 18. 2. 1980. Str. 27–29.

Vorančeva Jamniška soseska naših dni

Franček Bohanec

Prizadeval si bom, da bom, v kolikor to dopuščajo okoliščine, poiskal nekaj notranjih vzgibov, ki so vodili Prežihovo poved tako, da so njegove pripovedne stvaritve najbolj verna umetniška zrcala slovenske resničnosti v dveh desetletjih pred drugo svetovno vojno. Pri tem bom moral odmisлити mnogo Prežihovih del, tudi najuspešnejša: Dihurje na primer, ki propadejo, ko se s strastjo in srdom spopadejo z uničujočim požiralnikom, se ogniti Hudabivški Meti, ki sama doživi usodo Cankarjevega hlapca Jerneja in njeni sinovi napovedujejo ponosno kljubovalnost in družbeni požar, tudi se ne bom mogel zadržati pri Radmanci, ki se zaradi čiste ljubezenske strasti dvigne iz potlačenosti v svoboden svet in mu s svojim vedenjem in dejanji daje nove, drugačne etične zakone itd. Zato si bom – to edino dovoljuje obseg – za ilustracijo nekaterih spoznanj o Vorancu, ki so pa bolj vredna, da si jih priključimo v zavest, kot pa da bi bila nova in izvirna, izbral razčlenjevanje njegovega najbolj popularnega romana Jamnico.

Prežihov Voranc je dosegel svoj umetniški vrh z novelami Samorastniki, a njegovo najobsežnejše in najuspešnejše daljše delo je Jamnica, ki jo je dobesedno (enako kot Samorastnike) živel in snoval od mladega, ko je spoznal, da bo besedni oblikovalec, do zrelih življenjskih in umetniških let. Roman je zaključil po večletnem težaškem delu tik pred drugo svetovno vojno, izšel pa je z manjšimi popravki šele 1946. leta. Mnogoletno zorenje in hitra umetniška rast genialnega samouka sta se potrdili takoj ob izidu: bralci so roman sprejeli z veliko naklonjenostjo (zvesti so mu ostali še dandanes) in kritika je zapisala, da to ni zgolj umetniško delo »ge-

nialnega samouka«, ampak »monumentalen prerez življenja« (dr. A. Slodnjak).

Starejši slovenski pisateljski rod, ki se veže na slovensko moderno, je roman navdušeno sprejel: tako je pisatelj Alojz Kraigher pisal avtorju: »Šolohov je Tvoj brat, pri nas pa nimaš bližnje žlahte!« Piščoči rod, ki je ob izidu Jamnice ustvarjal javno mnenje, je priznal Prežihu, da je tak literarni opazovalec in razsodnik, kakršnega naša pisarija dotlej še ni poznala, in da je kmečko življenje ne le dojel v njegovi družbeni problematiki, temveč da je našel zanj tudi ustrezno umetniško obliko (Filip Kalan). Tudi današnji literarni kritiki in zgodovinarji ne zmanjšujejo vrednosti tega Prežihovega opusa. »Kljub nekaterim pomanjkljivostim romana, ki jih delno lahko opraviči čas, v katerem je delo nastajalo (nazadnje v Zagrebu), in razmere, ki so težile avtorja v tem času (zaradi komunistične dejavnosti ga je preganjala policija), sodi Jamnica med najmočnejša dela slovenske književnosti.« (Janez Mrdavšič.)

Lahko bi še dolgo naštevati pohvale (pa tudi dvome) temu delu z medvojno kmečko tematiko, vendar je pomembnejše ugotoviti, kje so tiste čarobne sile, ki dajejo romanu moč, svežino, odpornost in prikupnost.

Razumljivo je, da zgolj Vorančev izredni ustvarjalni talent pripovednika dramatičnih zgodb ne bi zadoščal za nastanek Jamnice. Tudi ne njegova realistična presoja medvojnih razmer v koroški vasi: razkroj stare patriarhalne srenje, posledica propadanja kmetov zaradi vdora močnejšega kapitala in nastajanje nove delavsko-kmečke zveze v borbi za svoj kruh. Nedvomno je moralo biti mnogo več: to pa je pisateljeva osebnost, ki si je izbojevala svoboden pogled na svet (vključno s politično svobodo), ki se je neposredno odzivala na resnične osnovne utripe življenja v prostoru, ki je bil sicer samotni nekje pod Uršljo goro, a ki je v malem kazal vse težnje in razsežnosti slovenskega in sploh svetovnega duha, ki se ni vdala romantičnim sanjarijam in se je z močjo razuma uprla

idiličnemu fatalizmu ob slikanju vaških ljudi in pokrajine (lahko bi sledil Knutu Hamsunu), ki se je jasno zavedala, da je s svojim celotnim življenjem in ne samo z delom odgovorna za posledice svojih osebnih in družbenih korakov, ki je znala vrtati v nasprotje in protislovje časa in prostora, ki se je uprla vsemu, kar ni vredno človeškega dostojanstva, predvsem resnične svobode – materialne in duhovne – in se borila kot ena najmočnejših slovenskih medvojnih glasnic humanističnega odpora proti silam, ki so uresničevale družbeno in duhovno okolje; vendar ni bila samo obsodba, temveč je hotelo biti tudi kažipot v bodočnost.

To so tiste sile, ki dajejo Vorancu in njegovemu delu pečat izjemnosti, hkrati pa tiste vodilne misli romana, ki od znotraj gibljejo ljudi in družbo, da prvinskost izstopa skozi sito družbenih navad in možnosti, pridobljenih s stoletnimi izkušnjami, vendarle spremenljivih zaradi prisotnosti človeškega duha, ki sloni na razumski presoji. Te sile delajo Jamničane žive: kmete, bajtarje, delavce, intelektualce, zavestno ali pa tudi ne, po zakonih resničnih razvojnih teženj. V tem stalnem spreminjanju, doseženem v spopadih s seboj in z okoljem, se Vorančeve osebe izmikajo opisnemu obrobju in so organsko vkomponirane v enoto, tako da druga drugo dopolnjujejo in rastejo iz istega vira: iz človeške in zgodovinske biti, ko je venomer navzoč edini pogoj človekovega obstoja in rasti – konkreten kolektiv, živa klobka, ki se prav tako kot človek spreminja pod silo okolja in človekove volje.

Zato lahko trdimo: Jamnica je roman, kjer se pisateljeva ustvarjalnost suče v strogih okvirih resničnega, ko se spaja kolektiv s posameznimi osebami ali ko je resnično in osebno povezano z notranjo logiko in se uresničuje s trdo predmetnostjo v večnem krogotoku dialektičnega spreminjanja.

Iz takšnega odnosa do življenja si je pisatelj pridobil velikanski prostor ustvarjalnih možnosti, obsežne daljave svobode, ki so mu nudile pogoje za resnični humanizem in resnično umevanje stvari;

Voranc ve, da se svet suče in da se mora sukati, z njim pa se menjavajo oziroma rušijo in ponovno grade tudi duhovne vrednote. Zato Voranc ne napada ljudi, ki so iz njemu neljubih, reakcionarnih ali neljudskih socialnih plasti, ampak jih jemlje kot spoj razmer, njih vrednost pa prepozna po njihovih lastnih sposobnostih spreminjanja v smeri uveljavljanja vrednot, s katerimi dobivajo moralni in družbeni ugled. Če s tega vidika pogledamo na osrednjo osebo – starega Munka, potem vidimo, da je v prvem delu še trden kmet, nosilec starih moralnih vrednot patriarhalne soseske, a v drugem delu, ko je preužitkar in spozna, da nastajajoči kapitalizem, ki uničuje njegovega sina, spreminja tudi zunanjo podobo Jamnice s številnimi novimi bajtami in socialnimi problemi, se pričinja spreminjati, seve ne brez trdožive upornosti, dokler v tretjem delu ne spozna, da bo potrebno graditi svet prihodnosti v novih pogojih industrializirane družbe. Njegovo spoznanje pa ni papirnato, temveč pridobljeno s tragiko mnogih razočaranj, sad spoznanj, ki izpovedujejo tudi Vorančev osebni pogled na svet, na spreminjanje in prilagajanje, na ohranjanje vrednot, ki imajo svojo veljavo, če so bistveni del ljudi in njihovih odnosov itd. Zato bi pri pisatelju zaman iskali plehko obsojanje Munka kot »kulaka«, kot klerikalnega vaškega politika, kot zgolj človeka, ki je tako navezan na zemljo, da izgublja lastno veljavo, ampak nasprotno: Munk, ko je osivel, začel spoznavati, da mu je, ko je praktično vse staro izgubljeno in preživelo, ostalo nekaj: namreč vrednota boja (ne samo za zemljo, ampak za svobodo naroda!) in da je stal v tem boju kot grča, se dal za takšno vrednoto tudi preganjati in se znal žrtvovati.

Prežihov Voranc ne obsoja ljudi, ki se ne dokopljejo do takšnega globljega spoznanja o poteku stvari. Župnika Vireja, ki ga to spreminjanje le od zunaj prizadeva, rahlo smeši (ko doživlja politične neuspehe, se zapira v župnišče, a ko upa, da so krize mimo, je zopet gostilniškim pivcem enakovreden tovariš). Tudi v Permanovem Ahacu, kmečkem sinu, ki je ob dediščino in mora med tovarniške delavce, počasi zori nova vsebina življenja. Ta pa kali iz poraza. Ker ni več kmečki sin, se izmika malomeščanski plitvini (njo predsta-

vlja najstarejši Munkov sin, po poklicu učitelj, po političnem prepričanju liberalca), išče nove stike z osnovno moralno silo kmečkega življa, dokler, čeprav še neizoblikovan, ne postane žrtev oblasti in – kot pisatelj samo nakaže – zori v zaporih, da bo jutri stopil na trdna tla, ki jih je pred njim shodil stari Munk. Le kadar človek izgubi tla pod seboj, povezanost s kolektivom, ki je pogoj obstoja, tedaj izgublja tudi poleg socialne vrednosti še osebno, se značajsko maliči, postaja tujec v okolju, ki mu je sovražno, se ne more zadovoljiti niti z neizmernim bogastvom, ker je to preveliko in preseže človeške sposobnosti prisvajanja. Takšni so delničarji lesnega industrijskega podjetja Podjuna, ki izkoriščajo kmete in jih opeharijo za les in agrarno zemljo. Do teh ljudi Prežihov Voranc čuti bolj nagonski strah kakor pa sovraštvo. Ne uporablja jih aktivistično črno belo kot razrednega zajedavca. Tako vseobsežen miselni svet je Vorancu z lahkoto pomagal deliti čustvene tone, predvsem zaradi tega, ker mu ni bil vodilo pri pisanju, temveč le sad spoznanj, ki jih je izoblikovalo življenje samo. Njegova snov je utrip življenja. Ta se ponekod javlja nagonsko (pri Černjakovi Terbi, ki propade ob nasilnem odvzemu otroka), ponekod v ostrem spopadu med pravicami narave in družbeno konvencijo (pri Pernjakovi Neži, poročeni s postaranim možem, ki zblazni, ker se speča s pastorkom), ponekod v pretvarjanju in odpovedovanju (pri beračici Ajti, ki privarčuje lepo premoženje za svojo propadlo hčerko), v samozavestnem, skorajda ciničnem zaničevanju obstoječih razmer in vrednosti (pri beraču Moškopletu), v materinstvu kot v eni najčistejših javljanj skrivnosti življenja (pri Munkovi, pri Bunkovi in pri drugih ženah), v sanjah revežev o drugačnem načinu življenja (pri tesaču Dovganoču, ki misli, da je dedič Ajtinega bogastva) itd. Pogosto je pripoved tako silovita, da se sprevrača epska osnova v dramatično. Celo več: strasti postanejo sestavni del miselne zgradbe, ki bi brez te prvinske sile ne bila tako prepričljiva in polna. Tudi pisateljev odnos do snovi je pester: predvsem je sodoben (če je avtobiografski; roman Jamnica je namreč pisateljev literarni spomin na rodno vas, ki jo je opazoval iz tujine), analitičen. Ritem je zdaj grozljiv in zdaj sili k smehu, ali tu poetičen in tam porogljivo zajedljiv, zdaj

neposredno slikovit zdaj zvest času in ljudem (zlasti Vorančevi be-rači so glasniki pravice in resnice; in ker je na socialističnem dnu, lahko kot srednjeveški dvorni norci zabrusijo resnico bogatejšim v obraz in jim izpolnijo kakšno skrivno, ne ravno preveč etično poslanstvo) itd., a nikjer ohlapen in površen, ker ali na lahkotnejši ali na trpkejši način vedno reže kolesnice v živo sredino življenja.

Tako je pisatelj – samouk s svojim epskim darom in z močjo svoje zrele in čiste osebnosti prerasel samega sebe.

Umetniško je podal razslojevanje kmečke jamniške soseske, s tem pa življenje samo, ki si ne da v takšnih ali drugačnih ekonomskih ali političnih pogojih spodrezati pravice do obnavljanja sil (lahko rečemo vrednot). Ki so trajna oblika človeške materialne in duhovne biti. Z njo, v slikoviti in lahko umljivi podobi, pa ostaja Voranc (ob Samorastnikih tudi Jamnica) priča zakonitosti razvoja, ki je za posameznika in za skupnost ljudi brezkončen proces odmiranja in obnavljanja.

To so velike odlike Voranca – človeka in pisatelja. Dojel je ljudi in čas s čutom za resničnost, ugotovil sile, ki so v svojih spopadih usodne za človeka in družbo, iz njih črpal vsebino in ritem povedi, predvsem pa se je angažirano vključeval s svojim spoznanjem o človekovi prerajajoči moči, o vrednotah, ki nastajajo in propadajo, večno žive v svoji spremenljivosti, in se z vsakdana boril za stalno preobrazbo. To je največja Vorančeva odlika, to je njegova moč, ki žarči v naš in vedni čas.

Zato še nekaj o tem!

Prežihov Voranc se je zavedal, da je v vsakem človeku sled spreminjanja. Vedel je, da mu ta črta ne bo ušla (ali z drugimi besedami, ne bo postala zgolj literarna) pri starih – Munkih in Bunkih, a zbal se je za tiste, za Ahaca, ki napoveduje šele vsebino jutrišnjega dne. Sam piše (v pismu Svetini 1947): »Munki in Bunki, kakor tudi drugi

taki liki, so tukajšnji hotuljski kmetje in berači, ki še vsi obstajajo in deloma še danes živijo... Ti so živi pisateljevi modeli, Ahac, protagonist pisateljeve angažiranosti, pa nastaja, je tudi avtor sam s svojimi slutnjami in željami, zato je drugačen ,model'.« Sam piše (istotam): »Ahac ni ravno obstoječa osebnost, ampak idealizirana in ste pravo zadeli, ko ste rekli, če nisem to sam. Mislil sem nase, ko sem ustvarjal to figuro, posebno kolikor se tiče politične vloge tega človeka«. V tej človekovi vsebini, ki je sled časa, je po Vorancu hod osebne preobrazbe. V tej napetosti od starega, ki je resnično v živi minulosti ali trenutnem položaju ožarčeno s čvrsto moralo nuje in osebnih odločitev, je Vorančeva idejnost, če hočete tendenca, angažiranost.

Vedrina, ki veje iz te pisateljeve zavzetosti, ni zgolj skrajno humano socialno čutenje, temveč je tudi idejno osišče: resničnost se namreč giblje v treh stopnjah (nezanimiva privrženost Heglovski triadi): staremu svetu očetov nasprotuje svet sinov, obojemu pa stopa ob strani tretji: vendar ne z zanikanjem, ampak kot sinteza vrednot, ki so trdnice za občo in poedino eksistenco. To daje Jamnici vedrino, lahkotnost, mešanico tragičnega in komičnega doživljanja, groteskno in lirsko, gibnost v fantastiki in trdnost v podobah, spoj raznorodnega v živo pripoved, ki se hrani z optimizmom razrešitve protislovij.

Prežihova angažiranost ni statična, mrtvo programska, družbeno nezavezujoča, ampak kaže vsakršno vezanost, vrtajoči in neodjenljivi medvedji spopad z »zlom«, ko korenini v družbeni krivici zaradi raznolikosti pogojev življenja, z »zlom«, ki terja od ljudi, da se ne sprijaznijo s krščansko vdanostjo v človekovo nemoč, z »zlom«, ki se prazno bohota v času scientističnega optimizma, v katerega se odevajo mnogi razumniki brez družbene osveščenosti, z »zlom«, ki ne sme uničiti prabitnega v človeku, nasprotno: ki naj ohrani prabitno, neusmiljeno spopadanje človeka z naravo, to je s pogoji življenja, da se bo jutri razcvetel v novi pogojenosti človeški fizični in duhovni obstoj v osebni in družbeni enkratnosti. Zato se

dogodbe romana odigravajo na dveh plasteh: na domači, hotuljski, in na tuji, izvenhotuljski. V spopadih teh dveh silnic se ustvarja dramatična napetost romana, smer te trzajoče napetosti pa ni obrnjena nazaj, v povelečevanje patriarhalne morale, pač pa naprej, v jutrišnja razmerja in pogojenosti, ko mora odpravljati »zlo«. V takšnem živem naziranju ni prostora za klišejsko svetovne nazore, za posušene ideologije, za stranpoti od trdega in poenostavljenega hoda življenjske resničnosti, za kakršnokoli nasilje, na primer za normativnost in dogmatičnost, ampak za vse nasprotno. Odprto je prizorišče svobode, vezane na resnično usodo ljudi in vsakega, kar lahko kot ribe v vodi živi edino v valovih človeške angažiranosti za jutri. Torej: nesentimentalni humanizem z revolucionarno družbeno vsebino, s svobodo, ki jo stalno ustvarja človek, s seboj in družbo.

To je tisto, za kar imamo radi Voranca. To je tisto, zaradi česar ostaja Jamnica (kljub nekaterim obrtniškim pomanjkljivostim) eno najlepših del v vrhu naše epike.

KF. Posebna št. 18. 2. 1980. Str. 33–34.

Beseda o Prežihovih Solzicah

Kristina Brenkova

Letos teče osemintrideseto leto, kar je Prežih napisal Solzice v noči od štiriindvajsetega na petindvajseti april. Desetletja in desetletja je nosil v sebi spomin, ki ga je potem prebudil v pisateljsko dejanje vonj po šmarnicah iz gosposkega vrta ob beli vili pod Rožnikom. To je bilo triindvajsetega aprila 1942 v okupiranem mestu, obdanem z žičnimi ovirami, v mestu, kjer so čez noč nalepili po zidovih nove mrtvaške oglase za ubitimi talci. Nekaj dni nato dopoldne je dr. Mesesnel v ljubljanskem Narodnem muzeju vzel iz kurirkega cekarja 6 velikih drobno popisanih pisarniških listov. Previdno in varno jih je jemal, da jih bo nesel v skriti muzejski bunker k rokopisom in medvojnim zapisom pisatelja – ilegalca. Saj muzejski kustos France Mesesnel ni mogel slutiti, da jih bodo – vse rokopise s Solzicami vred – tuje roke dvigale iz skrivališča. Umrl je mučeniške smrti s tovariši na Turjaku, kjer so jih nekaj tednov pred koncem vojne pobili panični premaganci.

Dobra tri leta kasneje, maja ali junija 1945, je Prežih srečen spet držal v rokah svoj rokopis Solzic, ob vseh ostalih obvarovanih rokopisih, ki jih je pisal v ilegalni sobi visoko v petem nadstropju današnje Kidričeve ulice št. 5.

Avgusta 1945, ko je Mladinska knjiga prosila Prežiha za rokopis Solzic, da bi natisnila eno prvih povojnih slikanic za otroke, se je pisatelj odločil: še kakšnih 5, 6 ali 7 zgodb, da bo nastala knjižica spominov na otroška leta.

Tako so leta 1949 zrasle prve Solzice v drobni knjigi, opremljene

z ilustracijami Franceta Miheliča.

Vedeli smo, da si je Prežih predstavljal svoje pripovedi opremljene z barvnimi podobami, a dokler je bil živ, se mu želja ni izpolnila. V tistih prvih povojnih letih je v naših tiskarnah vsega primanjkovalo. Ne le barv za barvne priloge, temveč tudi dobrega papirja, na kakršnem morajo biti slikanice natisnjene. Solzice z živo pisnimi barvnimi podobami slikarja Milana Bizovičarja so zaživele šele leta kasneje, ko je nastala tudi slikanica Prvi maj in potem še knjiga Solzic v večjem formatu, za vse je slikal podobe Bizovičar.

Vseskozi pa spremlja Solzice beseda pesnika Otona Župančiča, ki mu jih je napisal za zmeraj le malo pred smrtjo. Nas pa zanima usoda drobne knjižice skozi čas desetletij do danes. Ni mnogo slovenskih knjig, ki bi doživele toliko ponatisov, kot so jih in jih še bodo doživele Prežihove Solzice.

Že istega leta kot v slovenščini izidejo v hrvaškem in srbskem prevodu. Dva prevoda poznamo, prvi nosi naslov Đurdevak, drugi Đurdice. Oba sta še danes veljavna in doživljata še zmeraj nove ponatise. Tudi makedonski šolarji bero dva prevoda: Momina solza je prvi, Momini solzi pa naslov drugi knjigi. Čehi so naslovili eno knjigo s Konvalinky, drugo pa Slzičky, šiptarski prevod so Cigdem, madžarski šolarji berejo knjigo Gyongyvirag, romunski kličejo solzice Durerea. Švedi jim pravijo Konvaljerna, prevod v ruščino pa nosi naslov Landyši. V Prištini so Solzice v šiptarščini prevedene dolgoimene Lulet e shengjergjit. Najimenitnejša knjiga Solzic, od vseh naštetih natisov, pa so izšle v Brescii z naslovom Mughetti, izšle že leta 1966, v tako velikem formatu, kot so naše največje slikanice. Podobe, velike, celostranske, v svetlih barvah, je naslikal Antonio Larocca.

V italijanščino je prevedel Solzice Mirko Rijavec.

Zapišimo še nekaj imen prevajalcev in prevajalk, pesniških

in pisateljskih imen: Mateja Matevski, František Benhart, Czuka Zoltan, Boris Bojadjski, Djuza Radović, Barutčeva in Romanenko, Lobačeva, Dora Pilković - Maksimović, Aco Cvetkovski, Mirko Rijavec, Častvenova, Mara Zuber, Hijacynt Petris, Melichar Vaclav, Ryžova in še kakšno ime, ki ga nisem odkrila...

Tako ime švedskega prevajalca Prežihove knjižice: Nils Ake Nilsson. Že leta 1961 so za švedske šolarje izšle v Stockholmu.

Če bi letošnji simpozij Ob Prežihovem delu spremljala tudi razstava izvirnih podob, ki oživljajo knjige Solzic v vsaj dvanajstih jezikih, bi nam tešile žlahtno radovednost. Mogoče se bo taka želja uresničila kdaj kasneje, mogoče ob slavlju stoletnice Prežihovega rojstva?

Razstava ilustracij k Solzicam bi dala novo razsežnost tej na videz skromni knjižici, za katero se vprašujemo, kje je skrita v njej magična sila, kje tiči probojno uransko zrno, ki ji daje polno življenje, od kje in kam žarči očarljiva moč te preproste literarne stvaritve?

Bil je čas po vojni, ves prežet groze in stisk, ki niso mogle ugasniti, v čas zgneteni milijoni duhov umrlih, padlih, mučenih, svet otrok brez staršev in svet mater in očetov mrtvih otrok. Ta čas je sprejel v odprto naročje kratko zgodbo o prestrašenem dečku, ki gre v sam strašni Pekel po cvetje, da bi z njim povedal materi, kako jo ima rad. To zgodbo srčnosti in miline, kot jo je zmoglo povedati zrelo, trdo preizkušeno in prestrašeno moško srce, so povojni bralci sprejeli za svojo.

Tisoči in tisoči so se poistovetili z otrokom in materjo, posvojili so pripoved. To je bil čas po vojni. Na njegovem pragu pa je že čakal nov čas. Čas atomskega carstva, čas strašnih morilskih bomb, kot jih spomin človeštva še ni poznal, čas osvajanja brezmejnega vesoljstva, čas ki bo zatajil srce in čustvo. In vendar je človeško bitje

tudi v ta čas prineslo svoje živo srce. Zato, tudi zato si je nemara ta preprosto zarisana podoba otroka in matere, ki oba hrepenita, da bi ju kdo imel rad, priborila veljavno, dolgovečno pravico med bralci našega sveta.

Solzice praznujejo letos tridesetletnico prvega knjižnega natisa. Te dni natisnjen tudi faksimile čistega Prežihovega rokopisa, kot nam ga je napisal tisto daljno noč v okupiranem mestu.

KF. Št. 2. 25. 4. 1983. Str. 8.

Prežihova dediščina

Kristina Brenkova

Devetdeset let bo izmeril koledar, kar se je Prežih rodil, in več kot trideset let že počiva ob hotuljski cerkvi med svojimi.

Čas poizkušamo izmeriti, teže pa je ujeti v človeške mere pisateljevo dediščino, vse, kar nam je zapustil in kar trdovratno živi in se razrašča.

A vendar poskušam.

Najprej besedo o zbirki knjig Slovenski klasiki, kamor je Prežihovo delo že uvrščeno z devetimi zajetnimi knjigami, deseta pa je v natisu. Uredil in z opombami jih je opremil pisatelj Drago Druškovič in opravil tehtno delo, ko je pripravil Prežihov pisateljski opus za uvrstitev med več kot sto knjig do danes, med dela, ki jih rod mora imeti, če naj sam sebe potrdi za minulo in prihodnjo zgodovino.

Kako je škoda, pomislim včasih, da mož na Preškem vrhu ne more potežkati svoje življenjske bere, da ne more zjutraj, ko se zbudi, upreti svojih zmatranih oči v deset knjig na polici in si zamrmrati: no ja, zastonj pa le nisem živel, zastonj pa ne, ostalo bo nekaj za moj in za človeški rod, da bi bolj človeško živel na tem planetu.

Samorastnike ponatiskujejo že kdo ve kolikič in ilustrirajo jih naši slikarji; bralci si jih sposojajo iz vseh naših knjižnic.

Solzice se ponatiskujejo vsaki generaciji šolarjev, včasih z Mi-

heličevimi drugič z Bizovičarjevimi podobami. Prežihove zgodbe žive v Zlati knjigi, v Čebelicah, v Kondorju, v Moji knjižici, v slikanicah. Solzice so naš razpoznavni znak po vseh šolah naše širše domovine. Kdo bo znova sestavil najnovejši zapis vseh Prežihovih zgodb, prevedenih v tuje jezike? Kdo bo zbral imena prevajalcev in prevajalk in ilustratorjev doma in v tujem svetu?

Na avstrijskem Koroškem sredi Celovca stoji knjigarna in v njej dela mlad ravnatelj, ki pravi: Vsega Prežiha v nemščino. Naj mu bo sreča mila. Lojzetu Wieserju in Prežihu!

Ko je bil med vojno Prežih še z nami, ni tajil, kako bi bil srečen, če bi Samorastniki zaživel na filmu. Zaživel so, ob njih pa še filmi Koplji pod brezo, pa še Ljubezen na odoru, Boj na požiralniku in Pasja pot in Čez goro k očetu in mile Solzice in še...

Slovenska filmografija bo še naštevala dela, ustvarjena po Prežihovih zgodbah.

Sedem slovenskih šol nosi Prežihovo ime: v Ljubljani, v Mariboru, na Jesenicah, v Bistrici ob Muri, na Ravnah in še na oni strani naše državne meje na Doberdobu, kjer je slovenski župan, in v Dolini pri Trstu, kjer so včasih slovenske matere peklo najboljši kruh in ga v jerbasih nosile prodajat po Trstu.

Po šolah pišejo šolarske zbornike z naslovom Solzice, v njih so linorezi, z motivi po Prežihovih zgodbah, po osemletkah prejemajo zlate, srebrne in bronaste bralne značke s Prežihovim imenom, s Prežihovo podobo.

Prežihu postavljajo spomenike, v Doberdobu, v Dolini, na Ravnah, v Mariboru, v Bistrici in na Preškem vrhu, kjer stoji nad hišo tudi izrezljan lesen stebrič, ki so ga postavili šolarji sredi brega.

In še Prežihova soba v Študijski knjižnici in Prežihova soba na

Prežihovi domačiji.

Spomniš se na staro kurirsko torbico iz leta 1941, ki jo skrbno varuješ, da bo našla pot v Prežihovo ostalino.

Ne smemo pozabiti Prežihovega zbornika iz leta 1957, ki ga je zbrala in uredila Marja Boršnik.

Prežihova dediščina raste, se razrašča kot mogočne drevo.
Saj vemo, Prežih,
koliko skorij kruha upanja si pregrizel in prežvečil,
kot pastirski otrok,
ko si skrivaj pisal na skednju,
ko si obupaval nad svojim pisanjem,
ko ti je Zofka Kvedrova dajala korajže,
ko so te, begunca, odkrili na ladji v tržaškem pristanu,
ko si uradoval v jeklarni,
pobegnil čez mejo,
se skrival pri znanih in neznanih,
ko so ti vzeli ime in ženo otroka,
vzeli domačo dolino in goro nad njo,
ki si pa na dnu svoje občutljive duše zmeraj vedel,
da smo prišli na ta planet le za kratek čas,
in si vedel, da ga ni mogoče drugače podaljšati, kot da delaš,
kar ti je ukazano.
Znova in znova si si prižigal tlečo trsko žive vere:
da je edino prav, kar počneš,
da vse gori na žrtveniku neznanim bogovom,
da bi jih znova in znova pomiril plamen in vonjave,
kadar si izgubljal svojo edino vero,
in hočemo verjeti, da je nisi izgubil.
Prežih, ki si vedel, da so besede, ki stro srce
in so besede, ki ga napolnijo z upanjem,
da so besede, ki požigajo kužno grozo brezupa,
kot naše matere, ki so žgale brinove jagode,

da bi pregnale otrokovo bolezen,
ki si vedel, da črede na paši ne hrani le trava,
temveč tudi zvoki pastirjeve piščalke,
ker pomenijo varnost in večerno zavetje.
Prežih, ki si hotel biti stražni ogenj
svojim ljudem na svojem hrbtu,
ki si se hranil s kruhom upanja na tem svetu
in si ga čudežno pomnožil in zapustil za dediščino nam vsem.

18. 2. 1983

KF. Št. 2. 25. 4. 1984. Str. 14.

Prežih o materi in materinstvu

Tone Sušnik

Ob smrti svoje matere je svakinji Pavli takole pisal: »Mene je hudo prišla materina smrt, ker jim več dolgujem kakor pa Gustelj in Lojz. Oni mi niso bili le rodna mati, so bili povzročiteljica skoraj vseh književnih del, ki so danes last slovenskega naroda. Oni so mi pripovedovali korene teh povesti in zgodb.«

S svetlobo jutranjega sonca je obžaril ljubezen do matere in iz ljubezni do matere je majhen pobič premagal strah »Pekla«, pa je nabral solzice.

»S polnim naročjem solzic sem se zagnal iz Pekla in v eni sapi bežal proti domu, kamor sem prihlačal prav v trenutku, ko je mati stopila na hišni prag.

Ta trenutek je daljno sonce posijalo svoj prvi sončni žarek na dvorišče in po njem se je razlila prelepa svetloba. Sredi te svetlobe je stala mati, prečudna lepa in vsa ožarjena, kakor prikazen iz nebes. Planil sem prednjo s polnim naročjem cvetlic in zmagoslavno zaklical: »Mati, mati... solzice...« In ta požrtvovalnost, premagovanje strahu, sonce in svetloba – mar niso ideali humanizma!!

Toplo radodarna in ljubeča je v Levem devžaju. »Sosedovi otroci so siroteji, ker nimajo matere.« Čut do sočloveka! Mar ne izgubljam o včasih posluha za stiske bližnjega?

Še tri nepozabne podobe mater, materine ljubezni, izstopajo v Prežihovem delu: Černjakova terba, Radmanca, Meta.

In ko rodi sina, svojega Vuheja, se z globoko ljubeznijo bori zanj. Vsa obnemogla tava in blodi okrog, ko so ji ga ugrabili, samo, ker so hoteli prikriti sramoto. Kaj je sramota?! Nerazumljivi glasovi, ki so ji vreli iz ust, so prosili: »...Pernjak, daj mi mojega otroka nazaj, ... jaz brez njega ne morem živeti, ...lepo te prosim, Pernjak, Pernjak... Usmili se me, ker nimam nič drugega na svetu kakor tega otroka...« (Jamnica)

Baladno se konča ta jok, to blazno iskanje otroka: zaslišal se je tako strahovit, srce in mozeg trgajoči krik, da jim je zastala kri po žilah. »To pa je bil zadnji krik te noči, nakar je nastopila mrtvaška tihota.« (Jamnica) Naslednji dan so jo našli v vodi. To je psihološka študija človeške stiske te duševno prizadete matere, ki jo je družba zapostavljala, a je izpričala izreden čut materinstva. Prežih je prav v teh opisih junakinj izpričal svoj veliki humanizem.

Tu je nato Radmanca. Podoba naše kmečke lepe Vide, ki hrepeni po ljubezni. Doživi prerojenje ob srečanju z Voruhom in ostala mu bo zvesta, »tebe ne bom nikdar zapustila, ker si dober človek...« Otroci so v trenutku opoja potisnjeni v drugi plan, Prežih pa vendar razvija materinstvo. »Večno bom tvoja in mojih otrok.« In ta zavest v njej zmaga.

V opoju čiste, mlade ljubezni, ko še za pregrešnost ni vedela, se rodi Meti prvi otrok in že ji smodijo dlani s predivom: prešuštnici in pankrtski materi.

Iz ljubezni pa se rodijo novi otroci. In zlegla je devet pankrtov. Ne odpove se ljubezni, ker ima pravico do nje. Upre se starim patriarhalnim zakonom: »...Temu, kar je mojega, se ne odpovem.« Ljubica – mati; ljubezen – materinstvo!

Še beseda o Vorančevi ženi. Tiha, ljubeča in zvesta. Kot Penelopa zvesto čaka in varuje ognjišče dolga leta, skozi pomanjkanje in preganjanje. V snežnem metežu je sredi božične noči tavalala med

Peco in Olševo z dvema deklicama, da bi se srečala z možem, deklici z očetom. Okupator ni le Voranca zapisal strahotnemu umiranju, tudi ženo in hčerki je zaznamoval za smrt v ječah in taboriščih.

KF. Št. 4. December 1990. Str. 20–21.

Zbrana dela Prežihovega Voranca

Mojca Potočnik

Leta 1990 je Državna založba Slovenije opravila za slovensko slovstvo pomembno dejanje: z dvanajsto knjigo je zaokročila izdajanje zbranih del pisatelja Lovra Kuharja - Prežihovega Voranca v zbirki Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev in ga s tem uvrstila na ugledno mesto v slovenski književnosti – med slovenskimi klasiki.

Urednika Drago Druškovič in Jože Koruza sta že ob pripravi prve knjige zbrala celotno gradivo, ki je bilo na razpolago med pisateljevo zapuščino na Prežihovem vrhu, v slovenskih univerzitetnih in študijskih knjižnicah, muzejih in arhivih, ter na podlagi tega popisa izdelala načrt zbirke, ki naj bi obsegala deset do dvanajst knjig, razvrščenih deloma po kronologiji prvih izidov ter po pomembnosti in zvrstnosti del. V prvih treh knjigah zbirke so izšla Prežihova kratka leposlovna dela, v četrti in peti roman Doberdob, v šesti Požganica, v sedmi in osmi Jamnica, v deveti in deseti potopisi, reportaže in članki ter v enajsti in dvanajsti knjigi pisma in dopisi. Dela niso izhajala vedno po naštetem zaporedju in tudi ne redno, saj je npr. od izida devete do desete minilo kar deset let. Izhajanje se je zavleklo ne le zaradi težav pri zbiranju gradiva, temveč tudi zato, ker je potem, ko je že po drugi knjigi od souredništva odstopil Jože Koruza, ostala vsa skrb za izdajanje Prežihovih del na Dragu Druškoviču. Njegov odnos do dela pa je bil nadvse skrben in na visoki strokovni ravni, zato nam zdaj, ko imamo v rokah celotno zbirko, zaradi zamud pri izdajanju ni treba biti žal. Pred nami je ugledna literarnokritična izdaja del klasika slovenske književnosti dvajsetega stoletja z obširnimi življenjepisnimi in literarnozgod-

vinskimi podatki. Omogočila bo literarnim zgodovinarjem in teoretikom, jezikoslovcem ter ljubiteljem njegovega dela, da se bodo lahko še bolj poglobili vanj, ga bolje dojemli in dalje raziskovali.

Prežihova kratka proza

Vsaka knjiga Zbranih del je zasnovana tako, da so najprej objavljena dela, ki so že izšla v knjižni obliki, daljša samostojno, kratka v zbirkah, sledijo dotlej še neobjavljena dela ali odlomki in v Dodatku variante objavljenih del ali odlomki, ohranjeni v rokopisih.

Kratka proza Prežihovega Voranca je izšla v prvih treh knjigah Zbranih del. Črtice, novele ali krajše povesti – kakor jih pač avtor ali literarni zgodovinarji že imenujejo, so razvrščene, kakor smo omenili, v knjigah pa si sledijo v glavnem po kronološkem zaporedju prvih izidov. V **prvi knjigi** so objavljena dela ki so izšla leta 1925 v Prežihovem knjižnem prvencu **Povesti**, sledijo Nezbrane novele in črtice, ki so med leti 1909 in 1927 izhajale v Miru, Domačem prijatelju, Zarji, Ljubljanskem zvonu, Kresu, Slovenskem ilustriranem tedniku, Ilustriranem glasniku in Pod lipo.

Povesti so zbirka proletarskopotepuških črtic, s katerimi je Prežih opozoril nase širšo slovensko javnost. Čeprav tako silovitega vtisa, kot pozneje s Samorastniki, ni naredil, je vendar dokazal, kot meni dr. Jože Pogačnik, da je, čeprav samouk, globoko zasidran v svojem prostoru in času, ki ju zna bralcu predstaviti na povsem samosvoj način in s prvinsko močjo. Že v teh delih se je pokazalo, da ima Prežih globoko razvit socialni čut in da v njem živita dve naravi: kmečka in delavska. Dela tega obdobja kažejo, da je močnejše zasidran v kmečkem okolju, daje mu podlago za večino del in pri podajanju tovrstne snovi je v glavnem tudi močnejši in naravnejši kot v povsem delavskem okolju. Nekaj del v tej knjigi se tematsko navezuje na vojna doživetja.

V **drugi knjigi** so objavljena krajša literarna dela iz obdobja, ko je Prežih kot pisatelj dosegel svoj ustvarjalni vrh. Težišče knjige je na zbirki **Samorastniki**, ki predstavljajo pisateljev najpomembnejši delež v slovenski književnosti. V njih je najbolj vsestransko, literarno in oblikovno uravnovešeno ter z izjemno pisateljsko močjo prikazal boj in vztrajanje malega človeka, ki kljubuje težkim razmeram in si je s tem pridobil pravico, da preživi kot posameznik in kot del naroda.

Med Nezbranimi novelami in črticami so na prvem mestu dela, ki jih je avtor objavljial v letih 1939 do 1941 v Sodobnosti in Novi ljudski pravici. Prevladuje kmečka tematika, pridružuje se ji delavska in potepuška (čisto delavska je le novela Kanjuh iz Zagate, ki pa literarno ni najbolj uspešna.

V **tretji knjigi** so zbrana kratka literarna dela iz Prežihovega povojnega obdobja. V razdelku **Naši mejniki** so besedila z vojno tematiko, ki je prikazana vsestransko – od boja v ilegali do partizanstva in dogajanja v ječah in taboriščih. Deloma so avtobiografskega značaja, deloma napisane po dogodkih v domačem kraju, ki jih sam ni doživel. Za večino teh del velja, da je dogodek pomembnejši od literarne obdelave.

Drugače je z deli v drugem razdelku te knjige. **Solzice** in druge povesti iz minulih dni predstavljajo labodji spev Prežihovega ustvarjanja. V Dodatku je objavljenih nekaj zasnov in fragmentov ter literarnih inačic. Izšli so v tej knjigi zato, ker so rokopise našli po izidu prvih knjig – tretja je izšla skoraj deset let za prvo.

Doberdob

Prežihov prvi vojni roman Doberdob je izšel v **četrty in peti knjigi** Zbranih del. Problem pri izdaji romana je predstavljala določitev

avtentičnega besedila, saj je znano, da je Prežih zasnoval delo v času svojega političnega begunstva in zaporov, zaradi česar ga je moral večkrat pisati, zadnjo napisano različico pa je urednik Ferdo Kozak precej popravljal in krajšal, tako da je jezikovno in stilno osiromašil Prežihov izraz, deloma pa so krajšave škodile vsebinski utemeljenosti dogajanja, s čimer se avtor ni strinjal.

Urednik Drago Druškovič je ohranil ustaljeno tekstološko načelo, da velja za avtentično besedilo prva knjižna objava dela, bralcu in raziskovalcu pa je omogočil primerjavo s tem, da je v Dodatku vse Kozakove posege označil tako, da je mogoče prvotno besedilo vstaviti v objavljeni roman.

Ne glede na vse težave pri nastajanju in izidu, ima Doberdob ugledno mesto med Prežihovimi deli pa tudi med literarnimi upodobitvami dogajanja v 1. svetovni vojni, saj ga predstavlja vsestransko, od bojišča do zaledja, kot zadnje poglavje velike avstroogrske monarhije in kot rojevanje slovenskega narodnega koncepta, katerega prvo dejanje je upor. Panoramsko in vsebinsko razsežno dogajanje je avtor uspel uliti v ustrezno literarno strukturo in obliko.

Požganica

Roman iz prevratnih dni, ki je izšel v **šesti knjigi** Zbranih del, tako po nastanku kot po vsebini sledi Doberdobu. V središču pisateljevega zanimanja so to pot etnični in eksistencialni problemi ljudi iz njegovega rojstnega okolja v za Koroško usodnih časih po razsulu Avstroogrske. Kot ugotavlja dr. Jože Pogačnik, gre za delo, katerega dokončna interpretacija je stvar prihodnosti, saj ga doslej še nismo dojeli v vseh razsežnostih.

Jamnica

Vrh Prežihovega literarnega ustvarjanja pomenita **sedma in osma knjiga** Zbranih del z romanom *Jamnica*, ki je »po snovni, idejni in oblikovni strani najbolj dodelana. Prežihove življenjske in pisateljske izkušnje so se najbolj ujele v celovit organizem, v katerem je vsak sestavni del kompozicijsko funkcionalen in oblikovno podprt z ustrezno družbeno ali etično motivacijo« (Naši razgledi, 1965, str. 315, dr. Jože Pogačnik, Prežihov Voranc, Zbrano delo VII).

Pisatelja v delu zanima soseska kot celota – enako kot posameznik – v boju z uničujočo močjo kapitala. Z romanom je postavil nesmrten literarni spomenik sebi in ljudem svojega rodnega kraja.

Vrednost izdaje v Zbranih delih dopolnjujejo še izčrpne uredniške pripombe in podatki, ki temeljito pojasnjujejo nastajanje romana in razkrivajo literarno ozadje in dogajanje tedanjega časa in širšega evropskega prostora.

Publicistika

Deveta in deseta knjiga Zbranih del vsebujeta Prežihove nelihterarne zapise, od potopisov in reportaž, političnih člankov, literarnih ocen in druge časnikarske bere; veliko prostora zavzemajo izčrpne uredniške pripombe in komentarji, ki osvetlujejo celotno Prežihovo življenje in delo.

Jedro devete knjige predstavljata zbirki potopisno-reportažnih spisov **Od Kotelj do Belih vod** (1945) in **Borba na tujih tleh** (1946), sledijo Nezbrane reportaže in spominski zapisi, v Dodatku pa je nekaj prvič objavljenih slovstvenih enot.

Za **deseto knjigo** sta pomembnejši razpravi, ki sta izšli kot bro-

šuri, **Boji za osvoboditev in združitev slovenskega naroda ter O slovenskih mejah.**

V obeh knjigah zbrano publicistično gradivo pomeni dragocen uredniški prispevek k poznavanju Prežiha kot pisatelja in politika – revolucionarja in je že samo po sebi veliko dejanje, saj ga je bilo glede na zemljepisno široko delovanje in v veliki meri ilegalno dejavnost avtorja težko zbrati in identificirati.

Idejna in vsebinska naravnost Prežihovih publicističnih besedil dokazuje, da je bilo življenje in delo avtorja skladno z notranjimi pobudami, ki so njegovo dejavnost usmerjale. Izhajalo je iz tradicij njegovega rojstnega okolja in se razširjalo v evropski in svetovni tok proletarskega in narodnostnega boja za pravico in svobodo. Svojo angažiranost je utemeljil s spoznanjem: »Ta svet in ta zgodovina sodita vsak narod po tem, kaj je za svojo svobodo sam doprinesel.«

Pisma

Prežihovim pismom in dopisom sta namenjeni zadnji dve knjigi zbirke Zbranih del. Osnovo predstavlja popis pisem, ki ga je pripravil dr. Jože Pogačnik za objavo v Prežihovem zborniku 1957, gradivo pa je dopolnjeno s številnimi pismi in dopisi, ki so jih prispevali posamezniki in ustanove na pobudo obeh urednikov Prežihovih Zbranih del. Kljub vsem prizadevanjem so v gradivu ostale precejšnje vrzeli, saj so ob požaru Peskove hiše leta 1945 zgorela pisma iz Prežihovega začetnega literarnega obdobja, naslovniki so sproti uničevali pisma, ki jih je Prežih pošiljal kot ilegalec, izgubljeni so še Prežihov pariški arhiv, pisma bratu Alojzu in pisma Cankarjevi družbi v zvezi z objavo Doberdoba.

V **enajsti knjigi** so objavljena pisma iz predvojnega obdobja; med njimi so za raziskovalca literature zanimivejša tista, ki jih je pisal

urednikom in izdajateljem svojih del, predvsem Ferdu Kozaku in Vinku Möderndorferju, v **dvanajsti knjigi** pa se na literarno delo nanašajo predvsem pisma Ferdu Godinu.

Za navadnega bralca je morda še zanimivejša od prvih skupina družinskih osebnih dopisov, ki jih je pošiljal ženi, hčerki, bratu Avgustu in drugim sorodnikom, saj se v njih jasno odražajo Prežihove življenjske razmere, nazori in odnos do najbližjih.

Iz nekaterih pisem, napisanih v povojnem obdobju, veje pisateljeva družbena angažiranost, še predvsem v tistih, ki jih je pisal kot posrednik za pomoč ljudem, ko je bil zvezni poslanec. Ob koncu so natisnjena pisma, ki jih je pisal sorodnikom in znancem v času svoje bolezni in zdravljenja.

V Dodatku so ponatisnjeni štirje Prežihovi življenjepisi, še za današnji čas pa je zanimiv in aktualen neobjavljeni članek o agrarni reformi, uvrščen v zadnjo knjigo Zbranih del.

Precej prostora v zaključni knjigi zbirke zavzemajo stvarni pregledi in kazala, ki so bralcu in raziskovalcu zanesljiv in dobrodošel kaŕipot po knjigah Zbranih del Prežihovega Voranca.

Viri in literatura: Opombe v ZD I.–XII.

Ocene Zbranih del I.–X. v NR

(bibliografski podatki ocen so v ZD XI., str. 340)

KF. Št. 1. junij 1993. Str. 16–18.

Moškoplet med Prežihovimi posebnosti

Miran Kodrin

Literarna teorija deli književne osebe na glavne in stranske. Med slednjimi imajo posebnosti opazno mesto. Največkrat so to čudaki, izvirneži, originali, nenavadneži, sprevrženci, izobčenci, brezdelneži, burkeži in vaški norčki. Profesor Gregor Kocijan je zapisal, da »so kmečki pripovedovalci okrog vaških posebnostev kaj radi nizali najrazličnejše nenavadne zgodbe. Sicer pa so vaščani ponavadi prisojali nevsakdanje lastnosti tudi tistim posebnostem, ki so jih bolj ali manj pogosto videvali na vasi, in razlago za njihove posebnosti v svoji praznovernosti iskali zunaj izkustvenega sveta.«³⁹

Posebnosti se v slovenski književnosti pogosto pojavljajo: v ljudskem slovstvu npr. Pavliha, Kurent; v razsvetljenstvu Linhartova Glažek in Budalo; v realizmu Jurčičevi Krjavelj, Martinek Spak, Bitič in Tilka; v moderni Cankarjevi Šviligoj, Job Mrmolja, Ščuka...; v ekspresionizmu Grumovi iztirjenci Prelih, Gapit, Klikot; v socialnem realizmu Kosmačevi »božji otroci« Luka, Rusepatacis, Enaka Palica in Tantadruj; v sodobni prozi pa Zupanovi, Božičevi, Jančarjevi, Reboljevi, Francičevi in Tomšičevi.

Zaradi realističnega načina pisanja in poznavanja socialnih krivic svojega okolja je tudi Prežihov Voranc v besedilih razgrnil široko paleto različnih tipov ljudi. V njegovem ustvarjanju se pojavljajo vseskozi kot brezdomci, potepuhi, berači, hlapci, pijanci, blazneži, pohabljeni in božjastneži. Zaznamoval jih je že z dokaj

39 G. Kocijan, Josip Jurčič v besedi in sliki, Ljubljana, 1981, str. 24–28.

nenavadnimi poimenovanji, npr.: Moškoplet, Dovganoč, Bosanog, Suhanoga, Kolčkamleka, Zelenlajbič, Capin, Ožgan, Glažar, Kurjak, Kurnik, Dihur, Sova, Ramunkov terc, Mlatejev terc, Černjakova terba, Zvodnikova avša, Svetneči Gašper...

Ocenjevalci Kuharjevega dela so opazili »netipičnost« in »nenavadna psihična stanja«⁴⁰ posebnežev, omenili so, da so »romantično originalni ljudje«⁴¹; da jih »določajo socialne okoliščine«⁴² in da »groteskne podobe ublaži s pokrajinskimi, lirskimi motivi,«⁴³

Vorančeve duševne posebneže krasijo trmoglavost, odločenost, da se ne predajo v boju z naravo in ljudmi, sposobnost, da se človeku raje umaknejo in si ustvarijo živalsko bratovščino (Kurjak). Duševna zmaličenost in nenavadnost njihovih dejanj sosesko preseneča in jo navdaja s tesnobo. Tako Vetrnik, Kurjak, Borovnik in Dihur o svojih postopkih odločajo sami, ne podrejajo se soljudem in so prepričani v svoj prav. Vsi propadejo, izginejo, vendar za njimi ostaja močna sled. V ljudski zavesti dobijo njihove posebnosti še večje, nenavadnejše poteze, ki še bolj burijo razgreto domišljijo. Postanejo nekakšna groznja, kazni za vse tiste, ki se ne ravnaajo po pravih povprečnežev.

V »vojnih« črticah in novelah je Kuhar obravnaval osebe, ki so telesno pohabljene in iznakažene: Vester šepa, Sova je grbast, Ramunkov terc je na eno oko slep – vendar jih krasijo visoke moralne kvalitete – da bi rešili druge, so pripravljeni žrtvovati sebe.

40 B. Štih, *Osnutki, Prežihov Voranc*, CZ, 1947, str. 117.

41 L. Legiša, *Zg. slov. slovstva VI*, SM, 1969, str. 392.

42 Glej op. 2.

43 Glej op. 3.

»Kogar v zibeli vid'la je berača«⁴⁴

Tudi posebneži v romanu *Jamnica* so odvečni ljudje, odrinjenci in izločenci, ki nosijo v sebi ponos, ljubezen, očarljivost in čarobnost. Berači so: Moškoplet, Ajta, Riharjev Miha ter Vohnet; duševni pohabljeni: Mlatejev terc, Černjakova terba in Zabevova Neža; reveži pa: Pernatovka, Ardevka, Brezniška Mala, Ajtina hči ter Foltan. Strokovnjaki so o Moškopletu zapisali, da je »zagonetno hudobna narava«, »groteskna in ironična pojava«⁴⁵, »samozavestni, skoraj cinični zaničevalec obstoječih razmer in vrednosti, glasnik pravice in resnice, ki kot srednjeveški norec zabrusi resnico bogatejšim v obraz in ki izpolni kakšno ne ravno preveč etično poslanstvo«⁴⁶; pripisovali so mu »privoščljivost, ki ga žene v intrige«, »vzvišenost, zlobno podpihovanje« »prvinsko enostavnost, elementarno nagonskost«, »cinizem, zlobo« in »instinkt za spoznavanje človeških slabosti«.⁴⁷ Raziskava komičnega v *Jamnici* je opozorila, da »Moškoplet nekako zastopa hudiča, da je na začetku šaljive zgodbe o »vodenju« označen kot zakrknjen brezbožnik, ki edini še ni prestopil praga cerkve, in da s svojim krikom prekine »čarovnijo« tavajočih pivcev«.⁴⁸

Profesor Janko Kos v leksikonu *Literatura* piše, da »o značaju literarnih likov oziroma karakterjev lahko govorimo le pri glavnih osebah, ki so opredeljene z več lastnostmi, medtem ko so stranske navadno enodimenzionalne«.⁴⁹

44 Vsi mednaslovi so citati iz Prešernovih pesmi.

45 H. Glušič, *Lirika, epika ... P.V. Jamnica*, Pomurska založba, 1972, str. 233–246.

46 F. Bohanec, *Sedmi sklic Plenuma kulturnih delavcev OF*, Ravne, 1979.

47 Glej opombo 6.

48 J. Koruza, *Odmev živega človeka in krajine*, *Komično v P. romanih*, Ravne, 1983, str. 56–63.

49 J. Kos, *Leksikon Literatura*, CZ, 1984, str. 101.

»Imenitna dela«

Moškoplet se med posebneži pojavi v romanu prvi in zadnji. Z Ajto sta izmenično prisotna pri pomembnih dogodkih, skupaj sta le pri zbiranju soseske pred cerkvijo in pri prvem Munkovem obdarovanju siromakov. V gostilni se Moškoplet norčuje iz Permanovega Ahaca, ki mu je razvrednotenje denarja pobralo dediščino; pove, da se Dovganočka pred krčmo valja z moškim; preseneti starega Munka, ki vrže sina Ladeja čez prag; opazuje, kako otroci pretepajo Černjakovo terbo; osramoti Munkove steljerajce, saj jim neopazno podtakne abšajdasnik in uspešno pobegne; za Pernjake ukrade terbinega sina Vuheja; strezni 'romarje' okoli cerkvenega zidu, kar ga zbudi v Ložekarjevem hlevu, od koder nečloveško prestrašen zbeži; gre gledat, če je Ajta še živa; sodeluje na shodu, kjer se je odločalo o občini, ter je edini od starih siromakov navzoč pri Munkovem drugem obdarovanju.

Profesor Matjaž Kmecl v Mali literarni teoriji omenja tri postopke za karakterizacijo literarnih oseb: »označitev s krstnim ali rodbinskim imenom, vpeljavo po poklicu ali starosti in opis zunanosti literarne osebe«. ⁵⁰ Profesorica Breda Pogorelec je na osnovi stilistične analize slovenske proze – predvsem Ivana Cankarja – razvila naslednji obrazec vpeljave literarnih oseb: »osebni opis s stopnjevano razpoloženjsko oznako, pojasnilo, označitev konfliktov s svetom in pisateljev komentar«. ⁵¹ Tak vzorec uporablja tudi Prežihov Voranc, pri katerem je opazno kar nekaj tematskih in slogovnih povezav s Cankarjem (zgodnji Kuharjevi hlapci so kopija hlapca Jerneja, tudi boj Jazbincev v Požganici je podoben Jernejevemu prizadevanju za pravico, zapozneno prinašanje daril v noveli Odpustki je enako obdarovanju neveste Jacinte).

50 M. Kmecl, *Mala literarna teorija*, Založba Borec, 1976, str. 210–212.

51 12. B. Pogorelec, *Ivan Cankar – vozlišče razvoja slovenske besedne umetnosti*, XII. seminar slov. jezika ..., 1976, str. 27–47.

»Podobo na ogled postavi«

»Še ni dobro odvabilo, ko se je na poti, ki je držala s Hoj proti Jamnici, pokazal občinski revež Moškoplet, petdesetleten, krepak in tršat, a malo slaboumen možak z dolgo, gosposko suknjo in s polcilindrom na glavi. Moškoplet, ki pravzaprav ni bil pristojen v jamniško občino, a je živel večinoma v njenih mejah, je bil berač svoje volje: včasih se je lotil kakega lažjega dela in je vzdržal nekaj tednov, potem pa se je skujal in spet nekaj tednov pohajkoval. Včasih je bil popolnoma pri zdravi pameti, dokler se mu v glavi spet ni nekaj stemnilo in ni bil za noben pogovor. Toda ene lastnosti ni nikdar zgubil, namreč svojega hudega, neprizanesljivega jezika ter neke visoke, mrzle oholosti.«⁵²

Janko Kos nadaljuje, da posredno karakterizacijo literarnih oseb umetnik nakaže »z delovanjem, obnašanjem, načinom govora ali s sodbami drugih literarnih likov v istem delu«. ⁵³ Gregor Kocijan pa dodaja, da »s svojo nevsakdanjo zunanostjo, govorjenjem in obnašanjem posebneži zbujejo radovednost, zanimanje in večinoma učinkujejo smešno, govorijo v zelo značilnem jeziku, ki je poln ljudskih domislic, rekel, posebnih izrazov, kletvic, smešnih besed in skovank. Tako se tudi po tem nekoliko razlikujejo od drugih oseb in poudarjajo svojo nenavadnost«. ⁵⁴

52 Prežihov Voranc, Zbrano delo I in II, Jamnica, 1964, str. 11, 12.

53 Glej op. 10.

54 Glej op. 1.

»Je moj poklic in samo opravilo«

Prav takšno drugačno delovanje izpričujejo Vorančeve splošnejše oznake Moškopleta (M.) – o njegovi neveri: »znan je bil kot pravi brezbožec«, »toda v cerkvi razen M. ni bilo nikogar, ki bi mislil, da je kdo izmed njegovih rajnkah v peklu«, »edina izjema je ostal M.« – o njegovih sposobnostih: »vsi so se čudili beraču in njegovi moči« – njegovi iznajdljivosti: »znano je bilo, da je bil berač M. najpogostejši nosač abšajdasnika«, »M. je bil za take stvari vedno pri roki« (o. p. ugrabitve) – o njegovi nepogrešljivosti: »manjkalo ni niti M.« (na shodu) – prišel je celo v frazo: »tudi kriza je politika. Gotovo je ni Moškoplet privlekel na ta svet.«

»Notranji viharji«

Svojevrstno nenavadno obnašanje pa kažejo konkretnije označitve: »spet se mu je zmračilo v možganih«, »zdaj je nekoliko motnih oči strmел po mladi in bohotni rasti«, »je bil gluha za vsako žensko mesenost«, »je nagajal zlobni in neprizanesljivi M.«, »se je nepričakovano pojavil pri Ahacovi mizi neogibni M.«, »M. je stal nekaj stran od voza in se delal, kakor bi spadal med radovedneže, a ne med reveže«, »bil je še vedno stari, oholi M.«, »se je med podboji prikazal bleđi, dostojanstveni obraz berača M.« in »z leti je postal betežen in že vsega sit.«

Navedeni zgledi označujejo človeka, ki se mu ne da izogniti, izmakniti, ki se pojavi iznenada, kar naenkrat, ki ima nerazumevaljoč, nestrpen odnos do ljudi, ki drugim povzroča trpljenje in težave, ki je ošaben in zelo prevzet, ki je duševno bolan in ki je onemogel, slab in bolehen.

»Sam(a) me zmeram še sodiš oistro«

Zanimive so sodbe drugih literarnih likov o Moškopletu: »kolegica«

Ajta ga na smrtni postelji sprejme z besedami: »Prekleti ded, kaj pa ti iščeš tu.« Tudi steljerajci svoj bes ohladijo s primero: »Prekleti M., leti, kot bi ga peklenšček smolil,« (mladi Bunk) in »taka Šluta, kakor je M., pa vam uide« (ženske). »No pa pojdi, moškopletska preobjestnost,« ga pokara stara Permanca, ker ji ni odzdravil. Staremu Ložekarju pa iz ust privre vzklik presenečenja in olajšanja: »Moj bog, to je pa Moškoplet.« Nesrečni Permanov Ahac mu na njegovo zbadanje ukaže: »Tiho bodi in pij!«

Omenjena vrednotenja pričajo, da je imel Moškoplet nasprotnike, da je veljal za malovrednega, ničvrednega, nespametnega ter neumnega človeka in da je postal naveličan, predrzen, brezobziren in nesramen.

Tudi nejezikovna komunikacija veliko pove o človeku: »Moškoplet je sprejel kruh s tako kretnjo, kakor da bi on izkazoval milost Munku, a ne ta njemu«, »je kmeta prezirljivo pogledal« (Munka) in »je izbuljil oči«.

Te geste in mimika obraza izpričujejo človeka, ki ima zelo negativen odnos do sočloveka, izvirajoč iz prepričanja o njegovi manjvrednosti, ter posameznika, ki svojega presenečenja in začudenja ne zna skriti.

»Poslušaj ga, kako jo on zavije«

Še bolj pa človeka razkrinka način govorjenja: »iz ust se mu je izvil strupen vzklík«, »je pikro dejal«, »je osorno odvrnil«, »se je od strani zadržal«, »nejevoljen si je začel mencati oči in godrnjati tako glasno...«, »je povzel z upornim glasom« in »se je z brezobzirnim glasom obrnil k svoji sosedi«.

Izpisani primeri nakazujejo človeka, ki ima močen, neprijeten, grob glas, ki govori hudobno, zlobno, ki je opravljiv, obrekljiv, ki z govorjenjem kaže nenaklonjen, neprizanesljiv, nedobrohoten, neprijazen, nepopustljiv in odklonilen odnos.

V članku Zadnji hotuljski berači je Avgust Kuhar o Moškopletu zapisal, »da bi Grahelj vzrožil, če bi ga šteli med berače. Hodil je po soseski vso svojo mladost. Pri najboljših letih vzravan in z določenim ciljem. Šel je vedno tja, kjer je predvideval mošt. Rekali so, da ima nekaj latinskih šol, da mu je oblast določila rajon, iz katerega ne sme, a da je pravzaprav Lah (Graholli). Sploh se nam je čudno zdelo, da ta človek berači. Ni pa delal sile. Zavijal je cigarete v časopisni papir, kadil in pil. Ves je smrdel po tobaku in moštu. Nismo bili moštovna točka, zato je k nam redko prišel... Rekel ni nikoli za nič; vsi so tako že vedeli: mošt. Kdaj pa kdaj sta starejša brata razvnela z njim kar celo debato. Lojz je vmešal tudi latinsko. Menda ni ostal dolžan, Takrat se je še nasmejal. Večinoma pa je molčal, popil in šel. Zakaj nikoli ni prijel za kako delo, nihče ne ve... Umril je nekje na Selah«. ⁵⁵ Dopolnilo tem navedbam je izjava F. Razgorška, »da je Korl Grahel, znan pijanec iz Fuksove rodbine iz Št. Janža pri Dravogradu, študiral teologijo, a je ni dokončal«. ⁵⁶

Moškoplet je stanovskim kolegom namenil te sporazumevalne povedi. »Glej, glej, tudi ta se je začel z nami pipati za kruh!« je pri-

55 A. Kuhar, Zadnji hotuljski berači, Koroški fužinar, 1967, str. 39.

56 P. V., ZD I, str. 538.

pomba, izrečena Vohnetu. Beračem je navrgel namig: »Moj bog, danes bo pa moral Munk z vozom priti...!« Pristavil je še opazko: »Ko bi nas bilo manj, bi na enega več prišlo.« Moškoplet je tudi obveščevalec o dogodkih in ljudeh. Sovaščanom govori: »Zdaj pa mene poslušajte. Danes je pri Pernjaku na Drajni domači ples. Točil se bo mošt po en dinar in vsi ste vabljeni, da se ga udeležite.« Coflovemu Petru sporoči: »Ti, zunaj za kegljiščem leži Dovganočka, če hočeš, pa pojdi...«

Zaradi časovno neprimernega opravila staremu Permanu izreče očitek in namig: »Sama sveta nedelja, pa ti kosijo pri nogah in pri glavi. Kako more pri taki hiši biti blagoslov!«

Posmeh je razviden iz njegovega vprašanja Ahacu, ki v gostilni zapija izgubljeno dediščino: »Katero pa, ali tisto žemljo iz Pliberka?«

Moškoplet uporabi tudi spodbudo Černjakovima fantoma, ki pretepata terbo: »Po goli riti, po goli riti...«

Da Ajte nima posebno v čislih, pričata psovski – prva izrečena neposredno: »O, ti prekleta baba ti...«, druga pa posredno: »k tej coprnici pa ne grem!«

Največkrat se Moškoplet pogovarja z Munkom, prvič izrazi zamolk: »Dober večer, oče, kaj pa počnete...« (ko meče Ladeja čez prag), drugič domnevo: »meni molitev ni potrebna, morda pa je za vas...« in tretjič ljudsko modrost: »kjer kobile pogosto žrebijo in kjer gospodinje pogosto mrejo, je bogatija v hiši...! (hčerka Mojcka na porodu umre). V citiranih zgledih je opazna »neka intelektualna ostrina« in »pretanjeno namigovanje na nekaj, kar ni izraženo z besedami«, kar sta po B. Allemannu bistvena elementa ironije.

»Popotnik pride...«

Zanimivo je opazovanje glagolov premikanja, ki tudi označujejo človeka. Prežih je za Moškopletove prihode izbral naslednje besedne zveze: »je pristopil s počasnim, oholim korakom« (k vozu za obdarovanje), »vihteč v rokah svojo podarjeno gosposko palico, jo je počasi mahal proti jamniški vasi«; za odhode: »se je obrnil in dostojanstveno zapustil sejmišče«, »je naglo zginil s sejmišča«, »je ponosno zapustil dvorišče«, »za krikom pa se je iz jasli dvignilo nekaj pošastnega, ga podrlo na tla in planilo mimo prestrašene gruče proti vratom« in hojo: »njegov korak ni imel nobenega pravega cilja; bil je podoben koraku gospodarja, ki stopa po svojem posestvu in uživa nad oblastjo«, »berač M. pa je stopal nizdol med njivami in travniki s takim korakom, kakor da bi bil ves svet njegov«, »se je spuščal«, »že nekaj dni je taval naokrog« in »je komaj vlačil noge za seboj«.

»Sijalo sonce je podobe zale«

Poznavalci sodijo, da je naravo Voranc dojemal in se ji čustveno odzival kot »človek z vrhov«... in da je največji mojster ravno takrat, ko opisuje notranje dogajanje, nagonskosti in rahlo omotične plasti – tudi pod vplivi narave – dremajočega jaza njegovih junakov⁵⁷ in da so »Prežihovi ljudje z naravo v prvinskem odnosu, ker so njen del in z njo doživljajo slast obstoja in stvarjenje (Moškoplet doživlja jutro, ki ga odlikuje »prečudna lepota«, le-ta »je do vrha napolnjevala M. bit«, skratka: »vsa njegova bit je čutila eno samo veliko, prečudno razkošje narave in življenja«.⁵⁸

Katarina Šalamun zapiše, da je »Prežih hotel opisovati ljudi

57 J. Mrdavšič, Narava v Prežihovih mladostnih delih, JIS 1963/64 (8) str. 213–219.

58 J. Pogačnik Problem zavesti o razredni pogojenosti zgodovine, Na križiščih zgodovine, CZ, 1981, str. 336.

tako, da bi bila vsaka oseba on sam (ne da bi pri tem izgubila kaj lastne individualnosti, da je odkril ključ za grajenje svojih junakov v empatiji: »pogrnati« jih tako, da se ima vse misli in čutila kot na dlani – gre za to, da se jih pisatelj med pisanjem zave, »zve zanje«.⁵⁹

Helga Glušič navaja, da je »spektrum človeških čustev, ki živi v Prežihovih osebah, ogromen«.⁶⁰

»Noben ni človek zvedel...«

Moškoplet je vse prej kot enostaven, enoznačen in lahko razumljiv literarni lik. Da je izmuzljiva oseba, priča tudi poskus razlage njegovega imena s pomočjo SSKJ in Bezlajevskega Etimološkega slovarja. Moškoplet »je oplel« pri šolanju in ženskah (nič ni opravil), ni dovolil, da bi opletali z njim (ravnali brezobzirno in samovoljno – raje je sam to počenjal), je opletal z jezikom (opravljal in obrekoval), se je opletal pred Munkovim vozom (obotavljal), je opletal po cesti kot pijan (majavo negotovo hodil), iz iste osnove sta tudi glagola oplesti in opletati v pomenu prevarati, ogoljufati in maščevati in fraza »to se ti bo še opletalo« (bo imelo slabe, neprijetne posledice).

Moškoplet, ki je s poimenovanjem »moškopletska preoblastnost« dobil značilnostno, lastnostnostno in pripadnostno oznako, je svojevrsten junaški pustolovec, ljubitelj nenavadnih, vznemirljivih doživljajev, nevarnih, tveganih dejanj; popotnik, ki se nenadoma pojavi zdaj tu zdaj tam, večno enak in nespremenljiv kot kak demon, »nosilec stoletnih ljudskih izročil, ki v ljudeh ohranja verovanje, da lahko človeka na samotnih poteh vodi hudič ali čarovnice ali neka neopredeljena sila v začaranem krogu«.⁶¹

59 Katarina Šalamun, P. V. in njegov način predstavitve junaka, Slavistična revija 1986 (3), str. 259.

60 Glej op. 6.

61 Glej op. 9.

Morda je Moškoplet tisti »Prežihov človek, ki se bolj pokriva s koroško duševno resničnostjo, mogoče je bolj adekvaten pokrajinskemu tipu«, saj je morda »manj vitalen, manj nezlomljivo samorastniški«⁶² od drugih Vorančevih literarnih likov.

62 F. Zadavec, Zgodovina slov. slovstva 7, Obzorja, 1972, str. 151.

KF. Št. 1. junij 1993. Str. 19.

Blagoslov in prekletstvo zemlje

Po sledovih Prežihove polemike s Hamsunom

Marjan Kolar

Kdor vzame v roke Prežihovo Jamnico, izve, da je bil eden od povodov (ne vzrokov!), da jo je avtor napisal, odgovor Hamsunovemu romanu *Blagoslov zemlje*. Da bi to razumeli, moramo seči v začetke 30. let, to pomeni v prvo obdobje Prežihove emigracije in njegove »borbe na tujih tleh«.

Prežih je kot inštruktor v evropskem rdečem sindikalnem gibanju poleti 1932 za nekaj tednov obiskal Norveško. To je bil čas, ko je svetovna gospodarska kriza segla tudi na evropski sever med gozdne delavce in kmete. Prežih je svoja takratna doživetja popisal v reportaži »Mrzla dežela – topla srca«.

Čeprav je norveški spremljevalec Prežihu povedal, da so bili kmetje posestniki do te krize gospodje, kriza pa jih je uničila, in čeprav je Hamsunov roman *Blagoslov zemlje* izšel 15 let pred tem, je Prežih v aktivističnem zanosu zapisal:

»Taka je torej stvar! Tu torej ni tiste nordijske kmečke prirodnosti, tiste prapovezanosti z zemljo, ki nam jo tako idealno slikajo nordijski pisatelji v svojih delih.« In kasneje:

»To je torej blagoslov zemlje, ki ga Knut Hamsun v svojih romanih tako povzdiguje in slavi.«

Ker Jamnica kljub svojim šibkostim ostaja eden najboljših slovenskih romanov o kmečkem življenju, *Blagoslov zemlje* pa je kljub Prežihovemu hudovanju umetnina, za katero je Hamsun prejel Nobelovo nagrado in sta jo dva ameriška profesorja uvrstila med

50 najboljših evropskih romanov, si velja vso stvar ogledati.

Hamsun in Prežih sta oba zrasla na podeželju in sta oba samouka, vendar je s tem podobnosti med njima že konec. Ne samo, da sta po letih pripadala vsak svoji generaciji (Hamsun 1858–1952, Prežih 1893–1950), ampak sta bila tudi politično vsak na svojem bregu:

Prežih komunist in aktivist kominterne, Hamsun individualist, na starost pa pristaš nacizma. Čeprav ne vem, ali je kdo že ugotavljal vplive Prežihovega marksističnega svetovnega nazora na njegova literarna dela, je v Jamnici seveda razvidna marksistična sociološka shema: glavni junak je kolektiv, ne posameznik, gospodarski in družbenopolitični procesi določajo usode ljudi (bit določa zavest), pisateljev aktivizem visoko potencira zvezo delavcev in kmetov itn.

Nasprotno Hamsunov Blagoslov zemlje raste na izjemnem posamezniku Izaku. Po Hamsunu je zemlja večna, nasprotno pa je rudnik kot civilizacijska pridobitev minljiva stvar. Mesto ugonablja ljudi, dežela jih ozdravlja in preživlja.

V Jamnici se zdi, da so osebe izdelane po nekaj kalupih z malenkostnimi površinskimi individualizacijami: gruntarji po enem, bajtarji po drugem, delavci po tretjem. Stari delujejo po socioloških refleksih (lastnina), mladi po bioloških (seks). Vmes je še nekaj tipov (ne značajev!) – Ložekar, župnik. V umetnino dvigajo Jamnico šele tiste osebe in dogodki, ki prebijajo sociološko shemo. Takšni so stari Munk, Zabevova Neža, Černjakova terba in posebneži. Prav tako so zunaj sheme opisi Gore, nevihte, Mojckine smrti ter ljudski običaji (postavljanje mlaja, steljeraja).

Razen Prežihovega ne poznam tako odklonilnega stališča do Hamsunovega dela. Vladimiru Kralju je Blagoslov zemlje himnična epopeja kmečkega pionirskega dela v gozdni divjini Nordlanda, junak romana Izak pa nekak Robinson Crusoe, ki je v mestu doži-

vel brodolom in si z delom svojih rok ustvari eksistenco poljedelskega pionirja, prvega naseljenca.

Dvema ameriškima profesorjema književnosti je Izak celo arhetipska figura, ki bi lahko živel v kateremkoli času. Njegova preprostost izpričuje temeljno dostojanstvo, kakršnega je morda imel biblijski Adam pred padcem. (Citat iz Blagoslova zemlje o Izaku: »On je bil do kosti kmet puščobe in poljedelec od temena do stopal. Nanovo vstali iz davnine, ki je kazal v bodočnost, mož iz prvih časov poljedelstva, star devetnajst sto let in vendar tudi spet mož dneva.«)

Osnovna tema Blagoslova zemlje je spreminjanje divjine v rodovitno zemljo, to je proces, v katerem sodelujeta človek in narava. Z odkritjem ležišča bakra je vdrla v Izakovo divjino mrzlična industrijska dejavnost; ob spremenjeni konjunkturi je spet uplahnila. Zemlja in njena sposobnost, da redi ljudi ter človekovo delo pa so ostale.

Če je v Blagoslovu zemlje kakšna negativna oseba, to ni človek, ampak mesto, v širšem smislu pa tista gibanja, ki odtujujejo človeka zemlji, ko mu ponujajo lažne in cenene vrednote. V tej knjigi je enako kot v drugih Hamsun nenehno soočal vrednote: mesto – dežela, mestni in ljudski človek, kultura – natura.

Hamsunove vrednote izvirajo seveda iz romantičnega, pristranskega humanizma, saj mestu odreka skoraj vso vrednost, deželi pa jo pripisuje skoraj v celoti. Po Hamsunu se mora človek zanašati nase. Krepak in preprost v svoji osami doseže skoraj patriarhalno častitljivost.

Ni dvoma, da Hamsunove ideje danes ne prepričajo. Toda postavimo ob njih nekaj tistih, iz katerih so rasli tako Prežih kot večina dovčerašnjih razlagalcev njegovih del, in pogledjmo, kako se obnesejo.

»Literatura mora postati del splošnoproletarske stvari – sestavni del organiziranega, načrtnega, združenega socialdemokratskega partijskega dela.« (Lenin)

»V socialističnem realizmu se ozki osebni konflikti umaknejo velikemu socialnemu konfliktu.« (B. Ziherl)

»V letih 1930–41 zmagajo (V Sloveniji, op. M K) po socialnih bojih s politično in družbeno reakcijo in zaradi delovanja KP osveščeni, realistično usmerjeni književniki, glasniki ljudske revolucije in pripravljalci novega družbenega reda – socializma.« (S. Janež)

Prežih bi v polemiki s Hamsunom imel prav, če bi se umetnost zares delila na napredno in reakcionarno in če bi jo torej res smeli razsojati s partijskimi merili. Ker ni tako, se ponuja naslednji zaključek:

Z distance, ki jo je prinesel čas, tako Hamsunova kot Prežihova doktrina glede zemlje in reševanja kmečkega vprašanja pripadata zgodovini, medtem ko njuna umetnost tudi danes ostaja živa.

Literatura:

Knut Hamsun: Blagoslov zemlje. 1934.

Prežihov zbornik. 1957.

Abraham H. Lass, Brooks Wright: A Student: Guide to 50 European Novels. 1968.

Vladimir Kralj: Knut Hamsun, Uvodna študija k Potepuhom. 1964.

Prežihov Voranc: Zbrana dela IX. 1973.

Lenin o kulturi in umetnosti. 1950.

Boris Ziherl: Književnost in družba 1957.

Stanko Janež: Zgodovina slovenske književnosti. 1957.

KF. Št. 2. December 2005. Str. 23–29.

Ob 80-letnici izida Prežihove prve zbirke pripovedi z naslovom Povesti

Bojana Verdinek

UVOD⁶³

Izid svoje prve zbirke je Lovro Kuhar - Prežihov Voranc dočakal leta 1925, ko je bil star 32 let. Zbirko je izdala Zadružna založba in obsega 141 strani. Njen urednik je bil Anton Kristan. Prodajali so jo po 15 din. Tiskana je bila v Blaznikovi tiskarni v Ljubljani.

Povesti so v naših knjižnicah redko in dragoceno gradivo, njene pripovedi pa lahko preberemo še v 2. ponatisu iz leta 1952 v zbirki Kanjuh iz Zagate (dodana je še druga proza) in v Zbranih delih iz leta 1962. Tri besedila so tudi v Izbranih delih 5 pod naslovom Nicina (1981).

V zbirki najdemo pet besedil, različnih po obliki (dve noveli in tri črtice) in različnih glede na čas nastanka oziroma prvo objavo; nastala so v letih od 1912 do 1921 in bila prvič objavljena v treh različnih revijah (Baraba, 1912, Domači prijatelj; Tadej pl. (plemeniti) Spobijan, 1913, Ljubljanski zvon; Za delom, 1914, Ljubljanski zvon; Borba, 1921, Ljubljanski zvon in Obračun, 1921/22, Kres). To, da v zbirko združuje besedila, ki so nastala v daljšem časovnem razponu, je značilno tudi za vse kasnejše zbirke. Razen pripovedi Baraba so vse druge prvoosebne. Pripovedi družijo skupna tema: proletarstvo in z njim povezano potepuštvu.

Za izid se je Prežih dogovarjal s Franom Albrechtom že leta 1920 (Njegovi predlogi za naslov so bili *Obrazci s ceste*, *Proletarčevi zapiski in Življenje blatnih ljudi* – Albrecht je kasneje predlagal naslov *Povesti* in tako je ostalo.), politični premiki v stranki pa so takrat

63 Delno povzeto po Opombah v Lovro Kuhar - Prežihov Voranc Zbrano delo 1. DZS: Ljubljana. 1962.

preveč zaposlovali vodilne ljudi in za pripovedi ni bilo razumevanja – tako je prišlo do izida pet let kasneje. To in da ob izidu ni bilo posebnih odmevov niti ne zanimanja zanje, je Voranca prizadelo.

Urednik Ljubljanskega zvona in recenzent Povesti Fran Albrecht je v Književnih poročilih Ljubljanskega zvona (1926, 130) zapisal, da ga mika, da bi Povesti krstil za dokumentaristične študije o psihi, življenju in borbi našega malega kmeta in delavca. Poudaril je prednosti književnega prvenca: pisatelj pozna množice, naturalističen opis, nezamotana, toda zanimiva in aktualna fabula in jedrnat jezik, ki izdaja priroden stilističen talent, in da sveža sila veje iz Borbe in Obračuna in da kaj več od samouka ni mogoče zahtevati, saj živi daleč od mestnih središč, kjer pišejo le po ustaljenih vzorcih.

V Druškovičevi monografiji o Prežihu (2005, 90–91) lahko bremo še o drugih odzivih. Mile Klopčič je zapisal, da je knjiga dobra in da sodi v vsako delavsko hišo in knjižnico, Bojan Štih (1952) pa, da so zgodbe interesantne, iskrene in občutene. Jože Koruza utemeljuje nezanimanje za povesti – vsi so še v iskanju različnih smeri, ekspresionizma, dadaizma, in ni še pravih razmer za tako branje, saj delavec za branje sploh nima pogojev. Avtor še zapiše, da Prežih v prvih spisih ni agitator, čuti pa se njegova nevsiljiva vzgojna naravnost, zaznal je tudi stisko delavca pri prehodu iz agrarne v industrijsko skupnost. Poleg vsega se v njem že prebujata socialist/komunist, ko odkriva razloge za težko življenje ljudi.

Lovra Kuharja - Prežihovega Voranca imenujemo socialni realisti in ga uvrščamo v literarno obdobje časa med obema vojnama. Tudi za prvo zbirko velja Teplyjeva oznaka pisateljeve ustvarjalnosti iz leta 1930, zapisana v Sušnikovem Prežihovem albumu (1983, 85): »[...]vse njegove novele se odlikujejo po ostrem realističnem opazovanju in se prijetnočitajo. V njih nam pisatelj opisuje vse, kar je doživel kot otrok pri svojih proletarskih starših, kot delavec v tovarni, kot brezposelni vagabund[...].«

KAKO SE KAŽE – ODSEVA PISATELJEVA ŽIVLJENJSKA POT V ZBIRKI POVESTI?

- a) V njej odkrito govori o svojem velikem zanimanju za usode ljudi, priznava, da ga zanimata moški in ženska, njuna usoda, preteklost in sedanje življenje.
- b) V pripovedih najdemo lastna imena iz Prežihovega sveta; npr. Obir, Macigojev hrib, Trst, kmetija/posestvo Mihev.
- c) V *BORBI*, ki je v celoti avtobiografska pripoved, govori o selitvah v rani mladosti od:
 - rojstne hiše (»Zdelo se je, kot bi je sonce nikdar ne osvetlilo« (48)⁶⁴; »hladno in mračno je tudi moje življenje« (49));
 - do Miheva (»Lep, prijazen kmetski dom« (48), nanj ga vežejo prvi spomini na dom – »pravljичni spomini rajsko sladkih časov« (48).) Na Mihelje so se preselili okoli 1894., tam se je rodil tudi brat Alojz;
 - selitev na Kravperh v noveli ni omenjena,
 - ponovno pa Kogel, kjer materi ni bilo všeč zaradi prevelikega trpljenja. Tudi Vorancu se kraj ni priljubil, ker je bilo »polje obrnjeno od sonca proč in dom sam je ležal za temnim gozdom« (50). Tukaj se je 25. julija 1899 rodila kot tretji otrok sestra Ana;
 - na Preški vrh {»Novi dom je bil prijaznejši od prejšnjega; položen je bil na okroglem griču in krasna dolina je bila pod njim« (50).}, kjer so služili kot najemniki grofa Thurna. Na njegovih posestvih je bilo življenje lažje, najemnikom so grenili življenje le oskrbniki s svojimi zahtevami. Na Preškem vrhu je še ne šestletna sestra Ana hudo zbolela in 17. 2. 1905 umrla – edini pisateljev spomin na sestrico, o njeni hitri bolezni in smrti, najdemo v noveli;
 - do Prežihove bajte, kjer je oče 1911. leta dočakal, da je »zasadil plug v lastno zemljo« in kjer »je po dolgi, utrujeni poti našel svoj mir« (71).

V črticah *BARABA* (1912) in *ZA DELOM* (nastanek 1912/13, ko se je že vrnil iz Trsta) se kažejo njegova doživetja, ko ga je leta 1911 potegnilo v svet in je iskal delo v Trstu, »barabil« v Gorici, kot pravi Tone Sušnik (1983, 32), in peš kot iskalec zaposlitve pristal v Celovcu. Izvemo o čakanju na delo, pisateljevem zanimanju za branje ruske književnosti, o slabih plačah delavstva, ko gre ves denar za najemnino in hrano ter človeka razmere kar silijo v barabenje. V Prežihovem albumu lahko beremo, kaj pravi Prežih sam o tej dobi v svojem življenju: »Ta doba brezposelnega potepanja je bila zame izvanredno dobra šola« (Sušnik 1983, 49).

Domov se je vrnil 1912. leta in v jeseni vstopil v združeno šolo v Ljubljani. Pravi: »Ljubljana mi je veliko koristila. Pod vplivom ljubljanskega ozračja je nastala glavna moja pripovedka *TADEJ PL. SPOBIJAN*, ki sem jo napisal v treh večerih pod utiski vsakokratnih popoldanskih izprehodov po ljubljanskem barju« (Sušnik 1983, 49). Zadnja črtica v zbirki *OBRAČUN* je iz časa, ko je Prežih že preživel vojno viхро prve svetovne vojne, se vrnil v domači kraj in se zaposlil v ravenški jeklarni. Tu se izpostavlja odpuščanje delavcev in problem dolga delavcev za stanovanje in hrano.

O LITERARNIH OSEBAH

Pisatelj piše kot odrasla oseba, tudi če govori skozi otroka – gleda skozi očala proletarca, v pomenu delavca na kmetih {saj zapiše, da ima njegov oče »proletarsko dušo« (57)} in v pomenu delavca v mestu. Oba sta človeka »nicine«⁶⁵, iz najnižje družbene plasti (tj. najemniki, bajtarji, hlapci, berači, iskalci zaposlitve, potepuhi, barabe).

Predstavlja nam »krog izpriencev, sodrgo, množico pokvarjenih, pijanih, nemoralnih ljudi, ki se ponujajo drug drugemu, sme-

65 ² Marija Kolar je v zbirki *Nicina* zbrala Prežihove novele in črtice. V spremni besedi utemeljuje izbiro naslova s tem, da je pisatelj uporabil to besedo v zvezi: »To je bilo hrepenenje ljudi iz nicine za soncem.« Beseda *nicina* pomeni prostor, obrnjen od sonca, osoje. Tako Kolarjeva tudi ljudi, ki žive v globačah in na fretah, v dobesednem in prenesenem pomenu imenuje »nicinarji«.

jejo se bogu in državi in se rogajo samim sebi« (41). Razpeti so med delom, ki komaj omogoča preživetje, in tem, da delo iščejo oziroma se vdajo v žganjarskih beznicah/tržaških luknjah. Mnogi med njimi so prišli s kmetov in so se pokvarili, postali ljudje brez lastne volje, večno izgubljeni, prepričani, da ne delajo prav. Razen plemiča Tadeja pl. Spobijana nihče ne izbere sam zavestno te poti.

Značaj množice se razkriva v »borbi« za delo in v »borbi« za položaj pri vratih. To je »tolpa razcapancev z izstradanimi obrazi, nagnana od vseh vetrov« (72), drug do drugega so nevoščljivi, škodoželjni, zaničljivo se režijo, množica nikomur ne privoščí dela, drug drugega trgajo od vrat. Prežema jih STRAH, saj je čakanje na delo »brezplodna fantazija naivnega proletarca o delu, kruhu, zaslužku« (74).

Med njimi ni prijateljstva, v svojo intimo nihče nikogar ne sprejme; zavedajo se, da so v svojem položaju SAMI, npr. Klemen se je po pijani noči začutil »samega« (90).

V zadnji črtici Obračun se slika množice spreminja; v pisatelju prebujeni socialist prikaže razmere s »socialističnega vidika« (93). Množica brezposelnih zahteva pravice in se začenja organizirati.

V krogu izprijencev so bivši hlapci, ki so šli v svet in »se izprijili, začeli lenuhariti in po malem krasti« (88-89). Klemen Cepin ne skriva svoje nature in odkrito prizna: »Sem baraba, potepuh, tat, lenuh, goljuf« (85). Ima že davno zakrknjeno srce in zanj ni rešitve: »Jaz sem narave take, sem zapisan barbarstvu« (90).

V začaranem krogu je ženska, so ženske – strastne, gladne, izstradane, strgane, umazane, smrdljive, pijane. Srečamo ženske, ki vztrajajo v nevzdržnem položaju z moškimi, ki jih izkoriščajo, zmerjajo, pretepajo. Moški so prepričani, da se jih držijo »kot smola« (Za delom: 81), ker nikjer ne bi živele bolje. Tudi moški vztraja v takih razmerah, da zadosti svojim »tihim nagibom« (Za delom: 81) in tako ni konca začaranemu krogu. Da bi poudaril žensko tragiko, jo pisatelj razčloveči, ko pravi »morda je dolga, suha stvar, z izpitim, bledim obrazom« (Za delom: 81).

V krog izprijencev spada poseben literarni lik, ki bi glede na svojo rodbino lahko izbral drugačno življenje. Tadej pl. Spobijan pa se je uprl očetovemu podedovanemu plemiškemu naslovu, ker se

mu zdi vse hinavščina. Priskutila se mu je plemiška vzgoja, ko je moral vaditi vsak dan pred sestro priklanjanje; gabilo se mu je že kot otroku in vse salonske manire so se mu studile iz vse duše (34).

Postane odpadnik, ki se je sam izločil, ker se ni hotel prilagoditi. Izbral je potepuštvu, ker, kot sam pravi, »nočem skloniti vrata in držati hrbta, da ti nanj nalagajo batine« (31). Postane postopač, goljuf s frakom in cilindrom, »cestni vagabund« (45), ki je vsega naveličan in ga nova doživetja ženejo naprej; »ne pozna mej sveta, gine od same strasti« (46). Zanj je sprememba že sama po sebi užitek (38).

Upor proti pravilom gosposke preraste v upor proti vsem družbenim in moralnim zakonom ter s tem pohabi svojo osebnost. Za svoja dejanja ne prevzema nobene odgovornosti, izkorišča, laže, uničuje, nima vesti. Uspeva mu, ker pozna psihologijo članov »bedne delavske družine« (39), ki so lahkoverni in hrepenijo po rešitvi. Zaupanje družine si pridobi z lepimi besedami {»Najimennitnejši faktor pri tem je jezik, – tri, štiri punce – prijateljice lahko imaš, če ga umeš sukati. In jaz sem ga znal« (38). in »...tvoj jezik vrlo deluje, fant!« (39).}.

Lopov pozna tudi psihologijo kmeta, ki je najbolj lahkoveren od vseh, zato je najbolj barabiti po vaseh, »kmetje so gostoljubni, postrežejo radi že iz navade, [...]« (41), dobro pozna tudi človeka, ki ni trden in je nezadovoljen s svojim življenjem, govoriti zna mehko, prepričevalno, zavrača pomisleke, bodočnost slika lepo in rožnato. Naš prvoosebni pripovedovalec prepozna »satanski smeh« (19), ampak ga mika videti nove kraje in se ne zna upreti – vzbudijo se grešne želje, zapeljive, tople in prijazne misli, vda se prigovarjanju z »medenimi besedami«: skupaj opeharita gospodinjo za enome-sečni zaslužek, brez razloga pustita delo, se potikata po cestah, vaseh, kmetijah.

Ves čas je sicer jezen na zapeljevalca, ampak je preslab, da bi se mu uprl; dela si utvare, da ne bi goljufal, če ne bi bilo zapeljevalca oziroma določenih okoliščin, ampak »človek je človek, in kdor še ni propadel, lahko propade« (17).

Nanj ga veže »potepuška nprav in še bolj usoda« (25) – v tem pre-

poznavamo elemente naturalizma, da je namreč naše življenje zapечатeno z rojstvom, da ne uidemo usodi, svoji naturi; lahko bežimo, a sebi ne uidemo. Tudi *BARABA* ostane, v kar se je razvil, nazaj ni poti. Potepušтво te zasvoji.

Tadej je individualist, ki noče imeti ničesar skupnega ne s plemiči ne z nižjim slojem. Sam sicer pravi, da je življenje zamenjal za svobodo, da mu ni treba upoštevati pravil, opravičila in izgovore išče v tem, da drugi nimajo »smisla za lepoto in spremembo« (31). V resnici ni svoboden, saj je obremenjen s preteklostjo – o njej govori redko, kadar se mu zahoče.

V resnici **pooseblja izkoriščevalsko družbo**, npr. nosečnost zapeljanega dekleta se da odplačati z očetovim denarjem; spi, je in pije na tuj račun itd. Vodijo ga misli: »Glavno je, da koristim same-mu sebi. Ako hočem to doseči, morajo izginiti vse druge okoliščine in človek se mora preleviti v lopova« (14). in »Ako si sit, ne kljuje vest, če si gladen, čutiš vest« (25).

Med proletarci je tudi delavec na zemlji – kmet. V noveli *BOR-BA* Vorančev oče predstavlja **moškega**, ki je v večnem STRAHU za preživetje, v večni, vsakdanji, težki »borbi za kruh« (58, 64), še toliko bolj, če ima družino. To je »borba, trda, ubijajoča um in živce, večna, brezupna, skoraj podobna gradnji hiše v pravljici, v kateri so ptice v kljunih donašale gradivo« (71). Bori se na tuji zemlji, od koder ga lahko vsak trenutek preženejo. Zaznamovan je s trdoživostjo; po vsaki preskušnji takoj vztraja dalje, npr. ko je po toči ob pridelek, pravi: »Bog je dal, bog je vzel!« (67) in gre orat za ajdo. Tako spet začne »polagati upanje in trud svojih rok naravi v naročje s tisto vernostjo in vdanostjo, kot bi se ne bilo zgodilo nič« (67). V resnici je od narave »popolnoma odvisen«. »Trepet siromašnega poljedelca je uničujoč« (64), pravi Prežih.

Borbo zmaguje v veri »v boljšo bodočnost z vero sončnotoplega optimizma« in v upanju na lastno zemljo. Prežihov oče pravi: »Kupil bom lastno zemljo in hišo, da bom vsaj na svojem umrl!« (71).

Nicinar je **hlapec**, ki je zadovoljen s svojo usodo, če ima dobrega gospodarja in mu ta dovoli do smrti ostati pri hiši. Verjame, da je vsak svoje sreče kovač, in ne verjame v usodo (Lukač v Barabi.).

Vorančeva mati je predstavnica **ženske**, ki je dobra, varčna (za reveža vse premalo) in zvesta. Opravi vlogo posrednice pri oskrbniku, ko mož krade steljo. Vdana je v trpljenje, ki ga premaguje v večernem ihtenju in molitvi. Njene besede ob smrti hčerke Ane izražajo resnično trpljenje: »Srečna je, da jo je Bog rešil pozemskega trpljenja [...] Bolje je umreti, nego živeti življenje, kakor ga živim jaz. Ančka je srečna!« (71).

Tudi Voranc je bil **otrok**, ki je, kot pravi Kolarjeva (1981, 302), iskal **pot iz nicinstva**. Ob ranem in težkem delu je trpel. Sam pravi: »V tem sem postajal zakrknjen, mrk, malodušen in boječ, začel sem zgodaj sovražiti družbo ljudi in vse okoli sebe« (56). Spremljal je starše v njihovem trpljenju in beremo lahko: »[...] čul sem pokanje njegovih kosti (50), čul sem, kako škripljejo njegove kosti (51). Bal sem se, da bodo noge skočile v bokih iz sklepov in da se bo razsul pod živinskim tovorom« (51).

Skozi vprašanja o tem, zakaj nimajo lastne zemlje in zakaj se svet deli na bogate in revne, se je oblikoval Vorančev **odnos do Boga**. Materina razlaga, da je Bog pač naredil tako, ga ni zadovoljila. V družini so veliko molili; posebej mati, in kadar se je njihova borba bližala robu propada ali smrti {npr. ob prihajajoči toči, pred smrtjo krave in smrtjo sestre Ančke (68)}. Takrat je oče zahteval predvsem od otrok, naj molijo; sam se je namreč imel za grešnika in ni upal, da bi njemu Bog molitev uslišal. Vorančeva molitev je bila v takih trenutkih apel božji pravičnosti in usmiljenosti, kot otrok je zahteval od Boga, naj jih ne muči.

Prežih Boga ne zanika, ampak njegovo razumevanje temelji na otroški logiki; učili so ga, da je Bog dobrotljiv, usmiljen in pravico-ljuben. Njegovi starši so dobri, pa trpijo. V njem se je dvigovala jeza nad krivičnim svetom in Bogom, zato njegove ironične pripombe; npr. »Odobral sem ga le zato, da je vsak sedmi dan v tednu odredil počitek« (52).

Svet je razdeljen na bogate in revne in ta delitev vzpostavlja neenakopraven odnos višji proti nižji; npr. ob posmehljivih uradnikih, ki se prezirljivo, košato in nesramno smejejo (74), so delavci, ki čakajo na delo ali odpustek, in so tihi, plašni, boječi, vztrepeta-

vajoči v upanju, ponižni, sklonjenih glav; bedasti pogledi izražajo malodušno suženjstvo (74) – take so brezpravne množice in tak je tudi Prežihov oče.

Odnos je zaznamovan z dvoličnostjo. Prežihov oče je bil preprosto in ni znal občevati z gosposko; pred grofom ponižen, imenuje ga »gospod grof«, sicer »prekleti grof« (53); tak je tudi do oskrbnika (ta sicer spada v ovseno gospodo – kar pomeni nižja gospoda, slabša od višje), ki ga sicer sovraži iz dna duše, se ga boji in se ga ogiba (58), ga preklinja s psom (57), hkrati redno sname klobuk pred njim, ga ogovarja in se mu prilizuje (58). Voranca je to »dušilo«, zdel se mu je »še bednejši kot sicer« (56), zato taka silovitost v preneseni rabi besede pes, ko **igro z besedami poveže z vsebino**: »potem je začel psovati očeta« in oče »je bil ob njem pasje ponižen« (61).

Ob srečanju z grofom se stopnjuje Prežihova zavest, da je »beden in umazan« in nesamostojen – spozna, da je njegov »oče suženj na grofovski zemlji« in »orodje v rokah brezvestnega grajskega oskrbnika, brezpravna stvar« in on je »sin sužnja« (57).

Očetova želja po lastni zemlji zato preide v Vorančevo željo in se spremeni v »žejno žilavost za premoženjem, ki ga imenujejo kmetski egoizem« (57), in vso Vorančevo nravo »je prevejal pohleven ogenj onemogle ambicioznosti, ki je zrasla iz večne želje obogateti in na ta način pomagati roditeljem iz bede« (57).

Druškovič (2005, 96) vidi vrednost novele *Borba* tudi v označevanju osrednjega lika, ko govori Prežih o temni strani svojega očeta; o svojem odnosu do matere, o »razburjeni brezumnosti« (66), ko se pripravlja k toči, očetovem licemerstvu in neiskrenosti.

Pisatelj razkriva tudi svoj dvom, skrite misli, notranji dialog – vse to kaže na posamezne, mogoče le trenutne, poteze njegovega značaja, na odnos do sveta (zaprtost, egoizem, želja po bogastvu).

VLOGA NARAVE

Kadar govorimo o Prežihovem pisanju, se vedno ustavimo ob njegovih opisih narave. V zbirki *Povesti* se srečamo z liričnimi idiličnimi opisi narave, ki so vedno protiutež slabosti polnemu svetu;

npr.: »[...] dan pa je bil lep, poln življenja. Sonce je sijalo, žarki so se lomili ob vejevju, jesensko vresje po robih se je kopalo v sončini [...] Pri fari pa je zvonilo z velikim zvonom k povzdigovanju« (Baraba: 91, 92). Klemen pa okrade bivše gospodarje in beži.

Na drugi strani se srečamo s temačno stranjo narave – z dežjem, točo, mrazom, ki simbolizirajo in spremljajo usodne dogodke v človekovem življenju; npr. dan obračuna (odpuščanja delavcev) je neprijeten decembrski dan: »Strog mraz je šel do kosti« (Obračun, 94). V Borbi se Prežih spominja dne, ko so morali zapustiti Mihelje: »Spominjam se celo, da je bil tisti dan oblačen, hladen in pust, vever, ki je tožno vel mimo hiš, je stresal ovenelo listje z dreves...« (49).

JEZIK

Prvim pripovedim so Prežihovi uredniki in kritiki očitali *nero-den jezik* – v resnici je na več mestih uporabil prvine časnikarskega jezika, npr. v zvezi »najimenitnejši faktor« (38). Preden pripoved steče, se pojavijo mašila, npr. »v *bistvu* dandanes *itak* ne poznamo nobene razlike« (32). Svojih nerodnosti se je zavedal tudi pisatelj sam, zato se je ves čas trudil, da bi izpilil svoj jezik. V nadaljevanju se bom posvetila bogastvu Prežihovega jezika v obravnavanih pripovedih.

Pisateljev jezik je slikovit in se kaže skozi bogato metaforiko. Veliko črpa iz naše folklorne dediščine; npr. primeri stalnih besednih zvez/frazemov so zapisani v slovarski obliki. Vsi so iz novele Tadej pl. Spobijan: zlesti do dela (11), gre iz roke v roko (43), gre dobro izpod rok (43), metati koga čez prag (44), osvojiti srca (44), od pet do glave (44), priti s kom navzkriž (45), iti pod ključ (45), delo prijeti v roke (45), noč in dan (46), imeti namazan jezik (18), vrniti se na pravo pot (46), na svojo roko (25). V isti noveli beremo še: »denarnica postane zopet jetična« (15), »Tadej je glasno dihal pesem spanja [...]« (28), »[...] sva jih imenitno obrila« (43) (ukanila) ali ko opisuje podobo Kristusa na križu: »suhih nog se je ovijalo siromašno zelenje žive trte« (48).

Srečamo se tudi s slikovito primerom, npr. v Borbi: glas, kot bi na-rekoval oporoko (48); telo se maja kot pijancu (51); oči sijejo kot živo steklo (70); v črtici Za delom: kakor morski val se zganejo zadnje vrste naprej (73), prezirljivi smeh je kot ostro kamenje, padajoče na obraz (74), njena roka je mrzla in trepetajoča, ohlapna kot cunj (77).

Naj izpostavim še živalske frazeme, ki so pri Prežihu pogosti: buljila sta vame kot junca (11); še hujših izrazov sem vaju o sebi, vaju sem jih kot vol udarcev (39); kakor kača se je privijala k meni (37); kakor klop se drži delavca Pravice (95); kakor poparjen pes je možic sledil nama iz pisarne (97); dela ko živina in kvari delavsko disciplino (14); Bil je grozen v svoji jezi, kakor razkačen gad se mi je zdel (101).

K posebitvam se Prežih zateče, ko opisuje naravo, npr. v noveli Tadej pl. Spobijan: »kakih dvajset hiš se je stiskalo na kup« (23), »nad vhomom neke hiše se je klanjal mlad smrekov vršiček in naju pozdravljaj« (23), »nizko k zemlji se je sklonil mrak« (30) in »Tiha, karajoča misel je bila, nemirna, nejasna, ki se je izgubljala v dalji in se je svinčenatežka vračala nazaj v moje naročje, grenka kot vest« (19).

Posebno težo nosijo okrasni pridevki, saj zaznamujejo pisateljevo doživljanje sveta; na eni strani »mrtvaška tihota, gluha tema, mrzlična groza, gola laž (20); velik bel grad (53), vroči umazani znoj (50), usodepolni hrib (65), razburjena brezumnost in blazna molitev (66); srdita neodjenljivost (73), zamolkla kletev, negotovo upanje, topi obrazi in malodušno suženjstvo (74), zamišljeno samozatajevanje (94)« in na drugi – redkeje – njihovo nasprotje: »radoval bi se belega dne (29), živi ogenj poželenja (51), sončnotopli optimizem (63), lahkoživa razboritost (73), božajoči sončni žarki (79)«. Skozi zapisane podobe izstopata dve: tema in sonce. »Življenje brez sonca« je Prežihu metafora za trdo, temno in težko življenje. Ko opisuje polje na Koglu, pravi: »polje je bilo obrnjeno od sonca proč« (50) – to je bil kraj, kjer je posebej mati zelo trpela. Zdi se mu, da sončni žarki pljujejo le »nad visokimi hišami« (79). Soncu nasproti postavi trpljenje na zemlji v borbi za vsakdanji kruh: »videl sem, kako mu pod sončnimi žarki .../... teče vroči, umazani znoj« (50).

Tudi sicer je nasprotje Prežihovo močno izrazno sredstvo, npr. »da so vse čestitke in vsi mastni izrazi le tihe kletve, izvirajoče iz zavisti .../...Oče in mati sta se tajala od sladkega ponosa, Simon in Štefanija sta bila trda od same vzvišenosti; le jaz se nisem mogel povzpeti do čustev, ki so navdajala druge« (36). Ko opisuje kruh, sošolčevega in svojega, poudarja razliko med bogatimi in revnimi: »njegov visok, bel, moj nizek, črn in droben, poln osja in plev« (58).

Pisatelju v opisih in oznakah ni tuja sopomenskost, npr. ko govori o cilindru: »Imenitna pokveka je moj cilinder, res .../Stvarica je navajena vsega, barabije in salonov« (24); beznica je glasovita tržaška luknja (77); grajski oskrbnik je »neprijetna prikazen, kratkega, debelega života« (57) in »[...] zaželel sem si moči, da bi šel in bi strl kosti onemu debelemu človeku« (49). Pridevnik debel-a ima vedno negativen pomen; npr. tudi v prikazu očetovega trpljenja: »Debele žile na njegovih močnih rokah so zabrekle in skozi se je natanko videla valujoča kri« (51). in v črtici Za delom, kjer ima vratar pred tovarno debelo, napihnjeno glavo (74).

S ponovitvijo besed pogosto stopnjuje vsebino, npr. »Prijetno je bilo [...] opazovati, kako zjutraj zapluje z novim dnem novo življenje po prostorih« (28); »večno hladen in mračen je, hladno in mračno je tudi moje življenje« (49); »njegov zoprni obraz je bil še bolj zoprn« (101).

V iskanju svojega izraza uporabi nenavadne besede in besedne zveze, npr. za zmedo, nered uporabi ekspresivno besedo homatija (38), enako zaznamovano za dajati močne hripave glasove, ko pravi »je krehetal zlobno« (40), namesto starejši sem bil ali rasel sem, pravi »čim večji sem prihajal« (56). Glagolom daje nove pomene, npr. »tudi on je srečno pripraskal za menoj« (21).

Da bi poudaril grobost življenja v nicini, zanjo izbira grobe besede. V vseh zbranih pripovedih se srečamo z besedo in njenimi sopomenkami, ki poosebljajo zlo: vrag/hudič/zlodej/satan; npr: satanski smeh (19), vrag krvoločni (40) – misli na Žida, ki mu je pobral pol podedovanega denarja, vrag vzemi sireno in tovarno (13), »vrv zaslužijo, kakor sem rekel, vragi« (19) – misli na delodajalce, »Hudič,« je siknil Tadej (20), »vražja tatiča« (34) – imenuje Tadej svojega

brata in sestro; »Kaj zasmehuješ, zlodej!« (75); vrag me je zanesel v tujino (86) in »Beži k vragu!« (102). V zvezi z naslednjimi primeri iz Borbe že Kolarjeva (1981, 303) omenja značilne stavčne strukture, v katerih se zgosti nemir v človeku in strah pred naravo. Gre za enodelne, pretrgane stavke z osupljivimi vsebinskimi obrati od preklinjanja k molitvi in prošnji. Npr.: »Hudič bo (grofa) vzel ravno tako kot mene! S hudičem je najbrž mislil smrt [...] (53); O ti hudič, ti neusmiljeni! O za Boga! (66); O hudič! Je že v Macigojevem! (65); O hudič! Toča, toča! (66); Vse bo hudič vzel!... Vse je pri vragu!... Devet hudičev! – Zdaj smo pa berači! O Bog, ti še odvrni nesrečo in pomagaj nam! (66)«.

Ena grobih besed je tudi znoj; uporabi jo ob mučeniškem delu, ob strahu, smrti, ko »znoj curkoma lije po obrazu« (64).

Ko označuje brezpravno množico, uporabi glagole: se krohota, se roga, se (zaničljivo) reži (72–74). Podobno tudi, ko govori o Tadeju; ta se krohoče, roga, posmehuje, se reži, njegov obraz je poln hinavščine, robato preklinja, se lokavo nasmehne in bahavo bobna s prsti po mizi. Govori porogljivo, premeteno, ravnodušno, pomilovalno, surovo, neusmiljeno, rezko, prvoosebnega pripovedovalca zavrača z nedosegljivim sarkazmom. In nenazadnje pisateljeve nazore pobija s svojim surovim temperamentom, pobija stare in zavrača nove pomisleke (Vsi primeri so od 13. do 25. strani.). Najbrž ni naključje, da je Tadejev priimek Spobijan. Koren besede je -bit- in iz njega lahko tvorimo pobiti, pobijanje, pobijalec/ubijalec. Ime je pravo za literarnega junaka Tadeja, ki je ubijalec duš, lastne in vseh, s katerimi pride v stik.

Tudi priimek barabe Cepin je morebiti tvorjen z namenom. Lahko gre za ostro orodje z železno konico za premikanje hlodov, verjetneje pa je, da gre za besedno igro, v kateri je pisatelju za osnovo služila beseda »capin«, ki ji je spremenil samo črko. Capin je po SSKJ (1980, 232) v ekspr. rabi malopriden, malovreden človek, kot psotka pa tudi postopač, potepuh, berač – kar popolnoma ustreza junaku Barabi.

SKLEP

Tudi pisateljeve prve pripovedi so vredne branja. Iz njih so zrastle vse kasnejše, ki jih poznamo in imamo radi. V nas obudijo marsikaj, kar smo že pozabili, govorijo nam resnico o svetu, ki se vedno enako vrti, samo igralci so drugi. Kolarjeva (1981, 301) pravi, da gre za »umetnostno sporočilo o človeku v stiski«.

Skozi zbirko Povesti pisatelj govori še o tem:

- kako težko je prositi odpuščanja in poravnati dolg in v zvezi s tem, kako kratek rok imajo naše obljube (Tadej pl. Spobijan);
- da kose navadiš prvega greha, lažje nadaljuješ z drugim (Baraba);
- da je boljše s petakom srečno pobegniti, kakor pa s tisočakom priti v roke sodnji (Baraba);
- da v pijanosti govoriš neumnosti (Baraba);
- da veliko damo ljudje na nazive; avtomatsko postanemo »nekaj višjega, v resnici pa smo lahko slabši« od sočloveka (Tadej: 32);
- da morajo siromaki požreti marsikaj, kar drugim ni treba (Borba: 62);
- kako se »dajo izkoriščati le pošteni ljudje in prismojeni, ne pa lopovi in premetenci« (Tadej: 14);
- kako se znamo ljudje pretvarjati, ko služimo svojim prikritim namenom (Tadej lahkoživec proti rešitelj, dobrotnik);
- kako sodimo ljudi po zunanosti (k razcapani obleki ne sodi nemška beseda – znan motiv tudi v kasnejši črtici Dobro jutro), (Borba: 32, 53);
- da otroci ponavljajo besede, ki so jih slišali od roditeljev (Borba: 57);
- da so naši družbi potrebni ljudje različne vrste. »Kadar bo svet tako popoln, tako dovršen, da ne bo potreboval v svoji sredi potepuhov in barab, tedaj bo propal« (Tadej: 46). Gre za dialektično nasprotje dveh svetov, ki eden brez drugega ne more obstajati; – če hočemo to odpraviti, se mora družba spremeniti v koreninah;

- da je dejstvo, da »v naši demokratični družbi še vedno ločimo stanove, ne samo strokovno, ampak tudi rodbinsko« (Tadej: 32);
- da v resnici med ljudmi ni nobene razlike, »razen značajev« (32); tudi »Grof je in serje kot mi!« (53), je pojasnil razliko med modro in rdečo krvjo Vorančev oče;
- o nemoči otroka, njegovi pobožni želji, da bi bil močan in bi lahko premagal zlo (Borba: 49);
- o tem, kako pomembna stvar je upanje »misel na vesele dni prihodnosti iz njiju ustvari otroke« (Tadej: 39).

Prežih **je** od prve do zadnje strani **zavezan lepoti narave**, ki je v mestu ni: »To ni navadno življenje, to je pesem komaj slišnega šepetanja listja in igličevja, pesem nočnih ptic, nemirno plahutajočih med vejevjem, pesem slavcev in brez števila drugih klicev, jekov in vzdihov, ki nastajajo križem po goščavi in se zlivajo v harmonično melodijo dremotne uspavanke. Hkrati je zadišalo v zraku po smoli, po travi, mahu in zemlji ter po dimu. Sladka opojnost se je širila po gozdu...« (30).

Iz te lepote rasteta pisateljeva navezanost in ljubezen do domače zemlje: »Lepo je bilo zunaj: nebo sivomodro, redki oblaki so krožili po svodu in žareli v soncu, ki je vstajalo iz svoje postelje; kot iz studenca tenki curki so lili njegovi žarki na vse strani. Skalnati vrhovi ponosnih gor so ovijali z njimi svoje glave, zelene planine in gozdovi so se kopali v njih, polje se je zlatilo. Navdušil sem se ob pogledu in se spomnil kmeta, ki zaužije zjutraj boren zajtrk in potem vriskaje odide na blesteče polje. Tudi jaz bi prijel za delo z močnimi rokami, globoko bi dihal čisti planinski zrak, tudi jaz bi se radoval belega dne [...]« (29); če ne bi zapustil svojega kmečkega sveta ... ali kot pravi Klemen Cepin v črtici Baraba o mladostnih letih, ko je služil pri Mihevu: »Lepo je bilo tedaj in morebiti bi bilo še, da me ni vrag zanesel v tujino (86). Ko bi bil jaz ostal, bi bilo morda še dolgo tako lušno, tako sem si pa sam zapravljal srečo (87). Veliko sem trpel na svetu in nikoli bi ne bil toliko, ko bi bil v domačem kraju ostal (89).« Njegova pokvarjena nprav se razneži le ob pogledu na naravo – domovino.

Prežihu se zgodaj rodi **ljubezen do zemlje**, in sicer že ko je »kot delavec prvikrat potočil znoj lastnega telesa zanjo«. Njegova filozofija pogleda na svet nam pravi, da je včasih treba zanemariti bistvo, ker je glavno nekaj drugega (32). **Za Lovra Kuharja - Prežihovega Voranca je POEZIJA ŽIVLJENJA PREPROSTOST in ta ne glede na trdo borbo PRIHAJA IZ ZEMLJE** (31).

LITERATURA

Druškovič, Drago: Prežihov Voranc. Pisatelj in politik. Drava: Celovec. 2005.

Kolar, Marija: Spremna beseda. V Nicina. Lovro Kuhar - Prežihov Voranc. Izbrana dela. Mari-bor: Založba Obzorja. 1981.

Kuhar, Lovro - Voranc, Prežihov: Povesti. Zadržna založba: Ljubljana. 1925.

Kuhar, Lovro - Voranc, Prežihov: Zbrano delo 1. DZS: Ljubljana. 1962.

Ljubljanski zvon. Ljubljana. 1926. Str. 130.

SSKJ A-H. DZS: Ljubljana. 1980, 232.

Sušnik, Tone: Prežihov album. Založba Borec: Ljubljana. 1983.

KF. Št. 1. Junij 2006. Str. 23–28.

Prežihovo literarno izkustvo

Uvodno poglavje iz razprave

Prežihov ustvarjeni svet

Mag. Marija Vačun Kolar

LITERARNO IZKUSTVO

Razmišljati in govoriti o literarnem izkustvu besednega ustvarjalca pomeni premišljati in preiskovati njegovo ustvarjeno delo in življenje. Oboje namreč nastaja in raste iz istih izhodišč: iz okoliščin, v katerih je rasel in delal, ter iz avtorjevih osebnostnih nagibov/intuicije. Vsak še tako neznaten vzgib, čustvo, misel in doživetje se pri besednem umetniku artikulirajo z jezikovnim izrazom, ki je samo njegov, zato individualen, enkraten in neponovljiv, dokler ga ne sprejme širša narodna skupnost za svojega. Ko se to zgodi (če sta ustvarjeni ugodno družbeno vzdušje in razpoloženje), postanejo na pisateljev način izražene podobe, prispodobne in metafore socialni in kulturni standard ali pa nekakšna oblika kolektivnega spomina vsega naroda. Tudi zato pomeni raziskovanje in definiranje pisateljevega literarnega izkustva nenehno iskanje pričevanj o njegovem zavestnem in ne zmeraj zavednem jezikovnem izrazu in uporabljenih pisateljskih postopkih.

RAZUMEVANJE IN UTEMELJITEV PISATELJEVE UBESEDITVENE IN UPOVEDOVALNE STRATEGIJE V LITERARNEM PRVENCU

Mežiška dolina je bila v času Vorančevega odraščanja industrijsko razvita (železarstvo in pridobivanje jekla na Prevaljah in Ravnah, premogovnik na Lešah in rudnik svinca in topilnica v Mežici in Žerjavu) in bogata z gozdovi, ki so bili večinoma v lasti tujih

grofov, po obdelovalni zemlji pa najhribovitejši in najrevnejši del Koroške. Torej: že v času Vorančevega odraščanja je bil v Mežiški dolini industrijski razvoj pred kmetijskim in način proletarskega življenja družbeno bolj v ospredju kot življenje kmeta, čemur se je Voranc kot kmečki fant upiral.

Zemlja, s katero je bil Voranc v svojem otroštvu in odraščanju povezan, je bila fretarska, naslonjena v breg, pa še nicinska: tanka plast prsti je bila polna kamenja in delo z njo je bilo trpljenje brez pravega haska, in tudi last fretarjev ni bila. Odraščanje na taki »sirovščini«, ob tem pa oziranje na bogata polja prostrane Podjune, kjer so valovala žita in od koder so izvirali predniki po očetovi strani, je že v otroku povzročalo bridko občutenje krivične življenjske izbire, ki hkrati z bolečino poraja neskončno hrepenenje in zavest o pripadnosti rodu in pokrajini. A to še ni bilo vse.

Kakor je bila trda in skopa zemlja, iz katere so se Prežihovi hranili in rasli, so bile na videz pičlo odmerjene tudi možnosti za Vorančevo duhovno rast. Ta je bila zakoličena najprej z verskim moralnim izročilom, ki je moralo biti na Koroškem neomajno trdno, zavestno in do skrajnosti zvesto slovensko, če je hotelo obstati v sosedstvu in nenehni tekmi z nemškim načinom življenja. Moralo je dihati in živeti na samosvoj, sicer narodnostno in socialno okrnjen način, v slovenskem govorjenem jeziku, četudi narečju, ki se ga je rod oklepал kot rešilne bilke – enako kot fretarske zemlje – svojega obstoja.

Tudi zaradi sobivanja z močnim nemštvom se je razvilo na Koroškem v Celovcu (tudi v Pliberku, Beljaku in na Dunaju) slovensko založništvo in skrbelo za izobraževanje rodov v koroški knjižni različici slovenskega jezika, pa tudi svojevrstno bukovništvo, ki je bilo opora v posvetnem življenju (Drabosnjak... *Če/Kadar Zila noj Drava nazaj potačo, Slovenec, št. 177–181, od 5. do 9. avg. 1930, ZD 9, str. 7–24*) tako kot melos koroške ljudske pesmi, sprijete z obredjem, običaji in s šegami, ki so delali življenje vaše skupnosti bolj

znosno, popolnejše in tudi smiselnejše v teku letnih časov. (Vprašanje je skrbno obdelano v študijah: J. Koruza, Prežihov Voranc in ljudska tradicija, *SRL* l. 1976, št. 1, str. 83–101; J. Koruza, Prežihov Voranc in ljudska pesem, *JiS* l. 1982–1983, št. 1, str. 265–272 in J. Koruza: Prežihov Voranc in tradicija koroškega bukovništva, *Korf* 1974, št. 1, str. 6–9 ter D. Druškovič, O etnografskih sestavinah Prežihove proze, *Traditiones* 24, str. 125–130.)

Razpravljavca ugotavljata, da je Prežihov slog rasel iz korenin njegovega rodu in izročila pokrajine, da ga je v otroštvu in zgodnji mladosti vsrkaval z zrakom in s hrano, ga dojemal, zaznaval in s svojim duševnim ustrojem preoblikoval v nadlokalni in nadpokrajinski izraz tistega sloja slovenstva, ki korenini v naši zemlji.

DVOJE SVETOV V ENEM

Trdi, a prijazni domačijskosti je v Vorančevem odraščanju torej stalo nasproti neusmiljeno, sovražno izobraževanje v nemščini in odtujeno delovanje družbe sploh, ki pa se je slovenskega dela življenja seveda tudi oprijelo. Tako sta se v rahločutnem in zvedavem otroku oblikovala dva življenjska vzorca oziroma dvoje svetov, ki ju je pisatelj živel bolj ali manj vse življenje, najintenzivneje pa v svojem najbolj ustvarjalnem obdobju.

Že v otroku se je oblikovala zavest slovenstva, in to slovenstva na obrobju, ob meji z bogatim, oblastnim nemškim svetom, zavest o jeziku, ki se govori in je povsem drugačen od tistega, ki se piše. (Koroški Nemci so mu celo odrekli slovenstvo in ga poimenovali »vindišarskega«.) Ob tem se je v fantu ustvarila tudi boleča (skoraj travmatična) zavest o socialni razslojenosti družbe in načinih sporazumevanja v njej. (Prim.: B. Paternu, Po sledih jezikovnih travm v sodobni slovenski književnosti. *JiS, letnik L, št. 2, 2005*, str. 65–77.)

Živa zavest, vezana na jezikovno izročilo, o nacionalnih in socialnih razsežnostih obeh svetov (slovenskega in nemškega) je v pisatelju sproščala predvsem na tujem (ob političnem in publicističnem jeziku, s katerima je imel v največji meri opraviti in sta pustila močne sledi tudi v njegovem pisanju) velike količine emocionalne energije, vezane na dom, domačijskost hkrati z jezikovnim spominom, na domovino in boj njegovih rojakov za preživetje skupaj z zemljo, jezikom, vero in običaji.

Če upoštevamo vsa navedena dejstva, ni čudno, da se je šestnajstletni avtor oprijel temeljnih lastnosti govorjenega jezika svojega prvega okolja in ga iz narečne oblike preoblikoval najprej v lastni knjižni – literarni – izraz, nato pa tudi v izraz slovenstva na Koroškem, ki se je brusilo – jezikovno in duhovno – ob nemštvu. Prežih govori o Koroški in Sloveniji kot domovini.

PISATELJEVA JEZIKOVNA IN LITERARNA RAZGLEDANOST

Iz znanih dejstev o Prežihovih literarnih začetkih in šolanju v kotuljski utrakvistični šoli z nemškim jezikom bi nemara mogli sklepati, da je bilo avtorjevo literarno in jezikovno knjižno izkustvo nadvse skromno in niti približno duhovno primerljivo z izrazno močjo njegovih prvih dveh objavljenih besedil.

Dialoška oblikovanost (z opaznimi lastnostmi pokrajinskega govorjenega jezika) in sporočilna energija, ki vejeta predvsem iz črtice *Petkov Cenc* (Domači prijatelj, avg. 1909), pa kažeta na pisateljevo hotenje po ustvarjanju, ki je podprto z dovoljšnjo izrazno močjo in znanjem. Enako ustvarjalno prepričanje veje tudi iz avtorjeve pripombe, ki se nanaša na odnos do pisanja (četudi šele šestnajstletnika) in ozaveščanje lastne doživljajske spodbude, ki jo je jezikovno in slogovno uresničil v besedilu *V tujino* (Mir 1909), ko je »sebe« literarno poimenoval »Prežekov« in zapisal:

»Ali je bilo res tako, ne vem, meni se je tako zdelo.« (ZD 1, Ljubljana: DZS 1962, str. 105).

Na videz obrobna pripomba opozori bralca, da je avtor besedila že v svojih najzgodnejših začetkih zaslutil, (ker se še ni mogel povsem jasno zavedati), da s svojim pisanjem sledi sicer »resničnemu« dogajanju v njemu (po)znanem predmetnem svetu, vendar mu je pri oblikovanju besedila važnejše to, kakor se mu je zdelo.

Nadvse pomembna je avtorjeva zavest o tem, da piše tako, kakor sam sprejema svet in kakšno »*duševno življenje je na osnovi lastnega zavedanja zgradil*« (W: Dilthey. Po: Burkard, Kunzmann, Wiedmann, *DTV Atlas filozofije*. Ljubljana: DZS 1997, str. 181). Tako zgodnje zavedanje (ali morebiti intuitivna slutnja) o tem, kako je (literarno) izrazil lastni spomin na doživeto spoznanje o svetu in življenju, katera jezikovna izrazna sredstva je uporabil in kateri upovedovalni način je izbral, priča o avtorjevem jezikovnem in literarnem posluhu in naravnem daru za oblikovanje literarnih besedil.

Pripomba odraža nedvomno eno najzgodnejših Prežihovih literarnih izkustev (prve povesti, ki jo je napisal komaj štirinajstleten, ne poznamo), s katerim bralca opozori na to, da ustvarjeni svet v njegovem literarnem delu ni in ne želi biti zgolj posnetek zaznane in izkušene »resničnosti«, ampak je več: ob navezovanju na konkretni svet vsebuje tudi ustvarjalčevo razmerje (predstave – napolnjene čutno in čustveno, spomin in domišljijo) do izbrane snovi.

Takšen pogled na Prežihovo ustvarjanje, na njegovo razmerje do vsakdanje življenjske resničnosti in izbrani oblikovalni postopek pa niso lastni zgolj pisateljevim prvcem, ampak tudi kasnejšim najboljšim »povestim in zgodbam«. Utemeljuje pa jih ob vsem drugem še njegova izpoved v pismu svakinji Pavli Kuhar 5. 8. 1948 (štirideset let po zapisu navedene pripombe):

»Mene je hudo prijela materina smrt, ker jim več dolgujem kakor pa Gustl in Lojz. Oni mi niso bili le rodna mati, ampak so bili tudi povzročiteljica skoraj vseh književnih del, ki so danes last slovenskega naroda. Oni so mi pripovedovali korene teh povesti in zgodb. (Podčrtala M. V. K.)

Torej sprejmi še enkrat mojo zahvalo (Ti si jih imela pet let na skrbi in v hudih časih in si jih zelo lepo imela.) in oprosti mi, če sem včasih neroden v besedi, v srcu nisem nikoli (podčrtala M. V. K.)« (ZD 12, Ljubljana: DZS 1990, str. 50–51).

Duhovna in jezikovno-slogovna podlaga avtorjevemu načinu ubeseditve in postopkom upovedovanja v njegovih literarnih delih je torej – po pisateljevi izjavi – ustna pripoved v mežiškem narečju (prim. Zinka Zorko, Dialektizmi v Prežihovem romanu Jamnica. Zbornik: *Prežihov Voranc (1883–1993)*. Maribor 1993, str. 108), ki jo je poslušal in doživljal v zgodnjem otroštvu in mladostnem odraščanju, ko je bil še doma. Prim.: J. Mrdavšič, *Odločilna mlada leta, Nrazgl* 23. 12. 1983, str. 714–716. Avtor prispevka navaja tudi v razpravi K razumevanju Jamnice v PZ, Maribor 1957, str. 310, kakšen je bil Prežihov odnos do knjižnega jezika in narečja: »Jaz ne pišem iz meščanske prenasičenosti in zato moj namen ni sentimentalno božanje. Pišem iz notranje potrebe, iz našega domačega življenja in za domačo vsebino ne morem uporabljati tuje oblike. Knjižni jezik je treba upoštevati, tudi jaz ga, a narečja ne kaže zanemarjati in zametovati. Prečistiti ga je treba. Jaz iz narečja prevajam.«

»Koreni teh povesti in zgodb« so bili torej izraženi v najintimnejši obliki govorjenega jezika, izbrušenega v večstoletni rabi rodov in v pokrajini, ki je imela že dokaj utrjeno tudi svojo **koroško knjižno različico slovenskega jezika**, kakor v študiji *Narečje in knjižni jezik (XXIV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture 1988, str. 12)* ugotavlja prof. M. Orožen⁶⁶, in iz katere je pisatelj zrasel ter

66 Informacija Koroške osrednje knjižnice na Ravnah: Na Koroškem v Avstriji so v času

se v svetu in na potovanjih ob obsežnem političnem delu razvil v besednega umetnika slovenskega knjižnega jezika.

(Znana je tudi pisateljeva izjava ženi že ob poroki in kasneje v Parizu, *'da bi ne pisal, če bi ne bil toliko rajžal'*. M. Boršnik, *PrZ*, 128 in *ZD2*, 447.)

PREŽIHOV LITERARNI PRVENEC

Govorjena oblika materinščine, kakor se je uporabljala in ohranjala v rodovih na Koroškem iz davnine, in njene izrazne lastnosti so v dokajšnji meri razvidne že iz jezikovne oblikovanosti – dialoško – umetnostno izkristaliziranega življenjskega položaja in izkustva v črtici *Petkov Cenc*.

Motiv črtice, ki je zajet iz negativnega vrednostnega sistema življenja (pijancu se v Prežihovih kasnejših delih pridružijo hlapci, dekleta, berači, bajtarji ...), kakor tudi jezikovne in slogovne izrazne prvine govornega jezika (frazemi in rekla, narečno besedišče in nekateri morfološki in besedotvorni elementi) ter njihove oblikovne in pomenske lastnosti ostajajo bolj ali manj opazni skozi ves avtorjev literarni (delno pa tudi neliterarni) opus.

Prežihovega otroštva izhajali številni tiski in publikacije v slovenskem jeziku:

a) v Celovcu: zbirke Mohorjeve družbe v letih od 1871 do danes, s prekinitevjo od 1920–1926, ko so založbo prestavili na Prevalje;

– F. Lampe, prireja in razlaga zgodbe Svetega pisma;

– Janez Leon izdaja šolske knjige od 1890–1900, med drugim tudi Janežičev slovar;

– Ferdinand Kleinmayer, nemški tiskar od 1825–1908, izdaja tudi slov. tiske: molitvenike, priredbe zgodb iz Svetega pisma, Slovensko Bčelo, Mir, zbirko Cvetnik slovenskega naroda in druge;

b) v Pliberku: Anton Mader izdaja v letih 1897–1903 molitvenik Reši svojo dušo in 1896.

Zvonček nebeški;

c) v Beljaku: nemška tiskarna Hoffmann izda 1860. l. edini slovenski tisk Višarski romar;

č) na Dunaju: Friderik Jasper izda 1901. slovenski tisk in 1902. prav tako E. Tempsky.

M. Kramberger je v študiji *Problem kmetstva v Prežihovih novelah* to lastnost sloga zaznal in označil z vidika izkušnje v urbanem življenjskem okolju: »Gre pravzaprav za primitivno ali vsaj primitivnejšo stopnjo človekove zavesti, ki jo danes srečamo največkrat samo še kot okamenino v jezikovnem izrazu; v Samorastnikih se nam kaže kot tvorna sila in markantna značilnost predstave« (*Perspektive l. 1957–1961*, str. 156). Res pa je, da se je do suverenega odnosa, čustvene distance do snovi in objektivacije življenja pisatelj dvignil šele pri dodelavi in izbrušenosti v svojih najboljših delih v obdobju ustvarjanja od 1930. (ko je že najavil Požganico) do 1942. (ko je napisal Solzice) in bil vrsto let zdoma.

Petkov Cenc

Ves pijan je kolovratil ponoči domov, pijan tako, da ni vedel, ali gre domov ali sedi še v krčmi ali pije, niti ni vedel več, da je on Petkov Cenc.

Že cela dva dni je presedel v gostilni med pijanci in pil kakor krava, ki že tri dni ni dobila kaplje vode na jezik. Od doma so prihajali ljudje po njega zaporedoma, najprej žena z otrokom, njo je v pijanosti klofutnil, da je padla z otrokom vred, potem je prišla mati, vsa stara in nadložna, in ga prosila na kolenih. Nemara bi bil tedaj šel, ko bi ne bilo Krištanovega Luke; ta je pil na njegov račun in je dajal Cencu potuho.

In Cenc ni šel z materjo!

Zdaj gre torej domov. Saj ne ve, kam gre, kam stopi; tava tja v črno noč in gazi po blatu in brede po umazanih lužah, polglasno pri sebi govoreč:

‘Nikdar več, nikoli ne bom pil več tega vražjega žganja. Naj samo kamenje pada z nebes, naj se ves svet pogrezne, jaz ne bom pil nikdar več. Nikoli več! Tega vražjega Krištanovega Luko pa ubijem,

ubijem ga, kakor hitro mi pride pred oči. Ha, ta Luka! Za moj denar je žrl, vrag, napravil je, da sem ženo klofutnil, oh, naredil, da sem mater nagnal in – jaz ga ubijem zdaj zavoljo tega. Ha!’

Pri zadnjih besedah je zabredel v lužo in se spotaknil ob kamen in padel na obraz v blato.

[...]

‘He, ti Cenc, kaj pa delaš tukaj, misliš morda, da je voda žganje, kaj? Ampak jaz, Luka, sem te rešil še o pravem času, sicer bi se ti zdajle pekel v peklju. Tako je, moj preljubi Cenc.’ [...]

Luka je taval okrog lese in jo odpiral na vseh koncih in krajih; Cenc se je naslonil ob plot in dejal: ‘He, Luka! Leso mi odpri, potem pa poklekni in pomoli očenaš, zakaj jaz te ubijem.’

‘Cenc, Cenc,’ je prosil Luka, ki je v pijanosti nekaj slutil, ‘lepo te prosim, ne ubij me.’

‘Poklekni, Luka, tvoja ura je dotekla.’

‘Za božjo voljo, ne ubij me. Jutri je velika noč in greva k procesiji.’

‘Luka, moli očenaš!’

‘Lepo prosim, Cenc.’

Zdaj pa je Cenc že dvignil kol od plota, ga zavihtel in zamahnil na Lukovo glavo.

‘Ježeš Marija,’ je zavpil Luka, ‘ubil si me.’ [...]

Vrgel je Cenc kol za plot in skušal odpreti leso. Govoril je: ‘Zdaj sem ubil pijanca Luko in zdaj ne bom več pijanec, ker ni Luke. Do-

mov pojdem, pokleknem pred ženo in mater in ju prosim odpuščanja.'

Lese pa ni mogel odpreti. 'He, pa čez skočim,' dejal je Cenc in se kobalil na lesa.

Lesa se je odtrgala in Cenc se je zvalil na cesto – lesa pa na nje-ga. Napenjal je vse sile, da bi odvalil težo raz sebe.

Mehka tla pod njim pa so se pogrezovala in pogrezovala, in njegovo truplo je rilo vedno nižje in nižje v blato in lesa ž njim. 'Luka, pomagaj!' je zakričal pijano s prosečim glasom Cenc in utihnil." [...] (ZD1, 111–113).

1. Slog izrečenega

Groteskna podoba obnašanja pijancev in njune pijane polzavesti ali celo nezavesti o krivdi in grehu, ki ju zaradi neobvladane-pitja čutita do svojih bližnjih in drug do drugega, je zgrajena iz delov samogovora in dvogovora. Obe izbrani prvini učinkujeta na bralca z besediščem in zgradbo, kot bi bila govorcema zapisana z ust in vpeta v besedilo tako skopo in premišljeno, da zgradbe črtice ne zmoti nobena epizodna zastranitev. Ta lastnost učinkuje tako "domače", da se zazdi pripoved kot resnična. Z njo se more bralec poistovetiti do tolikšne stopnje, da pripoved o izseku iz dejanske predmetnosti izenači z vsakdanjo izkušnjo.

Početje obeh literarnih oseb, predvsem Cenca, je pisateljsko prepričljivo zgrajeno iz govorjenja (govornega dejanja) in iz stvarnega opravila, ki govoru sledi. Pijančevo *zaklinjanje in pridušanje*, kako bo pijanost kot zlo obvladal in premagal, je polno *pretiravanja, stopnjevanja in vzdihovanja* pod težo lastnega občutka krivde in prepričanja, da bo zlo ubil hkrati s sotovarišem. A dogajanje do sem bi bilo zgolj "pijansko" bedno in komično provincialno, ker pa se govorjenje in hotenje sprevrne v hudodelstvo, postane sporočilo črtice pretresljivo in literarno učinkovito.

Bralec je najprej presunjen ob načinu pijančevega govorjenja, ki odraža odsotnost odgovorne zavesti, in se kot blazna izkrivljenost človekovega (ne)zavedanja samega sebe nadvse lahkotno spreobrne v izvršeno dejstvo. Toda Cenčev uboj sotovariša ne ostane dolgo presunljiv. Zgroženost poravna nepričakovani dogodek, ko lesa kot nekakšna Lukova podaljšana roka pomaga ubiti tudi Cenca. Zločinu torej takoj sledi kazen.

2. Raba in izraba jezikovnih in slogovnih izraznih sredstev

Pisatelj je sporočilne učinke črtice dosegel in uresničil s sredstvi govorjenega jezika in slovničnimi strukturami: glasovi, oblikami, besedami (glagoli), z zgradbo povedi v samogovoru in s kompozicijo. Ker je z izbranimi lastnostmi jezikovnega in slogovnega izraza v besedilu do neke mere že ustvaril nekaj paradigem (kasnejše) upovedovalne in pripovedne strategije, značilne tudi za njegova najboljša dela, si oglejmo tipologijo slogovnih izraznih sredstev.

3. Izbira izraznih sredstev in ubeseditiv izbrane predmetnosti

A. Glasovna sredstva in figure:

- a) narečna oblika imena *Cenc*;
- b) eksklamacije: *Ha! Ha, ta Luka!; He, ti Cenc,...; He, Luka! Nikoli več! Ampak jaz, Luka ...; Ježeš Marija! Luka, pomagaj! Smrt pijancev! ... Luka, poglej luno, jaz te ubijem! Za božjo voljo, ne ubij me!*

B. Besedišče, slogovno zaznamovane besedne zveze in figure:

- a) samostalniške: *mati, vsa stara in nadložna; tega vražjega žganja; vrag;*
- b) pridevniške: *v črno noč; blede luna;*
- c) glagolske: *je kolovratil, (je) pil kakor krava; je pil na njegov račun; za moj denar je žrl; sicer bi se ti zdajle pekel v peklu;*

C. Skladnja – ponavljanja, stopnjevanja, metaforika:

... je prišla mati, vsa stara in nadložna; nikdar več, nikoli več ne bom pil...; Zdaj gre torej domov. Saj ne ve, kam gre, kam stopi; ...gazi po blatu in brede po umazanih lužah; ... napravil je, da sem ženo klofutnil, ..., da sem mater nagnal; pomoli očenaš; tvoja ura je dotekla...

4. Upovedovalni potek

Pisatelj uravnava potek dogajanja z **govorjeno obliko knjižnega jezika** z značilnim – za osrednji knjižni jezik – nenavadnim, ritmiziranim, besednim redom: osebek je za povedkom; s kratkimi, ponavljajočimi se, nasekanimi povedmi v večstavčnih zvezah, prekinjenimi z vrivki, vzdihom in vzkliki. Ureditev povedi tako opazno odstopa od knjižne norme že v prvih objavah kakor tudi kasneje, da je v tridesetih letih urednik Sodobnosti F. Kozak posegal vanjo, zlasti v besedni red in ritmiko izrečenega tudi v Prežihovih najboljših samorastniških novelah. (Prim.: L. Cvetek - Russi, Kozakova lektura in ob njej nekaj značilnosti Prežihovega jezika in stila, *Op k ZD 4*, str. 333.)

Govor odslikava potek človekove (v izbranem besedilu pijančeve) zavesti in njegovih dejanj, pomensko členi in ozavešča posameznikov način bivanja v času in okoliščinah ter odraža celostno bit literarne osebe – misel, hotenje, govor in dejanje so v črtici *Petkov Cenc* oblikovani še celostno, zato ima govor v besedilu sporočilno osrednjo funkcijo in je primarno literarno izrazno sredstvo, ki odpira novo okno v pisateljev ustvarjeni svet.

5. Oblika in pomenske vrednosti izraznih sredstev v besedilu

- a) V izbrani prvi Prežihovi objavljeni črtici ne izstopi raba **govorjene oblike osebnega lastnega imena kakor v kasnejših besedilih**, ko postanejo v lokalnem govoru številne utrjene oblike osebnih lastnih imen stilno sredstvo (od Dihurjev,

Voruhle, Lenoge, Vuheja... do Kramoha, Terca in številnih ostalih), čeprav tudi tu zaznamo lokalni pomen imena Cenc za knjižno ime Vincenc, ki pozna v knjižni normi le krajšo obliko Cene (*SP 2001*, 406).

- b) **Bližina (celo spetost) človekovega duha z življenjsko dejanskostjo** je v spopadu z religioznimi moralnimi normami, ki podzavestno krmilijo posameznikovo – ne le pijančevo – mišljenje, hotenje, govorjenje in nehanje ter so razvidne iz **rabe verskega besedišča**. Tudi ta izrazna lastnost Prežihovega pisanja je prisotna bolj ali manj v vseh njegovih literarnih delih, celo v *Solzicah* (nastale so 1942. leta) jo najdemo v opisu otroške predstave o peklju.
- c) Jezikovni izraz v samogovoru in dvogovoru v črtici *Petkov* Cenc je poln **pretiravanj in ponavljanj, vzdihov in vzklikov, vrivkov in vzdevkov**, ki nimajo le slogovne, ampak tudi pomembno sporočilno funkcijo v tem in prenekaterem kasnejšem besedilu (*Boj na požiralniku, Ljubezen na odoru, Asasa...*).
- č) Napetostni lok dogajanja v zgodbi se zlomi, ker v njej še ni zavestne upornosti, ampak je na začetku in koncu – pa tudi vmes seveda – **tavanje v noči in gaženje ter pogrezanje v blato**, ki ju glede na ves avtorjev opus, predvsem pa na njegova najboljša literarna dela, moremo razumeti kot **simbol** (Prim.: K. Šalamun Biedrzycka, Prežihov Voranc in njegov načrt 'predstavitve junaka', *SRL 1986*, št. 3, str. 259.), ki – kot ugotavlja U. Eco – »*skriva svojo zmožnost lastnega pomena za zavajajočim videzom nerazločljive očitnosti*« (U. Eco, *O simbolu. Literatura*. Tržič, Učila International, 2005, str. 144).
- d) Posebno estetsko vrednost v Prežihovem jeziku in slogu – in tako tudi v pomenskih razsežnostih sporočenega – ima **metaforika** (»*je pil kakor krava, ki že tri dni ni dobila kaplje vode na jezik*«, »*naj samo kamenje pada z nebes*«...). Njena pomenska razsežnost je zgrajena v dokajšnji meri na primerjavah z lastnostmi živalskega sveta in podobah iz narave (kar postane zelo izrazito v samorastniških novelah), oblikovno pa je pogosto izpeljana iz **primere**.

- e) **Vez med svetom narave (še zlasti z ravniyo bivanja živali) in človeškim svetom je v Prežihovih prisposodobah zelo trdna** in zdi se, da sega v sporočilnih izhodiščih daleč v preteklost, ko sta bila človek in žival kar najtesneje povezana in odvisna v preživetju drug od drugega bistveno bolj kot še v času Prežihovega otroštva. Upravičeno smemo sklepati, da je pisatelj že zgodaj hkrati z zametki zgodb vpiljal vase tudi prisposdobe, metafore in primere, s katerimi so v preteklih stoletjih stari rodovi kar najbolj slikovito označevali dogajanje v naravi in med ljudmi.

V obravnavani črtici vzbudi bralčevo pozornost čustveno podkrepljena oznaka pijančevega pitja v povedi:

»Že cela dva dni je predsedel v gostilni med pijanci in pil kakor krava, ki že tri dni ni dobila kaplje vode na jezik.«

Pisatelj je predstavo o pijancu zgradil stopnjema: sporočilo o pijančevem vedenju je poimenoval poudarjeno natančno, njegove lastnosti pa je izrazil z metonimijo – razširjeno primeroma iz živalskega sveta (krava), da bi besedilu dal čim višjo stopnjo čustvene intenzitete. Jezikovna izrazna sredstva je izbral iz kmetovega predstavnega sveta, ki se veže na dogajanje v hlevu in na pašniku. Tako je ustvaril predstavo: človek je kot žival v določenem življenjskem položaju. To sporočilo je razčlenil le s socialno družbenega vidika.

Izbrana primera učinkuje kot jezikovna okamenina. Z njo je v literarnem besedilu ohranjen starosveten, arhaičen način poimenovanja za določene lastnosti človeka. Prežihova raba se pomensko razlikuje od oznake v *SSKJ*, ki pozna le rabo sam. "krava" v pomenu za pijanca označeno kot *psovko*: napil si se ga, krava; o ti krava pijana (*SSKJ II*, str. 475).

- f) Ne nazadnje zbudi v izbrani črtici pozornost **človekovo** (pijančevo) **razmerje do stvari**, do »lese«. Avtor pojavnost lese slogovno izrazi z variiranjem in nenavadnim dogajanjem ob njej, pa tudi s spreminjanjem njene lege in položaja. Lesa postane ob pijancu skoraj nekaj nadčloveškega, kot bi bila živa, in pravičniškega, saj pomaga maščevati Luko in pogubi

Cenca. Zazdi se kot orodje nekakšne pravične božje kazni, ki v človeškem svetu vse poravna: »*Les a se je odtrgala in Cenc se je zvalil na cesto – lesa pa na njega. [...] in njegovo truplo je rilo vedno niže in niže v blato in lesa ž njim.*«

Stvar (v nekaterih drugih Prežihovih delih tudi narava in pojav v nji) v človekovi zavesti in njegovem pojmovanju predmetnosti in sveta oživi in zraste, tako da ga nadvlada – spremeni svoje lastnosti – posameznik ji ni več kos ter ji podleže.

Ta slogovna lastnost pisateljevega upovedovanja, ko človek še zaživa postaja skoraj (ne)bitje in je le še del stvari ali del narave, ki obvladuje živi svet, pridobi v Prežihovih delih skoraj mitične razsežnosti (v *Vodnjaku*, *Boju na požiralniku*, *Požganici...*).

Prikazana jezikovno-slogovna oblikovanost zgodbe odraža obris pisateljskega postopka, ki se je v avtorjevem razvoju samo še dograjeval in dopolnjeval, širil in variiral, ni pa doživel globljih sprememb v konsistentnosti. Potrebno se je vprašati, kako se je Prežih do nakazanega ustvarjalnega postopka dokopal, oz. ali je bil že del njegove osebne strukture, oblikovane in razvite od zgodnjega otroštva naprej, in je z njo na določen način sprejemal svet okoli sebe in ga v sebi tudi predeloval.

Odgovore na zastavljeno vprašanje je mogoče iskati in najti v pisateljevi rodovni, pokrajinski in socialno-jezikovni zakoreninjenosti, pa tudi v njegovi osebni rahločutnosti (prim. navedeno pismo bratu Avgustu in svakinji Pavli).

In če s tega zornega kota pogledamo na pisateljevo literarno izkustvo, ki se je v slovenski kulturni javnosti pojavilo kot novost in presenečenje šele s samorastniškimi novelami (v letih 1935–1940), moramo k njegovi sicer skromni, a ne zanemarljivi, evropski literarni izobrazbi in bralni kulturi dodati trdno versko, tudi svetopisemsko koroško ljudsko pesniško in pripovedno literarno izročilo, ki je bilo v nenehnem soo-

čanju z nemško kulturo in obredjem. Šele tako mu je s svojim vrednostnim in izraznostnim aparatom zadostovalo za izražanje najglobljega prepričanja o smislu in vrednosti obstoja slovenstva na obrobju germanskega sveta ter mu omogočilo ustvariti lasten slog, s katerim je odprl nekatere nove izrazne vidike v slovenski literaturi.

Ker je danes nesporno, da je Prežih v dokajšnji meri prav s svojim jezikom in slogom dosegel pomensko večplastnost, trajno svežino in sporočilno enovitost najboljših samorstniških novel, *Požganice*, posameznih delov *Jamnice*, *Ajdovega strnišča* in *Solzic*, kar vse v obrisih nakazuje že njegov literarni prvenec, bom ugotovitve iz poglavja *Prežihovo literarno izkustvo* utemeljila in nadrobneje osvetlila še v nadaljevanju.

III

O jeziku in slogu

KF. Št. 4. 25. 11 1966. Str. 27–32.

Narečne posebnosti v Prežihovi Požganici

Marija Lorenci

Objavljamo maturitetno nalogo študentke s Tolstega vrha, ki ji je komisija dala visoko oceno. Želimo, da bi bilo del, ki obravnavajo domačo snov, čimveč.

Uredništvo

Prežihov Voranc se je rodil v preprosti kmečki oz. najemniški družini. Zelo hitro se je vključil v življenje, ki ga je obdajalo, in v delo, ki ga je bilo na hubi dovolj, čeprav ni bila velika. Bil je še otrok, ko je že pasel živino in ovce. Komaj je odrasel pastirovanju, je padlo na njegova ramena vse hlevsko delo.

Življenje je prodiralo v njegovo zavest tako, kakršno je bilo. Ni se mu kazalo v lepši luči, kot je bilo v resnici, ne svetlejše in ne lažje. Nasprotno, Voranc ga je spoznaval težkega, krutega in zelo stvarnega. Zelo hitro se je naučil, da se nerado ravna po človeških željah in računih. Pomagal je gnati očetu vole na semenj, čeprav je vedel, da bo moral potem voditi neuke in neumne junce in bo vodenje postalo zanj prava muka, ker ne bo mogel več med tem delom sanjariti o lepih stvareh, ki mu je o njih pripovedovala mati. Potolažiti se je moral celo, ko ni dobil obljubljenе obleke, ker je bil izkupiček premajhen.

Zvedel je pa tudi, da se vsem ne godi tako kakor njemu, njegovim in njim podobnim. Vsem ni treba tako garati in po vrhu še stra-

dati saj nekaterim denar kar sam leti na kup. Nič ne delajo, pa že znajo vsak krajcar tako obrniti, da jim rodi deset in sto novih. Ti ljudje se navadno tudi zelo razlikujejo od onih – garačev. Obnašajo se zelo uglajeno, olikano, govorijo z lepimi besedami in po ovinkih, zelo redko so odkriti. Iz vsega njihovega bistva pa veje njihova najznačilnejša lastnost – pohlep. Pohlep po denarju in po čim višjem položaju v družbi.

Čisto drugačni so ljudje, ki si v potu svojega obraza služijo kruh. Njihovi obrazi so preveč utrujeni, da bi lahko zakrivali resnico, ne znajo se pretvarjati. Jezik govori naravnost, pa čeprav včasih tudi nekoliko trdo zadene.

Bogati in revni. Zelo zgodaj je spoznal Prežih oboje. Spoznal in občutil je razlike med njimi. To je bilo življenje. Ko se je Prežih odločil, da ga bo predstavil drugim, je sklenil, da ga ne bo olupševal. Opisal ga bo, kakršno je, naj ga ljudje spoznajo. Zakaj bi ga pretvarjal, saj je samo dovolj lepo, kruto in vsaj –zanimivo.

Bil je realist. Tako je gledal tudi na življenje, tako ga je poznal in živel. Saj je bil tudi sam del tega življenja: trdega, krutega in lepega. Vendar življenja ni prepisoval, saj je bil umetnik. Iz njega je le črpal življenjske resnice. Seveda pa so le-te ovite v dogodke, in ker je bil pisatelj realist, je težil za tem, da bi jih opisal čimbolj resnično, da bi bili resničnejši od življenja.

V literarnem delu lahko življenje prikažeš le z besedami. Od tega, **kakšne, katere so in kako so razvrščene**, pa je odvisno, ali jih bodo junaki res **govorili in živeli**, ali pa bodo le **prilepljene** na njihova usta. Pisatelj je vedel, da bodo junaki živeli tedaj, če jim bo polagal na usta živo besedo, tisto, ki jo je slišal od mladih nog, tisto domačo, trdo in mehko, robato in prijazno, pa tudi tisto, ki je vsa ovita v mehke povoje, pa vendar tako trdo zadene, ker jo izdaja – pohlep. Kakor je Prežih spoznaval življenje in ljudi, tako je spoznaval tudi domačo govorico. Spoznal in govoril jo je, postala je

del njegovega bistva. Popolnoma se ji tudi v svojih literarnih delih ni mogel odreči, niti v tistih zrelejših ne, ki so nastala potem, ko je prepotoval skoraj vso Evropo in je slišal toliko jezikov, in ko je tudi slovenski jezik spoznal v vseh njegovih odtenkih.

Prežihov Voranc je bil pisatelj – samouk. Prve črtice je napisal kot mlad fant, človek, ki je končal osnovno šolo, vsa ostala izobrazba pa je bila: delo! Delo v hlevu in v gozdu. Pozneje zadružna šola v Ljubljani in na Dunaju, potem zopet delo in – preganjanja. Taka izobrazba je za pisatelja prešibka. Tega se je sam zelo dobro zavedal, zato ni lenaril. Bral je in študiral. Iz njegovih del je razvidno, da je bil zelo načitan človek.

Sled pisateljeve življenjske poti je ostala v njegovih literarnih delih; ponekod rahlejša, skoraj izbrisana, drugod zopet bolj poudarjena. Pisatelj ni mogel skriti, da je Korošec, iz Kotelj doma, ni mogel skriti, da je bil vojak v avstrijski vojski, da se je politično udeleževal, da je mnogo popotoval in spoznaval evropske jezike, in ne nazadnje, da je mnogo študiral.

Delala bi mu krivico, če bi trdila, da je pisal narečno, ali da ni pisal v knjižni slovenščini, ampak je ustvarjal zmes tujih in domačih besed, ki jih je pobral na svoji življenjski poti. Prežih je pisal v glavnem v knjižni slovenščini, ki pa ima rahel pridih njegovega narečja. Z najosnovnejšimi značilnostmi je narečje vplivalo na izbiro besed in njihovo razvrstitev. Sam je rekel, da je prevajal narečje v knjižno slovenščino. Tako zelo ga je približal knjižnemu jeziku, da je postalo okretno, zvočno in pisljivo. S tem pa je nehala biti narečje, ostal je le še njegov odsev.

Kako je z jezikom v Požganici, v tem kolektivnem romanu slovenske Koroške, v katerem se junaki bore za novo državo in proti njej, za to, ali bo njihova dežela prišla v njen okvir ali ne?

V Požganici nastopajo zelo različni ljudje, ki izpolnjujejo širo-

ko socialno in značajsko lestvico. In ti ljudje **živijo**. Vsak po svoje misli, vsak po svoje govori. Tako, kakor se je v svojem življenjskem okolju naučil in navadil.

Po svoje misli Jazbinec v Jazbini, misli na svojo izgubljeno Požganico; po svoje misli fužinar v guštanjski železarni, misli na to, da bi moral imeti tudi on boljše življenje in več pravic pri upravi tovarne. Leški rudar se boji, da ne bi spolzka ilovica zalila njegovega rudnika, ker bi potem ne bilo kuriva za podjetja v dolini pa tudi on ne bi imel kruha. Mežiški rudarji se z vsemi silami bore proti nadvladi kapitalistov v kraju; nadgozdar Dudaš hoče na vsak način obdržati svoje službeno mesto v bogatih revirjih Mušenika in okolice. Lušin žrtvuje nekaj žita delavcem, zato da ne bi izpraznili njegovih bogato založenih magacinov. Malgajevci so v svojih pogovorih dognali, da nova država ni ubrala najboljše poti, celo zelo jo je zgrešila. Pa vseeno se bore za to, da bi slovenska Koroška pripadla njej, ki bo Jazbincem vrnila njihovo Požganico in devetero kmetij, da se ne bi vrnil tisti Dudaši, Šraufi in Göryji, ki jih ljudstvo mrzi.

Kako je pisatelju uspelo predstaviti te ljudi tako živo in naravno? Vsekakor z besedo, z izrazjem, ki ga je položil na jezik svojim junakom. Zanimalo nas bo torej pisateljevo besedišče, polje, s katerega je Prežih črpal besedni zaklad za Požganico.

Glede na to, da je roman nastal po tem, ko je pisatelj prekrižaril že precejšnji del Evrope, prestal mnogo življenjskih preizkušenj in ko je tudi že mnogo preštudiral, lahko sklepamo, da je njegovo besedišče zelo široko. In res tudi je široko. Večino materiala je črpal seveda iz knjižne slovenščine. Največ besed je slovenskih, tudi njihova vezava jo splošno knjižna. Pisatelju pa niso bile neznane tujke; v delu je uporabljal predvsem take, ki so bile v času dogajanja romana v splošni rabi.

Kadar misli pisatelj z glavo junaka in govori z njegovim jezikom, tedaj dobi beseda pridih narečja. Jazbinec spregovori po jazbinsko,

fužinar po delavsko, soldat soldaško in Lušin po lušinsko. Junaki govorijo besede, kakršne je sposobna »izdelati« njihova pamet, in ki jih njihov jezik pozna. Ločili bi lahko govor ljudi, kakršen se je izoblikoval v dolgih stoletjih zaradi posebne lege kraja in zaradi posebnega načina življenja, ki ga živijo ljudje v Mežiški dolini, ter tistega, kakršen se je izoblikoval v njihovem poklicu in zaradi poklica – narečje in žargon.

Ljudje v različnih poklicih bi isto misel povedali na različne načine. Če pa so doma iz istega kraja ali pokrajine, potem bodo besede za izraz svoje misli spleтали po nekem zakonu, ki je za vse krajske skupen. Ta zakon je narečje. Prežih ga je uporabil zato, da so njegovi junaki zaživeli, da jih je postavil v skupen prostor, ki je prav tak, kakršni so ljudje v njem. Zato jo moral orisati kraj, okolje z enakim izrazom, kot je izraz prebivalcev.

Menim, da bom jezikovne značilnosti »Požganice« najbolje osvetlila, obenem pa dala največji poudarek narečju, če jih bom analizirala po naslednjih poglavjih:

- I. Tujke
- II. Žargon
- III. Hrvatizmi
- IV. Narečne značilnosti
 - A. Vpliv narečja na besedišče
 - B. Vpliv narečja na stavek
 - C. Vpliv narečja na pripoved

I. Tujke

Že v uvodu sem omenila, da tujke Prežihu niso bile neznane. Nasprotno, v »Požganici« jih je celo v precejšnji meri uporabljal. Seveda predvsem take, ki so bile domače narečju in ljudem, ki so jih govorili. Med njimi bi lahko ločili take, ki so se med ljudstvom

že udomačile, kot so: kasa (it.), soldat (it.), grunt (nem.), magacin (nem.), gamaša (fr.), ter take, ki so prišle v naš jezik šole v novejšem času. Te še niso tako udomačene, so jih pa predvsem v času avstrijske monarhije začeli na široko uporabljati. Sem bi sodile menda besede: agitacija, agitator, agitirati, avizirati, rekvizicija, koncesija, fideikomis, fronta, funkcionar, asistenca, intervencija, militarizirati, rešpekt in druge.

V tekstu je še več drugih, najrazličnejših tujk. Vendar ni moja naloga, da bi na široko razpredala o njih in njihovi uporabi. Omenim naj le to, da je Prežih večino tujk uporabljal za opisovanje političnega življenja, ko pa je opisoval življenje kot tako, se je tudi njih bolj izogibal.

II. Žargon

Prežihov Voranc je zelo dobro poznal življenje in govorico svoje okolice, saj ju je spoznaval od otroških let. Ko je bil vojak v avstrijski vojski, je okusil trdo vojaško življenje. Obenem je spoznal, da je prav tako trda, včasih že kar surova tudi vojaška govorica. Vojaško življenje je narekovalo čisto poseben vojaški način izražanja.

Iz te govorice vojaki ne morejo tudi potem, ko je vojne že konec, a morajo še živeti vojaško kot Malgajevi legionarji. Imajo dovolj časa za razmišljanje, zato so se dokopali do mnogo resnic in življenjskih spoznanj. Njihova značilna lastnost je, da govorijo naravnost in brez bojazni. Kar mislijo, povedo zelo na kratko in s čisto svojimi izrazi, med katerimi ne manjka nekaterih prav krepkih besed. Približno takole se pogovarjajo:

»Danes je bil prekleto vroč dan, čeprav imamo petnajst stopinj pod ničlo! (str. 111)

»Ljudje bi radi imeli republiko!«

»Kakšna bi neki bila ta republika z grofom in Dudašem? Mislim, da je vse to en host.«

»Nekaj pa smo si, tako mislim, tudi sami zasrali! Kaj so bile te preiskave potrebne? Kaj pa se pravi preganjati ljudi po bajtah in jih siliti, da vračajo stvari, katere so odnesli mogotcem? Zastonj se ljudska jeza ne vname!«

»Prekleta vlada!«

»Napravili smo, kar smo mogli, ali kar je pokidano, je pokidano!« (str. 113)

Takole je povedal eden izmed njih, ko so prignali Močivskega Petruha na Ravne:

»Tu ga imate zdaj! Zadelj tega prokletega smrduha iz Mežice sem moral pet ur gaziti sneg!« (str. 102)

Zanimive so morda posamezne besede iz žargona vojakov avstrijske vojske, predvsem imena za razne oficirske in podoficirske čine. Nastala so tako, da so vojaki popačili ali po svoje obrnili ustrezne nemške besede, kajti vojaški jezik je bil nemški. V knjigi sem zasledila naslednje besede avstr. vojaškega žargona: lajtnant, feldbebel, pims. »Lajtnant« je ime za prvi oficirski, »feldbebel« pa za zadnji podoficirski čin (razložil dr. Fr. S.). Besedi »pims« nisem mogla najti pomena. Druga vrsta žargona je žargon rudarjev, ki pa ga v »Požganici« zasledimo v zelo majhni meri. Predstavljajo ga le imena jaškov pri rudniku na Lešah. Nastala so iz nemških besed. Pri njihovem nastanku je imela odločilen vpliv nemška administracija, ki je rudnik vodila. Jaški so imenovani kar po številkah – nemških seveda – in po svoji funkciji, npr.: cvajerca (drugi jašek), drajer (tretji jašek), firer (glavni vhod v rudnik). Enako kakor rudniške jaške so prebivalci imenovali vhode v svoja stanovanja. »Najbrž zato, ker ni bilo med temi luknjami velike razlike,« je na 75. strani avtor sam pojasnil.

Morda bi lahko uvrstili v žargon tudi nemška poimenovanja za naprave na žagi, kot je »gater« (strojna žaga, jermenovka) ter izpe-

ljanke iz te besede, npr. »gaterist« (tisti, ki dela pri gaterju) in »gaterski« (npr. jermen).

Delavci pravijo tistemu, ki je neopravičeno izostal od dela, da je naredil »plavega«. Tudi ta izraz je prišel iz nemščine.

Ostale besede v »Požganici« niso tako specifične za posamezne poklice, da bi jih lahko uvrstila v žargon. V politični žargon bi morda lahko prištevali izrazje učitelja Buzarona. Zanj je značilno frazarjenje.

III. Hrvatizmi

V delu je nekaj neknjižnih besednih tvorb, ki jih ne moremo uvrstiti niti med tujke ne v žargon niti med narečne besede. To so hrvatizmi, ki se jih je pisatelj navzel najbrž v času svojega bivanja v Zagrebu; morda je vplivala nanj hrvatska literatura ali pa njegovo znanstvo s hrvatskimi ljudmi. Naj bo tako ali drugače, v delu so besede, ki jasno govorijo, da je njihova domovina Hrvatska. To so: izdajica, trovati, skapavati, smatrati, smotka, očviden, oriti, trobojnica.

IV. Narečne značilnosti

A. Vpliv narečja na besedišče

Vse neknjižne pa tudi nekatere knjižne besedne tvorbe, ki jih bom obravnavala na naslednjih straneh, sem združila pod skupno oznako »narečne značilnosti«. To ne pomeni, da so tudi narečnega izvora. Koroško narečje je znano po tem, da je v njem zelo veliko germanizmov, kar pa je tudi popolnoma razumljivo, saj so bili tod

Nemci stoletja gospodarji. Ljudje so sprejeli mnogo njihovih izrazov. Nekatere so oblikovali po svoje, druge so ohranili v prvotni obliki. Vsi ti izrazi so prav tako kakor domače besede značilno obarvali narečje.

Glede na izvor lahko ločimo naslednje skupine besed:

1. nemške besede, ki so ohranile značilnost nemškega jezika,
2. nemške besede, ki jih je jezik po svoje oblikoval,
3. slovenske besede, ki jih je narečje po svoje oblikovalo,
4. priložnostno besede.

Nemške besede, ki so ohranile značilnosti nemškega jezika

Koroško narečje je bilo v zgodovini močno izpostavljeno tujemu vplivu. Kakor je bil močan gospodarski stik, tako je bil zelo močan tudi kulturni vpliv nemškega naroda. Zato ni čudno, da je gospodarsko šibkejši Korošec prevzel mnogo nazivov za razne predmete, ki jih je kupoval od Nemcev. Uho se je njihovemu zvenu počasi privadilo in jih je sprejelo. Često je bil Nemec njegov sosed, sodelavec ali delodajalec. Slovenec je sprejel njegove nazive, ker včasih ni imel svojih, včasih pa mu tudi nemška beseda ni zvenela tuje. Besede tega kova se v nadaljnjem razvoju niso veliko spreminjale, vendar jih tudi v narečju ni veliko. Le nekaj jih je. Nekaj pa je tudi novejših, takih, ki jih jezik še ni sprejel in osvojil popolnoma. Te zvenijo še posebno nemško.

K udomačenim bi lahko prištevali besede: cek, ceha, štos, šiht, krah, šaht. Beseda »mrha« je prišla k nam v času prvih trgovskih stikov z Nemci in je ohranila prvotno obliko, pomen pa je spremenila.

Novejša so poimenovanja poklicev in funkcij. Skoraj bi jih lahko prištevali k tujkam. »Purgar« je bogat kmet, polkapitalist, »heren-

bauer« je bil kmet, ki je opravljal zelo važno političino funkcijo za Nemce pred plebiscitom. »Frankfurtarica« je črno-rdeče-žolta zastava, znamenje velenemštva.

Po naštetih primerih smo lahko ugotovili, da so besede te skupine res zelo nemške. Zakaj jih je pisatelj v knjigi uporabil? Vedeti moramo, da so jih v njegovem času ljudje splošno uporabljali. Če je pisatelj posnemal njihovo govorico, potem je nujno, da je sprejel tudi te, tuje besede. Naravno je, da jih je v »knjigi zelo malo in da so v njej samo predstavniki samostalnikov.

Nemške besede, ki jih je jezik preoblikoval

Koroškemu narečju očitajo, da v njem kar mrgoli spačenk. V precejšnji meri je ta trditev pravilna, vendar moramo vedeti, da je imelo tudi najboljše pogoje za to, da si jih je nabralo. Kljub odporu do tujca se koroški kmet ni mogel ubraniti vpliva njegovega jezika. Mnogo »besed je slovenskemu ušesu zvenelo tuje. Slovenec jih je po svoje slišal in jih preoblikoval tako, da so postale podobne domačim. Pravzaprav so se besede v daljšem razdobju same preoblikovale po vzoru domačih. Zaradi pogoste rabe so postale nekatere celo bolj domače kakor ustrezne slovenske besede. Morda zaradi imenitnosti ali pa zaradi vpliva nemškega jezika, ki je v teh krajih vedno bolj gospodoval.

Pisatelj je v romanu prikazal junake z zanje značilnim jezikom, zato je razumljivo, da je uporabljal tudi spačenke. Rabil jih je predvsem tam, kjer je mislil, da bodo učinkovale bolj živo, bolj domače kakor ustrezne knjižne besede.

Tudi v tej skupini je največ samostalnikov, manj pa pridevnikov in glagolov.

Med **samostalniki** bi lahko ločili osnovne nazive, ki poimenujejo določene predmete in pojave, besede, ki so izpeljane iz le-teh in označujejo lastnosti, poklice ipd., ter besede, ki so sicer slovenske, sestavljene pa so po nemškem zgledu. Taka je beseda »delokrog«, katere sestavni besedi sta slovenski, sestavljeni pa sta po nemškem zgledu. Nazivi za različne predmete so prišli v naš jezik predvsem zaradi ekonomskega stika z Nemci. Pisatelj jih je uporabil predvsem zato, da bi okolje obarval domače in ga krajevno opredelil. Po naših bregeh nikjer ne stojijo kočje, temveč povsod le »bajte«, kvečjemu kakšna »kajža« je vmes. Z naših gora in hribov povsod šumijo »grabni«, nikjer niti jarki niti potoki. Včasih so ljudje hodili poleti v »cokljah«, pozimi, kadar je bil sneg, pa so obuli »cokovnice«. Tako so imenovali čevlje z lesenimi podplati. V »farovž« so ljudje dokaj pogosto zahajali, če drugače ne, pa vsaj takrat, kadar so se pripravljali na »ovset«. Te se navadno vsi veselijo, predvsem svati, saj dobi vsak od njih »pušeljc«, ki pa tudi ni kar tako. Le dekle so bile bolj nejevoljne, kajti tedaj je treba kar naprej pomivati, in to cele gore »črepovja«.

Naši »pavri« so včasih zelo »obrajtni« »kvoce«. Dobro so predvsem za žejo. Kdor se namesto njih napije močnega mošta, navadno v »kvami« zaide v kakšno »šupo«, kjer leži, dokler se ne iztrezni. Zelo radi jedo pri pavrih krompirjevo »župo«. Za kosce pa so boljši žganci, kajti kosec mora biti močan, posebno, če hoče urezati »toplarja«. Skoraj s strahom so ljudje govorili o delavskih »perzonah«, kajti znani so bili po leglih revščine.

Iz gornjih stavkov smo lahko spoznali, da so besede v narekovajih res splošno rabljene na tem jezikovnem področju ali pa so bile v rabi vsaj v času, ki ga knjiga obravnava. Pa še nekaj primerov z izpeljankami.

Včasih so po naših cestah pogosto »furali« »furmani«. Izogibali so se »fajmoštrov«, ker so radi preklinjali. H »kanclistu« so šli le tedaj, kadar so morali poravnati kak račun. »Kajžlerji« in »bajtlerji«

so imeli navadno polne bajte otrok.

Večina **pridevnikov** je izpeljanih iz ustreznih samostalnikov. Ker imajo slovenska obrazila, zvenijo precej domače.

»Na šenkriževo nedeljo sem mislil k Belim vodam«. (str. 275) V stavku je zanimiva beseda »šenkriževo« oziroma njena predpona »šen«. Nastala je iz besede »sant«, ki pa jo je narečje prilagodilo govoru. Knapci navadno nosijo svoje knapovške »kape«. So ponosni ljudje in se ne obnašajo »škricarsko«. Kmetje so z zanimanjem zrli v »gruntovske bukve«.

Čeprav je **glagol** besedna vrsta, ki ji v knjigi ne manjka predstavnikov, lahko opazimo, da nima veliko predstavnikov med tujimi besedami. Tuji so predvsem glagoli, izpeljani iz tujih samostalnikov (cokljati, zacoprati, furati...). Za boljšo predstavbo naj spregovore primeri:

Ta človek pa vedno »coklja« »tod okoli. »Cmanga«, kakor da bi se ne vedel kam dejati. Včasih so mislili, da te bodo coprnice »zacoprane«, če ne boš redno »odrajtoval« bire. Nekdo ga je pošteno »pogleštal« po glavi, potem pa ga je množica »pomandrala« v blato.

Domače besede, ki jih je narečje po svoje oblikovalo

Najprej naj razložim, katere besede bom uvrstila v to poglavje. Težko je jasno dognati, katera beseda je slovenskega, katera nemškega, italijanskega ali celo turškega izvora. Predvsem velja to za stare besede, ki so nastale tedaj, ko je jezik šele nastajal. Potreboval je okrepitve, novih izrazov. Nekaterne besede so Slovenci skovali sami, druge so prinesli iz tujih logov. Vse pa so postale narodova lastnina. Ko so se oblikovala narečja, je nastalo v slovenskem jeziku mnogo besednih enačic. To se pravi: določena beseda je dobila

v različnih narečjih različen pomen in obliko. Prav te besede bom obravnavala pod tem naslovom. Tiste, ki so domače, čeprav je morda katera med njimi tujega izvora, a je v večstoletnem razvoju dobila prav tako obliko, kakor tiste, ki so nastale na domačem zelniku.

Kaj pa te besede loči od vrstnic v drugih slovanskih narečjih? Narečje so oblikovali enoten prostor, enak način življenja, podobni življenjski pogoji in izoliranost od drugih področij. Za Mežiško dolino je značilna hribovita pokrajina. Obilo potokov in studencev se steka iz pobočij v doline in dolinice. Skoraj ne najdeš ravnega sveta v njej. Pokrajini dajejo svojevrstno podobo in zvok ogromne zaplate črnega lesovja.

Pokrajina in ljudje so dali barvo in obliko svoji govorici. Kar sta dali pokrajina in življenje ljudem, to so dali ljudje jeziku. Zato zveni mežiško narečje tako zamolklo in trdo. Vendar v knjigi tudi narečne oblike ne zvene tako, saj jih je pisatelj prevedel, približal jih je knjižnemu jeziku. Pustil jim je samo najosnovnejše značilnosti.

Posebno zvrst predstavljajo besede, ki jih pozna tudi knjižni jezik, vendar jim je narečje dalo svojsko barvo s tem, da jim je pridalo značilne pripone in obrazila. Nekaj izrazov je narečje samo »rodilo«, ker jih je potrebovalo za oznako takih pojmov, ki so specifični za njegovo območje. Nekatere besede so po obliki povsem enake knjižnim, so pa v narečju dobile drugačen pomen. V posebno skupino bom združila besede, ki se ne odlikujejo po značilnih končnicah niti nimajo spremenjenega pomena, pa so vendar značilne za narečje.

Besede z narečnimi priponami in obrazili

Za mežiško narečje so značilni temni, zamolkli glasovi. Pogoste so besede z o, u in dvoustničnim u. Prežih jih je rad uporabljal, saj

ustrezajo značaju narave in junakov.

Samostalnik je najznačilnejša besedna vrsta te skupine. Predmete in stvari je pisatelj preimenoval tako, kakor so jih imenovali ljudje, ki v delu nastopajo. Ti so jih imenovali, kakor sta jim narekovali uho in srce. Uho je slišalo, jezik govoril.

Značilno »samostalniško obrazilo je -ek v primeru, ko ima knjižni jezik -ak, narečno ima -ik za knjižni -ce, in -než namesto -ež. V knjižni slovenščini je npr. babjak, mi pravimo »babjek«. V knjižnem jeziku sta naseljenec, udeleženec, a v narečju udeležnik, naselnik. Obrazilo -než da besedi precej zaničljiv prizvok, kar nam dokazujejo »baharitnež«, »sleputnež«, »trdobučnež« in druge. Končnici -oh in -uh obarvata besedo temno (smrduh, smrdoh, sovuh), glasovi o, u, u s polkrožnim znakom spodaj, a pa nekako zamolklo (obglavnost, beguta, kopnača, paludje). Beseda »nejesitnost« se je iznebila kar dveh svetlih glasov, ko se je preoblikovala v »nejosnost«.

Nekaj posebnega je beseda »žvot«, ki v narečju ni toliko v rabi, pa zelo ustreza njegovim glasovnim zakonitostim. Pisatelj jo je uporabljal predvsem za oznako Jazbincev. Podobna je beseda »čuš«, ki ni narečna, saj so jo skovali nasprotniki Slovencev, da bi žalili pripadnike naroda, ki sta mu glasova č in š blizu.

Za pridevnik veljajo podobne zakonitosti kot za samostalnik, le da ima svoja obrazila, ki za narečja niso tako specifična kot pri samostalniku. Značilni so morda primeri: lesnat, strahovna, talovna.

Glagol v tej skupini nima predstavnikov. Pisatelj v knjigi ni upošteval narečne značilnosti, da pozna le obrazilo -ti.

b) Besede narečnega izvora

V to skupino spadajo besede, ki poimenujejo stvari in predmete, značilne le za področje mežiškega narečja. Posebni naravni pogo-

ji so narekovali poseben način življenja. Izoblikovali so se ljudski običaji, ljudske jedi in pijače. Za Mežiško dolino je značilen običaj »steljeraja«. Beseda je sestavljena iz besed »stelja« in »raja«. V teh krajih so znali pripravljati svojevrstne pijače, žganja kar več vrst: rebikovec iz jerebika, črničevac iz borovnic, smolovec iz brinjevih jagod. Mošt so imenovali »tolkovec«, ker so včasih, ko še niso imeli strojev za mečkanje, morali sadje tolči. »Kvabučnik« je beseda turškega izvora, izpeljanka iz besede klobuk. Pomeni pa posebno varstveno napravo, ki so jo imeli v dimnici, da se ne bi vžgal strop nad ognjiščem. »Joh« je stara ploščinska mera (1 ha = 1,56 joha), ki jo mnogi ljudje pri nas še sedaj uporabljajo. Beseda »bozava« pomenjuje vso zelenjavo, ki so jo kmetje sejali za svinje – kapusnice, pa tudi to, kar so gospodinje ali dekleta zanje nabirale na travniku: mlada praprota, srpe, regrat.

c) Besede s spremenjenim pomenom

Takih besed je v narečju veliko. Izrazit primer je glagol »zagnati«. V narečju se uporablja v več pomenih, v knjigi pa zaznamuje le enega, in to zgon živine na pašo na Požganico. Tudi narečje ta glagol v tem pomenu pozna.

Samostalnik »les« v narečju zelo pogosto pomeni gozd, čeprav drugače označuje določeno snov, produkt gozda. Tudi v knjigi je uporabljen v pomenu gozd.

č) Narečne besede brez posebnih obrazil

V tej skupini sem združila tiste besede, ki se ne odlikujejo po svojih, za narečje značilnih obrazilih in glasovih. To so na pogled prav vsakdanje besede, vendar jim je narečje dalo svoj pečat.

Mislím, da bodo naslednji primeri pokazali, da je bilo narečje tvorno in je ustvarilo nekaj svojih izrazov, ki niso prav nič neokretni in okorni.

Beseda »bajža« pomeni neumnost, čenče. Njen koren je »baj« ali »baje« – menda (dr. Fr. S.). »Osje« je kar čeden izraz za nosni iztrebek. »Puč« je naziv za majhen sod (nisem mogla ugotoviti, ali ima kakšno zvezo z državnim udarom). Prezeble ptice, ki nas kratkočasijo pozimi, imenujemo kar »zepce«. Na lahek način so ljudje prišli do besede »odor«. Kar združili so: od –or(ranje), kajti res se na odoru pri vsakem oranju ena brazda odorje. »Preliha« pomeni odprtino, prazen prostor med goščavjem. Prvotno meja med lehama (M. Boršnik).

Še mnogo besed se je razvilo iz korenov, ki so poimenovali kakšno lastnost (sesulja, podržavka, potrebež, ogrtač), vse pa dokazujejo, da je narečje domiselno sestavljalo nove pojme. Formirali so se tudi pridevniki (zalesen, nicinast, nicinski, pična) in številni glagoli.

Značilno je, da noben Jazbinec nikoli nikogar ne vpraša, vsak vedno le »pobara«. Pa tudi sicer pisatelj glagola vprašati ne uporablja, ne pozna ga tudi narečje. Ljudje se radi »hudobavčijo« na tiste, ki vedno »snudijo« okoli njih in vtikajo prste v stvari, ki jih nič ne brigajo. Včasih so jezni, da kar »štrkajo« z očmi. Če ti tedaj polože svojo težko roko na glavo, ti še dolgo »žviži« po njej. Zelo radi »požokajo« tistega, ki je sposoben »povjeniti« celo skledo jedi na en mah.

4. Priložnostne besede

Jezik je živ organizem. Rojeva nove besede in jih zopet opušča, ko jih ne potrebuje več. Mnogo besed je nastalo ob različnih priložnostih. Nekatere so nastale zaradi asociacije na kako drugo stvar ali lastnost, druge so posnemale naravne glasove.

a) Asociacijske besede

Večina teh besed je takih, ki označujejo ljudi z določeno lastnostjo. Tako pravimo »bindej« počasnemu, neumnemu, »golim-prat« okornemu rogovilnežu, »teslo« takemu, ki mu malo manjka, »truska« je močna zdrava deklina, prav tako »platunja«, »orklja«. Beseda »prha« označuje njeno živost in živahnost.

Nekatere asociacijske besede označujejo predmete: »capoliga« je dolga, štrkljasta noga, »parigelj« rogovilasta, vejnata palica, »klaufuta« pokvečeno pokrivalo, »žvarca« zelo velik in izrazit podbradek itd.

Glagoli te skupine poudarjajo predvsem lastnost in način dejanja. »Zaosa« človek, ki se suče na stolu, kakor bi ga opikale ose. Če kdo kaj skriva odnese, rečemo, da »pofuli«. Če se kdo po kačje izvije iz nastavljene pasti, se »izfiči«. Kdor prav na široko zapolnjuje prostor okoli sebe, se »košutari«.

Onomatopoetske besede

Te besede direktno posnemajo naravne glasove. Nastale so tako, da se je na besedo, ki je posnemala izraz iz narave, priključila ustrezna končnica. Navadno so koreni teh besed medmeti. Onomatopoetske besede so zelo barvite in zgovorno kažejo na lastnost, ki jo označujejo.

Zanimivo je, da je večina teh besed glagolov. Edini predstavnik samostalnikov je beseda »cekla«. Označuje blato. Ime je dobila po eni svojih lastnosti – se namreč ceka. Iz nje je izpeljan pridevnik »ceklast«.

Kadar je deževje in na cestah voda stoji, tedaj nam v čevljih »čofodra« in »žvoka«. Z gora »godljajo« narasli potoki. Kadar se otrok boji očeta, navadno le nerazumljivo »skneca«, povedati pa si ne upa. »Gaca« okoli njega, dokler se oče zadovoljno ne »zakreheta«. Potem že »drenjezga« za kruh ali slaščico. Ne odneha prej, dokler

se ne razleže po prostoru zadovoljno »mlaskanje«. Nazadnje samo še začudeno posluša očeta, ki je »zahrlik« za mizo.

b) Vpliv narečja na stavek

Posebni naravni in življenjski pogoji so narekovali narečju tudi posebno vezavo besed. Kakor je narečje po svoje izbiralo in oblikovalo besede, tako jih je tudi po svoje vezalo v stavke. Ne moremo seveda reči, da jih je vezalo po tem in tem vrstnem redu, edinem značilnem za to narečje, ne. Saj stavek vendar izpoveduje misel in vrstni red besed oziroma stavčnih členov je odvisen od misli, ki jo izražajo. Ne moremo reči, da tvori narečje stavke po enem kopitu. Če bi bilo to res, bi bila govorica zelo enolična. Tedaj ne bi mogli ukazovati, klicati, spraševati, želeti, pripovedovati. Z drugimi besedami, imeli bi stavke z enim samim naklonom. Potem stavek ne bi bil to, kar je, namreč s smiselno urejenimi besedami izražena misel.

Vendar pa tudi ne moremo reči, da za stavek mežiškega narečja ni nič specifičnega. Narečje je bilo izpostavljeno močnemu vplivu nemškega jezika. Zaradi tega ima stavek mežiškega narečja zelo pogoste kazalne zaimke, ki nekako nadomestujejo nemške člene. Tudi Prežih se jim ni mogel popolnoma izogniti. Zelo izrazit je naslednji stavek:

»Štirinajst let že rije kot krt po tej ilovici, bije boj proti temu glinastemu sovražniku, mu v tem večnem boju otimlje črne zaklade – tega premoga leškega...« (str. 60)

Narečje je bogato z različnimi frazami, pregovori in reki:

»Kmetje so se ga bali ko hudič križa.« (str. 71) »Je pač hudič, kadar zlodej svojo ovset obhaja.« (str. 290) »Ti bi menda rad pod cesto zavozil...?« (str. 284) »Iz te moke ne bo kruha.« (str. 322) »Takrat ob prelomu stoletja je lesnim trgovcem zorela pšenica.« (str. 71) »Že

prva tri leta je sezul tri manjše posestnike.« (str. 71) »Človek se lahko opeče.« (str. 41)

Ljudje znajo biti včasih prizanesljivi in svoje misli tudi nekoliko ovijejo, povedo z lepšimi besedami. Pijani Šogi niso naravnost očitali njenega stanja, rekli so ji: »Gledamo te, ker si nadelana!« (str. 330) Najemnik Kozamir je bil precej neumen, pa so o njem le vedeli, »da mu malo manjka« (str. 302) Rožej se ga je pri Nicnarju kar pošteno napil, vendar je le »od Nicnarja prišel malo nalit«. (str. 291)

Če pa so jezni, tedaj rečejo kar naravnost in še kako krepko vpletejo vmes: »Naši menda tem mogočnejšem vse preveč v rit lezejo.« (str. 163) »Hudič, kakšno gnezdo!« (str. 307) »Marš k vragu!« (str. 308) »O, ti hudič ti!« (str. 309)

Strojanci se odlikujejo z naravnost sočnimi kletvicami: »Arduš bi leteli!« »Moj duš!« »Moj muš« (str. 293) Skoraj nič drugega v svoji pijanosti ne govorijo, kakor kolnejo. Le članu plebiscitne komisije, ki so jo šli sprejemati, je eden od njih povedal, da »ima take žvarce kot Javornikov bik!« (str. 294) in s tem spravil množico v krohot.

Čisto po svoje se znajo pogovarjati Jazbinci. Tako npr. s slovenskim gerentom Požegom:

Široko in prijazno jih je sprejel.

»Kako je, stare korenine?«

»Snega polna Jazbina!«

»Torej saninec božji?«

»Da, ko živa riža!«

Povedali so mu, po kaj so prišli. (str. 124)

Prav gotovo njihov pogovor ne bi bil živ in prepričljiv, če bi se glasil takole: »Dober dan, Jazbinci! Kako je kaj?« »Letos imamo v Jazbini veliko snega!« »Torej je saninec dober?« »Seveda, zelo dober je.« Tako »stare korenine« nikoli ne bi govorile.

Ko jih je župnik vprašal, ali so razumeli njegovo razlago, so udarili v en mah: »Kar kaj!« (str. 240) to je izrazito narečen način zanikovanja pomeni pa: »Prav nič.« če primerjamo naslednje narečne oblike s prevedenimi v knjižno slovenščino, lahko presodimo, katera je ustrežnejša: »Gnide ni škoda, da je prišel v kraj.« (str. 103), ali »Gnide ni škoda, da so ga ubili.« »Ampak tako dober kup ne boš odnesel!« (str. 59), ali: »Ampak tako poceni se ne boš izvlekel!« ter »Kaj se cmeriš, Močivka, tvojega starega ne bo več nazaj, če se še tako kisaš. On grize travo na Doberdobu, bog mu bodi dober!« (str. 13), ali »Zakaj se jočeš, Močivka, tvojega moža ne bo več nazaj, če še tako pretakaš solze. On počiva na Doberdobu, bog mu bodi dober!«

c) Vpliv narečja na pripoved

Ne mislim v tem poglavju pisati o tem, kako je narečje vplivalo na način pisateljevega pripovedovanja, saj si vsak pisatelj oblikuje svoj način pripovedovanja, kakršen mu najbolj ustreza. Narečje mu ga ne more narekovati. Nekoliko pa lahko vpliva na izbiro snovi. Vpliva lahko s svojim pripovedništvom, z ustnim izročilom.

Kaj je Prežih vpletel v svoj roman iz ljudske zakladnice? Vpletel je tiste pripovedke, ki so med ljudstvom žive, ki govore o njegovi usodi, o njegovi preteklosti in prihodnosti, pripovedke, ki si jih ljudje pripovedujejo, kakor da bi bile resnične. Ljudje si niso znali razlagati, zakaj tako težko živijo, zakaj je tako trd njihov boj za vsakdanji kruh. Pa so »pogrunтали« Jazbinci, da skriva njihova zemlja neizmeren zaklad, ki pa je zanje izgubljen. Bela gos je namreč vrlemu Jazbincu ponujala zlati ključ do zaklada, ta pa si ga ni upal vzeti. Bela gos mu je odnesla dragoceni ključ izpred nosa, s tem je bil izgubljen tudi zaklad.

Tudi o Nicnarju so si pripovedovali, o tistem Nicnarju, ki je zaradi lakote prodal pol posestva za hleb kruha in skledo kislega mleka in od tedaj vsi Nicnarji hrepenijo po sončnem delu posestva, ves ostali del leži namreč v nicini.

Pa o tistem, ki je v treh dneh naberačil vrečo prosa, in ko se je po dveh dneh vrnil domov, se mu je na brvi čez potok Jazbino odvezala vreča in vse se je sesulo v vodo. Pest »jeglenja« pa, ki ga je otel in posejal, je obrodila neizmerno bogato.

O »žalik-ženah« so si pripovedovali, o tistih dobrih bitjih, ki so nekdam pripovedovala kmetom, kaj, kje in kdaj morajo sejati, da bo dobro obrodilo. Tedaj so ljudje v Jazbini dobro živeli.

Stara Kopiškarka je vedela povedati tudi to, da ni bilo in tudi ne bo bolje prej, preden se ne bo prebudil kralj Matjaž s svojo vojsko. Le on bo pregnal krivico in naredil pravico tudi za revnega človeka, kakršni so ljudje jazbinske žvoti.

Baje je bil v Pliberku nekdam tako hudoben grof, da so kmetje, ki so prišli na tlako s parom volov, zvečer odhajali domov samo še z njihovo kožo, tako jih je »gnal«. In baje so bili pod njegovimi okni na gradu vedno krvavi madeži, ki so nastali zaradi mučenja podložnikov in se niso dali izbrisati.

To so torej zgodbe, ki jih je Prežih spretno vpletel v delo. Slišal jih je med ljudmi, morda mu jih je pripovedovala mati. Živele so v njem in v junakih knjige, v njihovem pojmovanju in mišljenju so bile, zato se popolnoma ujemajo z vsebino. Poživljajo in popestrijo jo, obenem pa niso tako obširne, da bi kvarno vplivale na konstrukcijo romana.

Če Prežihovo »Požganico« samo površno preberemo, niti ne opazimo, da je v njej še kaj drugega kot knjižni jezik. Samo zdi se nam, da so ljudje in pokrajina po svoje obarvani. Kako je to mogoče? Pisatelj je znal narečne značilnosti tako spretno posejati med ostalo besedilo, da prav nič ne izstopajo iz njega. Tudi vsi germanizmi in spačenke zvenijo podobno kot ostalo izrazje. Šele z natančnejšo analizo lahko ugotovimo, da jezik v »Požganici« ni čist.

Morda ta trditev ni objektivna. Najbrž bi kdo, ki mu je blizu kak drugi slovenski dialekt, trdil ravno nasprotno, namreč, da iz dela narečne značilnosti naravnost izstopajo. To pa bi bil jasen dokaz, da je Prežih v Požganici dosegel zastavljeni cilj: predstaviti deželo in ljudi take, kakršni so. Domačim domačine, drugim pa Koroško in Korošce.

Ta cilj je tudi dosegel. Domače ljudi in pokrajino je predstavil z domačo govorico. Ta pa je polna tujih primesi, ki jih »Pravopis« preganja na vsakem koraku. Prežih jih je uporabil v knjigi. Ali niso njene vrednosti zmanjšale?

Zaradi njih delo seveda jezikovno ni tako čisto, zato pa je toliko večja njegova literarna vrednost. Prežihu je uspelo napisati realistični roman, ki obravnava mnogotere resnične dogodke na Koroškem po prvi svetovni vojni, vendar ni vrsta reportaž, ampak živa slika pokrajine, ljudi in njihovih značajev in dogodkov.

Velika pisateljeva zasluga je tudi v tem, da je približal mežiško narečje knjižnemu jeziku. Marsikak lep izraz je postal znan in bližu drugim Slovincem, nekatere je sprejel tudi »Pravopis«.

Žal mi je, da v nalogi nisem mogla obravnavati vseh narečnih značilnosti, ki jih je pisatelj v delu upošteval. Predvsem nisem pročila lastnih imen. To je tako široko poglavje, da ga ob skromnem obsegu naloge nikakor ne bi mogla obdelati v celoti. V glavnem velja za lastna imena to, kar velja za ostale besede. Domače ljudi je Prežih imenoval domače, izbiral jim je imena, ki so ustrezala njihovi govorici. Tuji ljudje se tudi imenujejo tuje. Tako je pisatelj junake že z imeni delno označil. Še posebno pride do izraza vpliv domače govorice pri imenih domačij in krajev. Mnogo imen je namreč kar resničnih, le da so prestavljena na drugi kraj.

Morda sem izpustila še katero drugo narečno značilnost v delu. Kljub temu mislim, da mi je uspelo razkriti vsaj nekaj posegov na-

rečja v pisateljevo pripoved. V svoj zagovor naj povem, da za analizo nisem imela nobene prave literature. Katere besede so narečne in katere ne, sem lahko sklepala le po lastni presoji in s pomočjo »Slovenskega pravopisa«.

LITERATURA

1. Slovenski pravopis 1962.
 2. Pleteršnik: Slovensko-nemški slovar.
 3. Prežih: Zbrana dela I., II. (opombe)
- Ustni vir
Dr. Franc Sušnik mi je razložil poreklo nekaterih besed.

OPOMBA

Oznake strani se nanašajo na 2. pregledano izdajo »Požganice« pri »SKZ« v Ljubljani 1946 leta.

KF. Št. 1. 27. 1. 1970. Str. 13–17.

Prežihov slog v noveli Greh na odoru

Marija Kolar

Samorastniška novela Ljubezen na odoru je imela prvotno naslov Greh na odoru. (To novelo bom interpretirala, ker je objavljena tako, kot jo je pisatelj napisal.) Spada med umetniško najmočnejše tekste. Nastala je v Parizu 1939. leta (po izjavah Toma Brejca, Opomba k ZD, str. 494) in je bila prvič objavljena v Samorastnikih 1940. leta.

Novela je nastala v tujini, ko je imel pisatelj za seboj že vse ostale samorastniške novele, napisana pa sta bila tudi že romana Dobredob in Požganica. To kaže, da je imel Prežih v času, ko je nastala novela, že oblikovan idejni in estetski nazor.

Kritiki so novelama Boj na požiravniku in Samorastniki očitali preširoko zajemanje snovi, iz katere bi lahko nastal roman, hkrati pa so prav tema dvema novelama priznavali največjo umetniško vrednost. Če jima dodam še Greh na odoru, lahko rečem, da je za vse te »samorastniške zgodbe« značilno, da so podane s širokimi zamahi, da v njih ni ničesar, kar ne bi sodilo vanje. Okolje čutimo v njih, toda umetnik ga je podal le mimogrede in bežno. Soseska v Grehu na odoru je prisotna skozi vso novelo, toda pisatelj ji ni posvetil več kot nekaj stavkov.

1938. leta je Prežih pisal Kozaku o noveli Vodnjak, ki je bila objavljena 1925. leta in bi naj prišla v Samorastnike: »Samo jezik bi mu moral predelati, tako kakor pišem sedaj. Takrat sem se nategoval z neko blazirano, prisiljeno slovenščino.« (PZ, Maribor 1957, str. 32, 33.) To kaže, da je pisatelj zavestno oblikoval svoj izraz.

Življenje naj se odrazi v besedi in podobi brez vsake »blaziranosti«. Človekove misli in ideje naj zaživijo v realistični umetnosti tako, kot so. Po Arnu Holzu je »tendenca umetnosti, da postane spet narava« (Richard Hamann – Jost Hermand, *Naturalismus*, Berlin, Akademie – Verlag 1959). Zato se realistična miselnost opira na vidni svet, kakršnega zaznavamo s čuti v njegovi resničnosti. Stil umetnin, ki prikazujejo življenje in naravo takó, izbira snovi, ki so »obnova narave« (Anton Ocvirk, *Novi pogledi na pesniški stil*, NS 1951). Umetnik navaja le najnujnejše podatke in bežno okarakterizira okolje.

Tudi Prežih ni analitik, temveč doživlja življenje »...naenkrat in v vsej njegovi celotnosti, kot eno samo ogromno sintezo, to je, v vsej njegovi veličastnosti ...in zato so njegove podobe tako harmonične, v sebi zaključene in prvobitne...« (Ivo Brnčič, *Generacija pred zaprtimi vrati*, Ljubljana 1954, str. 349). Prežih se v svoji pripovedi ne more popolnoma ogniti podatkom, ki »dokumentirajo« njegovo pripovedovanje. V noveli *Greh na odoru* poda naslednja dejstva: število Radmanovih otrok, očetova in materina leta (seveda zaokroženo), število jerbasov in celo število kilogramov prenošene zemlje. To potrjuje pisateljevo težnjo po čimbolj vernem prikazovanju življenja.

Prežih je potreboval skoraj dve desetletji, da se je priboril do svojega osebnega izraza, ki je bil v Boju na požiravniku prvič tak, kot je sam želel. To je bilo l. 1935. (Prvi črtici pa sta bili objavljeni leta 1909.) In v pismu dr. Ivu Šorliju piše: »Meni sta ti dve slovenski deli (Šorlijeva romana *Pot za razpotjem* in *Razporoka*) pomagali iz terena literarnega navdušenja *mladega romantika na realna tla pripovedništva*.« (Marja Boršnik, *Prežihovo pismeno srečanje s Šorlijem*, JIS 1962/63, str. 124.) S tem je pisatelj tudi sam delno označil svojo pisateljsko pot. Zelo važna je tudi Prežihova izjava Blažu Arničju, saj izraža v njej svoj odnos do knjižnega jezika in narečja ter tudi svoj literarni nazor.

»Jaz ne pišem iz meščanske prenasičenosti in zato moj namen ni sentimentalno božanje. Pišem iz notranje potrebe, iz našega domačega življenja in za domačo vsebino ne morem uporabljati tuje oblike. Knjižni jezik je treba upoštevati, tudi jaz ga, a narečja ne kaže zanemarjati in zametovati. Prečistiti ga je treba. Jaz iz narečja prevajam.« (Janez Mrdavšič, K razumevanju Jamnice, PZ, Maribor 1957, str. 310.)

Za govor v Kotljah je značilno, da je živ in predstavlja nekaj tvor-nega in stalno spreminjajočega. Moramo ostrmeti nad stavki, ki jih tvorijo ljudje s. posebnim občutkom. Z izrazi in stavki hočejo pestro in čim bolj točno označiti določen pojav. In njihovo izražanje je nagnjeno k močnemu pretiravanju. Navedla bom stavek prepros-tega delavca iz Kotelj:

»Ta peč je tako razpójana, da bi lahko klobuk vanjo zagnal.« Ob takem izražanju in odnosu do jezika je Prežih doraščal, sprejemal vase in to tudi sam pridobil ter obdržal to značilnost. Z mislijo in čustvovanjem je zasidran v svojem koroškem kotu. Koroške besede in fraze je vnašal v literarni izraz in s tem ustvaril svojo podobo ljudi in kraja. Tako je ustvaril situacije in vnesel v pripoved intimnost. S tem pa je podal realistično in krajevno oznako svojih junakov, njihovega življenja in sveta. To dejstvo potrjujejo tudi številni narečni izrazi, ki jih najdemo v noveli, v dialogu in v pripovedi.

Knjižni jezik je prestrukturiral po svojem jeziku. Tako doseže, da umetnina mnogokje funkcionira zelo ekspresivno.

»He, he, he...!« se je s treskajočim, oprijemljivim glasom zakrehtal Voruh za njo.

Ta čmokotajoči smeh jo je še bolj razdražil ter jo nagnal o beg. V par skokih je dosegla plot in izginila. Ko je prišla na vrh strmine, se je vsa stresla in morala se je usesti. Dolgo je tako sedela na toplem vresju in na nič ni mogla misliti, le čudnemu težkemu valovanju

njenega telesa je neprestano prisluškovala. Trajalo je precej časa, predno se je umirila. Ko se je naposled dvignila, si je skušala udano dopovedati:

»Nazadnje... kaj pa naj počnem s takim pržganom...?«

In proti gozdu je zažugala:

»Še žnurati ti več ne grem!« (ZD 2, str. 418.)

Izraz »pržgan« ima emocionalen učinek. Z glagolom »žnurati« pa je pisatelj poimenoval situacijo. Z izrazito govornimi frazami in stavki je ustvaril stvarno pripoved, s katero podaja »domačo vsebino«.

Reke in fraze iz domačega govora polaga svojim junakom v usta. Z njimi označujejo sebe in svojo okolico, izražajo pa tudi svoj odnos do življenja, sveta in narave. Kažejo navezanost na ljudsko izročilo in skoraj patriarhalni odnos do narave:

»Prišedši na njivski rob, je pokleknila na ral ter vzdihnila: »Bog in ta sveti križ, menda ja ne bo greha!«

Radmanca je to izrekla zato, ker je bilo »po starem izročilu greh prenašati zemljo«. (ZD 2, str. 405.)

Mnogi stavki, ki jih Prežihovi ljudje izrekajo, so trdi, padajo krepko in osorno, milino izražajo na svojstven način, zadržano in skopo:

»Ne baši tako težkih košev!« mu je prigovarjala.

Toda Voruh je prigovarjal njej:

»Meni to nič ne stori, toda ti ne polni tako težkih jerbasov!« (ZD 2, str. 410.)

Navezanost in nagnjenje do Voruha je Radmanca kaj čudno izražala:

»Na, malo bezgovca sem ti prinesla, da si boš sapo olajšal.« (ZD 2, str. 411.)

Elementi govorjenega jezika se kažejo v naslednjih variantah:

- a) V narečnih izrazih, ki jih najdemo v vsej noveli,
- b) v mnogih frazah iz govorjenega jezika, ki jih je uspešno vnesel v pripoved,
- c) v morfoloških in besedotvornih elementih, kot so svojstvena obrazila pri samostalnikih in pridevniki.

Kot poseben stilem se pojavlja v Prežihovem pisanju glagolska sinonimika. Z uporabo glagolskih sinonimov vnaša pisatelj v pripoved dinamiko in pestrost. Tako tudi z njimi ustvari svojo pripovedno bazo. Z njo vnaša v pripoved niansirani pomen besed in stavkov.

Pisateljevo izbiro glagolov obravnavam z dveh vidikov:

- a) kakšna je v opisovanju človekovih lastnosti, njegovega dela, čustvovanja in mišljenja;
- b) kakšna je njena razsežnost in pomen v opisih narave.

Pisatelj uporablja za glagole »zanositi«, »spočiti« in »roditi« ljudske izraze, ker so mu ti tuji. To spominja na dejstvo, da so v 90. letih prejšnjega stoletja proklamirali v Nemčiji »poésie sans phrases«. Jezik je bilo treba osvoboditi pojmovnosti. Besede kot »lepota«, »oblika«, »srce«, »duh«, »okus« so bile prepovedane. To je pomembno dejstvo tudi pri Prežihu. Izrazom, kot so navedeni zgoraj, se ljudski jezik izogiba tudi danes, še posebej pa je to značilno za realistične opise ljudi, njihovega življenja in narave.

Prežih je namesto gornjih glagolov uporabil najrazličnejše sinonime, ki imajo tudi drugačne odtenke kot nevtralni termini v knjižnem jeziku, in se kažejo v naslednjih primerih:

»Kje pa je Radmanca le iztaknila tega jirsa?« (ZD 2, str. 403.)

»Kje pa je Radmanca tega šeka popadla?« (TD 2, str. 403.)

»Od kod pa je Radmanca le tega prama naročila?« (ZD 2, str. 403.)

»Na teh odorih so se otroci skvasili in zato imajo pravico, da so radmanški.« (ZD 2, str. 427.)

»Na občini pa pravijo: ta dva junca bosta zdaj nasrala pankrtov, kdo jih bo pa redil?« (ZD 2, str. 431.)

»Zakaj imaš pa toliko otrok?«

»Pravijo, da si jih nabrala...« (ZD 2, str. 412.)

Pomenska razsežnost sinonimov, ki jih je pisatelj uporabil namesto glagolov »spočiti« in »roditi«, opozarja na to, da jih je nekaj tudi iz živalskega sveta. Moremo pa paziti tudi dejstvo, da so bili pisatelju glagoli, ki jih v nevtralnem knjižnem jeziku uporabljamo, vsebinsko prešibki in preveč medli. Vse je želel podati čim bolj ljudsko in tudi ekspresivno, čustveno poudarjeno. Imena Radmančinih otrok so imena živine: dala jim jih je soseska. S takimi imeni pa so ljudje hoteli poudariti, da so ti otroci drugačni od drugih, niso nezakonski, a so vendarle Radmančinemu zakonu z Radmanom tuji. Ime sicer zaznamuje določeno žival in s tem tudi videz otroka, ima pa še veliko močnejši pomen: izraža tudi vso zlo usodo takega človeka.

Ustavila se bom še ob naslednjih primerih:

»A, ti si, Voruh« je zinila Radmanca. (ZD 2, str. 407.)

»Iz njunih od navora razgretih teles je parilo.« (ZD 2, str. 412.)

»Ona je skrivaj mežurkala vanj.« (ZD 2, str. 418.)

»Potem mi je naslinil še dvoje otrok.« (ZS 2, str. 427.)

»Toda pri Radmanci, ki je lupila visoko nad tesaščem, je kar prirastel.« (ZD 2, str. 429.)

»Radmanca se je zavzela.« (ZD 2, str. 429.)

Drugi dan sta se pred odhodom še brstila :

»Danes sva jih pa šest!« (olupila debel). (ZD 2, str. 434.)

V teh primerih se kaže nasprotno pomen pejorativnih glagolov. Glagol »nasliniti« izraža vso bridkost Radmančinega spoznanja o njenem možu. Raba glagola »prirasti« ima v slovenskem knjižnem jeziku nov pomen, ki je živ v mežiškem dialektu. Tudi izraz »brstiti

se« je iz narečja. S temi izbranimi in enostavnimi besedami, ki pa niso identične z vsakdanjimi, doseže Prežih stilni učinek.

Narava dobi v Prežihovi pripovedi svojstveno dimenzijo, postane široka, bohotna, ozka, »talovna«, živa. Diha z ljudmi, ki so del nje same, opogumlja jih, pa tudi uničuje. Kako je pisatelj to dosegel? Analiza primerov naj da vsaj delni odgovor nato.

»Skozi goščave so se začele delati svetle prélihe in iz njih so začeli **moleti** temnozeleni lesovi.« (ZD 2, str. 406.)

»Medtem se je naredil dan, v katerega se je takoj v s u l o vzhajajoče sonce z vsem bogastvom svojih barv in senc.« (ZD 2, str. 410.)

»Nižava je bila polna megličastih pen, dočim so bili bregovi okrog nje že oprani.« (ZD 2, str. 414.)

»Na ves ta nizki pohlevni svet so od vseh strani strmeli goli, še sneženi vrhovi visokih gora.« (ZS 2, str. 414)

»... medtem ko se je okoli oglov začela prerivati vedno jasnejša svetloba.« (ZD 2, str. 422.)

»Vigred se je že odmaknila in narava je postala mirnejša, zložnejša (ZD 2, str. 428.)

»S soncem n a p o j e n o smrečje in borovje je izdihavalo toplo, po smoli dišečo dremavico.« (ZD 2, str. 428.)

»Mati je ostala z otroci do s o n č n e g a n a g i b n j a za goro.« (ZD 2, str. 433.)

»Namesto tega je pršelo po vejevju in so bobnele globače noč in dan.« (ZD 2, str. 436.)

»Po skorjasti strehi je škrbiljal dež, se v lenih kapljah plazil do zemlje, ki ga ni mogla več neslišno požirati, temveč ga je v tenkih curkih zlivala po njenem hrbtu proti soseski.« (ZD 2, str. 437.)

»Radmani so tu!«

»Zdaj je Radmanco d v i g n i l a zemlja kvišku; zgrabila je za sekiro za žago in za deruha ter se zagnala gori po bregu.« (ZD 2, str. 438.)

»Skozi strmine so se s p u s t i l i sončni žarki in poljubili poseko

od vrha do tal, da se je spremenila v eno samo preprogo nešteti barv in podob.« (ZD 2, str. 438.)

»Poseka je postala živa, začela je dihati, lomastiti in požirati.«

Narava živi svoje življenje in pisatelj ga daje kot življenje. Ko jo opisuje, uporablja glagole, ki v taki zvezi niso običajni. Z njimi naravo personificira in zato je posledica tega vtis, da ima narava lastnosti konkretnega, živega in predmetnega sveta. Z izbranimi glagoli pa je pisatelj ustvaril tudi slušno in vizualno podobo narave. Prav zaradi tega se je dosledno izogibal besedam iz abstraktnega, pojmovnega sveta in tudi abstraktnosti sami. Naravo podaja kot nekaj harmoničnega, zaključenega; življenje ljudi je tesno povezano z življenjem živali in okolice. Tudi to kaže usmerjenost pisateljeve misli, ideje in tudi njegovega duševnega sveta. To je svet njegovih junakov – kmetov –, ki z naravo živijo, jo sprejemajo vase in jo jemljejo kot dobro ali zlo.

Pomemben stil v Prežihovi noveli so tudi komparacije. Skušala bom ugotoviti njihovo pomensko razsežnost in vsebinsko usmerjenost. Zanimivo pa bo tudi ugotoviti, kako Prežihova komparacija spreminja svoj predmet in kakšno podlago ima.

»Če bo šlo tako dalje, b o d o pri Radmanu kmalu cele staje.« (ZD2, str. 403.)

»Z vsakim letom je postajal bolj suh in podoben opipani kopi...« (ZD2, str. 404.)

»Radmanca, ta Afra, je bila cela kobila.« (ZD 2, str. 404.)

»Odkoplješ je en jerbas (zemlje), nosiš jo, glavo ti hoče raznesti in boki ti pokajo, a brazdi se niti ne pozna, znosiš jih deset, dvajset jerbasov, a komaj za spoznanje se je skrčila brazda, ki leži tu na robu kakor črna, tolsta ubita kača.« (ZD 2, str. 405.)

»Držal se je ko pravo, zdravo teslo.« (ZD 2, str. 417.)

»Tu ne vzdržim več, ker ponoči hrliš kakor star svinjski kotel in si zato ne morem počiti.« (ZD 2, str. 420.)

»Voruhla se je potegnila ko stara lisica.« (ZD2, str. 426.)

»Gledala je starko dolgo in globoko. Ta se je zdaj stresla ko mo-

kra kura.« (ZD 2, str. 427.)

»Kakor dve žolni sta se oprijela debela in se nista niti ozrla, šele ko ju je mati zaklicala, sta se zdrznila.« (ZD 2, str. 434.)

»Vrhovi dreves s o k a k o r m r t v e pošasti moleli iz cunjastih megel.« (ZD 2, str. 436.)

» ...njeno vejevje je bilo mehko brstnato, a njena skorja je bila nežna ko vosek ter se je brez odpora in mlaskajoče udarjala pritiskom deruha.« (ZD 2, str. 438.)

Za osnovo komparacije služi pisatelju predvsem predmetni svet, največkrat pa jo nasloni na živalski svet. S primerami je ustvaril situacije, ki jih je tudi stopnjeval.

Ko podaja situacijo, katere središče je Človek, se poslužuje lastnosti živali. Tako na svoj način ustvarja predstave o ljudeh in njihovih dejanjih.

Prva primera je fraza, s katero je pisatelj upodobil številnost Radmanovih otrok. Z njo pa mu je uspelo podati življenje in usodo teh otrok: kot živali bodo odraščali, preskrbljeni za silo s hrano in pijačo, drugače pa prepuščeni sami sebi. Druga komparacija ustvari pravo vizualno podobo starega Radmana in jo je Prežih uporabil, čeprav je kmeta označil že v prvem delu stavka. Šlo mu je za stopnjevanje situacije. Prav tak učinek ima primerjava Radmance s kobilo. Z obema komparacijama – o možu in ženi – doseže v opisu močno vizualno disharmonijo med obema zakoncema. V tretjem stavku je združeno stopnjevanje s komparacijo, ki je zelo ekspresivna. Nato v primeri plastično ponazori Voruhovo držo in tudi zunanji videz njegovega telesa. Naslednja komparacija učinkovito poda predvsem slušno podobo Radmanovega spanja. Drznost in emfatičnost vnašata v pripoved primeri: »se je potegnila ko stara lisica« in »se je stresla ko mokra kura« Imata predvsem vizualni učinek. Močno ekspresivna je tudi primera, v kateri primerja vrhove dreves, ki molijo iz cunjastih megel kakor mrtve pošasti. Glavna lastnost Prežihovih komparacij je, da vsebinsko konkretizirajo pri-

poved, slonijo pa na ljudskem jeziku.

Analiza epitetov, ki jih Prežih uporablja v svoji pripovedi, more privedi do važnih zaključkov o njegovem stilu. V noveli najdemo v glavnem štiri tipe epitetov, in sicer:

1. *»Naslednje jutro pa je vse tri leve otroke, to je jirsa, šeka, prama naložil na prazen voz in se žnjimi odpeljal proti bajti.« (ZD 2, str. 425.)*

2. *»Varuh je oprl vanjo dvoje ovnovskih oči.« (ZD 2, str. 408.)*
»Gredoč je mislila, da bo po žnuranju odšla in pustila to tesarsko govedo samo v gozdu.« (ZD 2, str. 419.)

Radmanški so – vsi (otroci). (ZD 2, str. 426.)

Vrhovi dreves, ki so jo obrobljali, so kakor mrtve pošasti moleli iz cunjastih megel.« (ZD 2, str. 436.)

3. *»Še zmirom ni bilo videti nikogar, le glas je donel iz goščave prijeten, čmokotast glas.« (ZD 2, str. 407.)*

»Zopet je slišala tisti treskasti, vznemirjajoči glas.« (ZD 2, str. 419.)

»Radmanu pa naj bo plačilo za njegov slinasti užitek.« (ZD 2, str. 427.)

»Pom-pom-pom-rom-pom-pom!« je pel trdinast sek na debeli, olupljeni smreki.« (ZD 2, str. 438.)

4. *He, he, he! se je s treskajočim oprijemljivim glasom zakrehtal Voruh za njo.« (ZD 2, str. 418.)*

»... a smola je izparevala tako silno.«

»Že par dni je bila poseka tiho in žalostna. Sončnemu vremenu je sledil dolgotrajni dež in kakor poseka sredi gozda veličastna drhteča, dišeča, vžigajoča in topeča v lepem vremenu, tako je ona ozka, talovna, stiskajoča in ubijajoča, kadar potone v deževnem vremenu.« (ZD 2, str. 435.)

V noveli je nekaj epitetov, ki so vsebinsko novi, saj v knjižnem jeziku ne živijo v takem pomenu. Pridevniki s sufiksom -ski ali -ški imajo (vsaj nekateri) simbolični prizvok. Pisatelju malokdaj

zaznamujejo svojino, temveč pomenijo tudi lastnost: »teslo voruhovsko«, »radmanški otroci«, »tesarsko govedo«, »ovnovske oči«. To spominja tudi na »hudabivške pankrte« iz Samorastnikov. Ti epiteti imajo močan stilni učinek, saj z njimi ustvarja določene predstave o ljudeh. Epiteti s sufiksom -ast presenečajo mnogokrat zato, ker je pisatelj s tem besedotvornim elementom ustvaril vrsto novih, svojstvenih pridevnikov, ki v knjižni rabi niso pogosti. V noveli je dosti glagolskih pridevnikov, ki zaznamujejo delež pri glagolskem dejanju.

Pisatelj s številnimi epiteti ni označil le slikovito predmeta ali pojava, temveč je z njim vnesel v pripoved tudi novo pomensko varianto. Večina epitetov ima vsebinsko osnovo v nekem konkretnem predmetnem svetu. Pisatelju uspe tudi s tem stilemom ustvariti občutek, da mrtva stvar živi (npr. »poseka je bila tiha in žalostna...«). (»Vrhovi dreves so kakor mrtve pošasti moleli iz cunjastih megel.«) Poleg tega mu je s pridevnikom tudi uspelo ustvariti občutek predmetnosti. Tako je umetnik tudi z bogato vsebinsko in oblikovno stranjo epitetov dokazal svojo izvirnost in moč. Svojevrstno je v noveli stopnjevanje:

»Toda zemlja je prokleta, kadar jo mora nositi siromak, ki je ima premalo, zemlja je hudič, če se je lotiš golorok. Odkoplješ je en jerbas, nosiš jo, glavo ti hoče raznesti, boki ti pokajo, a brazdi se niti ne pozna, znosiš je deset, dvajset jerbasov, a komaj za spoznanje se je skrčila brazda, ki leži tu na robu, kakor črna, tolsta ubita kača. (ZD 2, str. 405.)

»Tu imaš za jirsa! – Tu imaš za šeka! – Tu imaš za prama! – Tu imaš za mecna, mecna, mecna...« (ZD 2, str. 423.)

»Nosiš, nosiš, nič ne misliš... A moraš nositi, doma je sedem otrok, dan je dolg... dan je kratek, moraš nositi to zemljo, zemljasto.« (ZD 2, str. 406.)

Učinkovitost stopnjevanja je dosegel tudi s ponavljanjem. Stilno vrednost imajo tudi imena Radmanovih nezakonskih otrok, ki

nosijo imena živine. (Pram, Jirs, Šek in Mec). Prežih se je tudi s tem približal ljudskemu izrazu, ljudskim oznakam ljudi in pojmovanju življenja.

Do pestrega, sočnega, trpkega in krepkega izraza se je Prežih zavestno dokopaval vrsto let in se brusil ob življenju v tujini. Vedel je, da mora to doseči, zato je še tembolj zameril prof. Kozaku, ki je mnogo njegovih nians zbrisal iz pripovedi in jo hotel napraviti bolj »knjižno«.

Pisatelj prisluškuje in posnema glasove v naravi ter jih točno tako tudi zapiše. S tem še bolj postavlja svojo pripoved na »realna tla«, jo lokalizira in nakazuje s slušnimi elementi.

»Prh, čof, čof...« (ZD 2, str. 406 – posnet je odmev sekire.) Kadar bom pripravil, te bom poklical. S sekiro bom trikrat zabobnal po tramu: »Pom-pom-pom-rom-pom-pom.« (ZD 2, str. 415.)

Za realistični stil je značilno, da pisatelji podajajo realistično opise in orise oseb, pokrajine. Na začetku Prežihove novele je značilen in zanimiv oris Radmana in Radmance. Navedla bom oris Radmana:

»Nekaterim se je smilil Radman. Z vsakim letom je postajal bolj suh in tudi večji, podoben opipani kopi, obleka, ki jo je nosil že dvajset let, mu je mahedrala okrog udratih lačen. S konjem, s katerim je vsak dan hodil na fino, sta si bila čudno podobna, oba dolga, visoka in upognjena. Izgledalo pa je, da se Radman razen za tega mrhuna za nič ne briga in zato se je soseska na vse to, kar se je pri Radmanu godilo, navsezadnje namrdnila...« (ZD 2, str. 404.)

Oris je poln izrazov, ki so živi v pisateljevem domačem govoru (lačne, fura, mrhun, mahedrati...). Z njimi je dosegel precejšen učinek, ki daje orisu osebni ton.

Sledi oris Radmanovega »posestva«, ki je bližji etnografskemu opisu kot pa umetniškemu orisu:

»Pri Radmanu so bile vsega štiri njive, a vse tako strme, da so jih v starih časih, ko je bilo še dovolj rok na razpolago, kopali, a ne orali. Zdaj pa so jih že dolgo orali, dasiravno za oranje niso mogli

rabiti jarma, temveč posebne telege za brežno delo. Za oračem je moral iti zmerom še en tretji, ki je z nogami in rokami krotil svežo brazdo k tlom, da se ni skotalila po strmini in se izgubila v globači.» (ZD 2, str. 404.)

Za realizem je značilna razlika med opisom in orisom. Pisatelji podajo oris dosti bolj osebno in čustveno prizadeto kot pa opis, ki ga podajajo hladno in brez osebne zavzetosti. Takih opisov, kot je gornji, v Prežihovi noveli skoraj ni več. V opisu gre pisatelju za to, da predstavi bralcu pokrajino. Zanimivo je, da se pri predstavljanju ljudi posluži navadno orisa, saj z njim lahko bolj plastično prikaže človeka. S kratkima orisoma, v katerih predstavlja Radmanco in Radmana, določi tudi socialni sloj, kateremu pripadata (on: reven bajtar in voznik za sosesko, ona: nezakonska hči dekleta).

Če hočemo Prežihov stil v celoti razumeti (v noveli Greh na odru), ga moramo primerjati s spremenjeno varianto novele Ljubezen na odru, ki je šla, kot vsa pisateljeva dela med vojnama, skozi roke Ferda Kozaka. Ker korenini pisateljeva pripoved v ljudskem mišljenju in izražanju, mnogi stavki poleg besed odstopajo od utrjenega knjižnega jezika. Prežihov umetniški izraz je pisani govor. Profesor Ferdo Kozak se je izražal v jeziku, ki je veljal v središču in so ga govorili ter pisali intelektualci, zato mnoge njegove spremembe novele Greh na odru kažejo težnje približati Prežihov jezik in stil normam knjižnega jezika.

Kozakove spremembe obsegajo:

- a) spremembe v besednem redu Prežihovega stavka,
- b) izpuščanje stavkov ali izrazov in
- c) spremembe celotnih Prežihovih stavkov.

Kozak je vztrajno popravljaj Prežihov besedni red, velikokrat po nepotrebnem, malokdaj zaradi nuje. S tem se je spreminjala vsebina stavka, stavčni poudarek, izginila pa je tudi marsikatera nianša iz pisateljeve pripovedi, ki je dajala polnejšo podobo njegovega

stila.

Vse pisateljeve izjave dokazujejo, da ga je tako poseganje v njegov tekst jezilo, toda pri Kozaku in Sodobnosti je moral ostati zaradi takratnih družbenih razmer. V času, ko so samorastniške novele izhajale, je moral Prežih živeti v tujini, zato je dosegel dosti, da so v domovini lahko izhajala njegova dela. Prežih je vedel, da je z njimi spregovoril v imenu tistih Slovencev, ki so se borili za politično in gospodarsko neodvisnost svojega naroda in v imenu tistih, ki so nasilje nad seboj prenašali že stoletja. Tako se je tem močnim argumentom moral umakniti vsaj na videz manj pomemben jezik in stil.

Ob učenju v ponemčevalni šoli v Kotljah, ob očetovi nacionalni zavednosti in ob materinem pripovedovanju zgodb o usodah ljudi med Peco in Uršljo se je oblikovala Prežihova podoba trdega kmečkega bajtarskega življenja, ki se je odvijalo v nenehnem boju z naravo za obstanek ali smrt. Bedno življenje v tujini je oživljalo podobe, ki so ostale v njem od očetove »politične« in materine »humanistične« vzgoje. V Vorancu pa niso ostale le zgodbe s svojo fabulo, ki mu jih je pripovedovala mati, temveč je ostal tudi način pripovedovanja. Hotuljci so si in si še danes štejejo v posebno čast, če znajo kaj sočno povedati. To velja za nekakšno vstopnico v družbo in utrjuje njihov ugled. Po njihovem še tako skrbna knjižna izreka ne more nadomestiti sočnega ljudskega izraza. To je bilo in je ostalo pisateljevo prepričanje do kraja. Dozorevalo pa je tudi ob pisateljskih izkušnjah prvencev. Tako je nastala velika umetniška razlika med prvimi črticami in novelami do zbirke Povesti in po njej do Boja na požiravniku. Ugotoviti vzroke za tako umetniško razliko, pomeni dotakniti se najvažnejšega vprašanja Prežihovega ustvarjanja.

Struktura Prežihovega besedišča se loči od zgradbe in funkcioniranja nevtralnega knjižnega izraza. Osnova pripovedi je zgrajena na ljudskem govorjenem jeziku in na predstavnem svetu kmeta

– bajtarja. Zato je pisatelj tako pogosto rabil cele govorne fraze, posamezne narečne izraze in druge besede z izrazito lokalnim pomenom. S tem je pripoved lokalno opredelil. Važnejše pa je, da je prav s tem dosegel, da funkcionira pripoved mnogokje ekspresivno - čustveno poudarjeno. Deluje pa tudi domače, intimno in nep-risiljeno.

Stilna interpretacija dela lahko le delno osvetli ta problem. Ljudsko izročilo je bilo jezikovni in stilni rezervoar izraza, ki je postal pod Prežihovim peresom umetniški. Nedvomno je to osnova, na katero je umetnik nizal še druge nianse svojega izraza. Te se kažejo v dejstvih, ki sem jih v interpretaciji sproti ugotavljala. To je težnja k ustvarjanju vizualnih in slušnih podob sveta, ki obdaja njegove junake.

Vso pripoved je naslonil na predmetni svet, zato opazimo uporabo številnih izrazov, ki poimenujejo in označujejo predmetnost sveta njegovih junakov. V Prežihovi pripovedi čutimo tudi težnjo po oživljanju narave in predmetov. Številni pridevniki, ki so po obliki deležniki, kažejo težnjo k nenehnemu gibanju nekaterih pojavov v naravi. S tem je ustvaril dinamiko, ki razmakne pripoved v globino in vnaša v novelo neko živo razmerje med naravo in človekom. Tak način prikazovanja življenja je značilen skoraj za ves realizem. Z njim se srečamo v Kersnikovih Kmetskih slikah in tudi v Tavčarjevih Slikah z loškega pogorja. Javlja pa se tudi že v Jurčičevem Sosedovem sinu. To živo razmerje med naravo in človekom oblikuje v umetnikovih junakih življenjski nazor, odnos do smrti (Kersnikova Kmetska smrt, Radmančin odnos do Voruhove smrti) in tudi do življenja. Nenehno nihanje med krepkimi realističnimi, romantičnimi in celo simbolističnimi elementi pripovedi nas opozarja na Prežihovo nagnjenost k ljudskim prvinam izražanja. Številne govorne oblike stavkov in fraz vnašajo v pripoved odrezavost, odsekanost in tudi trdoto. Vse te lastnosti pa dajejo tekstu slikovitost, pestrost in izvirnost.

Prežihov umetniški izraz pomeni v odnosu do knjižnega jezika, ki smo ga navajeni iz leposlovja, pomemben premik. Ta se kaže v usklajevanju narečja z govorjenim in pisanim knjižnim izrazom. Pojem »knjižni jezik« razširi in mu da novo vrednost, ker želi, da umetnina funkcioniira polno.

LITERATURA

Lovro Kuhar-Prežihov Voranc: Zbrano delo 1, Ljubljana, DZS 1962; Zbrano delo 2, Ljubljana, DZS 1964; Zbrano delo 7, Ljubljana, DZS 1964; Zbrano delo 8, Ljubljana, DZS 1965.

Prežihov zbornik, Maribor, ZO 1957.

Slovenski pravopis, Ljubljana, DZS 1962.

Wolf-Pleteršnik: Slovensko-nemški slovar I, II, Ljubljana 1894, 1895.

Preobraženski: Etimologičeskij slovar ruskogo jazyka I, II, Moskva 1959.

Anton Bajec, Besedotvorje I, Ljubljana, SAZU 1950; Besedotvorje II, III, Ljubljana, SAZU 1952; Besedotvorje IV, Ljubljana, SAZU 1959.

Fran Ramovš: Historična gramatika slovenskega jezika, VII, Dialekti, Ljubljana, Znanstveno društvo za humanistične vede 1935.

Jože Toporišič: Pripovedna dela Frana S. Finžgarja, Ljubljana, SM 1964.

Dušan Pirjevec: Ivan Cankar in evropska literatura, Ljubljana, CZ 1964.

Oskar Walzel: Gehalt und Gestalt im Kunstwerk des Dichters, Darmstadt, Herman Genter Verlag 1957.

Richard Hamann-Jost Hermand: Naturalismus, Berlin, Akademie-Verlag 1959.

Fran Petre i Zdenko Škreb: Uvod u književnost, Zagreb, Znanje 1963.

Milka Ivič: Pravci u lingvistici, Ljubljana, DZS 1963.

Jože Toporišič: Slovenski knjižni jezik, 2, 3, Maribor, ZO 1965.

Josip Vidmar: Literarne kritike, Ljubljana, DZS 1951.

Ivo Brnčič: Generacija pred zaprtimi vrati, Ljubljana, CZ 1954.

Anton Ocirk: Novi pogledi na pesniški stil, Novi svet 1951.

Marja Boršnik: Prežihovo pismeno srečanje s Šorlijem, JiS 1962–63.

Jože Toporišič: Razgledi po stilistiki in stilu, JiS 1962–63.

Jože Toporišič: Ritem v prozi, JiS 1958–59.

Jože Toporišič: Pogovori o stilu, Jezikovni pogovori, Ljubljana, CZ 1965.

Breda Pogorelec: Vprašanje govorjenega jezika. Jezikovni pogovori, Ljubljana, CZ 1965.

Boris Urbančič: O jezikovnih stilih, Jezikovni pogovori, Ljubljana CZ 1965.

Milka Ivič: Problem norme u književnom jeziku, Jezik 1965–66.

KF. Št. 4. 25. 11. 1973. Str. 5–7.

Odnos med literarnimi ideologijami in literarnim jezikom v dveh Prežihovih povestih

Taras Kermauner

Pričujoči esej se ne bo ukvarjal z razčlenbo literarno-ideoloških plasti Prežihovih novel, posebno LJUBEZNI NA ODORU in SAMORASTNIKOV; to delo sem opravil na drugem mestu, podrobno, zato se lahko zdaj na svoje tedanje ugotovitve le sklicujem. Povzel jih bom na kratko. Tokrat je moj namen drugačen: govoriti o literarno stilnem aspektu Prežihovih povesti. Za moj postopek – tu in v preteklosti – pa je bistveno, da oba temeljna pristopa k literaturi vežem, še več, da raziskujem odvisnost stilno jezikovnega od literarno ideološkega. Že takoj v začetku moram zatrditi: nikakor ne mislim, da je ta odvisnost enosmerna in da je literarno jezikovna plat v celoti odvisna od literarno ideološke. Ima svojo relativno avtonomijo, kot jo ima literarno ideološka. Vendar – v ideološkem svetu, in v tem smo najbrž še zmerom, vsekakor pa je še bilo Prežihovo delo – je vsa literatura determinirana ali na(d)determinirana po literarnih ideologijah, ki jo transformirajo, osmišljajo, usmerjajo, vodijo, zdi se, da ni prostora, v katerem bi bil literarni jezik neodvisen od literarnih ideologij. V pričujočem eseju skušam razkriti to odvisnost – se pravi eno plat slehernega literarnega teksta novejšega časa – na primeru Prežihove novelistike.

Naj že kar na samem začetku postavim svojo tezo: idealistični elementi Prežihove ideologije so delovali na njegovo literaturo tako; da so jo jezikovno konvencionalizirali, materialistični tako, da so mu omogočali jezikovno inovativnost. (In še metodološka pripomba: ko bom govoril o jeziku, mislim ves čas na literarni jezik, ne na lingvistični aspekt jezika; ko bom uporabljal izraze kot karnizem, naturizem, intimizem, socialni humanizem ipd., mi bojo veljali kot

pojmi iz območja literarnih ideologij, ne pa političnih ali splošno socialnih, med tem ko bom izraza materializem in idealizem pojmoval kot kategoriji iz filozofsko ideološke sfere. Raziskujem namreč vpliv literarne ideologije na jezik, ne pa vpliv politične – kar bi bilo seveda prav tako mogoče in je celo bolj v navadi.

Najprej naj čisto na kratko obnovim literarno ideološke plasti, značilne za Prežihove povesti, posebno za obe že omenjeni. Če si predstavljamo kompozicijo teh plasti kot pokonci stoječ kvader, leži na dnu ideologija karnizma, stopnjo višje naturizma, še stopnjo višje moralizma in najvišje, na vrhu, nacionalne in nato politično socialne revolucionarne ideologije. (Ponavljam: ta politično socialna ideologija je avtentičen, izjemno pomemben del Prežihove literarne ideologije kot tudi literarne ideologije celotnega socialnega humanizma, to je smeri, pomenske literarne celote, kateri je Prežih pripadal; literarna zgodovina jo imenuje socialni realizem.) Ta skica je statična. Lahko se poslužimo bolj dinamične. Karnizem – kot dno, temelj, bit – Prežihove literarne ideologije izžareva svoj vpliv navzgor, v druge plasti, jih prepaja, vendar z oddaljenostjo od svoje pozicije izgublja moč. Na njem počivajo vse ostale plasti, vendar ga skušajo preinterpretirati, pomensko transformirati, to prepoimenjanje se jim tudi posreči. Čim višja je plast, tem bolj je pomen celote in karnizma kot dela celote tuj samemu – začetnemu – karnizmu, tem bližje je vrhnji ideologiji; ker je karnizem identičen z materializmom, vrhnji sloji pa z idealizmom, pomeni močnejša navzočnost vrhnjih plasti večjo idealizacijo literature, krepkejša prisotnost nižjih večjo materializacijo literature. Čim višja plast, tem bolj zavedna je, tem bolj podvržena razumski kontroli, osebno moralnim, socialno in nacionalno političnim odločitvam, ki jih je Prežih kot oseba sprejel in udejanjal, torej kažejo vrhnje plasti večji vpliv tudi zunaj literarnih ideologij, (krščanske) vzgoje in (revolucionarno marksistične) samovzgoje; na tej točki, ki postane Prežihova literatura tudi odvisna od socialno političnih vrednot (Narod, Razred), za katere se je pisatelj kot civilna zunajliterarna figura zavzemal. Tu dobijo celo funkcijo propagande za določeno nacio-

nalno in socialno politično idejo. Čim nižje pa so plasti, tem manj so zavedne, tem bolj jih obvlada podzavest, zavestno neusmerjana fantazija, primarna želja, čutnost.

Odnos med spodnjimi in zgornjimi plastmi moramo razumeti dialektično: druge v odnosu do drugih so akcija in konstrukcija in destrukcija. Najbolj primarno konstruira Prežihov svet karnizem: čutnost. Brez te plasti Prežihove literature sploh ne bi bilo, zanjo je odločilna, nosilna. Zato docela upravičeno govorimo o karnizmu kot konstrukcijskem ali konstruktivističnem elementu Prežihove literature. Zgornje – idealistične – plasti pa skušajo karnizem pomensko transformirati, ga moralizirati, iz gole čutnosti povzdigniti v Duha, literaturi in zdajšnjosti transcendenten smisel, ga vključiti v socialno-politično perspektivo; s tem ga – kot karnizem – destruirajo in konstruirajo kot element idealizma. Vrhnje plasti so torej konstruktiv(istič)ne z lastnega stališča, saj konstruirajo lasten svet morale, socialno-političnega in religioznega smisla, so pa destruktivne do plasti, ki so do njih avtonomne; to avtonomijo jim skušajo vzeti.

Znotraj literarnega teksta poteka torej nenehna intenzivna dialektična praksa, spopad, prežemanje, usklajanje, preformiranje vseh omenjenih elementov. Slehera točka v tekstu je splet vseh teh elementov, je nabita z njimi in z njihovo dialektiko. Zato tudi lahko sleherno točko dešifriramo ravno glede na omenjene elemente plasti, glede na njihovo konkretno navzočnost in moč v tej točki. A ker je moja teza ta, da idealistični elementi v tekstu tendirajo k literarno-jezikovni konvencionalizaciji, materialistični pa k inovaciji, mora biti, ta teza, v sleherni točki SAMORASTNIKOV ali LJUBEZNI NA ODORU preverljiva.

Treba se je še domeniti za definicijo konvencionalnosti in inovativnosti. To najbrž ne bo težko. Konvencionalni jezik je tisti, ki je bil že mnogokrat uporabljen in ki obnavlja stalne, znane jezikovno stilne obrazce ali celo klišeje; te se da povsem empirično ugot-

viti. Tu torej ne more biti debate in nesoglasja. Inovativnost pa je – narobe – ravno odkrivanje novih možnosti jezika, metaforike, metonimij, ritma, leksike, se pravi uporaba – iznajdba – jezikovne strukture, kakršna do obravnavanega teksta še ni bila odkrita. Tudi to plat se da brez težav verificirati. Drugo, manj jasno, bolj diskutabilno pa je vprašanje, ali se da konvencionalnost identificirati s slabšo umetnostjo, inovativnost pa z boljšo; to vprašanje puščam načelno odprto, čeprav se v Prežihovem primeru tehtno nagibam k misli, da je razlika med konvencionalnostjo in inovativnostjo – vsaj kar se tiče jezika – obenem tudi estetsko vrednostna.

Karnizem je literarna ideologija telesa; telesa v njegovi fizični, stvarni, rečni pa tudi spolni, čutni, meseni obliki (carne, carnis, meso). Dozdajšnji kritiki in interpreti Prežihovega dela so to plat opazali, nekateri so jo ostro odklanjali, to so bili v glavnem politično in literarno nazorski ter svetovno nazorski nasprotniki (katoliki, recimo Beličič), drugi, levi in napredni pa so jo skušali ali zamolčati ali preinterpretirati v skladu z lastnim idealizmom kot posledico slovenskega tradicionalnega idealizma in hkrati seveda tudi v skladu s Prežihovim idealizmom (z vrhno plastjo njegove literature). Tako so bili na eni strani Prežiha pravični, ker so na njegove literarne tekste gledali kot on sam, kadar je nastopal kot zunajliterarni ideolog, bili so jim pa tudi – in po mojem je to stališče literarne imanence odločilneje – krivični, ker niso dovolj upoštevali vseh plasti, ki se nahajajo v teh povestih, in so tam ne glede na avtorjevo zavestno stališče in ne glede na plasti (na vrhnje plasti), ki skušajo te (nižje) zakriti (najdalje sta šla v priznavanju te Prežihove plasti Marja Boršnik in seveda Marjan Kramberger). Prežiha so brali iz svojega časa in iz svoje literarne ideologije, za katero je bil Prežihov materializem-karnizem (a ne le Prežihov, tudi Kranjčev in Ingoličev) pretiran in celo neestetski.

V tem – kratkem – sporočilu seveda ni mogoče naštetih večjega števila konkretnih primerov; zato se moramo zadovoljiti le z nekaterimi. Gotovo pa bi jih bilo še bistveno več, če bi bili ohranjeni

Prežihovi rokopisi; Kozakova popravljajanja so bila storjena v duhu tedanjega časa, a so destruirala ravno ta element, ki se zdi meni – in verjetno današnjemu času, današnjemu literarnemu okusu – najtehtnejši. Prelistajmo nekoliko Prežihov original *Greh na odoru* (ki pa od končne redakcije niti ne odstopa mnogo). Radmanca je v začetku ženska gole spolne čutnosti, otroke ima najprej z možem Radmanom in verjetno – vsaj prvega – z moževim sinom iz prvega zakona, nato pa z različnimi neznanimi moškimi. Radmanca je simbol karnizma: zdrava, močna; poželjiva, mesena. S tem likom se povezuje inovativen jezik; recimo: »Kje pa je Radmanca le iztaknila tega jirsa?« se je čudila soseska. Ali: »Kje pa je Radmanca tega šeka popadla?« Ali: »Če bo šlo tako dalje, bodo pri Radmanu kmalu cele staje.« In: »Radmanca, ta Afra, pa je bila cela kobila.« (To je tisti znameniti stavek, v katerem je Kozak popravil kobilo v lepotico in s tem Prežihov izraz – jezik – popolnoma konvencionaliziral; pobudo za ta poseg je pač iskati v Kozakovi – in tedaj veljavni – ideologiji idealističnega moralizma, beseda kobila se je zdela – s tega vidika – za človeka poniževalna, neokusna, prenizka, živalska.) Ali: »Bila je srednje velika baba, krepka, bedrata in prsata.« Spolni izraz njenega obraza je bil takšen, da »kadar se je režala, je postajalo moškim sitno.« Vsi ti stavki so vzeti iz prvih dveh strani povesti, v svoji literarno ideološki podobi so docela jasni: nikjer nobene krščanske morale ali revolucionarne perspektive, le močno, polno, zdravo, čutno telo. Značilna pa je tudi njihova jezikovna stran; skoraj gotovo je inovativna, takšnemu opisovanju se je slovenska tradicija ogibala. Danes deluje – vsaj name – sveže, bogato, pristno, nazorno, močno; in komaj si lahko predstavljamo razvoj slovenske proze – od Potrča prek Zidarja do Jovanoviča –, v kateri so elementi karnizma razviti naprej, brez te Prežihove sintagmatike.

Navedimo še nekatere sorodne opise; zdaj že iz časa, ko se je Radmanca spoznala z Voruhom: »Radmanca je molče nastavila steklenico in potegnila, ko pa je pri tem na ustnicah začutila močan, vonjajoč okus slin, ki jih je Voruh zapustil na grtancu, jo je po vsem životu prešinila močna, omotična vročina.« Ali: »Pri tem« (pri

delu, pri nošnji zemlje na odore) »sta večinoma molčala. Radmanci je ravno ta težki, zasopljeni molk silno ugajal, Voruh pa je molčal iz čudne zadrege. Iz njunih od napora razgretih teles se je parilo. Od Radmance je dišalo po zdravi ženi, po razgremem medstegnju, duh radmanškega hleva in radmanških zibelk, ki se je držal, se je tu na zorani zemlji mešal z vonjem sveže prsti in vse skupaj je dajalo duh in okus nekakega divjega mesa. Od Voruha pa je zavdarjalo predvsem po smoli, zraven pa mu je iz kože hlapelo tudi po neki ovnovini. Drug drugega sta vonja ščegetala v nosnice, da teže naložene zemlje niti prav čutila nista, čeprav sta enakomerno in globoko sopihala, temveč sta oba razkrečenih, drgetajočih nosnic žejno vdihovala opijanljivi vonj bližnjih si teles.« Težko bi bilo najti bolj nazoren primer. V teh stavkih sta eksplicite zapisani glavni besedi karnizma: telo, meso, govor je o vonjih, ki so vonji kože, telesa, mesa, o spolnosti, na katero namiguje celotni odstavek (razgreta medstegnja, razkrečene, drgetajoče nosnice itn.). Najbrž bomo brez težav priznali, da je odstavek jezikovno zelo inovativen glede na tedanjo slovensko literaturo. Treba pa je hkrati pripomniti, da se s karnizmom očitno meša že naturizem. Spolno telo ni samo, nasprotno vsemu drugemu ali vsaj v distanci do drugega. Utemeljeno je v naturi: v zemlji. Telo in zemlja se mešata, skoz zemljo dobi spolno telo prvič svojo višjo utemeljitev: spolnost je nekaj narurnega, je kot dihanje zemlje, je ritem, potreba, bistvo zemlje (Nature). Zato se ga ni ne sramovati ne ogibati kot nečesa problematičnega in celo, kadar je zunaj institucionalnega zakona ali zakramenta, grešnega, protičloveškega, sramotnega. Prežih pa kaže ravno spolnost, kakšna je zunaj sleherne institucije in institucionalizirane morale; zanj je – na tej točki – edina morala telesni gon, želja in zahteva mesa. A kar kaže, se mu samemu kaže in tudi literarno učinkuje – na bralca, ki je brez moralističnih predsodkov – kot lepota, zdravje, normalnost. Prav v zvezi s to spolnostjo so najinovativnejše sintagme v povesti: »Čutila je, kako Voruh, korakajoč tik za njo venomer zasaja svoje oči v njene noge...« Zasaja je simbol spolne moške akcije in obenem literarno izjemno svež izraz. Ko Radmanca odkloni, da bi se vrnila k možu in posebno otrokom (kar je v

nasprotju s sleherno institucionalizirano moralo od neolitika naprej), pravi – skrajno surovo svoji materi: »Tudi vi hočete, da se vrnem k tistemu staremu štoru in pri njem zasmrdim.« Logika telesa je tu v izključujočem se nasprotju s humanistično moralo (otroci ostajajo sami, Radmanca jim predpostavlja svojega spolnega partnerja, ki ga ljubi, a na temelju telesnosti). Ker pa je moralizem literarna ideologija, ki ji Prežih prav tako pripada (ta ideologija sodi v vrhajo plast), sam ni zadovoljen s tem, kako se mu je zasukalo pero, rad bi svoj opis popravil, nadziral, moraliziral, humanistično osmislil, rad bi si ustvaril alibi za svoj radikalni materializem. Aktivira moralizem in rezultat je dvojnost, nasprotnost oznak – in jezika – znotraj istega stavka. Recimo opis, kako zgrabi Voruh Radmanco za gleženj: »Čeprav je bilo zanožje od zemlje in od hlevskega gnoja marogasto«, to je prvi del stavka, ki je strukturiran karnistično, »se mu je gleženj zdel nebeško lep in zapeljiv«; v drugem delu stavka že intervenira idealizem, potreba po utemeljitvi naravnega gona, neposredne telesne ljubezni, ki se izraža s telesno akcijo, s simbolizacijo spolne silovitosti, v nečem višjem, v Lepoti, ki ta hip ni več narurna kategorija, ampak moralno vrednostna, kulturna; in gre in pisatelj uporabi skrajno konvencionalen izraz: da je gleženj »nebeško lep«. Brž ko je Radmanco – človeka svoje literature – odtegnil od zemlje in približal nebesom, pade v literarno konvencijo in s tem v slabo literaturo. Podobno lahko razumemo naslednji stavek: »Koj nato je brcnila z nogo nazaj proti Voruhu, kateremu se je zdaj zablestelo pred očmi celo razkošno podstegnje in ga ukopalo na ral.« Kakor je glagol »ukopalo« inovativen in obenem naturistično-karnističen (smer: zemlja), pa sta besedi »razkošno« in predvsem »zablestelo« obrabljena alibija. Blestijo kultura, Duh, zvezde, bogastvo, vzori, zemlja in telo pa dišita, se kažeta prek čutov, čutnosti in ne občudovanja.

Isto dvojnost opazimo v opisih pokrajine, gozda, same nature. Ko je ta opis karnističen, pomeni, da podaja pisatelj tudi naturo kot čutno spolno telo, ko pa ga poduhovlja, opremlja z lepoto in višjim duhovno vrednostnim pomenom, postane natura konvencionalna.

Primer prve različice: »Na tesišče, ki se je nahajalo na jamastem dnu gozda, je sonce žgalo z odprtega, jasnega popoldanskega neba. Pod njegovimi žarki se je parila in cedila smola iz sveže olupljene nega lesa, iz kupa natesanih tresk, iz skorij, iz vejevja in šibrovja, da se je zdelo, da si v kotlu, nabitem z močnim ozonskim, skoraj omotičnim vzduhom, ki se vlega na prsi in utruja možgane, da bi se kar opotekel v najbližjo senco in zadremal. Blesk svežega, nagega lesa je jemal očem vid.« Odstavek je izjemno karakterističen. Spolna natura je potemnjevanje zavesti (možganov), dremavica, ki pa je nabita z neaktivirano spolno energijo, je omotica, je parjenje (dvoplastnost te besede), je nag les (spet dvoumnost in očitno nakazovanje bistva: nagega telesa). (Značilno je, da se v tem primeru vid megli, temni; oči so namreč – za Prežiha – sedež moralne moči, glej *Meto* – in *Nano* – v **Samorastnikih**, funkcijo oči v tej povesti.). Odstavek učinkuje tudi jezikovno sveže, inovativno. Opis nature pri koncu povesti, ko Prežih napoveduje tragedijo in skuša dati naturi duhovnejši pomen, pa je konvencionalen: »Čez strmine navzdol so se spustili sončni žarki in poljubili poseko od vrha do tal, da se je spremenila v eno samo preprogo nešteti barv in podob. Že so pele žage.« itn. To pa je cukreni impresionizem Srečka Magoliča, utemeljen na bleščanju, na žarkih (na očeh!), na lazurnih poljubih, ne na onih telesnih, na kulturnoslikarskih barvah, ne pa na znoju in ilovici, na petju prirode, ne pa na motni čutnosti.

Ista nasprotja vidimo med stavki, kot so: »Radmanca in Voruh sta se z vsemi silami zakadila v gozd«, »Radmanca se je... parila v soncu in v smoli«, Radmanu pravi: »Jaz sem delala in se parila, najprej s teboj, potem pa z drugimi, ko si ti postal zanič« itn. na eni strani in »Lepo je v gozdu!«, »Njeno lice je žarelo od sreče in miru.«, »kamor koli si pogledal, je bila ena sama temnozelena podoba, nad njo pa plavo nebo.« itn. na drugi strani. Meni, za moje oči in vrednotenje se zdi **Ljubezen na odoru** najboljša Prežihova povest, ker v nji sorazmerno najmanj intervenirajo višje plasti: Radmanca ostane simbol spolnega telesa do konca, do Voruhove smrti. S tem pa ne pravim, da je najbolj značilna za samega Prežiha. Je najbolj inova-

tivna, najbolj moderna, vendar je Prežih v nji najmanj podal drugo plat svoje literature, poseg zgornjih plasti v spodnje. To plat je realiziral daleč najbolj(e) v **Samorastnikih**, v katerih je Meta enaka Radmanci le na začetku, ko »je postala široka z Ožbejem«, pozneje pa se njen lik iz karnistično-naturističnega spreminja, izgrajuje v moralni in nacionalno ter socialno revolucionarni simbol. Vendar Prežih ne bi bil Prežih, se pravi dober pisatelj, če bi se prepustil le tej konstrukciji; v tem primeru bi napisal bolj ali manj konvencionalno delo. Spretno je izrabil priliko in prikazal, kako vladajoči razred Meto muči; opisi mučenja zavzemajo skoraj polovico celotne povesti, to mučenje pa ni le duševno-duhovno, ampak v veliki meri ravno telesno. Tako pisatelj pri zadnjih vratih spet pripelje v tekst karnizem. Tu ni mogoče navesti vseh tozadevnih pasusov, saj jih je mnogo, opozorimo naj le na nekatere. »Po prstih je že režalo golo meso od kosti in po dimnici se je širil vedno hujši smrad.« Ali: »Karničnik je razvezal roke in še hitro odpihnil pepel z dlani, da se je pokazala ena sama, velika, osmojena rana nakiplega mesa in žil.« Ali: »Birič ji je s plosko roko pritisnil nago zadnjico na les.« Ali: »Pri drugem udarcu in pri tretjem se je videlo le še nalahno drgetanje mesa in kože, pri naslednjih je bila golota že bolj podobna komaj vidno kipečemu testu.« Ali: »Tri leta za Primožem se je zlegel Til.« Nasproti tem inovacijam, ki so vse metafore telesa (»sva se zvrnila na hrbet širokega slemena«, je »izsula« zgodbo, v »plahto... je zavil Metine razbite ude« itn.), prebiramo hude konvencionalnosti – natančno spet v trenutku, ko je želel pisatelj Metino telesnost utemeljiti v nečem moralnejšem, osmisliti z nečim idealnejšim; recimo: »...njena mlada ljubezen je gorela le z iskrenim, nesebičnim plamenom čiste vdanosti Ožbeju, izvoljeni in globoko občuteni lepoti ji najbližjega človeka.« Ali: Meta je bila lepa »ko sonce«. Ali: »...iz nje je blestel neki nepremagljiv čar lepote, materinstva, in moči.« Ali: »Nebo te noči se je sklanjalo brez utripanja nad vso to prelest, kakor se more sklanjati le nebo poletne koroške noči.« Ali: »...je bila vsa ravnina polna edinstvene, krasne, prelepe koroške noči.« Ali: »Zdaj, po meni, vas je devet, čez petdeset let vas bo lahko že sto, čez sto let vas bo petkrat, desetkrat toliko. Potem si boste združeni lahko

priporili svojo enakovrednost, svoje pravice.« Ali: »Lepi so bili tudi vsi njeni otroci, vsi visoko zrasli, ravni, močni, žarečih oči, kar so vse imeli od nje.« Itn. Očitno je, da je nacionalna, socialna, moralna ideologija temeljito posegla v leksiko, v metaforiko, v samo jedro Prežihovega jezika in ga prilagodila nečemu – idealističnemu –, kar imam sam za manj bistveno literarno. Ker je literarnost – po mojem – vezana predvsem na čutnost (aisthesis, estetsko), lahko vidimo v moralno-socialno-nacionalnem konstruktivizmu Prežihovih povesti destrukcijo literarnosti – estetskosti –, čeprav je, naj za konec to ponovim, ta konstruktivizem za Prežihovo literarno delo enako značilen kot konstruktivizem čutne telesnosti.

KF. Št. 2. December 1999. Str. 27–32.

Živalski frazemi v Prežihovi Požganici

Vanja Benko

Predstavitev frazeologije, predvsem živalske (iz Prežihovega romana Požganica), je kratek izsek iz moje diplomske naloge, ki sem jo opravila pod mentorstvom redne prof. dr. Zinke Zorko, prodekanice na Pedagoški fakulteti v Mariboru.

Žal bralcem Fužinarja zaradi posebnega zapisovanja črk ne morem predstaviti svojega dialektološkega - narečnega dela naloge, ki bi bil za marsikoga še dosti bolj zanimiv.

O PISATELJU IN ROMANU

Lovro Kuhar je bil socialni realist, proletarski pisatelj, avtor kmečkih zgodb in vojnih romanov, pesnik koroške zemlje in njenih ljudi.

Požganica je njegov prvi roman, ki je izšel 1939. leta in v katerem je pozornost usmerjena na dogajanje na Koroškem. Je kolektivni roman, ki nima glavne osebe in tudi ne kake ljubezenske zgodbe. Pisatelj v njem človeka presoja predvsem kot družbeno bitje. Prikazani so boj za svobodo Koroške in revolucionarni dogodki v Mežiški dolini ter med Jazbinci v letih 1918-1920; prepletajo se socialna in narodnostna vprašanja. Roman je nekakšen dokument prevratnih dni v koroškem delu naše domovine.

Lastnosti romana so v lokalnih dialektizmi in oblikovanju oseb. Opisano je resnično življenje v vsej razsežnosti in bistvenih

značilnostih. Ljudje so živi, izklesani in trdni kakor skale, robati, silni in prepričljivi; tak je tudi njihov jezik.

Prežihov slog je krepak, stvaren, nazoren, slikovit, prepleten s koroškimi izrazi. Njegov govor je bil mežiščina, ki spada v koroško narečno skupino. Mežiško narečje govorijo ljudje v dolinah ob reki Meži in Mislinji, sem pa spada tudi kotuljski govor Lovra Kuharja.

V besedju koroških narečij, predvsem pri Prežihu in še danes v govoru na tem področju, najdemo veliko nemških prevzetih besed in besednih zvez. To je posledica dolgega sožitja dveh jezikov na enem prostoru.

Prežihova koroška govorica je na jezikovni ravnini prerasla v zborni knjižni jezik, ohranjal pa je narečno besedje in narečne možnosti upovedovanja.

FRAZE V TEORIJI

Moj cilj je bil poiskati živalske frazeme v Prežihovem romanu Požganica in na osnovi izpisanih ugotoviti, koliko jih je danes še živih v Mežiški dolini (v okolici Prevalj) v predelu okoli Jankovca.

Frazemi ali fraze so s svojo ekspresivnostjo vedno zaznamovano jezikovno sredstvo ne glede na vrsto besedila, v katerem so rabljeni. So pokazatelj ljudskosti. Pogosto so rabljeni v ljudskih delih, v umetnostnih besedilih pa imajo najnižjo ekspresivno vrednost. Če v umetnostnem besedilu ni veliko frazeologije, ni nujno, da je besedilo izrazno revno, saj lahko pisec izbere tvorbo lastnih in novih podob. So pa primerni v neumetnostnih besedilih (predvsem v publicistiki in poljudnoznanstvenih besedilih), ker jih poživijo, razbijejo suhoparnost in so usmerjeni k bralcu.

V vsakdanjem sporazumevanju je raba frazemov odvisna od govornega položaja. Rabimo jih predvsem takrat, ko smo čustveno prizadeti, vznemirjeni. V jeziku imajo posebno mesto in pomen, saj izražajo način življenja, mišljenja in čustvovanja ljudi, ki so te frazeme ustvarili ali jih uporabljajo. So pomemben dokument ustvarjalne moči naroda. Posebej zanimivi so domači frazemi, kajti v njih se zrcali preteklost naroda.

Zgodbe o živalih nam dopolnjujejo osnovno znanje in vedenje o teh živih bitjih. Prek njih se nam odkrivajo ljudje s svojimi slabimi in dobrimi lastnostmi. Tako je mogoče odkriti tudi prvobiten človekov odnos do živalskega sveta in narave. S primerjanjem frazemov in odkrivanjem njihovega bistva in nastajanja lahko bolje razumemo nekdanji in zdajšnji način življenja in razmišljanja ljudi določenega okolja in naroda. Šele ob takem prebiranju Prežihovega romana spoznaš, kakšno je pisateljevo bogastvo.

RAZISKAVA NA TERENU

Za svoje delo na terenu sem si izbrala zaokroženo pot na geografskem področju Kota, Plata, Leš in Zagrada, saj je Prežih zgodbo tega romana lokaliziral tudi na ta področja. Zato me je toliko bolj zanimalo, ali so ti živalski frazemi med domačini še živi.

Bila sem pri naslednjih družinah: Štrekelj, Mori-Šibovnik, Petrič-Lagoja, Pavše-Ravnjak, Kunc-Kajžer, Petrič-Predovnik, Šumah-Hermonk, Kresnik, Potočnik-Komes, Potočnik-Uršej, Herman-Ženovc ter nazadnje pri Šumahu.

V romanu sem našla 75 živalskih frazemov, v katerih je predstavljenih 33 *živali*; 31 jih je *iz domačega okolja* (živijo v naših krajih) in 2 *iz tujega okolja* (ne živita pri nas).

ŽIVALSKI FRAZEMI IZ POŽGANICE

Ta ima pa hujše žvarce kot Javornikov bik.

Žvarce so narečna oblika za podgrlino, to je za visečo kožo pod vratom bika, bikovo podgrlje. Starejši ljudje izraz žvarce večinoma še poznajo, vendar ga ne uporabljajo v obliki frazema. Pojavlja se zveza *imeti velike krofe*; to pa je mišljeno v drugem pomenu, saj je bilo na našem območju včasih zaradi pomanjkanja joda veliko endemske golše ter se izraz golša nanaša na povečano ščitnico.

Zagledal je belo gos.

Če bo šlo tako naprej, bomo kmalu zagagali.

Prežih je gaganje (oglašati se z glasom ga) uporabil v pomenu gagati, zelo slabo živeti. Domačini izraz še pogosto uporabljajo: pogagali, spufali, felali ali celo crknili smo.

Dovolj dolgo so nas mučili kot ižno živino.

Ižna živina je s Prežihovo opombo razložena kot živina v igu, določeni vrsti kravjega jarma, ki se je nekoč uporabljal za delo v strmini. Domačini izraz poznajo, na nekaterih kmetijah pa igo še lahko vidimo. Namesto te zveze je v rabi zveza *delati/garati kot črna živina* v enakem pomenu. Vse primere se nanašajo na težaško in garaško delo, ki človeka hitro izčrpa.

Naraglavci so prava živina.

Domačini pogosto uporabljajo izraz *ta je prava živina*, ki se v prenesenem pomenu uporablja za oznako pomembnih, vplivnih ljudi oziroma ljudi, ki so pri svojem delu izredno pridni, vztrajni ter že deloma iztrošeni, zgarani.

· Vstanite, hej, vstanite, živina zaspana!

- *Ali ga vidiš, petelina?!*
- *Začele so mu habe rasti in sem ga po pasje nagnala.*

Pomeni, da je moški postal mogočen, vzvišen. Če kdo postane preveč samozavesten, aktiven, pravimo, da so mu zrasle peruti. Prežih je namesto besede peruti uporabil germanizem habe. Isti izraz se še danes uporablja.

- *Tako so morali ti petelini utihniti.*
- *Srd ga je vžgal, da ga je dvignilo na pete kot mladega petelina.*

Gre za pogosto uporabljeno obliko frazema v smislu bahavosti, oblastnosti ter nadrejenosti. V živem govoru ta frazem ni več prisoten. Uporabljajo ga v drugačnih oblikah: *šopiriti se kot petelin/pav, nositi se kot petelin na gnoju, repenčiti se kot petelin*. Pomen je podoben.

- *Ta rdeči petelin!*
- *V njegovem vejevju se je razkošatil rdeči petelin.*

Med domačini ter v Požganici *rdeči petelin* simbolizira ogenj. Nekateri starejši ljudje ognju še danes pravijo tako, med mlajšimi generacijami pa raba te besedne zveze počasi izginja.

- *Toda rečem ti, vi imate kurjo pamet.*

Besedna zveza je še živa med ljudmi. Pomeni biti neumen, neinteligenten.

- *Menda kura še spi.*
- *Bilo je videti, kakor kadar pade jastreb na tropo kokoši.*

Gre za tipično nasprotovanje močnejšega do šibkejšega, hitrejšega proti počasnejšemu, napadalca proti žrtvi; v tem primeru jastreba proti kokoši.

· *Tu zdolaj je bilo temno kot v kozjem rogu.*

Bolj pogosta je povezava *ugnati koga v kozji rog*; to pomeni, premagati koga, biti boljši od njega. Kozji rog je oznaka zvitosti človeka. Pri Prežihu se nanaša na okolje, v katerem je bilo zelo temno. Frazem je pogost med ljudmi, velikokrat pa se uporablja v zvezi *bilo je temno kot v rogu*.

Na kmetiji pri Kresniku uporabljajo frazem *bilo je temno ko v mišji luknji*, pri Predovniku pa *bilo je temno ko v kurji riti*. Enako kot pri Predovniku govorijo tudi pri Šumahu.

· *Gabun je bil star maček.*

V besedni zvezi *star maček* gre za oznako človeka; to je bil izkušen, spreten, prebrisan možki, ki se je znašel v vsaki situaciji. Poudarjena je tudi previdnost. Zveza je pogosta ter prisotna v vsakdanjem življenju. Na dveh kmetijah (Štrekelj in Šibovnik) se uporablja tudi zveza *star lisjak*, kadar želijo poudariti večjo zvitost, prebrisanost, premetenost.

· *Le kdor bi imel mačje oči, bi mogel iz teme razločiti nekaj postav, ki so se plazile okrog hiše.*

Mačje oči kažejo na dober vid v temi. Zveza je živa in pogostokrat rabljena v vsakdanjem govoru.

· *To niso mačje solze.*

Tudi ta frazem je pogost in živ v vsakdanjem življenju. Prežih ga je uporabil v enakem pomenu, kot se uporablja danes, da to ni majhna, nepomembna stvar.

· *Predli so okrog Labočanov kot mačka okrog mišje luknje.*

Svojih namenov niso hoteli povedati, hoteli so ovinkariti. Med ljudmi je ta frazem živ, ampak ljudje ne rečejo presti, temveč *hoditi okrog vrele kaše*. V dveh primerih so kašo zamenjali *igličji/jigliči*. Pomen je enak.

- Iz svojega skrivališča je kakor mačka sledil slehernemu gibu odkritega lovca.

- Ljudje so se poskrili v mišje luknje.

Ta frazem ljudje uporabljajo v enakem pomenu skrivanja. Pogosto rečejo, da so se otroci poskrili v mišje luknje, kadar jih ne najdejo.

- *Obletavajo ga kot muhe govno.*

Uporabljena je lastnost muh, da so nadležne, da niso izbirčne ter da gredo na vse stvari, ki so zanje zanimive.

V Kebrovi knjigi in v SSKJ je ta lastnost zapisana s frazemom *iti kot muhe na med*, Prežih pa je uporabil povezavo z govnom, s čimer je še bolj poudaril neizbirčnost.

Med domačini sem frazem *obletavati ga kot muhe govno* našla le na kmetiji Šibovnik, še vedno pa je skoraj povsod uporabljen frazem v istem pomenu *iti kot muha na drek*. Domačini besedo drek, ki je prevzeta iz nemščine, uporabljajo v smislu umazanije. Morda lahko zmanjšano uporabo besede govno v današnjem jeziku razložimo tudi s povezavo, da je v času Prežiha bilo v naših krajih večje število srbskih vojakov, kajti ta beseda je tudi njihova in se uporablja v smislu blata.

- *Izbij mu njegove trmaste muhe iz glave.*

Pomeni izbiti iz glave neprimerne, nezaželeni misli, načrte ali zahteve.

Ljudje, ki sem jih obiskala, namesto *izbiti muhe iz glave*, uporabljajo bolj zvezo *zbiti komu muhe z/iz riti*. To pomeni, da ga je treba natepsti, da bo bolj priden.

· *Letos se pa lahko obrišeš za svoje vreče, kajti rad bi poznal tistega osla, ki bi še kaj dal.*

Med domačini je ta zveza znana skoraj na vsem območju, ki sem ga raziskovala.

· *Kakor premagan oven je obsedel na mestu in samo gledal.*

Gre za podobno zvezo kot *gledati kot tele/bik/vol v nova vrata*; to se pravi gledati neumno. Starejši ljudje se spominjajo, da so kot otroci to slišali, vendar se je namesto ovna uporabljala narečna beseda bider ali mrkač. V tej zvezi obstaja zanimiva besedna igra s priimki kmetij na Brinjevi gori, ki mi jo je povedal g. Šibovnik: *Kacl, kaj Čuješ, je Bidrih Mrkač!?*

· *Začele so mu habe rasti in sem ga po pasje nagnala.*

Na kmetiji Kresnik uporabljajo zvezo *po marš nagnati ko psa*, skoraj povsod pa je prisotna stalna besedna zveza *po pasje nagnati*; to pomeni *pokazati komu vrata*. Za človeka, ki postane mogočen in vzvišen, tudi pravijo, da so mu habe zrasle.

· *Ob najmanjši priliki se je zarežal kot pes.* (Oglasiti se z zamolklim, grozečim glasom.)

· *Bil je mišljenja, da se da vse najbolje opraviti s pasjim bičem.*

Pasji bič je najverjetneje jahalni bič ter ga Prežih uporablja v prenesenem pomenu, da se da vse opraviti s prisilo.

Ljudje te zveze ne uporabljajo več, slišati pa je povezavo z ježevko, bikovko ali gajžlo.

· *Nas sovražijo kakor stekle pse!*

Ta zveza ni več živa. Prisotna je povezava *žleht je ko stekel pes/fentali nas bojo ko steklega psa/obnaša se ko stekel pes.*

· *Ta svinja je zadnje dni čisto odpovedal.*

· *Svinja, ta major, čisto navadna, stara prasica!*

· *Tu imaš, svinja, ha, tu imaš!*

· *Bil je resnična svinja.*

· *Kje je ta svinja?*

· *Tega prasca ni škoda.*

· *Prasica je skoraj vse počrepala.*

· *To je čisto navadna svinja, ki ga je osemnajstega leta iskala vsa Mežiška dolina.*

· *Kakor razjarjen merjasec je sekal sem in tja po sobi.*

Prežih obravnava svinjo v dveh pomenih kot oznako ničvrednega, malovrednega človeka ali kot psovko, predvsem za pijanega človeka ali izdajalca. Med domačini je izraz svinja v prenesenem pomenu zelo pogost.

· *Pijani Tiče ga je pogledal kakor zaboden vol.*

Med domačini na tem območju je bolj v rabi povezava *gledati zabodeno kot bik*. Pogosta je tudi zveza *gledati kot bik v nove duri* v istem pomenu.

· *Glava mu je zamahedrala na volovskem vratu kakor suha kvoca v vetru.*

Zveza se nanaša na plečatega ter močnega moškega, ki je kljub svoji moči v pretepu potegnil krajši konec. (Kvoca je narečno posu-

šena hruška.)

· *Usedel se je na klop in opazoval stranke, ki so prihajale kot čebele skozi pilko.*

· *Iz hiše, kjer je bila tudi stara gostilna, je vrelo ko iz čebeljega panja. (Označena je množičnost.)*

· *Množica se je spogledala: »Troti so se zaprli!«*

Prežih je trote uporabil za oznako skupine ljudi, ki ne živijo od lastnega dela, ampak na stroške drugega.

· *Gleda te, kot bi mu črvi lezli iz nosa.*

V nemški in francoski frazeologiji je poznan frazem *vleči črve iz nosa* v pomenu zvitega spraševanja, izsiljevanja.

· *Zakaj se pa plaziš po tleh kot deževnik?*

Keber je v svoji knjigi razložil, da je v italijanski frazeologiji znan frazem *plaziti se kot črv* v pomenu poniževati se.

V podobni zvezi ga je uporabil tudi Prežih, vendar je namesto črva uporabil besedo deževnik. Označuje ponižanost, ki je prisotna v novih družbenih razmerah. Domačini v govoru še uporabljajo frazem *plaziti se po tleh ko črv*.

· *Zakaj se tako držiš, kot bi gliste požirala?*

Podobna zveza se med domačini ne uporablja. Našla sem frazem v istem pomenu, kaj se tako *držiš, kot bi ti vse mlade požrl-a*, ponekod pa uporabljajo tudi zvezo *držati se kot bi črve požiral/jedel*.

Živalske frazeme pogosto zamenjajo tudi besedne zveze *kislo se držati ali držati se kot (kisla) murka ali celo držati se, kot bi ti*

lesniko v rit tiščal.

· *Zraven si je na tihem mislil: »Kaj je tega jazbeca prineslo k meni?« (V pomenu zvitosti prevzeto iz nemščine.)*

· *Ošinil ga je s površnim pogledom in si mislil:
»Jazbec ima nekaj posebnega pri srcu.«*

· *Tudi on je jazbec jazbasti. (Možna je še razlaga, in sicer stopnjevanje oznake samotarskega človeka.)*

Med ljudmi se živalski frazemi v povezavi z jazbecem ne pojavljajo več.

· *Petruh je kot jelen preskočil nekaj ovir.*

Označen je način gibanja človeka v primerjavi z gibanjem živali. Na območju, ki sem ga raziskala, se namesto jelena uporablja primerjava s srnjadjo, ki jo večinoma poimenujejo z germanizmom rehl.

· *Bil je čisto spremenjen in podoben nasršenemu ježu.*

· *Dobro je vedel, da mu ježeve oči vidijo do dna duše.*

· *Sakramenski jež, kako se zvija v svojem obodu!*

Med domačini živalski frazemi v zvezi z ježem niso prisotni. Nekateri ga uporabljajo le v obliki kletvice *frdaman jež*, beseda sakramenski pa je preoblikovana v salamenski in sicer v zvezi *salamenski froc/salamensko seme*. Oba izraza se nanašata na podkrepitev neke trditve v negativnem pomenu.

· *Plamen se je razcepil in kakor kačji jezik švignil proti drevju.*

Kače imajo bogato simboliko. Njihove lastnosti se izražajo v različnih frazemih. Znani so tudi frazemi glede kačjega jezika v pomenu biti odrezav, piker, zbadljiv in zloben. Prežih je v svojem delu uporabil kačji jezik v drugem pomenu, v zvezi s širjenjem ognja, v pomenu hitrosti, nepredvidljivosti in razcepljenosti.

Povezave ognja ter kačjega jezika domačini v večini primerov ne uporabljajo več. Našla sem jo le na eni domačiji (pri Kresniku), kjer gospodinja uporablja povezavo, da je *ogelj skočil kakor kačji rep ali jezik*. Zanimivo v tem primeru je, da je gospodinja večji del mladosti preživela na avstrijskem Koroškem. Iz tega lahko posredno sklepamo, da je primerjava morda vzeta iz nemškega jezika, ki ga je Prežih dobro poznal.

Na kmetiji Predovnik uporabljajo frazem *strela je udarila, kot da bi kača usekala*, v smislu nepredvidljivosti ter hitrosti.

Večina domačinov uporablja kačji jezik v smislu odrezavosti, pikrosti, zbadljivosti. Živa je tudi primera *sika kot kača*; to pomeni, govoriti z ostrim in rezkim jezikom.

Na kmetiji Hermonk pod Volinjakom je še živ frazem, ki sicer ni živalski, nisem pa ga zasledila nikjer drugje ter je najverjetneje ponovno prenesen iz nemščine: *ogelj se je odtrgal v frlinc* v smislu, da se je zvrtnil ter razširil.

Na kmetiji Šibovnik pa uporabljajo zvezo *ogelj se je potegnil kot blisk* po gozdu. Nanaša se na hitrost ter nepredvidljivost širjenja ognja.

Podobno zvezo *ogelj je kot strela švignil* uporabljajo na bližnji domačiji Ženovc.

Pri Šumahu v Zagradu je ohranjena zanimiva besedna zveza: *Njegov les je Florjan požrl*. Nanaša se na patrona gasilcev sv. Florjana, ki je neuspešno (po)gasil ogelj.

· *Drvarji so zagnali orodje za vrata in lezli iz svojih globač kot krti.*

Na kmetiji Predovnik na Platu še živi frazem *lezli so iz grabna/*

iz lesa ko krti. Najverjetneje je bil ta frazem v Prežihovih časih splošno razširjen.

· *Štirideset let že rije kot krt po tej ilovici.*

Krt pogovorno pomeni jamskega delavca ali rudarja. Ponovno je poudarjena pridnost, delavnost, marljivost, prizadevnost pri delu, pri iskanju premoga v nenehnem boju z glino.

Med domačini je ta besedna zveza še živa. Uporabljajo jo v povezavi z ženskim delom na vrtu rije po zemlji ko krt.

· *Imel je prsi kot medved.*

· *Tega medveda si je pa le treba zapomniti.*

· *Starec je bil kot medved, s širokimi, naprej upognjenimi prsmi.*

Vsi trije frazemi v zvezi z medvedom so v Požganici uporabljeni kot oznake zelo močnih, trdnih ljudi. Takim še danes pravijo, da so taki kot medvedi.

· *Mežica je šumela kot razdražen osji mehur.*

V tem pogledu je osji mehur mišljen kot osir. Lahko ga primerjamo s frazemom *dregniti v osje gnezdo ali osir*.

Domačini v tej povezavi namesto ose večkrat uporabljajo sršena; to bi pomenilo samo še stopnjevanje nevarnosti ter še večjo nesrečo.

· *Županc je nervozno zaosal po stolu.*

Ta frazem je najverjetneje prevzet iz nemške frazeologije v pomenu *imeti osje gnezdo v zadnjici*. Označena je nemirnost sedenja, izguba potrpljenja ter neučakanost. Med domačini se v podobnem

pomenu uporablja frazem *imeti ose v riti*. Mogoče je glagol zaosati Prežihova tvorjenka?

· *Delavci so bili kot razdražene ose.*

V primerjavi s čebelo gre tukaj za stopnjevanje nevarnosti. Med domačini se v vsakdanjem govoru ta stalna besedna zveza pogosto uporablja. Včasih ose nadomestijo s sršeni, ki so še hujši in bolj strupeni.

· *Brez tistega svojega ognja, ki ga je kljub pohabljenosti gnal po jazbinskih poteh kakor podlasico, je Šantač prikrevsal mimo.*

Jazbina je jazbečji brlog, zastarel izraz pa je jazba. To je slabšalno poimenovanje za slabo, neprimerno stanovanje.

Izraz jazbina pomeni tudi skrivališče, zaklonišče, bunker. To so bile preprosto izkopane jazbine, pokrite z deskami in mahom. Vhod v jazbino je pri tleh žlebasto izkopan. Področje, v katerem je bilo veliko jazbin, se je poimenovalo Jazbina, zato se izraz jazbinske poti v tem primeru ne nanaša na jazbeca, temveč na poti, ki so v Jazbini.

V slovenski literaturi je v zvezi s podlasico malo frazemov. Tudi v ljudskem govoru podobne primerjave ne uporabljajo.

· *»Ti si tič!«* se je zarežal Pasterk.

· *Tega tiča se pa malo varuj...*

· *Take tiče že poznamo!*

Na celotnem območju, ki sem ga obdelala, so take povezave pogosto rabljene. Na kmetiji Najevnik namesto tiča uporabljajo besedo falot v istem pomenu. Tič navadno označuje iznajdljivega, prebrisanega, tudi nevarnega človeka, ki se ga je treba paziti.

· *Ugnal je tega sovuha.*

Označuje strašljiv in roparski značaj, sovuh pa je slabšalnica za takega človeka (grd, neprijazen, nevaren, neslišen) ter ekspresivno tudi čuden, nekoliko omejen človek. Domačini izraza ne poznajo in ga še nihče nikoli ni slišal. Postavlja se vprašanje, od kod ga je vzel Prežih.

· *Novi glasovi so zaskovikali.*

Glagol skovikati označuje oglašanje z glasom skovik in pomeni nekaj slabega, družbeno spremembo.

· *Pasterk je zagodel ko volk.*

Frazem se nanaša na način govora, torej z ne preveč glasnim govorjenjem izraziti nejevoljo, nesoglasje. Izražena je močna napetost, nestrpnost ter deloma tudi nevarnost. Med ljudmi se v narečju uporabljata zvezi *zatulil/zašrajal je kot volk*. Povezave *zagodel je kot volk* pa ljudje ne uporabljajo.

· *Kaj se dereš kot vrana v precepu?*

Gre za povezavo dveh frazemov, in sicer vranjega krakanja (glasnega, nekontroliranega ter na neki način ukazovalnega govora in brezizhodnosti položaja) ter *imeti koga v precepu* (ne moči, ne znati se odločiti, biti v težkem, skoraj brezizhodnem položaju). Precep je v tej zvezi mišljen kot na enem koncu preklana palica, ki se navadno uporablja za lovljenje kač ali rakov, uporabi pa se lahko tudi za lovljenje ptičev. Ko se vrana ujame v precep, se začne močno dreti.

V naših krajih je v frazemih pogostejše zastopana sraka kot vrana: *dere se kot sraka*. Pomen je enak.

Na kmetiji Ženovc namesto srake uporabljajo *dreti se ko krava*. Seveda vsi navedeni frazemi nimajo enakega pomena kot *dreti se ko vrana v precepu*.

· *Vi pa iščete zajca za čisto drugim grmovjem.*

Pomeni, da ne iščemo jedra problema oziroma bistva stvari na pravem mestu. V SSKJ in pri Kebru je zapisana pravilna trditev, da *v tem grmu tiči zajec*, torej je tu jedro ali bistvo problema. Prežih ga je uporabil v obratnem smislu. V slovarski obliki bi to povedali *iskati zajca v nepravem grmu*.

Med ljudmi je to še deloma prisotno, običajno pa se oznaka zajec uporablja za plašnega človeka. V živem govoru se v narečju uporabljata še frazema *pod/za vsakim grmom ni zajec*.

Zdelo se je, da regljajo spet nove strojne puške. Kaj imajo teh žab!

Z regljanjem pisatelj simbolizira enakomerno ponavljajoče se oglašanje orožja, strojnic, ki jih v naslednjem stavku pooseblja z žabami, kar dostikrat zasledimo v literaturi.

Pri Šumahu v Zagradu je še živo, čeprav redko uporabljajo: *pukše so zaregljale*. Ostali tega ne uporabljajo več, temveč se spomnijo, da so podobno zvezo slišali kot otroci od starejših ljudi. Regljanje uporabljajo v zvezi z govorjenjem: pogovarjati se dolgovezno, neprekinjeno, večinoma v neprijetnem in jeznem tonu. V tem primeru gre za pogovor, ki ne vodi do kakih zaključkov *babe so regljale*.

Bilo je videti, kakor kadar pade jastreb na tropo kokoši.

Domačini povezave z jastrebom ne poznajo, čeprav Ludvik Karničar (s frazeologijo se ukvarja na avstrijskem Koroškem) v svojem članku ugotavlja, da se na avstrijskem Koroškem ta frazem uporablja v smislu kakršnekoli napadalnosti.

V okolju, kjer sem raziskovala, so pogosti frazemi: *abuh je nesel kuro/abuh gre na kure/kot da je abuh stopil na kure/spustil se je ko abuh na kure*. Nanašajo se na abuha. Gre za oznako kragulja, prineseno iz nemščine (kragulj – der Habicht). Domačini kragulja pogosto zamenjujejo s kanjo in se oznaka abuh nanaša tako na kragulja kot kanjo. Bistvena razlika med obema ujedama je v načinu prehranjevanja. Kanja se hrani z malimi sesalci (ptiči, žuželkami in mrhovino), medtem ko se kragulj prehranjuje s ptiči do velikosti kokoši, z zajci in žuželkami.

Domačini ga imenujejo tudi kurnjek. Obe ujed sta v Sloveniji relativno razširjeni.

Gledal ga je kot tiger svojo žrtev.

Uporaba tigra je v naši frazeologiji redko uporabljena, saj je to žival iz eksotičnih krajev. Zato je še posebej čudno, da si je Prežih v frazemu izbral ravno to žival, saj je imel na voljo volka, ki bi v naše okolje bolj ustrežal.

V podobni zvezi in pomenu ga še vedno najdemo in ljudje pravijo, da kdo *gleda kot volk*, torej napadalno in drzno.

ZA KONEC

Od vseh živalskih frazemov, ki sem jih našla v romanu, je na območju, ki sem ga raziskala, živih le 24 frazemov (so poudarjeno zapisani), a to niso isti frazemi, kot so Prežihove individualne variante (teh je tudi 24, a se pojavljajo v drugačni obliki).

Odgovor na vprašanje, zakaj se v živem govoru pojavljajo ravno določeni frazemi in živali, je preprost. Ljudje uporabljajo v obliki frazemov ali prenesene rabe besed predvsem živali, s katerimi so

v stiku, ter dobre in slabe lastnosti ali dejanja le-teh prenašajo na ljudi v ustreznih okoliščinah in situacijah.

Podobne živali so našle svoj prostor tudi v drugih Prežihovih delih. V Jamnici se primerjalno s Požganico ponovijo mačka, jež, črv in svinja, v Samorastnikih pa jastreb, krt in jelen.

Stalne besedne zveze v zvezi z živalmi (človek je primerjan z živaljo in se živalska lastnost prenese na človeka), ki jih je Prežih uporabil v romanu Požganica, je poznal iz svojega govornega področja in jih jemal od ljudi, s katerimi je živel in delal.

Nekateri frazemi, ki so bili v rabi v Prežihovem času, so do danes izumrli, nekateri so se deloma spremenili in aktualizirali zaradi načina življenja, časa ter družbenih sprememb, nekateri pa so še živi.

Po analizi živalskih frazemov v Požganici, primerjavi z živalskimi frazemi v Kebrovih knjigah Živali v prisposodobah in v SSKJ, po pregledu člankov ter dostopnih podatkov s področja živalske frazeologije, sem spoznala, da v slovenskem prostoru ni sistematičnega in organiziranega pristopa pri izdelavi natančnejšega popisa tovrstnih frazemov na celotnem ozemlju, zlasti ne v primerjavi z narečnim gradivom.

Mislim, da je področje frazeologije, predvsem živalske, tako zanimivo in neizčrpno, da bi ga morali znanstveno raziskati. Tako bi prišli do izdelave slovenskega frazeološkega slovarja, ki je nujno potreben, kajti le tako bomo lahko gradivo, ki je še prisotno, ohranili za zanamce, ločili prave slovanske frazeme od individualno rabljenih, splošno znane variante od specifičnih.

Mežiško narečje je bazen, iz katerega bi lahko knjižni jezik še bolj črpal, zlasti v frazeologiji, kajti na relativno majhnem prostoru so prisotni frazemi, ki jih v knjižnem jeziku ni.

Literatura:

- Gooders, John, 1998: Ptiči Slovenije in Evrope. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Keber, Janez, 1996: Živali v prispodobah 1. Celje: Mohorjeva družba.
- Keber, Janez, 1998: Živali v prispodobah 2. Celje: Mohorjeva družba.
- Kržišnik, Erika, 1994: Pouk slovenščine malo drugače. Mengeš: Different. 91-102.
- Kuhar, Lovro-Prežihov Voranc, 1966: Požganica, Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. Ljubljana: DZS.
- Karničar, Ludvik, 1994: Živali v frazeologiji koroških slovenskih narečij. Mohorjev koledar. Celovec: Mohorjeva družba. 119-126.
- SSKJ, 1997: Elektronska izdaja na disketah. Ljubljana.
- Zorko, Zinka, 1998: Koroška, štajerska in panonska narečja ob severni meji. Haloško narečje in druge dialektološke študije. Maribor: Slavistično društvo. 178-188.
- Zorko, Zinka, 1998: Dialektizmi v Prežihovem romanu Jamnica. Haloško narečje in druge dialektološke študije. Maribor: Slavistično društvo. 290-302.
- Zorko, Zinka, 1998: Dialektizmi v Prežihovi zbirki Samorastniki. Haloško narečje in druge dialektološke študije. Maribor: Slavistično društvo. 303-315.

1